Наталя Дзюбенко

АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ

Мамі Марії, батькові Язору, моєму роду, моїй родині з любов'ю присвячую.

АНГЕЛ ЗАВІТУ

Сьогодні надворі кінець XX століття. Я живу в землі монолітів. Новий масив Міста побудовано на піску. Грандіозні споруди із заліза, скла та бетону на місці колишніх заплав Дніпра та Десни. Куценькі дерева, котрі по доброму вітрі вилягають безладними лавами. Усе ж вони вносять певний безлад в життя Міста прямих ліній та прямих кутів. Агресивна пряма лінія... Архітектурний термін викликає майже фізичний біль.

Та ще вітер...

Він б'ється у сірі прямокутники вікон, невидимий та все ж добре відчутний. Я відчуваю його наближення, так як кицька відчуває наближення землетрусу. Радіо повідомляє: "ідуть повітряні потоки з півночі. Забираюся під пуховик і хмикаю — "з півночі...". Метеорологи завжди щось намудрують, та я добре знаю — це підземний здвиг часу знову доносить чужі далекі голоси, проявляються незнайомі обличчя, наближається до самих очей тінь білоголового старця у білому полотті, і мені нікуди уже не подітися від оцього безумного вітру історії, для котрого я лише мізерна невидима пушинка, і йому нічого не варто підхопити мене і закинути у свої чорторії.

Вимисел не має нічого спільного з цим божевільним рухом, не вимисел обдирає до крові серце, знімає з тіла стару зароговілу шкуру і закидає нагою та безборонною у криваве колесо смертей і народжень, змушує пробиватися до кінця чи першопочатку. До курки чи яйця.

Апостол Андрій стоїть світляною тінню на зламі віків мого народу, а всі учені в один голос стверджують, що його не було на цій землі. Не приходив, не проповідував, його дороги оминули прадавню Україну.

Та досить прислухатися — і чутно, як душа великого Апостола плаче в наших поруйнованих церквах, чию з'яву він передрікав, у наших поруйнованих душах. Се біль... біль... Та від того він не перестає бути живим. Дух великого страждальця ніколи не покидав моєї землі, і мені нічого не потрібно намислювати, лише терпляче пробиватися крізь часові розломи, розбирати завали, щоб нарешті воскресло во плоті те, що завжди було є і буде в живому духові мого народу як останній поріг надії.

Хто мене переконає, що не було його на землі, обпаленій страшною зіркою Полин? І хто може стверджувати, що це не сама земля, просякнута полиновим духом, і не молитви українських пророків, яким було дано зазирати у темний колодязь часу, і не могуть наших Великих Матерів, які залишили нам свої заповідання мудрости в останню мить не зупинили смертельний колапс вічности. Часові луни — се не лише з минулого в сьогодні, се ще і навпаки. Луна Чорнобиля стрясала віки минулого. І той, хто помер найстрашнішою смертю серед усіх апостолів, не міг не прийти на землю, сповнену стогоном мільйонів помираючих з голоду українських селян, гуркотом води, яка залила найсвятіші і найродючіші землі, до народу, який пережив пекло, описане іще пророком Даниїлом.

Четвертий звір — четверте царство буде на землі, яке буде різнитися від усіх царств, і пожере всю землю, і вимолотить її та розтрощить її. А десять рогів визначають, що з того царства стане десять царів, а по них встане інший, що буде різнитися від попередніх, і скине трьох царів. І він буде говорити проти Всевишнього, і пригнобить святих Всевишнього, і буде думати позмінювати свята та права, і вони будуть віддані у його руку аж до одного часу, і часів, і половини часу.

Мовчить Апостол Андрій. Тихо йде землею людей. В яких сховах таїться його Євангеліє? Коли долинуть його слова до тих, задля яких він пішов на муку?

Книга перша

Прийшла людина країни Ретану

та й зневажила мене у моєму наметі...

Древньоєгипетська повість

У самому набедренику з крем'яхом у руці біжить молодий, повен сил чоловік. Довкілля неміряне, пражить сонце, розпечені піски шурхотять під босими, нечулими стопами. Немає води, аби зволожити вуста, дерев, у затінку яких можна відпочити, людей, які би спромоглися його зупинити, запросити до оселі та заспокоїти розколошкану душу.

Пустеля і він...

Він і пустеля...

Сам на сам.

Колись він належав до могутнього племені. Як і всі його повесники, махом злітав на високосну скелю, сизою тінню навислою над їхнім станом, притьма перековзував велику повноводну річку, не останнім був і у виснажливих ловах. Був як усі, доки не вийшла на світанку з свого намету Тан і не глянула на нього розкосими світлозорими очами.

І не стало спокою у серці Кіма.

По кількох днях згріб він в оберемок свій багатий мисливський набуток — добре вичинені шкури диких звірів — та й почвалав з ними до намету Тан. До темені сидів перед входом, але до нього так ніхто й не вийшов. Його дари не потрібні були батькам світлозорої красуні. Тан заповідалася синові вождя — кривенькому, слабосилому хлопчакові. Тан мала народити йому дужого, красивого сина, аби не перевівся і не змалів могутній колись рід. Так вирішили старійшини племені.

Тричі поспіль надходили дні Великого Сонця. І минали...

Кім безнадійно вештався побіля високого намету, визираючи чорняву голівку, тоненький стан, смагляві рученята. Млоїло серце. Зрідка випадало її уздріти, тоді Кім чорнів од розпуки. Йому вказували на інших дівчат, та Кім не хотів інших дівчат. Кім хотів Тан.

Син вождя потроху підростав і небавом мав взяти незрівнянну Тан за руку та й повести до своєї оселі. За звичаєм, майбутню дружину малося, звісно, внести до свого огнища на руках, але у сина вождя було замало моці, аби підняти навіть таку легконогу і граційну, як пір'я веселого птаха, Тан.

Тан судилася іншому, і на то не було ради.

Тоді Кім її вкрав.

Бо що мав робити?

Декілька повних місяців вони скрадалися дикими хащами, подалі від гніву родаків, та потім задиміли холодні вітри, дерева взялися памороззю, їх розшукали і оголосили присуд: за свавілля й непокору жити їм на кордоні племені. Кордон — галява, поросла чахлими кущиками. Далі тягнулася пустеля, звідкіля приходили дикі звірі і зрідка — Гості. Кім і Тан були щасливі. Хоча їм і забороняли поки що спілкуватися з родаками, та вони були разом. А небавом з 'явився на світ

маленький хлопчик-цвіркунець. Кім змайстрував розкішного намета із шкур диких звірів. Приліпленний до невисокої скелі з безвітряного боку, він був затишним і теплим. А диких звірів Кім не боявся. Був дужим як лев і спритним як пантера. Які там звірі? Вітер не міг дмухнути на Тан без дозволу на те Кіма.

І хоча, як вони повсякчас твердили одне одному, їм ніхто і ніщо не були потрібні, все ж поява Гостя стала для самітників неабиякою подією.

Гість був чудним. Кремез, заросли густою щетиною, брудний та похмурий. Щось бурмотів, похитуючись на волохатих ногах. Ледве збагнули, що просить прихистку, бо прихопила його на полюванні якась болість. Обличчя справді вражало хворобливим зеленим відтінком, губи смикалися, і вони поклали його на шкуру білого леопарда. Тан піднесла запечене стегно молочної косулі. Дивилися, як він пожадливо ґлямає, але ні про що не запитували, хоч як же кортіло дізнатися: хто він та звідкіля прибився? Таким був перший закон Гостя. Прийняти, допомогти, та не докучати розпитами. Якщо вважатиме за потрібне — сам розповість.

Гість наситився й невдовзі упав навзнак та й захропів, а Кімові треба було рушати на полювання. Він чомусь із важким серцем покидав намет. Заспокоїв себе думкою, що турбуватися нічого: хоч опальні, та все ж вони знаходяться на території могутнього племені під захистом його Законів. Ішов, посвистуючи, прагнув притлумити неспокій. Чіпко видивлявся слідів на піщанистій рівнині. Поспішав. Коли забрався уже досить далеко од своєї оселі, нараз у серці оглушливо каркнула зловісна птиця Гар.

Чорна птиця, яка, як подейкували тихцем мудреці племені, завжди приносить нещастя.

Кім невпевнено ступив вперед ще декілька кроків. Неподалік од нього паслося стадо зубрів, уже був скинув свого лука, мітячи в

крайнього звіра, та крик птахи став голоснішим і зловіснішим. І він кинувся назад.

Од шаленого бігу розривало легені, надсадно стукотіло серце. Ближче, ближче... Лиховісне каркання поволі затихало, але Кімові од того не ставало спокійніше.

Потім просто у душу вдарив чорний смерч.

Перед входом у намет лежало розтерзане тіло Тан — його маленької, легкокрилої, завжди усміхненої, вічно прекрасної. Поруч — личком до білого розпеченого піску, підібгавши під себе ноженята і розкинувши кулачки, — його син...

Кім закричав пронизливо і страшно. Вітри летіли у бік пустелі, й у племенному стані його не почули. З тим криком вилетіла, вигоріла вся його добра і лагідна душа й залишилася пустеля.

Він сам поховав Тан і синочка. Довго сидів непорушно над піщаним горбиком, який почали уже зарівнювати вітри. Думав.

За Законом племенми, мав би покликати старійшин, які би обстежили місце смерти рти, вчинили

допит, порадилися з богами й винесли вирок. І тільки тоді загін прудконогих воїнів вирушив би слідами того, хто назвав себе Гостем, та зрушив Закон Гостя. І відшукали б його — живого чи мертвого, у якій би норі той не причаївся, виконали присуд, рознісши по ближніх і дальніх родах ім 'я переступника.

Або ніколи б не повернулися назад.

Та Кім вирішив по своєму.

Тан належить тільки мені. Плем 'я відреклося від нас, і я до нього на раду не піду. Сам стану Суддею, і сам виконаю свій присуд. Я ЗНАЙДУ ЙОГО І УБ'Ю!

Кім розвів багаття у самому наметі, загуготів вогонь, вмент пожираючи весь надбаний нехитрий скарб. Він нічого не взяв з собою, окрім довгастого гострого крем'яха, з яким завжди ходив на полювання, який годував і одягав їх впродовж останніх весен і зим.

Кім довго біг лапатими слідами кривавого прийшлеця. За ним довго курівся ядучий, чорний дим.

ю

Потім пішли дощі і сліди щезли. Кім помчав навмання, повторюючи пошерхлими од ненависти устами одне і те ж: "Язнайду його і уб'ю... Знайду і уб'ю!"

В очу розпливалися червоні кола. Гість не знаходився. Натомість на його шляху постала дівчинка з замурзаним веселим личком. Вона малювала на піску якісь чудернацькі фігурки і безжурно усміхалася, мугикаючи пісеньку.

"Мій син міг сьогодні так само усміхатися і співати пісень". — Гнів сягнув до небес. Не тямлячи, що чинить, зненацька всадив дівчинці нагостреного крем'яха у спину. Вона, розкриливши руки, падала і падала — цілу вічність, але усмішка все ж не встигла зів'яти на її довірливому личку. Він не відчув у серці каяття.

Лиховісно каркнула над білою пустелею птиця Гар.

...Перевернувся піщаний годинник.

Глава 1

ПРИХІД

І був день, і була ніч...

Пізнім ранком гребці понад силу махали веслами, а сонце розпливалося на водах важкими світними плямами. Вони мерехтіли в очах, і годі було звільнитися од цього сліпучого полону. Ліс і вода... І небо важучою брилою над головами.

Зійшли на берег близько опівдня і почали таборитися під високим крислатим деревом. Білоголовий, тонкобровий хлопчак, якого винесли з лодії і поклали на зелений вільготний моріг, сіпнувся виснаженими, худими руками й затих. Скрутила якась незнаєма хора. А в нього, Апостола, уже не було сил повернути до мертвого зболілу, вимучену душу. Знав, що вита ще десь поблизу, горнеться до них, та почувався надто старим, аби спіймати невидиму тендітну тінь, прив'язати до земного життя.

Сизий туман заклубочився над непривітним плаєм. Ледь мрячило. Краплини летіли, але не діставали до людей, скупчених побіч тіла юного грека, котрий знайшов свій вічний спочинок на чужинській здичавілій землі.

"Я старий, — думав Апостол. — Я старий, і не земний час тому виною. Тільки десять літ минуло відтоді, як вгледів Його на березі Ґалілейського моря. Я витягав сіть, важко билося рибиння, леґотів тихий, теплий вітерець. Нараз на сонце напливла важка хмара, землею поповзли пістряві тіні од прибережних дерев і кущів, якось дивно посутеніло, і в душу вдарило важке, грізне світло. Я глянув на Нього, випустив сіть, покинув човна і пішов за Ним слід у слід. Десь там, у іншому житті, залишився батько — старий рибалка, згорблена спрацьована мати, сестри, злиденна халупа, в якій всі жили тихо, злагідно. Я не оглянувся. Я і тепер не оглядаюся і не шкодую ні за чим й

ні за ким з того світу. Я народився десять років тому. І прожив лише десять років. І тисячу життів..."

Притулився спиною до пооораного важкими рубцями стовбура, заплющив очі. Життя витікало. Мовчки дивився на своїх супутників і вперше засумнівався: їм не дійти...

Світ знову пробився різкими кольорами, у ньому не було відтінків добра і зла, сили й немочі. Перед ним відкрилася величава просторінь, яку був безсилий охопити людський зір. Тільки надзусиллям можна було пройти цією грізною, примхливою, глибокою й широкою рікою туди — вверх. До мети. Не відав, що там на нього чекало і хто чекав. Та невмолима сила штовхала його до неминучого кінця. Він дійде і повернеться. І є ще трохи часу.

Апостол жестом підкликав учнів. Вісьмом наказав повертатися. Кивнув на лодію й рішуче різонув рукою: вниз, до людей! Благословив, возложивши кожному на голову висхлу бесплотну правицю. "Повертайся додому, — мовив дівчинці у сірій запилюженій накидці. — Там знайдеш собі мужа... Роди дітей, рости людей..." Чоловікам не сказав нічого. Пощо передчасі знати свою долю? Кожен з них невдовзі піде за юним провідником у світ тіней. Отой з дитячою прозорінню в голубих очах та ледь згорбленою поставою згорить живцем у недобудованому храмі, що його поночі візьмуть в облогу летючі вершники з довгими списами і гортанними голосами. Темної ночі облетять навколо майже готової споруди, а потім одночасно жбурнуть жовті смолоскипи на стіни, на дах. Жалючі квіти в мороці викинуть свої яскраво-жовті ядучі пелюстки.

...І тільки купка праху залишиться...

...Отой. ...Отой. ...Ота.

Він стріпнув головою, відганяючи похмурі видіння. І все ж вони ще поживуть, ще спізнають милосердя, а кому поталанить — то й щастя.

А там вгорі... — погляд старця плив голубими хвилями, пробивався крізь чорні валуни, закрути, звороти. Далі, далі... Та далі густа пелена. Прийдешнє не прозиралося.

Його супутники ковтали сльози й гамували протести. Ніхто не перечив його волі. Спускалися до води та все оглядалися: може, передумає? Мовчки повантажилися в лодію. Весел не підняли. Вода спершу тихо, а невдовзі швидше, прудкіше понесла їх вниз.

І все. Вони залишилися втрьох. Марія — худа, щупленька жінка — мерзлякувато горнулася у темну шалю, безбарвним зором проводжаючи відбульців. Філдей надсадно хекнув і відвернувся. Кремезний, із збугреними м'язами, смоляним цупким волоссям, був подібний до гранітного річкового валуна, обтесаного нескінченними хвилями. Лодію розвернуло на повороті, і за мент вона щезла з очей. Марія і Філдей сіпнулися, та враз, ніби про щось згадавши, одночасно повернулися до Апостола. Оці двоє готові були йти за ним без сумнівів і розмислів. Вони не шкодували за ветхим суденцем, що було пристанищем у їхній довгій дорозі, прихистком і домівкою. Буде так, як він скаже.

Апостол мовчав. Спливли дні і дні, відколи вони бачили останнього поселянина. Опісля, як минули краї скіфів, до них долітали лише далекі голоси. По ледве вловимих знаках вони дізнавалися, що на берегах кипить життя. Плакали діти, ніздрі вловлювали запахи смаженої риби, крізь густі зарості верболозу прорізалися живі, теплі вогники. Та людей вони не бачили. Таємничі невідомі племена ховалися у річковій імлі.

— Будемо поки що спочивати, — спроквола озвався до своїх супутників. — Завтра буде інший день.

І була ніч...

Міцно змотузованих, їх вели лісовою стежиною. Малиновим голосом ґелґотіла стривожена рання пташка, чужі насторожені духи підповзали до них у ранковому тумані і сахалися од ляку.

— Хто ви? — допитувався приземкуватий кругловидий чоловік, блискучий гостряк кістяного ножа теліпався на шкіряному паску, вибілена полотняна сорочка була любовно помережана цвітною вишивкою. Апостол усміхнувся. Не було на душі тривоги, але і спокій ще не прийшов. Ще не настав час Слова.

— Так звідкіля вас принесло? — марудив кругловидий чоловік, потираючи ліве плече. Апостол знав, що там рубцюється синюшний глибокий шрам. Нестерпний біль пробивася гострими сполохами з його зіниць. Зараз чоловік нервував, від утоми і тривоги при появі чужаків сіпання ставало частішим і дошкульнішим. Апостол підняв зв'язані спереду руки і доторкнувся до свого поневолювача: ти людина, я людина, я прийшов до вас, я прийшов з добром.

Загін нараз зупинився. Загудів ліс, чи то слух враз розпросторився, втягнувши в себе нечутні досі звуки. Холодний пістрявий небозвід раптово вигнувся і зламався. Поводир загону, оглушений полегшею, що так несподівано наступила, обережно, ще не вірячи самому собі, повільно відпружував скулену спину. Лагідніло обличчя, розгладжувалися зморшки. Гурт воїв збентежено позирав на них, відчуваючи, що щось трапилося поміж осих двох. Та тільки що? Що такого важливого і цікавого вони тільки-но пропустили мимо очей чи вух, не зауважили? Ватажок, а чоловік-кругляк був таки ним, бо тільки головний міг сподіяти те, висмикнув з-за пояса ножа і розрізав мотуззя на руках Апостола та його супутників. Та тут же владно кивнув головою, спонукаючи пришельців рухатися далі. Подивування і недовіра врунилися на його круглому, м'якому обличчі.

"Це має бути простий і теплий світ, — думки соталися легко і вільно. — Вони не люблять чужаків, тому що бояться. Людина завше боїться невідомого і незрозумілого. Та в них відкриті й дитинні душі, які

дослухаються до голосів землі і прагнуть неба. Вони дочекалися". Звів погляд і помолився півголосом: "Отче наш, що на небі! Нехай святиться ім'я Твоє, нехай прийде царство Твоє, нехай буде воля Твоя..." Губи шелестіли, мов осіннє пале листя. На нього озиралися, прислухалися до незнайомої мови. Слова ще не проявлялися. Магічний, магнетичний потік звуків звивався в одну зернисту вервечку, що вилася навколо кожного і кожного заворожувала.

Філдей та Марія простували за учителем, приставши на півкроку. Власне, так було завжди, так було тепер — він спрямовував їхню дорогу, і єдине, що вони могли зробити для нього — відгорнути гілляччя, яке нависало над головою, та голосним криком наполохати звірину зі стежі.

А на ній уже стояла дитина.

Запах хліба, теплих осель війнув несподівано і гостро.

А потім зламалася стіна лісу і очам відкрилася затишна улоговина, обнесена земляним високим валом, на якому виднілися людські постаті.

Дитина, біле янголя в білій льолі і темними маслинами очей, одразу вирізнила його із зайшлого гурту. Сонце лагідно обгорнуло маленьку трепетну фігурку, іскриста світлина поважно рушила назустріч. Половіли жита. Важкі руді колоски тягнулися до них, кланялися. Дитя підступало до Апостола. Час зупинився. В якомусь нетутешньому, неземному вимірі вдивлялися одна в одну дві безсмертні людські істоти.

Янголя радісно засміялося і простягнуло до нього рученята. Так за руку з крихітною господинею вони й перейшли через розчинену навстіж важку браму, викладену з велетенських колод.

Низенькі дерев'яні будівлі, невисокі земляні хижки, обмазані білою глиною, покриті соломою, веселою зграйкою прудко розбігалися по велетенській галяві. Стежина розросталася у битий широкий путівець, в

порохняві якого то тут, то там проступали сліди босих ніг, відбитки кінських копит, коров'ячих ратиць. А увесь гостинець був потинькований то більшим, то меншим хрестовинням — вочевидь лісові птахи уже достеменно знали, що можна доста поживитися на людських шляхах.

Побіля кожної оселі росли дерева. Спершу могло видатися, що то ліс зеленими плямами прорвався до людської обітниці, але, придивившись, чужинці зауважили, що то гості не з лісової пустоші, бо гілля вгиналося під великими брунатними плодами. Поруч достигали темні, аж чорні, кульки, покриті сизою осмугою ранкового туманця. Побіля осель клопоталися жінки. Хто у великих глиняних посудинах розтирав зерно — білий солодкий димок покривав їхні обличчя хлібною пудрою, хто у неглибоких глиняних ямах розводив огонь. Жінки зводили голови і сумирними поглядами вдивлялися у прийшлецiв. Їх поява у поселенні ні в кого не викликала тривоги — були ж бо безоружні, та й не віку воїв. Отож по мірі того, як вони пробиралися далі, зацікавлений гамір стихав, щоб так само вигостритися та й стихнути в наступному дворищі.

Підвели їх до найбільшого і найвищого в стійбищі двоповерхового зрубу. На поклик вийшов з дверей вродливий, ставний чоловік. Був немолодий, та зріла, доведена до найвищого розвою сила перекочувалася могутніми грудьми рухкими залізними м'язами, карі очі дивилися прямо і твердо, одразу ж ставлячи незбориму перепону між ним і співбесідником. Крем'яна порода відчувалася у ході й гордовитій поставі. Одягнений був просто, як і ті, що їх полонили, тільки довге сивувате волосся стискав металевий обруч з викарбуваними візерунками, а мережану сорочку оповивав такий же шкіряний пасок з металевою облямівкою. У кожному рухові вчувалася ватажність, владність. Приземкуватий поводир загону ще більше змалів у його тіні, вони про щось довго перемовлялися, раз по раз озираючись на прийшлецiв. Врешті дійшли якогось рішення, бо господар, відсторонивши співплемінника, попростував до прибульців.

— Ласкаво просимо до нашої Венедії! — прогуркотів грудним, густим басом, — Будьте бажаними гостями на землях словенського Слова. Ми не розбійники і не таті, що нападають на подорожніх, просто моїх розбишак, — він скосив насмішкуваті очі у бік озброєної ватаги, — трохи стривожили люди без охорони і поклажі. — Якщо у вас клопіт, ми допоможемо, якщо мандруєте з цікавости, аби роздивитися нашу землю, ми покажемо все, що забажаєте. Якщо ж вивідуєте наші дороги з лихими намірами, то судом для вас будуть наші боги.

— Ми прийшли з добром, — відповів Апостол, низько кланяючись у відповідь, — Наша поклажа — істина, яку ми несемо з роду до роду, від племені до племені. Ми принесли вам вість про Сина Людського і Сина Єдиного Бога.

Слова проявилися в голові Апостола з раптовою силою. Так, звісно, він знає цю мову, вона давно жила у ньому сполохами видінь, зойків, сплесками далеких пісень. Слава Богу, дістався-таки нарешті тієї землі, про яку говорив і куди посилав його Учитель!

Вождь зацікавлено обмацував його поглядом, та все ж утримався від подальших розпитів. Спершу гостина.

Жестом запросив до своєї господи, пристав при вході, пропускаючи всіх трьох до високого терема.

Вперше за довгі місяці виснажливих мандрів вони ступили до людської оселі. Стояли якусь мить, допоки очі звикали до півмороку та не проступили у ньому дерев'яні лави, довгий вичовганий стіл з круглими заглибинами по краях, барвисті тканки, розвішані по стінах. Посередині мерехтів вогник, пострілюючи тонкими, блискучими голками. По кутках на мотузках звисали дерев'яні фігурки розмальованих чудернацьких істот, прикрашених засушеними квітами і травами. Апостол перехрестився. Господар з подивом простежив за

його рухами, але не мовив ані слова. Запросив сідати, сплеснув долонями.

І тут же прошмигнули дві меткі, безжурні молодички, розкладаючи на ослоні теплий хліб, сир, печене м'ясо, зелень, фрукти. Схрестивши руки на грудях, господар почав голосно проказувати: "Молимо Влеса, отця нашого, нехай потягне в небі ко многости суражів, і хай зійде на нас сурі віщати, золоті кола повертаючи. Та бо сонце наше, бо світить на доми наші і перед його лицем блідне лице огнищ наших домашніх. Сему огнику з мургли речемо показатися і взятися аж до мудрого світла, і речемо йому ім'я огнебоже, і йдемо трудитися, як всяк день, моління утворивши, м'ясо їмо і йдемо до полів наших трудитися, як боги веліли всякому мужу, що чинен єсь трудитися на хліб свій..."

Жертовник був розмальований кольоровою глиною. Чотири різьблені стояки утворювали кам'яну хрестовину, крізь яку розростався вогонь. Од кожної страви по шматочку, од кожного напою по ковточку... Господарі молилися богам, ділилися з ними плодами своєї праці, просили заступництва і миру. Апостол марив. Йому нараз здалося, що він потрапив не в затишну людську обитель, а в часовий прозір. Тут до його появи було все зрозуміло, ясно, узвичаєно. Закритий могутньою лісовою сторожею, світ жив за своїми законами, відновлювався, завмирав і знову буяв трепетними кольорами. Тунель, який він зі своїми супутниками пробив, був вузьким, тісним, в ньому на кожному кроці чигали обвали та прірви, і пройти ним можна, лише ступаючи крок у крок, по одному... Та крізь цей пролом усе ж пробивалося могутнє, потужне світло. "Щось трапиться", — марив Апостол. Він одганяв од себе моторошні видіння майбутнього, але все глибше заходив у серце ніж.

У світлиці стояла тиша. Господарі тактовно мовчали, не виказуючи нетерпіння. Тільки по часі знову пролунало запитання:

— Хто ви? Звідкіля? Що шукаєте в наших українах?

— Ми посли Господа нашого Ісуса. Його слуги. Його раби..

Глава 2

ПРЕДТЕЧА

...Напівпрозоре марево повільно напливало на ріку. Андрій ніколи не думав, що буде все так просто. Ще вчора він запитував Іоанна:

— А що, як Він ніколи не з'явиться? А що, як Він прийде, а ми Його не впізнаємо?

— Чого ж ти чекаєш від Його пришестя? — лютував Іоанн, — Чи не огидна людська цікавість привела тебе, хлопче, до мене? Чи не надто легко торкаєш ти словами і помислами того, що ні мисль, ані слово осягнути не можуть, бо не можуть вмістити?

І, завваживши, що обличчя юнака вкрилося червоними плямами, уже лагідніше додав:

— Людина слаба, людина ще дика. Зацвісти, а по тому заплодоносити вона може тільки вірою.

Затемнена фраза захопила його зненацька. Надвечір'я слалося берегами Йордану, розцвічуючи багряними відблисками води. "Я вірую! — метався він думкою. — О, я вірую! Але що се для мене? Клітка, темниця? Пастка, яку сам збудував, сам вибрав? Тут тільки голі стіни, тільки заборони, тільки безкінечне чекання. Що ж мені робити?"

Іоанн насмішкувато дивився в юне розгублене обличчя:

— Ловити рибу, хлопче...

Напівпрозоре марево напливало повільно і невідступно.

Мінявся світ. Зміщувалися небесні сфери. Вібрували напнуті до нестями сонячні промені. Крізь пекельний вибух і руйнацію вчувалося ревище важкопораненого звіра.

Смертельна туга й жах обійняли земну юдоль. Але в хаосі самознищення враз з'явилася якась логіка і мета.

Чолов'яга з обпаленим вітрами й сонцем тваром височів перед натовпом. Крізь рубище з верблюжого волосу просвічувалося голе тіло. Діромахи відкривали страшні синці. Велетенська енергія, стиснена у крем'янистих м'язах, валила нестримним обвалом з його чорних, палаючих очей:

— Я хрищу вас водою святою, а Той, Хто іде за мною, хреститиме вас Духом Святим. Покайтеся, бо наступає час Царства нового...

Шумів натовп. Гомін то бурунився біля ніг проповідника, то перехлюпував через його голову неспокійними хвилями, стихаючи на мить до чергового натиску бурі. Андрій та Симон, притулившись один до одного, сиділи біля ніг Іоанна. Братів похитувало. Вони віддавна ходили за цим дивним чоловіком і мали б уже якось призвичаїтися до постійного велелюддя. Та все ж щоразу, коли роздріблені купки прочан збивалися у густий покручений клубок, вони фізично відчували, як їх всотувало, розмивало серед криків, голосів, ридань, зойків, голосінь, стогонів. Ділилося єство, розсіювалося на дрібні порошинки скривдженого люду, стукотіло сотнями сердець, дивилося сотнями очей, горювало сотнями душ. А потім знову маліло, стискалося, повертало себе собі. І тільки темні тіні метлялися стривоженими душами.

Два брати... Схожі і різні. Симон — високий, кремезний. У густій, темній, кучерявій чуприні проіскрювала перша сивина. Андрій — високий, хупавий, блідий. На лиці Симона блискавичний перебіг

настрою: од гніву до розчулення. Андрій — постійна сяйна барва доброти.

Симон оточував Андрія ніжною, турботливою любов'ю, проте разом випадало бути лише зрідка. Симон мешкав в Копернаумі, де звів собі добрячий будинок, піклувався про дружину, виховував дітей. Сюди ж, на береги Йордану, приходив з тим, аби відвідати батьків і брата. А ще — його незборимо тягло до цього дивного чоловіка в одежі з верблюжого волосу, з гримучим гучним голосом, що відлунював у прибережних скелях. Іоанн був для Симона більше за учителя, навіть за батька. Теслюючи у Копернаумі чи латаючи рибальську сіть, лагодячи човна чи пораючись на винограднику, він повсякчас усім єством своїм відчував його поклик.

Іноді голос, який звучав у ньому, ставав таким всеможним, що Симон покидав усе і в чому був рушав у неблизьку дорогу на йорданські береги, аби ще раз, уже вкотре, послухати того, хто спрямовував дорогу для Господа... Він вслухався у голос речника Єдиного і Всемогутнього, і перед ним одкривалася безодня. О, яким нікчемним і мізерним він себе почував. Темний, похмурий протяг пронизував до кісток — хто я, Господи? Для чого? І не було відповіді. Тільки увесь погляд забирав отой, хто довгими роками жив у пустелі. Кого не раз жалили скорпіони й отруйні гадюки, та ще страшнішою була трутизна людського глузування, кпинів, людської зневіри.

Якось Симон запитав Іоанна:

— Учителю, невже, щоб догукатися людей, потрібно йти в пустош?

— Дитя ти нерозумне, — повагом кинув Іоанн. — Людині прокричи у вухо, а вона не почує, вклади в руки, а вона не побачить. Людині треба втратити, щоб оцінити, збагнути... О, який ти наївний! Десятки, сотні марновірців днями й ночами брели пісками, ховалися у вовчих норах, аби тільки почути мої проповіді і мої молитви. Людська цікавість

безмежна. Коли б я проповідував на людських порогах, мене б зацькували собаками, закидали камінням, мене б ніхто не почув. Або послухали би та й одразу забули. А так кожне моє слово, здобуте в трудах та злигоднях, визбирували, повторювали, щоб запам'ятати, донести іншим. Тобі тільки видається, що мене в пустелі, на безлюдді, ніхто не чув...

Нудьгуючий погляд пророка блукав у високості. Чорні різкі зморшки сікли чоло. Він пекельно нудьгував і постійно чогось чекав.

Або когось...

Затверділа постать велетенського чолов'яги несла на собі немислимий тягар.

Ось і зараз, розпочинаючи обряд хрещення нової групи прочан, він розгублено оглянув довкілля, і брати вкотре відчули його сум'яття і сиротливу неприкаяність. Дитинною тугою повіяло від його обличчя, зведених догори велетенських рук, стиснених кулаків. Та ось п'ястуки розпалися, гойднулися плечі. Іоанн повернувся спиною до людей. Вираз надлюдського напруження змінився радісним здивуванням, обличчя розпогодилося, і він увесь аж потягнувся туди, до кам'янистої битої стежини, якою повільно, але впевнено ступав високий, чорнявий чоловік з чорною бородою і білою пов'язкою на голові. Відчувши зміну настрою пророка, скочили на рівні ноги брати.

Водами Йордану розходилися золотисті брижі. Розвіявся туманець. Стих вітер. Сонце впало на голови тих, хто стовпився круж Іоанна, нестерпною пекучою жарінню. Здибилися води на річці і все не опадали, оливкове дерево, побіля якого проходив чоловік, схилилося і заклякло. У смертному заціпенінні знову збурунилися м'язи на спині Іоанна. Та, чим ближче підходив подорожній, все поступово приходило в рух. Скапнув піт з чола Андрія, скотився камінець з ближньої скелі, веселково зблиснула луска маленьких рибок, які заснувалися в повітрі,

вистрибуючи з прибережних хвиль. І темне, важке світило знову зазолотіло і тихенько рушило чистим, блакитним небозводом.

Все сподіялося в душах братів враз і навально. Стара, зароговіла шкіра спершу потріскалася, всохла, а потім, завдаючи нестерпного болю, розлетілася. Ще хвилину тому вони стояли посеред натовпу, пекли порізи на ногах, тріскалася шкіра від нестерпної суші, вони були важкими, неповороткими, скутими в собі. Аж ось святошна легкота струмом побігла жилами — се Він! Шумів натовп.

Хто хотів побачити — побачив, хто хотів почути — почув. Та багато хто засумнівався. А більшість не повірило.

Чоловік уже стояв перед Іоанном, шанобливо схиливши голову.

— Охрести мене, Іоанне, — тихим голосом просив він.

— Я повинен хреститися від тебе, і чи Тобі іти до мене?

— Допусти це тепер, бо так нам належить сповнити усю праведність.

І вони ступили у води Йордану. Іоанн зачерпнув повні пригорщі води...

Розчахнулося небо. І тільки тоді збагнув Андрій, як темно на землі. Світляні потоки могутнім водоспадом скочувалися додолу. Вони не сліпили очей, вони дарували очам і серцю зір. Оливкове дерево своїм корінням пробивалося до води крізь кам'янисту твердь. Бачив Андрій, як погойдувалася земля, бджола коричневими крильцями прорізала повітря, висока скеля позаду них скришувалася і западала в землю. Натомість уже в іншому місці кам'яна порода здиблювалася і починала рости. А голос — тихий і знайомий, як знайоме шелестіння вітру, сміх дитини, хлюпання води, — голос звучав з небес:

— Се син мій улюблений, в ньому моє упование. Високий, красивий птах спадав зі сліпучої іскріні, плавно і

м'яко кружляв над головою прибульця. Андрій бачив його очі, підняті д'горі, і схлипував од нетутешньої печалі. В душі ламалися й догоряли останні заслінки, але душа не вміщала огрому того, що сталося. Душа тяжко страждала од власної малости і прагнула забуття.

Чоловік підняв костура. Поклав долоню на схилену голову Іоанна, помахав правицею, прощаючись з людьми, і швидко рушив назад битою стежиною, втоптаною прочанами. І ще раз озирнувся. І вирізнив його та Симона. Вихопив світлим зором з гурту, приголубив швидкою, печальною усмішкою. Зник за поворотом.

Іоанн, схиливши важку голову на плече Андрія, плакав.

Глава 3

Я ЗРОБЛЮ ЦЕ, РАВВІ!

Уважно слухали Апостола. Прикипіли до удвірка притихлі жінки. Вождь збілілими руками стискав глиняного кухля з молоком. Тріснула посудина од могутнього стиску, молоко розлилося на долівку. В той же мент з вулиці долинуло кінське іржання.

— Ми вислухаємо тебе, чужинцю, — мовив вождь, — Та тільки пощо ти прийшов саме до нас? Нашу віру заповідали нам предки. Ми не раби наших богів — ми люди. Ми ні в кого не забираємо життя, не ходимо по чуже, шануємо наших батьків, братів, сестер. Ти приніс нам десять заповідей справедливости та добра. Та вони нам ні до чого.

— Гординя говорить твоїми устами, — помовчавши, відказав Апостол. — Але вірю, що прозрієте ви, бо сказано ж: "Горе вам,

законники, бо взяли ви ключа розуміння: самі не ввійшли і тим, хто хотів увійти, боронили..."

Він не погрожував — він застерігав. Та господар одразу ж насторожився. Підвівся, за ним встала його свита — п'ятеро мужів і один тонкобровий юнак. Холодно прощалися — справи чекають, та більше не неволили ні його, ні його супровідників.

— Поживіть з нами! — чи то попросив, чи то наказав вождь. — Ми ще послухаємо тебе, чужинцю, — ще раз ствердив, уже виходячи в двері.

Тут же пташиними голосами зацвірінькали молодиці:

— Я Владка, я Ярина. Ви не бійтеся нашого пана Овсія. Він лишень з виду сердитий, а насправді дуже добрий.

Швидко вносили в дерев'яних ночвах теплу воду для умивання, готували м'які ліжниці. "А-по-о-стол", "Андрі-і-ій"

— перекочували в устах чудні, незнайомі слова. Змивали ноги старцю. Скрушно похитували головами, зауваживши криваві рани на зашкарублих, потрісканих ступнях. Вносили запахущі мазі, прикладали до шкіри. Філдей та Марія опоряджувалися самі десь окремо, куди повели їх дзвінкоголосі жіночки.

— Дочко! — погукала крутоброва, метка молодиця у двері.

— Орисю, а йди-но сюди.

На порозі стала невисока дівонька. Важка золотава коса сягала колін. Оченята впівлиця відсвічували фіолетом. Юний пагінець в'юнився живими соками, жвавим розумом.

— Гарна в тебе дочка, — похвалив Апостол, звертаючись до жінки.

— Та вже ж, — засміялася та. — Тільки вона не рідна моя доня. Матінка померла, а батько, брат мого Овсія, подася у забрід. Уже три літа як від нього ні слуху, ні духу. Та вона мені рідніша за своїх капосників. Скоро будемо проводжати Орисю до дерева Лади. Найшла собі парубійка на голову.

Та в голосі не було печалі. Злагода зі світом приглушувала її. Апостол швидше здогадався аніж зрозумів, що до цієї золотавої дитини прийшла пора любови. І скоро до її білої, помережаної візерунками спіднички, вчепиться вервечка білоголових малюків. "Життя іде, — думав Апостол. — Та кривавиться ланцюг..."

Апостол приліг на лежанку і задрімав. Біла лодія легко піднесла його понад лісами й озерами, велетенськими заплавами рік. Лодія гойдалася, а він, опершись на дерев'яну боковину, радісно спостерігав за людьми, які поралися на зелених нивах, випасали отари овець і великі череди тучних корів, ловили рибу. Умиротворенням і незвіданою благодаттю віяло від землі, яка кипіла медами і молоком. "Господи, — молився він, — Господи, спасибі Тобі, що сподобив мене, недостойного осягнути Твою велич і Твою щедрість". Лодія похитувалася, і в такт погойдувалася рука Апостола. Вперше за довгих сім років він спав без тривоги і печалі. Вперше від того страшного дня, коли він стояв на страшній горі під назвою Голгофа і плакав од безнадії і самотности. Тепер він знав, що сповнить те, що йому призначено, і цей народ не зможе не повірити йому.

Заспокоєння було таким повним, таким безмежним, що він не одразу почув, а може, не захотів почути, як задзуменіла в повітрі стріла, випущена хижою, дужою рукою. Стріла вп'ялася у боковину лодії. І тут же поруч захиталася друга, третя... десята... А веселий, зелений світ там, внизу, швидко обгортав густий, чадний дим. Дерева з корінням виборсувалися із темної, тягучої смоли, що заливала землю, металися сполохані звірі, тоскно кричали птахи, а люди з мукою і жахом

простягали руки, закриваючись від незворотнього. Чорна лодія стрімко падала на звуглілу землю, і з її боків цебеніла кров. "Яне, Янику, не помирай! — квилила чи то жінка, чи то птаха. — Синочку мій єдиний, повернися до своєї матінки! Проклята Морано, відпусти мою кровинку, він ще не нажився, не натішився, рано ще йому у Вирай... "

Апостол, скинувшись з лежанки, прислухався до голосіння. Надвечір'я висновувало в домівці темні пасма, що спадали з отвору у високій стелі. Філдей, схилившись над ним, торгав за руку.

— Учителю, — шепотів він стривожено. — Учителю! — покликав ще раз, зміненим хрипким голосом.

Йому нікуди не хотілося йти з цієї затишної ліжниці, пропахлої гіркуватим духом сухих трав. Страхався виходити надвір, відав-бо добре, що се значить, коли так плаче жінка. На землях іудейських, римських, еллінських — повсюдно супроводжувало його це волання. Плакали жінки, билися у розпачливих корчах, і несила було їх витримати. Йому нікуди не хотілося йти, бо ще раз пригадав страшне ридання жінки неземної вроди, яка, чорніючи і мерхнучи на очах, ламала руки і зривала голос біля підніжжя потворного хреста на тій смертній горі Голгофа. Минала вічність, а він все зволікав, відганяючи з пам'яті болюче видіння, і на нього мовчки гляділи Марія і Філдей, скорботно вигнувши брови. Треба було йти, знав, що треба, бо хто ж, як не він, має бути на людських святах і при людському горі. Тільки ж горя було занадто багато, так багато, що він знемагав під цією ношею.

Вони стояли у самісінькій гущі розвихреного, наполоханого натовпу. У гаморі було важко щось збагнути і когось почути. Апостол проштовхнувся вперед. Тепер голос жінки, який зірвав його зі сну, став виразнішим і чіткішим.

— Яне, Янику, не полишай свою неню на самотню старість, лебедику мій білокрилий, не відлітай від мене...

Приречене, безнадійне квиління стосувалося отого, того самого тонкобрового зеленого юнака, який сидів ліворуч вождя під час вранішньої трапези і широко-розкритими затемненими очима вдивлявся в Апостола, немов на якусь небачену дивовижу. Тепер хлопець не ворушився, при світлі смолоскипів блідою і страшною плямою висвічувалося його застигле обличчя.

— Він мертвий, Учителю! — скрикнув Філдей.

— Мертвий, — ствердив іншою мовою молодий, чоловічий, незнайомий голос. — Погнався за диким вепром, та молодий ще, нема тут заради — рука схибила...

Апостол схилися над ношами. Смерть, кров — це переслідує його усе життя. Це зустріло його і на цій юній землі. Апостол тяжко збунтувався супроти цього темного, кривавого кола, в котре потрапляли здебільшого найкрасивіші, наймолодші, найдобріші. "Допоможи мені, Господи", — тамував стогін, викликаючи назовні світло, що вичахлим тріпотливим промінцем ледь билося в його ослаблому тілі.

— Іди, старче, в хатину, то дійство не для тебе, — співчутливо прогутотів вождь, запримітивши його хвилювання і відчай, та Апостол відтрутив простягнуту руку і вкляк навколішки перед юнаком: мертвим? пораненим?

Аж тоді помітила його і жінка, яка лебеділа, припавши до узголів'я юнака. На якусь мить вона притихла, палаючими сліпами пропалюючи його наскрізь, потім хижим, божевільним ривком цупко вхопила за лікоть:

— Кажуть, що ти єси чудотворець, чужинцю? Кажуть, що ти приніс до нас вість про якогось чудного і доброго Бога... Нехай твій Бог допоможе моєму синові. Нехай твій Бог поверне його життя, а забере моє! Моє!..

Її лихоманило і трясло, вигоряв розум.

— Бог всесильний, але я ні, я така ж людина, як ти, — Апостола було ледве чутно. — Я можу тільки по слову Його і по вірі твоїй зцілювати душу, але не тіло, сестре моя...

Мовив і з гіркотою відчув, яким то ще замуленим б'ється у ньому джерельце віри, як боязко йому взяти дар свого Учителя безвідмовно і повністю.

— Як же ти зцілиш його душу, — люто заволала роз'ярена мати, — коли він мертвий? Зціли його тіло, тоді забирай його

душу?!

— Він не може, — начільник племені гуготів лагідно та винувато,— ніхто цього не може, Любаво...

Але горе дрібненької, у рудому ластовинні жіночки враз перетворилося на шалений гнів супроти цього старого чужинця, який ще сьогодні вранці рік її синові чудні й красиві казання про вічне життя і всесилля Того, хто дав себе розп'ясти заради всіх людей, а ось зараз посилається на свою малість і неміч.

— Тоді пощо прийшов він баламутити людей, нехай він іде від нас! Нехай вони всі нас покинуть!

Її гнів оспав, як і спалахнув, й вона знову, забувши про все і всіх, затужила над тілом сина: "Ніхто цього не може, Янеку... Ніхто цього не може, синочку... "

Було у всьому цьому щось чудне, незбагненне. Не просто стріча зі смертю, яких він набачився за свій довгий, хоч і злютований у короткочасся, вік, не просто перемови, перешепти: "ах, як вона

побивається, то її остання дитина, всіх втратила... на то немає ради, нехай поплаче... треба допомогти справити тризну... не в часі такі молоді йдуть до тітки Морани, мисливцем був би добрим та й воякою незгірш". Гуготіння голосів зливається у непроникний мур, гул поволі стихає... стихає... і ось Апостол випадає у колихку світляну тишу, у якій тільки слова, виповнені безкінечної печалі і доброти: "Але ж ти можеш, ти повинен... " Самі слова не лише виражали наскрізне нутряне знання, вони самі були глибокою, неміряною істиною. І це було в ньому, це було ним, Апостолом Андрієм.

— Я зроблю це, равві! — знову бачив ворушкий натовп, смолоскипи, жінку, закляклу над дерев'яними ношами, закривавленого, непорушного юнака з тонкими бровами і неприродно вигнутим тулубом.

— Ти відійди, сестро! — Вона не одразу почула, скімліючи тонким пташиним голосом про своє...

Долоні його таки вловили ледь чутне стукотіння у грудях розтерзаного мисливця:

— Ти відійти поки що, сестро, і нехай вони всі розходяться. — Його спокійне, лагідне лице враз затверділо, крізь сплети зморщок і старечу ветхість враз прозирнула нетутешня сила. Вона скинулась, заюшена сльозами, розколошкана, і... завмерла. — Твій син не помер, він лише заснув.

— У нього пробиті груди. — Вона сіпнула запинало, і світло смолоскипів закипіло у місиві кісток і крові. — Ти прости мені криве слово, чужинцю, але йому уже ніхто не допоможе...

Апостол неуважливо скосив очі на криваву рану:

— А ти повір, сестро, повір і помолися разом зі мною Тому, Хто все знає і для Кого немає нічого неможливого...

Материнське серце враз сліпо полетіло на теплий вогник надії, струменіючий з його зіниць. Похитуючись, вона поправила на собі розколошкані косми, звелася у світляному колі смолоскипів, і голос її нервово й нетерпляче затремтів, розриваючи нічну непроглядь. Він молив, погрожував, наказував усім розходитися.

— Мислю, Гостю, не відаєш, що чиниш! — Вождь був ледь роздратований і доста розгублений. — Скоро на землю викотиться Ясновид, а за нашим законом сонце не повинно бачити смерть чи кров. Справити тризну треба до світанку.

Але й Апостол також уже гнівався, він сердито й владно скинув правицю, жест був недвозначним, навіть погрозливим:

— Мертвих будете хоронити, а він ще живий!

Овсій смикнувся богатирськими плечима і таки переборов себе, коротко віддав наказ. Зникла світляна завідь смолоскипів, похитуючи головами, неохоче розбредалися жінки, чоловіки нерішуче тупцювали ще який час, потім біля Апостола опустіло, потемнішало. Він вкляк знову на коліна, поклавши руку на страшну рвану рану, що зяяла у грудях лежачого навіть у темряві.

...Дерев'яні ноші — абияк зліплений плотик — винесли із земного, пахкого, квітучого світу просто у зловісно багряніюче криваве колесо, і там на них вишкірилися звірячими личинами тисячі розлючених почвар, які, клацаючи зубами, чіпляючись кігтями за шкіру, розриваючи одежі, намагалися вихопити з рук Апостола юний паросток людського життя. Кипіння вогню і ненависти ставало все нестерпнішим, плоть розривало від болю, та Апостол усе всотував й всотував у себе той біль, бо, тільки взявши на себе усю муку і страждання молодої людини та віддавши їй свою силу, можна було вирватися із цієї кривавої сфери. Справді, раптово все скінчилося, та стало ще гірше, бо тепер на Апостола з його дорогоцінною ношею накотилася чорнота — без кінця, без краю, без

берегів, і несла вона у собі щось страшніше від пекельких, болючих судом, бо навіть горе, відчай — то все ж живе, то все ж життя... Апостол схлипував і молився: "Господи, заповідав Ти мені йти в цей народ, навчаючи його і хрестячи в ім'я Отця, і Сина, і Духа Святого. Обіцяв Ти, що перебуватимеш з ними аж до кінця віку. Господи, дай мені сили і волі, укріпи і допоможи мені недостойному, веду я до Тебе майбутнього християнина землі цієї, веду до Тебе дитину Твою... " Чорнота розпросторювалася, смоляна гуща заливала душу, та все ж плотик поволі пробирався далі неймовірним зусиллям одержимого старця. Ось темінь прокололи перші ледве вловимі голочки світла, плотик похитувався, рух наростав, і вони уже у зоряній крутіжі, серед сяйних спалахів і переливів, що віщували наближення чогось іще прекраснішого, величнішого. І таки, розірвавши світне запинало, на Апостола та хлопця на його колінах, впав перший лагідний промінець, другий.. , а потім несподівано гуготіння вогню огорнуло їх і закрило од темряви.

І вирвало в темряви...

— Яке сонце, Учителю! — Голос Філдея був важким, немов перестудженим. — Ви цілу ніч молилися, вам треба трохи перепочити. Скоро прийдуть люди за цим бідолахою й заберуть його.

— Заберуть? — сердито перепитав Апостол, запаливши гострим зором ведмежу недоладну поставу свого учня і лукаво мугикнув: — А навіщо його забирати? Сам добереться куди йому треба.

Філдей закліпав круглими, великими очима сумного, доброго собаки. Апостол, все ще не підводячись з колін, поторгав за розтерзане плече непорушного юнака:

— Вставай, синку! Вставай і ходи!

...Янек справді розплющив очі і заточуючись, мов сновида, рушив битим венедським путівцем у напрямку свого дому. Від нього сахалися зустрічні, здивовано і нажахано лупили очі: що се? Як? А у блакитному серпанку бігла жінка, розкинувши руки. Вона була подібна до білосніжної граційної пташки, яка вперше здійнялася в небо і ошаліла од висоти й безмірности роздолля. Матері не треба було сумніватися, не треба було ні про що запитувати, материнське серце завжди повірить в неможливе.

Опираючись на лікоть Філдея, Апостол простував до оселі вождя. Збігалися звідусіль поселяни, лопотіли: чудо! чудо! А поза тим — невиразне, насторожене гуготіння заспаних людей.

— Тільки вже нині, — гамував свою воскреслу силу Апостол, — звісно, вже нині пролунає, що не був той хлопчина пораненим, а просто втратив тяму од переляку, обмазався кров'ю побореного ним звіра. А завтра, може, й забудуть гіркий материнський плач, забудуть і цю страшну ніч та й зачнуть шукати у всій цій пригоді віщі знаки своїх богів. Так було не раз...

Він розкручував і розкручував цю думку, пригадуючи своє перебування у Херсонесі, Понтійському царстві, безкінечно довгі переходи скіфськими землями. Так, він набачився смертей, але скільки разів ставав він по Слову свого Господа на путі кривавого мамони. І таки перемагав.

Щоб потім знову залишитися самотнім і знову відчути себе безсилим. Вічним вигнанцем усіх земель і племен. Чужинцем для всіх. Щоб знову не могти збагнути, чому женуть його Господа, чому такий жах нагонить слово і сила Його любови. Чому недовір'я, кпини, глузування, чому так перестрашено падають перед дерев'яними фігурками богів, жахаючись сили того, хто замахнувся на царство всесильної, завидющої і ох якої ж мстивої Морани? Зло і ненависть у різних народів має різні імена, тут воно має також свої подобизни. Тому й збилися у теремі свого вождя

збентежені поселяни, перешіптуються, перемовляються. Апостол удає сплячого. Час... Потрібен час...

Та все ж... Та все ж чимало венедів мовчали, тяжко мотузуючи в собі якусь думу. А в очах спалахувала надія.

У світлицю заходили і виходили люди, мовчки дивилися на сплячого старця, морщили лоби, намагаючись щось зрозуміти у цьому змученому чужинцеві, мовчки виходили, кожен думаючи про своє. Янек голубив свою матір у маленькій глиняній ліплянці, опісля довго спостерігав за веселими грищами своїх повесників, що вони з радощів затіяли у його дворі. За тим, уже підвечір, з'явилася білоброва Веснянка, видзіґовуючись у новенькому, розшитому кольоровими нитями надскроннику, її губенята пахли вишнями і молоком, тягнулися до нього, вабили таємничим і солодким, що нині таки повинно трапитися, бо вона так наплакалася, бо їй так страшно стало, коли вона почула вранці од сусідки, що ледь не стратив життя її коханий Янек на цих проклятих ловах. Але, хвала богам, він живий і вони сьогодні підуть до Священного дуба і до Дерева Лади. Янек слухав дівоче леління, молодо, дзвінко стукотіло серце, та все ж він розвів трепетні обійми і заметеляв чубатою головою: ні, Веснянко, все змінилося, мені уже не бути твоїм мужем. Веснянка хлипала, сердито, ображено показала йому спину, він дивився їй услід, й рвалося серце за тоненькою квітчастою постаттю. Любава насторожено прислухалася до їхньої розмови, скрадаючись у тіні старої сливи, зітхала...

— Що було з тобою вночі? — За день вона не раз повторювала це запитання, і Янек охоче їй розповідав, що плавав у вутлому човні з прийшлецем великою і темною рікою, що він тонув і уже був потонув, але той таки витягнув його зі страшної круговерті.

Янек хотів все щиро розповісти матері, але не вистачало слів, він повернувся домів цілим і неушкодженим, таким, як і був. Тільки щось всередині загніздилося в ньому після всього і тривожило, не давало спокою. Може, він таки щось забув? Знову і знову намагався пригадати

свій химерний сон та розколювалася од шалених іскор голова, на душі ставало

холодно і мрячливо, наче він тільки-но покинув щось найдорожче й тепер не може пригадати дороги назад.

Врешті він перестав відповідати на настирні допити матері, прислухався до вуличного гамору, роздивлявся чужими очима материні рушники, фігурки ідолів.

— Я піду до нього! — Любава не впізнала голос сина, зчужілого, подаленілого. — Прости, неню, але я тепер буду з ним.

Вона гладила біляву голівку, цілувала молодесенькі ниточки брів, усміхалася крізь сльози:

— Ми обидва підемо за цим чужинцем, синку... Я заповіла йому свою душу...

Андрій розплющив очі. Було — не було. Знову у ньому щось просипалося, умиротворивши спалах його одержимости колиханням синявих тіней, котрі відкидали крізь вишивані лляні завіси молоді вишні. Він був один, з полегшею побачив край людської цікавости: бо ж не чудодійством хотів він звоювати світ — порозумінням, благовістям. Життя іде, життя продовжується, дбайливо заткнута ковдра, у світлиці пахне чорнобривцями, за стінами ремигає худоба, клопочуться люди, котяться вози, галасують діти. Хоче він цього чи не хоче, а таки тут, в сьому буденному світі, люди творять своє земне щастя, як Він їм цього бажав. Інакше для чого тоді були Його страждання, і кривавий хрест, і воскресіння. Для чого тоді було все?

Глава 4 БРАТИ

Апостол сердито тупотів ногами:

— Чи можеш ти, жоно, порядкувати тим, що тобі не належить? Як могла ти помислити, що братиму я мито життям

за життя. Не за тим я прийшов до вас, не того чекаю від вас. Не до мене — до Господа свого торуйте путь у душах своїх. Іди, я відпускаю тебе, хлопче!

Янек юним непокірним лошаком потупцює перед старцем, поведе плечима, на яких забрунькуються м'язи та нікуди не піде. Вони обидвоє уже ніколи його не покинуть. Притихнуть біля нього і ловитимуть кожне слово. За слідами дивного чужинця потягнуться і їх сліди.

Він довго обідатиме, відламуючи теплий хліб дрібними кавалками, запиватиме парним молоком. Був певен, що його чекають, але відтягував мить стрічі з людьми селища. Любава, побожно схрестивши руки на грудях, ловила погляд: може, йому щось потрібно? Чорною тінню у кутку хилиталася темна тінь Марії, яка невідь-звідки і коли з'явилася за спиною Апостола. Марія як завше поруч — тиха, непримітна, безсловесна. Зітхнув.

— Вибрав собі такий почт, як сам єси, — недобре кпинив за його спиною Симон-Петро. — Чи можуть сіяти Слово без'язикі? Ех, брате, чи не громом, блискавками треба стрясати душі?..

Зайшов, важко гупаючи шкіряними взувачками, Овсій. Тепер він був зовсім не схожий на того гордовитого, войовничого вождя, ватага, з яким нещодавно вперше зустрівся Апостол. Важкі, натруджені руки поклав на стола. Вихилив глек якогось запашного, п'янкого напою. Підсунув до себе мисник з паруючим м'ясом, загнав у нього блискучого ножа. Швидко і вправно їв, виголоднілий після вочевидь нелегких денних трудів. Крізь віконні отвори соталися у світлицю надвечірні

сутінки, розливалися синявим молоком по столі, ліжниках, долівці. Апостол, опустивши голову, думав про своє.

— Дивний ти єси, гостю, — по довгій хвилі першим порушив мовчанку вождь. — Не схожий на богоносця, духобора. До нас не раз приходили різні забороди, приносячи звістки про своїх богів, — галасували, лементували, погрожували. Люто плювалися слиною. А ти про свого Бога мовиш так тихо, що ледве тебе чути. Дуже дивний ти пророк, гостю...

— Чи істина у велемов'ї? — запитав Апостол. — Чи істина у криках, галасі?

— А у чому? — прискалив око Овсій.

— В тому, чим сповнене серце. В любові. В любові до всіх людей.

Чолов'яга від несподіванки хекнув і голосно зареготав.

— Ну так, — витираючи сльози з очей, нарешті видихнув. — Я можу любити свою жону, особливо коли вона мовчить, своїх дітей, надто коли не надокучають. Можу і буду боронити своє плем'я, свій рід, але по слову твоєму я маю любити й своїх ворогів, чужинцю? Підняти руки, коли він піде на нас, і сказати: йди, бери мої добра, убивай моїх дітей? І то все з любові до всіх? І то буде називатися любов'ю?

— Ні, синку, любов не карає, не вбиває, нікого не неволить. Вона милує, визволяє і оживляє. Вона робить слабого дужим, злого — добрим, раба — вільним...

Апостол опустив голову — не шукав слів. Він їх ніколи не щукав. З голови все ж не виходив Симон. Він так ніколи й не звик до нового імени брата. Симон завжди про себе вважав, що з'ява молодшого брата серед обраних є чистим випадком. Він навіть подумки не насмілювався сказати

собі, що Учитель міг у чомусь помилятися. Та все ж, позираючи на мовчкуватого, блідого, несміливого Андрія, роздратовано нерідко міркував тихцем, що браток його міг би бути бодай трохи проворнішим у здобутті прихильности Того, кому вони служили, трохи помітнішим серед Його учнів. Все ж брат... От тільки чого так часто хочеться самому забути та ще й аби всі інші забули, що пов'язані вони кревно?

Симона бентежило, що й Учитель мовби не помічав Андрія, бо ж надто рідко розмовляв з ним окремо, ніколи ні про що його не просив. І то правда — пощо? Той сам чимдуж мчав по воду, першим тягнув човна, аби Вчителю було ближче і зручніше ступити в нього, першим кидався за хмизом для багаття, та останнім, таки останнім, був побіля Нього і його учнів. Та й сам Андрій ніколи ні про що не питав, і тільки зрідка ставав перед очі Ісуса.

Симон навіть одного разу, дойнятий покірною безсловесністю Андрія, сердито присікався:

— Невже тобі все ясно з того, про що він розповідає? Чому ходиш поміж нас як дурник нетямущий, ніколи не подаючи голосу? Навіть Іуду Він більше вирізняє, ніж тебе...

— Я чую Його, і мені того досить, — примирливо доторкнувся Андрій пучками до братового плеча. — Я гріюся побіч Нього і тим щасливий...

— Грієшся? — вдарив презирливим сміхом Симон. — Та ти поглянь на свої посинілі від холоду руки, на свій латаний-перелатаний плащ. Ти ж найгірш зодягнений поміж нас, а ми ж хоч і все покинули задля Нього, та, треба сказати, що таки не останні поміж людей, таки не старці й не жеброта, пора тобі би це втямити. Що про нас люди плескатимуть, скажуть, що веде за собою не обраних достойних учнів, а зграю волоцюг. Навіть із застілля нашого братнього дістаються тобі хіба що огризки — те, що не встигли схопити інші. А чого, брате, тобою всі поганяють? Чого ти вислужуєшся перед усіма, наче нікчемний раб, що

сам доброю волею запродав себе іншим? Ти служка і блазень, а не Його учень!

Симон ще довго виплескував би своє роздратування на молодшого брата, та вчасно помітив на обличчі того радісну, майже безтямну усмішку і озирнувся: до них швидкою ходою простував Ісус. Все, про що говорив, чого научав Симон Андрія, враз звітрилося від одного вигляду світлого, привітного обличчя Учителя. Симон це збагнув одразу, та усе ж зробив ще одну безнадійну, як сам вважав, спробу:

— Піди ось тепер же до Нього. Нехай побачать усі, що Він стоїть з тобою, що Він тебе слухає, що Він до тебе прихильний.

— Він нас усіх любить... Так Він сказав.

— Та що тобі до всіх? До Якова, до Хоми, до Іоанна? Подумай хоч раз про себе, яке твоє місце буде у тому царстві, куди Він нас усіх приведе? Невже послідуще? Та й чи буде воно для тебе отакого?

Симон рішуче підштовхнув його до Учителя, а сам швидко одійшов вбік. Андрій завмер, розгублений і зніяковілий од того, що ось зараз він знову бачить Учителя, що ось-ось шелесне Його золотистий плащ і злетять д'горі засмаглі легкі руки, і, якщо пощастить, то хоч уривками почує тихий, лагідний голос, який накотиться на нього живлющою, прохолодною хвилею, а по тому легко відхлине од берега, з кожною миттю все гучніш відлунюючись у душі...

Ісус зупинився:

— Що тебе тривожить, сину мій? Про що хочеш говорити зі мною?

Андрій од несподіванки спершу заперечно, майже налякано, замахав руками, та потім можливо, все ж підбадьорений чи збурений словами брата, зважився:

— Равві, равві, повідай мені! Ти увесь час твердиш, що недовго Тобі залишилося бути серед нас. Скажи, Ти візьмеш і мене з собою? — Голос таки ж зірвався од затаєного хвилювання й передчуття непоправного.

В зіницях Ісуса він побачив себе — обшарпаного, недоладного — і ще більше злякався власної хоробрости: невже таки має рацію Симон, дорікаючи за його нікчемність? А таки, либонь, є велика правда у словах брата, бо куди ж йому, простому, ницому рибалці, до преславного царства, і що він супроти цього ясного, сонячного лиця, яке при його запитанні закрили темні грозові хмари?

Та Ісусові зморщечки швидко розгладилися:

— Я скоро покину всіх вас, се правда. Та все ж я завжди буду з вами. — Він пильно поглянув на Андрія, потім повільно повернув голову вбік: що Він там побачив? Чому здригнувся? Чим вжахнувся?

— Кожному воздасться по вірі, і по любові його, — прошепотів перегодом. — І тебе чекає великий дар, пресвітлий дар мого батька. Підеш по цілому світу, та всьому створінню Євангелію проповідуючи.

— І Ти будеш зі мною?

— Я піду попереду. Я світло для світу. Хто йде вслід за Мною, не буде ходити у темряві той, але матиме світло життя, — ледь чутно ствердив Ісус, і Його прекрасним обличчям знову промайнула жахлива й темна тінь невисловленого страждання. — Чи ви не читали в Писанні "Камінь, що його будівничі відкинули, — той наріжним стане каменем? Від Господа сталося це, — і дивне воно в очах наших..."

Тоді тільки він, Андрій, здогадався, що Учитель в душі плаче над чимось таким, що стосується саме його, і тільки його, та це не злякало, навпаки — потішило, піднесло над самим собою, над усіма, над цілим світом. Він більш ні про що не питав, Ісус нічого більш не розповідав,

пішов далі, заглиблений у себе, та швидко озирнувся на похиленого у низькому поклоні юнака й, стрімко наблизившись, міцно обняв його і поцілував.

— Про що ви говорили? — тепер уже ревниво допитувався Симон. — Я бачу, ти скоро сприйняв мою науку, братику.

— Равві сказав, що пора збиратися в дорогу. Симон зітхнув:

— Він уже давно про це мовить. Мабуть, таки пора. На Єрусалим!

Брати видивлялися у бік священного міста: у одного бородате, одержиме обличчя палахкотіло передчуттям майбутньої величі, інше, ще зовсім молоде, безбороде, сіпалося од страху і болю. Андрій заплакав, і Симон здивовано його запитав:

— Над ким ридаєш, брате мій?

— Скоро Сина Людського не буде з нами... Симон напружився:

— Але ж він обіцяв, що скоро нас усіх чекає царство небесне, в якому Він буде владикою, а ми всі сидітимемо побіч Нього.

Андрій крізь сльози повторив:

— Скоро Сина Людського не буде з нами... Симон спохмурнів і надовго замислився:

— Багато закритого для мене у Його словах. Він обіцяє порятунок для всіх людей, проповідує прийдешнє блаженство, а сам плаче кривавицею, коли залишається на самоті. Тяжко Він страждає. Чому, брате? Що ми не розуміємо? Чого не знаємо?

Вони довго мовчали, тулячись один до одного, як тоді, на березі Йордану. Забуте почуття рідности повернулося до них, знову поєднало і водночас розділило. Що тоді на прощання він сказав Симону? Апостол болісно намагався згадати щось вкрай важливе, та воно чомусь не давалося. І він чапів непорушно на дерев'яній лаві, дослухався до людського гамору за стінами оселі, де його чекали поселяни, хоч ніхто не повідомляв про це йому, ніхто його нікуди не запрошував. Щось вказувало Марії, Любаві, її притихлому синові, що він все знає сам, що він думає про них.

Овсій бурмотів, водячи ножем по спорожнілому днищі дерев'яного мисника і роздратовано позиркуючи на дивного гостя:

— Любов... Любов... Велика Мати також говорила до Гора: любов... Бо де ж вона має бути, як не поміж єдинокровними братами? Та бач — ні, спершу лютував довго за те, що я, а не він осідлав Урай-Коника, косився на моє начільництво — пасока з мозолів тая влада, а не сріблозлото, як він собі подумав — а потім що натворив? Яко тать, перебурив людей, забрав молодих та зелених і, подейкують, подався грабувати купецькі лодії. Мало хто і до того добирався до нас Рай-рікою, а тепер і поготів — ціле літо як визираємо грецькі лодії, зерно пріє, меди прокисають. І стан наш погано укріплений, молоді підростають, бунтують — учити треба, мені мій брат потрібен коло мене, а не в лісових пущах та на розбійних дорогах. О, боги, як я його чекаю, все би оддав і все простив. Тільки б він повернувся. А ти кажеш — любов...

...Так, думав Апостол, все було так. Ми стояли над кам'яним урвищем, мовчали. Я зненацька нахилився над проваллям і заглянув вниз. У мене закрутилася голова, я відчув потяг чогось страшного, сопушного, неживого. Як мені тоді захотілося кинутися в цю жахливу, темну безодню, аби ні про що не думати, нічого не відчувати, аби не діждатися дня, понад який не буває страшнішого! Та все ж я знав, що такої долі немає у жодної людини і мені муку відлучення від свого Учителя, його любові, його світла нести довіку. І треба сповнити свій

обов'язок, і треба бути гідним того болю, яким труївся Він, коли прозирав моє майбутнє.

Тоді я сказав:

— Знаєш, Симоне, не дорікай мені тим, що мало говорю, багато слухаю, хочу, хоч не знаю, як ліпше, прислужитися Йому у Його трудах, та й вам всім полегшити дорогу. Тяжко тривожуся я, а що, як направду колись Сина Людського не буде з нами і нам самим доведеться нести поміж люди Його Слово, Його Істину. А чи добре чуємо його ми — його учні і чи розуміємо його ми однаково? І чи зрозуміють нас однаково ті, до кого прийдемо? Чи замість любови й милосердя не посіємо розбрат і ненависть?.. Він ще з нами, Симоне. Я буду, якщо треба, тінню, привидом, буду дивитися на Нього і запам'ятовувати, аби потім не додати чогось неправедного і неправильного. Не скривити і не скривавити Його дороги. Я сказав усе, Симоне-Петре.

— Он про що ти мовчиш весь час, мудрий братику, — замислився Симон і стріпнув могутньою головою. — Я більш за вас всіх знаю помисли Учителя. Я один сидітиму по праву руку від Нього на Його престолі. Він чимало довірив тільки мені, в багато що утаємничив мене одного. І я один понесу його Слово, а ви всі будете приходити до мене на раду і пораду... Тоді й не буде дванадцять правд і дванадцять кривд. Лише одна. Сам подумай!

У Андрія стиснулося від раптового болю серце.

— Чого у мене так заболіло тоді серце? — думав Апостол, зводячись на ноги. Він був нарешті був готовий до стрічі з дітьми цієї немовлено благодатної землі. Щедрий дар його Учителя. Дар, над яким Симон, можливо, би й добряче поглузував: дерева, ліси, болота, простори неміряні та жодного кам'яного міста як у Римі, Єгипті чи Греції. Дикий край. Дикі люди. Язичники... Однаково діти Його... Всі ми діти Його...

Апостола вели до Священного дуба, де, як повідомив йому Овсій, чекали на нього венеди. Дорогою Янек стиха йому розповідав, що Священний дуб — прародинець їхнього племени, охоронець і заступник перед богами. Він дуже старий і був від початку всього. Ніхто не може дістатися до його вершини, у його верховітті спочивають Даждьбог і Велес, Перун і Род, звідтіля вони наглядають за життям венедів і всіх слов'ян.

Дорога кривуляла вузькими вуличками поміж дерев'яних хатинок і глинобитних хиж, в яких клопоталися люди, помекувала, пофоркувала худібка, поквоктували кури. Апостол готовий був побачити щось незвичне, але те, що несподівано постало перед його зором, перевершило уяву. Те, що він сприйняв спершу за високу гору, густо поросту лісом, виявилося велетенським деревом, огорнутим густо-зеленим клубочинням розкішних листв'яних хмар. Чим ближче вони підступали, тим ширше простягався намет велетенського склепіння. Він ступав, весь час заворожено подивляючись вгору, тому й не помітив, як опинився перед великим гуртом людей, які, вмостившись у густих травах, очікували на нього, а попереду з ледь вловимим шанобливим поклоном стовбичив ставний, вродливий юнак з різкими та гарно вирізьбленими рисами обличчя. Чорний, як крило ворона, чуб, гордовитий в горбинкою ніс. Цупкий, хапкий, зітканий з неспокійного пульсуючого вогню, що кидав відблиски на всіх оточуючих.

— Я — Іломер. — Дзвінкий, чистий голос одразу відлунився у зелених зводах велетенського дерева. — Я ватаг молодих воїнів, їхній начільник. Ми щиро просимо вас розповісти нам про ті краї, де ви побували, про людей, яких бачили. Про те головно, як вони озброєні, як вони воюють. Чи далеко вони живуть? Як туди дістатися?

Передихнувши на хвилю, неохоче все ж додав:

— Ну і про вашого Бога, звісно... якщо бажаєте...

Од несподіванки Апостол спіткнувся, а потім щиро засміявся:

— От тобі маєш, та ви що ж, хочете мене використати для своїх розбійних справ? Щоб я став учителем війни?

Іломер ніяково смикнув за чорні вуса:

— Та воно ж таке... Знаєш, чужинцю, землі у нас багато, чужої не треба. Ми хочемо сіяти хліб, співати наших пісень, любити наших жінок. Але чогось не проходить літа, аби не наскакували на нас різні зайди. Вони грабують наші комори, вбивають наших мисливців та рибарів, палять наші займанки й висілки, полюють за нашими дівчатами. Хто вони? Чого їм треба? Чому не приходять до нас з миром, торгівлею? То фени і певкіни з краю Сніжани налітають, як вороння, на наші хліби, добром би прийшли, ми б і так їх порятували голодними роками. А то й просто навчили, як орати та сіяти, як вклонятися Матері Сирій Землі. То Степ викидав на нас загони вбійників, а тепер з'явилися в наших лісах якісь чудні люди, мова їхня для нас незнайома, з виду вони страшні. Вони засіли на наших торгових стежах та й грабують купців, яко таті, вбивають наших солярів, вуглярів. Володар наш гонить усіх до праці, до поля, до рибальських сітей, а ми мислимо собі, що треба щось робити, аби не плакала по наших душах чигрин-птиця. Рити рови, будувати кріпості, вчити молодих воїв бойового рукомесла.

Голос молодого ватага окріп і враз спалахнув хижим і владним вогнем, заворожуючи слух усіх присутніх:

— Чужинцю, ти здалеку, ти бачив багато земель і багато племен. Хто хоче нашої погибелі?

Питання просвистіло, мов кинута прицільно стріла.

— Не відаю, сину мій, звідкіля йде на вас лихо, — печаловито промовляв Апостол. — Не відаю хто, та добре знаю чому...

Людей прибувало. Сотні молодих очей пильно втіпилися в гостя племени. Сюди справді прийшли здебільшого молоді. Та не тільки. Побіч злютованого парубоцького гурту визирали бородаті обличчя, ще далі висявали барвистим одягом жінки, сновигали дітлахи.

Іломер нервово сіпнув тонкими, рухливими ніздрями, чутко принюхуючись до чогось. Видно, відповідь чужинця його не вдовольнила. Все ж за коротку мить він різко кинув:

— Чому?

— Це зло дуже стародавнє — не сьогодні постало, не завтра зникне. Але вже йде спасіння до роду людського, бо почалося царство Того, хто несе кожному серцю, кожному племені і кожній землі благословення і любов...

— Ти речеш про свого чудного Бога, — не то запитав, не то ствердив молодий вожак. — Ти речеш про Розп'ятого? — І нараз його голос скипів од роздратування. — Та він же не зміг навіть порятувати себе, а чи порятує такий Бог од вбійників його? — Він поцілив пучкою у високого білявого юнака, який розкинувся у траві якраз навпроти. — Її? — золотава голівка Орисі збентежено схитнулася. — Мене? їх? Чи зможеш ти зі своїм великим і чудним даром підняти цілий нарід, як оживив вчора одного нашого Янека?

— Ні, не зможу, — Апостол ковтнув гірку слину, — Але я таки можу дати щось набагато більше, я хочу вам передати благу вість, про спасіння для всіх у вірі в Господа Єдиного і Милосердного, в Його любові й істині. Я не відаю, чи будуть порятовані саме ті, на яких ти вказав, від ножа, вогню, стріли. Та буде порятований рід, спасенний нарід. І стане безсмертним. Тільки любов до ближнього, навіть до ворога, дасть народу твоєму силу пройти крізь віки і не зникнути з цієї землі.

— Любов до ворога?.. — Іломер звився над натовпом чорним бунтівливим духом. — Та ти глузуєш, чужинцю! До ворога може бути тільки ненависть, тільки вогонь і меч! — Він зневажливо скривив тонкого нервового рота й відійшов од Апостола, всім своїм видом показуючи, що, може, отой сивий безплотний дух і є святим, та вочевидь — безумним, нетямущим.

Натовп заворушився. "Вони зараз почнуть розходитися, — стривожився Апостол. — Але цього не може бути, вони повинні мене вислухати, бо не моя вина, що вони сліпі, але непрощенний гріх буде на мені, коли вони і далі блукатимуть в темряві".

— Ми йшли на Єрусалим. — Він хотів спинити гамір, крики обурення, тому й промовляв тихо, добре ж бо відав: не криком ламають крик. Людська зам'ятня вщухла нескоро, та все ж потроху почали дослухатися, і голос його ще більш стончувався, не раз опускаючись до шепотіння.

Глава 5

НА ЄРУСАЛИМ...

...Вони йшли на Єрусалим, і то була довга дорога. Було літо друге, відколи вони — Його учні — невідступно були з Ним. Рання весна видалася холодною, та Він чомусь перестав

шукати пристановища в людських оселях. Ночували здебільшого під відкритим небом у оливкових садах. Він загортався в свого тонкого золотавого плаща, мерз, та чи лише од студеного вітру, що пробирав до самих кісток?

Була рання весна, вони були щасливі од того, що саме їх Він вибрав, покликав за собою. Ловили кожне Його слово, намагалися бодай на мент погладити краї Його одежі, тулилися до Його ніг.

Та між собою у Його учнів не було злагоди. Рахуючи витрати, Іуда Іскаріот, не сміючи висловити своє невдоволення Учителю, зганяв роздратування на тих, кого посилав за продуктами, за духм'яним ладаном, на котрий чомусь тратилися останні гроші з їхньої і без того куценької казни. А пощо? — сказав би йому хто. Хто почує цей божественний запах на запилюжених дорогах, хто його оцінить? — оці запітнілі, брудні волоцюги, прокажені? Оці покидьки роду людського? Андрій, якому щоразу випадало рушати за покупками у ближні поселення, робив це з важким серцем, але ніколи й не відмовлявся, коли на нього поціляв указующий перст Іуди. Крамарі, до яких він заходив, довго пробували на зуб динари, підозріло міряючи поглядом захеканого шарпака у дірявому плащі, од якого за милю несло злиднями. Чванькувато жбурляли йому на прилавок товари і зневажливо одверталися, а потім додавав трутизни ще й Іуда, довго перебираючи закуплене, доскіпуючись куди потратив такі гроші і невже направду заплатив стільки за цей непотріб. Хліб — цвілий, вино — перекисле, м'ясо — протухле... Іуда підозріло колов очима недоладну постать невдатного торговця, а той почувався оголеним, виставленим на вселюдський глум. Часто при пробудженні Андрій заставав скарбничого за длубанням у його одежі, а той навіть не виправдовувався.

— Хе, хе, — бурмотів, відходячи і страдницьки пересмикуючи губами. — Всі хочуть обдурити бідного Іуду. Всі крадуть, і нікому не можна вірити. Бідного Іуду всі ненавидять, бо він чесний, бо нікому не дає залізти до спільної казни. Спробували би самі прогодувати стільки ненаситних ротів. Принести до казни — так нікому, уміють тільки викидати на вітер те, що настарався бідний Іуда... Бідний, бідний Іуда...

Йому таки було чого лютувати, бо, хоч як він намагався не помічати злидарів, які раз по раз швендяли дорогами і простягали висхлі руки за милостинею, хоч як не намагався він затулити Учителя від якогось

сплячого у придорожній канаві бідолахи, той таки зупинявся і невмолимим жестом підкликав до себе Іуду. У Іуди ноги ставали кам'яними, він чвалав мов на заклання, улесливо посміхаючись й роблячи недоладні жести: чого хочуть від бідного Іуди? Він нічого не розуміє. Який жебрак? Де жебрак? Та нікого ж тут немає, гляньте самі — не-ма-а-а-є! А потім повільно, з такою мукою кидав у ту прокляту канаву гроші, ніби викидав на смітник частку самого себе.

Петро після пам'ятної розмови з братом якось враз подаленів, почужів для всіх. Для Петра існував тільки Він — равві! Він все впевненіше завойовував місце першого обранця. Сумніви, неспокій поступилися твердій впевненості у своє особливе призначення, свою велику долю. У розмові з іншими учнями почав брати повчального, поблажливого тону. Він сам взявся керувати побутовим життям їхньої маленької громади, пильно подивляючись за тими, хто турбує його Учителя, часто сердився, коли хтось без його на те відома насмілювався ставити недоречні, як йому здавалося, запитання, чи порушувати Його спокій, коли Учитель поринав у своє запечалля. Між Петром і братами Зеведеєвими раз по раз спалахували палкі суперечки за право бути ближчим до равві. Особливо запальний "син грому" Іоанн щоразу спалахував гнівом, коли Петро намагався стати поміж ним і Учителем.

Ісус їх не спиняв. Він взагалі, здавалося, не помічав, що їсть, де спить. Іуда дратувався, коли всі його намагання догодити Учителю залишалися непоміченими: "бідний...

бідний Іуда...". Петро Його неувагу до своїх одчайдушних старань сприймав спокійніше, маючи за милість те, що він може і, головне, має право клопотатися про Ісуса. Цим він вивищувався у своїх очах, і ще гучніше, владніше гудів його басище.

Ісус поспішав. Слова широким, нестримним потоком лилися з Його уст, вони запам'ятовували, а потім повторювали про себе Його притчі й повчання. Іноді обговорювали у вузькому колі. Марко тихцем почав записувати. Їх спершу дивувало, чому Він не визначає часу, коли ж буде

встановлено оте велике і осяйне царство любови, яке Він проповідує, чому Він зі своєю властю і всеможністю нічого не робить, аби завоювати підтримку та поклоніння не лише жебраків, бідаків, хворих та голодних, а й сильних світу сього, тих, в кого в руках жезли земної власти і земної слави, неміряні багатства й оружна сила? Вже ж не можна було сказати, що так-таки нікого з можновладців не притягувала до себе чудесна могуть Учителя. Та... Ось нещодавно, заповівши одному багатому юнакові із поважної родини десять заповідей, Він зненацька порадив тому роздати своє багатство бідноті, взяти дерев'яного посоха і йти за Ним. Юнак, звісно, засмутився, а Він ще й добив його фразою: "Істинно кажу вам: легше верблюду пройти через вушко голки ніж багатому вступити до Царства Небесного".

О, так, вони, Його учні, беззастережно вірили Його словам і повчанням, вони лише перекладали один на одного свої сумніви й розчарування, власні хитання і розгубленість, тому так затято сперечалися один з одним, відстоюючи своє власне розуміння Його повчань.

Але так було, допоки поруч не було Ісуса.

Тільки-но Він поставав перед ними, як все ставало простим і зрозумілим — їхня будучність преславна, і що супроти цього холод, голод, які вони терпіли, навіть приниження черні, навіть каміння, що все частіше летіло їм у спини на іудейських дорогах. Заради прийдешнього торжества вони ладні були терпіти навіть оцю безконечну дорогу на Єрусалим, яка чомусь прямувала то у бік Віфанії, то Капернаума, то Ґалілеї.

О, як же вони спрагло хотіли знати, чому Він так відтягує час Своєї слави, Своєї і їхнього тріумфу, але Учитель на всі запитання відповідав такими таємничими і тривожними фразами, що скоро вони лякалися навіть торкатися цієї теми, щиро віруючи, що їхні мрії все одно збудуться і все буде так, як кожен з них намислив у своїй розбурханій уяві.

Потім з'явилися у їхньому гурті жінки — Марія, Марфа... Либонь, єдиний, хто їм потішився, був Іуда. Жінками було простіше кермувати, та й, окрім того, що вони взяли на себе ведення їхнього нехитрого господарства, вони примудрялися якось діставати харчі, лагодити одежу. Вони були непомітні і безсловесні у їхній громаді, навіть біля ніг Ісуса треба було дуже мало місця для цього збитого в маленький клубок жіночого гурту. Вони ні про що не питали, нічим Його не тривожили, лише слухали і дивилися, всотуючи в себе не так Його слова, як Його образ.

Проте Андрієві часто здавалося, що жінки ліпше розуміють Його, аніж вони — Його учні. Навіть таких звичних у побутовому житті перекорів поміж жіноцтвом тут не виникало. Се була мовби жіноча змова лагідности, тиші, самопожертви. Вони би втішилися кожному Його проханню, навіть найважчому, навіть неможливому. І вони би зробили неможливе для Нього. В цьому не могло бути сумнівів.

Але Ісус неможливого не просив.

Він нічого не просив для себе.

Вони міряли і міряли босими ногами землі Ізраїлю. Напрям вибирав Учитель якимось одному Йому знаним чуттям. Іноді лише для того, аби постати перед велетенським скопищем люду і гнівно кинути в нього: "О роде невірний й розбещений, доки буду я вами? Доки я вас терпітиму?" Кинута іскра спалахувала, розгорялася, натовп бурунився лиховісним кипінням, лихословив, проклинав, а Він знерухоміло височів над людською захланню, серед морочної озлоби і, горнучись у свого золотавого плаща, дивився так, як лікар дивиться на болящих. Видно було, що Йому навіть під палючим іудейським сонцем холодно, серед найбільшого велелюддя — пустище і безлюдь.

А було — вони довго брели каменистими стежками у самарійські землі лише для того, аби Він зволожив уста водою, поданою невірною

самарянкою. Зовсім спантеличені, вони тоді спустилися в долину, вийшли на пагорб, порослий пальмами, Ісус зупинився, на замисленому обличчі висявала радісна, майже дитяча усмішка. Він був щасливий, а вони не могли прийти до тями: що ж таке мовила йому ота забрьохана язичниця, чого вони не змогли? Чим змогла Його так потішити? Нерозуміюче перезиралися, дивуючись Його веселості. Він таки направду був щасливим.

Се була рідкісна хвилина, коли Його душу не гнітили важкі думи й страшні передчуття. Вечоріло. Повітря було напоєне настояним, як золотисте вино, сонцем, пахощами квітів і трав. Гуділи бджоли, співали птахи. Немов благаючи про допомогу, на Нього впала кощава тінь засохлого хлібного дерева, Ісус з усмішкою повернувся до нього і погладив по старому, сточеному комахами і вітрами стовбурі. Кістяк дерева вигнувся, немов під поривом зненацька налетілої бурі, він хилитався і хилитався, втягуючи в себе пружний струмінь молодого відновленого життя, почувся пронизливий подзвін — то лопалися і розгорталися бруньки, зелена хвиля поволі обгортала дерево, і воно якось враз заспокоїлося під густою шапкою молодого листя, дозрілих плодів.

Ісус милувався чудом відродженого життя, Він сам був повним життям — мінливим, прекрасним, безкінечним. Його ніжна тінь тремтіла у золоті завмираючого дня, і їм перехопило подих від доторку до якоїсь величної і грізної таємниці. Потім перед ними прошелестів у траві великий вгодований гад.

— Глухий аспид, — нажаханий Симон вихопив з-за пояса важкого ножа, яким вичиняв рибу й кинувся вперед, цілячи потворі у голову, але тут Ісус владно зупинив його заспокійливим, поблажливим жестом.

Він довго з чудним зацікавленням вдивлявся в очі велетенського гада, а єхидна, знерухомнівши, ледь-ледь похитувала страшною головою просто перед Ним. Потім, вочевидь втративши до неї цікавість, легко зрухнув пальцями — і вона притьма метнулася у зарості. А Він

повернувся у сторону Єрусалима, звідкіля сунули темні хмари, улягаючи на землю, неначе погрожуючи щомиті завалити її важкими брилами.

Він чогось вичікував, і вони не розуміли Його.

Минув час, коли за Ним дорогами Іудеї, Самарії, Галілеї сунули тисячі людей, звабленних Його дивовижними чудесами і химерними проповідями. Вони гучно вислављювали Його, падали на коліна при одній появі і цілували Його сліди. Вони бачили в Ньому свого повелителя, потомка древніх царів й самого царя. Досить було Йому кивнути пальцем — і попливло би землею хмаровиння людей з усіх колін Ізраїлю, понесло би свого кумира на руках до священного града — до Єрусалима. Він тільки сердився, чуючи такі побажання.

"Моє царство не від світу сього..."

Було... Гурт людей вирішив схопити Його і силоміттям проголосити своїм царем. Увесь день вони тоді скрадалися у печерах на високій горі і лише в потемках спустилися до поріділого й розчарованого натовпу, у якого зазвичай велика любов нараз перетліла на великий гнів, і який стрінув Його глузуванням, прокльонами, лайкою.

Ще рік тому Він міг прийти в Єрусалим в оточенні тисяч засліплених Його особою людей, вірних слуг, покірних рабів, ладних виконати будь-який Його наказ, вдовольнити будь-яку забаганку. І де тоді би були первосвященики зі своїм сенедріоном, фарисеї, фундуклеї? Він мав би владу правом сильного і царство своє правом могутнього...

Вони не розуміли Його.

Надто в Іуди здавали нерви, коли замість криків "Осанна!", "Осанна!" їх стрічали градом каміння і лайкою. І де? На околицях Віфанії — того самого міста, де сотні зцілених мали б свідкувати про чудесний дар Спасителя й побожно вимовляти Його ім'я. Ісус — їхній Учитель —

провіщав своїм учням силу, владу над душами людей, вічне життя, вічне спасіння, та сам вочевидь не прагнув ні сили, ні влади, ні слави.

З боку Єрусалима повзли важкі чорні хмари, а під відродженим до життя хлібним деревом постав великий гурт пошарпаних, розлючених людей. Вони переслідували їх уже давно, одні й ті ж похмурі марюки ковзали біля них берегами Ґалілейського озера, стрічали зизим блиском мертвотних більм на перехрестях Копернаума, Віфсаїди, Самарії. Одні й ті ж голоси кидали в них слова прокляття й ненависті. Цим хлепавим недоноскам довго не вдавалося застати їх зненацька, але вони терпляче вичікували свого, анітрохи не сумніваючись, що проточні води часу колись їх зведуть на безлюдді та безгомінні і тоді ніхто з цієї маленької безбожної громади не уникне їх мсти.

Ввібгавши в себе несвітенний сказ, завмерло напроти них темне громаддя ошалілого велета. За хвилю лиховісний стрим прорветься крізь могутні груди, крізь потворну личину, що пузирилася синюшною піною і гноєм під брудними куделями велетенської голови. Велетень перекидав з руки на руку важкого каменя. Одежа, радше те, що скидалося на неї, видавала в ньому стражника храму Господнього, а також свідкувала, що в минулому він, очевидно, служив в легіонах римлян — тороки шкіряних сандалій, кругляк мідного щита, залишки нагрудного панцира являли колишню людську пишноту. Та смугастий халат, на якому все це висіло, був брудним, дірявим, опухлі стовбури ніг обплутані зеленавим жабуринням випнутих жил. Чолов'яга був дуже хворим, злим і ненависним до світу, властиво, він перебував поза світом людей, бо нічого не чекав, нікого не боявся. Він жадав лише грошей, за які можна напитися до смерті у крамаря, напитися і забути свій біль, уразу, а гроші йому обіцяли служителі храму, якщо він таємно, без зайвих свідків покінчить із гріховодом, який тяжко баламутить народ.

...А, власне, що йому до гріхів людських і до справ Божих?

Що для нього люди й що для нього Бог? Що він для них...

— Богохульники! Ви богохульники і відступники. — Потворний чолов'яга розігрів свій старожитній шал гучним ревінням, і в груди Ісуса полетіла важка каменюка.

... В груди вдарила важка каменюка, і вони закричали од жаху, кинулися вперед, прагнучи затулити Його своїми грудьми, але чомусь не могли допастися до Нього, добігти до Нього — чи ноги задерев'яніли, чи Він враз подаленів на якусь недосяжну для них відстань?

— Ви богохульники, смерть! смерть! Смерть вам усім! — Оскаженілий велет божевільним риком привів у рух хитливу драглисту масу, що чаїлася за його спиною.

— Смерть! Смерть! — Ліс рук однодушно піднявся вверх, і в розпалених очах годі було шукати пощади чи милосердя. На них сунув велетенський сторукий, стоглавий спрут, простягаючи липкі щупальця.

"Кінець..." — Щось хрупнуло там, де билося серце Андрія, і мізерна гидка істота, про існування якої в собі він і не здогадувався, раптом зайшлася оглушливим вереском. А те, що ще залишалося колишнім Андрієм, встигло здивуватися: "Невже таким може бути кінець?"

"Ще жоден пророк не помер поза Єрусалимом", — з неймовірного далека його заспокоїв тихий спокійний голос Ісуса. Хвиля викресала сліпучу блискавку, золотава тінь Учителя ще більш подаленіла і наблизилася до біснуватої гори м'язів. Глухо скрикнув Петро. Завмер натовп, сторожко спостерігаючи за Ісусом.

А Він поволі підняв десницю, обережно й лагідно провів нею по осклизлому твару велетня. Коли ж відступив трохи вбік на світ глянули осмислені, випрозорені блакиттю очі на чистому, молодому обличчі. Голосно скрикнула біла пташка, облітаючи кучеряве хлібне деревце, прогуділа бджола, зашарудів вітер.

Велетень недовірливо проводив пальцями по власних щоках, скронях, хапався за голову, яку тільки-но випікали болем криваві струпи. Зрештою шарпнув з руки блискучого металевого щита. Довго вглядався у своє відображення, чистий високий лоб забичився од натуги. Дочовпував. Опускалися долі руки, розтулялися пальці, гупало у росяну траву каміння, зникало, розтавало, світилося солодкими брунатними плодами, розлущувалося коричневими спілими горіхами. І ще звук розпростертих ниць у побожному страхові перед сяйною постаттю Ісуса, впокорених людей.

Він і їм говорив слова любови. Часто потирав груди, куди вцілив важкий камінь, Синові Людському було боляче, але слова такими тихими і світлими, що від них лагідніли очі нападників, — хто схлипував, хто відверто ридав, припавши до його ніг.

Він покинув їх під хлібним деревом, освітлених чудним, радісним екстазом. Велет з відродженим юним лицем шепотів услід слова благословення і вдячности. Він не посмів йти за ними, винувато схиляв голову — жах провини і щастя прощення — все було у тих рухах.

— Ми йшли на Єрусалим, що стояв всього в кількох переходах, і то була довга й важка дорога... — Апостол раптово увірвав свою розповідь, нараз відчувши нікчемність, малість людських слів й свою безпомічність передати ту цілу повну істину, що відкривалася перед ним впродовж тих трьох років.

І заглядівся — замислені, недовірливі, заплакані, просвітлені венеди — помешканці чудної і незнаємої ще йому землі... Він засіяв Слово. Воно повинно прорости. Воно проросте.

Іломер смикався, вочевидь поривався у суперечку з чужинцем, та чомусь передумав, опустивши голову, відійшов вбік. У його гордовитій поставі чулася насторога.

Додому його проводжав Овсій. Посуворілий, напружений, почужілий. Притримував старця попід руку, виказував пошанівок, та від його привітности не залишилося й сліду. Заговорив, підійшовши до свого дворища, жестом відіславши вбік супровідників:

— Ворогів треба вбивати, а не милувати, Гостю. Слова твої повні любови і великої ненашенської мудрости, та в них — трутизна. Турбує мене, що ти зі своїм Богом обезсилиш наші серця, виб'єш з дужих рук рало і меча. В твоїх добрих очах таїться страшна загроза для будучности нашого роду. Прости мені за правду, але прошу тебе: покинь нас, ми тобі дамо провідників, харчі, повертайся назад. Ти і так уже сильно зворохобив душі венедів. Більш не треба. Нічого нам не треба від тебе, чужинцю. Іди від нас. Далі на землі слов'янські тобі дорога заказана. У тебе залишилася остання ніч...

І була ніч.

Апостол задерев'янів на зрубі якогось древнього дерева, післявши на спочинок своїх супутників. Накрапав приблудний дрібний дощ. Душна ніч виплоджувала в гадючій утробі рої темних, ненатлих духів. Зайців пожирали лисиці, за лисицями полювали вовки, вовки потрапляли у людські пастки і з надсадним гарчанням відгризали собі лапи. Десь далеко стрепенулися голодні яструби і почали бити дрижаки од близького запаху стерва. Апостол прислухався до голосів Венедії, його не тривожив наказ начільника посаду. І без того відав, що у свій час він покине цих чудних, неспокійних дітей й піде далі. Але знав і те, що буде це не завтра. Щось має трапитися.

Підставив долоні під дрібне капотіння. Краплини проривали темінь ледве видимими світними рисами. Прибутні хмари важчали і падали, падали на заціпенілу землю. Темніло, і з темені насувалася тінь страшна, потворна, кривава.

... Знову вона.

І, ще раз прислухавшись до чогось тільки йому чутного, Апостол підвівся і пішов на голоси ночі.

Глава 6

ВОВКОДУХИ

Копита коней загони Бечака заздалегідь обмотали сухим сіном і ганчір'ям. Швидка і безшелесна сунула комонна валява горлорізів непролазними хащами, усе далі й далі заглиблюючись у Дику Пущу. Гор розігрівав Бечака розповідями про золотокосих красунь небаченої вроди, яких, мов піску у Рай-річці, розплодилося у Венедії. Бечак реготав, надимаючи велетенське черево, розпалений хіттю і пожадливістю. Бечак час од часу пощипував Гора за сідницю жовтявими пазурами і обіцяв віддячитися за послугу білим корзном володаря Венедії, обіцяв повну владу над посадом, а сам, відводячи мруки, що масно блищали у вузьких бійницях, морщив від огиди брезклого сапая. Обіцяти можна все, язик без кісток, та над людьми можна мати тільки тоді повну владу, коли вони мертві. Лишень тоді вони впокоряться і впокояться, віддавши свої багатства і своїх самичок. Бечак похитувався на крупі товстого плямистого огира і по-вовчому завивав. Гора од цього безкінечного звіриного ричання лихоманило, у задушливій жароті він обливався крижаним потом. Совався на своєму хлепавому конику, од поблажливих щипків, як од вовчих укусів, затерпала гузиця. Проте він облесно і послужливо схиляв своє вухо до розпухлого од жиру звіруватого череваня. Гор показував дорогу, вимічаючи одному йому знані знаки. Вперед посилали вивідників, ті нескоро поверталися з повними торбами і клунками. Бечак заходився реготом, вдоволено потираючи руки, — од блиску золота і коштовного каміння його кидало в жар. Вивідувачі тхнули людською кров'ю, запах той тривожив коней, вони неспокійно похропували, пориваючись вбік. Бечак пострілював із вузьких бійниць на Гора нетерплячими зирками, і Гор божкався, що залишилася лише єдина ніч переходу.

Гор чутко поводив ніздрями у варистій ночі, намагаючись вловити теплий хлібний дух, по якому завжди вчував наближення Венедії. Але повітря застигло непорушною стіною — безвітряна ніч обплутувала вершників липким мотуззям, та ще на біду зненацька випав смолистий туман, темними клубками закурівся поміж високих сосен і відвічних грабів. Гор з тривогою думав, що доведеться-таки спинитися на постій, бо смолоскипи уже не пробивають темінь. І тоді ледве чи вдасться прослизнути до Венедії непомітно, вранці венедійські чати можуть винюхати загін і здійняти бучу.

— Хоча, — випинав жовна Гор, — супроти біяків Бечака вони все одно не вистоять, не встигнуть зібратися з силами.

Та поки що він ще вловлював у темені знайомі під'ярки і галяви. "Не забув", — вдоволено мускотів про себе. Не так швидко, як бажалося, та все ж вони пробивалися до цілі. Гор із зловтіхою висновував в голові той мент, коли вони, вирвавшись з нікуди, грізними перунами влетять у городище. "Спершу і головне, — вкотре твердив він Бечаку — запалити Священного дуба". Той неуважливо почухував черево: "Спалимо... Усе попалимо. Чого б не спалити?", — а Гор тіпався од думки про мсту богів. Він таки боявся богів Венедії, їх гніву. Коли згорить Священний дуб, разом з ним загинуть і венедійські боги, тільки тоді венеди будуть обезсилені, знекровлені. Ніхто тоді не посміє заперечити його володарство, бо ж хто переміг богів — всеможній.

Овсій... Гор казився від люті, згадуючи гордовиту поставу свого братка. Бо ж не хто — він, Гор, мав посісти місце володаря у посаді, йому за правом старшого в роду належала золота гривня, золотий начільник і вітцівський стіл. Він не хотів згадувати того дня, коли втратив усе, та видіння наповзали й наповзали, і ось перед ним знову хилитається священне верховіття старука-дуба, мужі Венедії, підпоясані мечами, стоять півколом, а перед ними два кремези Овсій і Гор — славні сини батька Світозара. Обидвоє добрі орачі та значні воїни, наділені ватажним розумом, великою силою і володарською вдачею.

Десяток дужих комонників повисли на білому огирі, за яким все літо ганялися Диким Степом, поки не вдалося загнуздати молодого Урай-коня. Велетенська білосніжна грива звивається високо на вітрі, тонкі ноги б'ють землю, на губах піна. Кінь розлючений, неспокійний, й венеди перешіптуються, що славен буде мож, який стриножить довгогривця, випестуваного Ясновидом і Волосом, гартованого перуновими стрілами. Синочка вітру і роси, грімниці і зірниці.

Гор самопихом підходить першим. Ніяка сила не зможе скинути його з могутнього крупа, яким проходить нервова дрож. Гор дочекався свого дня, відтепер цей яснозорий кінь, і цей град, і всі добра, що в ньому, тільки його, підвладні лише його руці і його силі. Старий Ясновид, дяка богам, упокоївся нарешті у посаді мерлих, царстві Морани. Його душа на золотих марах полетіла у Вирай, і вже ніяка зозуля, яка носить у своєму срібному горлі ключі від того царства, не відчинить старому володареві дверей назад. Слава богам, з Вираю не повертається ніхто!

Світозар — перший володар Венедії, який упокоївся своєю смертю — не від стріли чи меча — далебі, од старості, і старшини племені порахували це добрим знаком. Довга череда літ під десницею нового зверхника також мала бути мирною і спокійною. Та для того треба, аби новий володар був мудрим, сильним, з холодною, розважливою головою. Тож і послали молодих вояків у Дикий Степ за Урай-коником.

Гор, вхопившись за сонячну гриву, без розмислів злетів на спину омріяного коня. Він стане пиявкою, реп'яхом, сліпнем, він мертво прилипне до білого огира і обов'язково вгнуздає звірюгу, йому тепер ніхто й ніщо не зможе стати на заваді. Прощай щоденне мордування за ралом, безкінечне валасяння за звіриною у Дикій Пущі, він буде мудрішим за свого батька, володарство — се коли ти володієш, а не служиш. Гор вдарив Урай-коня колінами в боки, той вигнувся розлюченою хвилею, і вмент майбутній володар уже лежав на землі під глузливими поглядами старійшин.

— То випадок, — закричав він, не тямлячи себе від розпачу. — І то мій кінь, я ось зараз переможу його. Дивіться!!! Диві-і-і...

Тричі поспіль він скакав на коня, і тричі, навіть не ступивши кроку, скидав проклятий звірюга його зі своєї спини.

...Так погасло перед ним марево золотого начільника і володарського чину.

Кпини венедів він би ще якось пережив. Але ці слова... "Кінь Сонця впокориться тільки під рукою достойного",

— пригнув його до землі духобор бога Перуна. Велика Мати

— скажена вовчиця з Зеленої верховини — згідно кивнула своїм висхлим дзюбом: "Гарячий ти єси, синашу. Ні, не тобі його приборкати, не тобі володарювати у Венедії!"

Овсія Урай-кінь не зміг скинути. До полудня, допоки сонце не стало просто над головами віча, гасав довгогривець навколо Священного дуба, хропучи, котуляючись по землі, намагаючись втиснути в неї непокірного верхівня, потім, враз напружившись, як стріла, бурею понісся просто в густі зарості пущі. Вони чекали... Гор сіпався: "Пора розходитися, ваш

"достойний" верховода давно лежить з переламаними ребрами у Пралісі". І молився всім чорним і світлим богам: якщо не я, нехай не буде і він... Тільки не він! "Не пора, — шамкала беззубим ротом Велика Мати, — Ясновид іще на небі".

Сонце торкнуло крайнеба велетенською кучматою головою, о, ще би трохи... Та тут із Пралісу повільним кроком виступив величавий Кінь із своїм вершником. По ватажній поставі, пишній виправі, гордовитому блиску в очах, по владних рухах було ясно, що на білому Урай-конику до

них наближається ясновельможний володар Венедії, і заперечувати його право не посміє та й не зможе ніхто.

Старійшини винесли біле володарське корзно, покрили ним плечі Овсія, він став на коліна і приніс велику присягу богам: служити Венедії, жити для Венедії, умерти за Венедію.

Гор заскреготів зубами: браток таки дотримав своєї клятви. Не володарем, не славетним начільником племені, а останнім робом він став, загнавши всіх і себе до чорного поту на будівництві земляних валів, корчуванні Пралісу під нові поля, за сокирою та ралом. А Гор, втративши надію на володарство, втрапив під залізну руку братика, який виявився ще непоступливішим, аніж батько. Усі — воїни, старшини, жерці — повинні були відробляти нелегкі труднівки для блага Венедії.

І він, син можного Світозара, також змушений був ходити за волами і кіньми, длубатися з ранку до вечора у твердій землі. Гор люто сплюнув: ну нехай би він не став вождем, але ж міг його Овсій настановити зверхником над воїнами, Гор міг заступати його у суддівських справах, допоки сам вергає колоди чи тягає сіті берегами ріки. Нехай би сам бавився в чорного смерда, слугуючи своєму вельможному панові Мусу, якщо зовсім втратив глузд, але він, Гор, — не для чорної праці, він рожденний для пишноти і влади, і він їх отримає!

Гор засопів, позираючи на брезклу пику Бечака, та нараз збагнув, що давно не чути замогильного Бечакового виття. Він стиха погукав його, але у відповідь почулося лише хлипке шарудіння дощу.

Ще не вірячи у те, що сталося, він нажахано верескнув, але у відповідь відлунив лише його власний голос: дивним робом він відстав од загону і заблукав у безпросвітному тумані. Такого не могло бути, тільки-но він чув чалапання коней великого загону, тільки-но скрипів своїм лиховісним голосом Бечак, перед ними ось-ось мали заграти вогні Венедії, і враз — нікого! Гор розпачливо загукав, уже не страхаючись,

що його може почути венедійський дозор. Вдалині знову голосно відлунило, тиша і темінь посунули на Гора зловісним скрипінням дерев, гуком пугача, гарчанням та клацанням щелеп якогось великого й страшного звіра, що причаївся десь поруч. Гор, лементуючи, кинув свого коня вперед, де, за його міркуваннями, мали бути лобуряки Бечака, та нараз чиясь костиста велетенська лапа схопила його за поперек і виштовхнула із сідла. Кінь гучно заіржав і рвонувся у хащі. Тріск. Шелест. Шарудіння. Тиша. Гор ошалів. Він кинувся назад, розбиваючи лоба об шорсткі стовбури дерев, обдираючи руки об живопліт рухливих і хижих кігтів. Нікого... Ані звуку, ані зойку, ані голосу. Він вжахнувся: видалося, що він не у рідному венедійському Пралісі, а у примарному володінні Чорнобога. З усіх сторін на нього сунули страшні венедійські духи, хапали його за горло, душили і сичали просто в обличчя важким сопухом смерті. Страшна пицюра велетенського рогатого звіра зависла над ним, роззявляючи пащу і це було все. Він рвонувся напропуд, не вибираючи дороги, але велетенська лапа знову схопила його і напропадиме закутуляла слизькою землею. Нарешті він випав у якісь колючі пекучі чагарі і там затих, тремтячи усім тілом, не в спромозі вичавити з себе ані звуку.

В той час Бечак зі своїм загоном мицявся темними лісовими хащами, знетямившись від сказу: де їхній провідник, де цей жабій? Мотузка, до якої був прив'язаний кінь Гора, метлялася по землі і, Бечак люто шарпнув за неї, обриваючи, та тут щось прослизнуло землею шарубкими дрібними цятками, кінь схропнув та й поніс тельбухуватого верхівня наверле просто у смоляну гущу ночі. За ним понеслися його геть забештані посіпаки. Вони мчали усю довгу, страшну ніч. А коли наступив ранок і туман поволі розсмоктався, Бечак геть занетурився од люті й по-вовчому завив: перед ними був річковий брід, яким вони три дні тому перебиралися на цей берег. Вершники ошелешено протирали сліпи: це ж було так давно, а до того ж так далеко. Та коні вже вертали знайомою дорогою. Опустивши голови від сорому, на них хилиталися вояки, гартовані в січах і кривавих розбоях, які не боялися ні меча, ні вогню. "Герої... Миші злякалися", — сичав Бечак, глуздаючи шкіряним пасом змиленого очумілого коня: не вийшло! Цього разу не вийшло! З його

пащі знову вилетів звіриний голодний рик, і цей звук на Зеленій верховині почула Велика Мати.

Гор продрижав у заростях столітньої кропиви до ранку.

Охоплений жахом, він щомиті чекав по свою душу невідомого і могутнього нападника. Коли ж туман почав розсіюватися, почув шарудіння і легкі кроки.

— Бечак! Бечак! — захрипів, охоплений каламутною хвилею скреслої надії, та перед ним замість звіруватого верховоди постав білий привид незнайомого сиваня з неймовірно світлими очима й тонким, аж прозорим, обличчям. Привид торгнув його за плече і владним жестом поманив за собою.

Гор покірно почовгав за білим духом на заклання.

Туман розсіювався дедалі швидше, вони спускалися нешироким путівцем до городища, густо пахло хлібом, печеним м'ясом, хилиткі тіні венедів прямували їм назустріч і минали, а потім озиралися й довго дивилися услід дивній парі.

На віднозі двох доріг їх зустрів Овсій, який прямував з вуглярами до Пралісу. Зупинився, протираючи очі:

— Брате! Блудяго! Волочебнику! Я таки дочекався тебе, слава богам! — Він пішов біля них околяса, пританцьовуючи, широко розкрісливши руки, з могутніх ядерних грудей рвалося радісне й водночас жальке вуркотіння. Гора діймала сверблячка, шіпання стало нестерпним, коли він опинився зрештою у залізних обіймах молодшого брата. А той по-дитячому схлипував, ляскаючи по плечах: — Ах, потурмаче, де ж тебе носило так довго? Нам кожні руки дорогі, кожен меч — безцінний. Слава богам, мій старший брат повернувся, тепер мені

буде легше. Стільки ж роботи, братику, стільки роботи... Венеди! Чуєте, венеди, мій брат повернувся!

Вдалині голосно і тоскно кричала чигрин-птиця, та її ніхто ще не чув. На середньохресті доріг із дрантявої сітянки туману виснувалося видиво ветхої, як світ, стариці. Кощава, звітрена протягами віків, її тінь спиралася на сточену часом ціпуру, увінчану опудалом чорного ворона. На висхлій шиї висіло намисто із вовчих зубів. На плечах — вовча шкура, що лиховісно поблискувала на сонці. Та випиті світом до денця очі уже не відбивали світла, були непрозорими — глибока лідниця, дна якої страшно сягати живим, теплим зором. Час загус у цій дивній істоті, ледь-ледь ворушачись у побілених космах. Вона примерзла поглядом до Гора — на нього дмухнуло крижаним духом з білих диких полів баби Сніжани. Він завмер.

— Нині, володарю, — вона зверталася до Овсія, та погляд застигав на Горові, — нині твій брат намагався навести на Венедію вбійників і руїнників. Брат твій, синку, ворог твій і землі твоєї. Ти мусиш про це знати... Чорні духи сунуть за ним. Велика біда йде за ним... Чини спит, володарю! Поки він тут — чини спит! Біду велику відвернув од Венедії ваш Гість.

Вуглярі відступили од свого вожака. Перешіптувалися.

— То неправда, — осклизлі од страху губи нарешті здобулися на звук. — Не слухай, Овсію, її, стару вовчиху. Я прийшов без меча, я сам прийшов додому, братику. Я так скучив за тобою!

Розквашена пика спаленіла од нового нападу сверблячки. Він чухмарив голову, губи тремтіли.

Старосвітня жінка стукнула костуром:

— Темна в тебе душа, Горе! Темна й брехлива. Не вір йому, володарю!

Од її скрипучого, замогильного голосу всіх зморозило. Овсій закрутив головою, відбуцуючись од нечеканої напасті, й обернувся до Апостола:

— Де ти його знайшов, чужинцю?

Апостол важко вдивлявся у перенісся Гора, хмурнів.

— У кропиві ... — замовк.

Та Овсій й не допитувався далі: про що питати? Старший брат вернув домів! Брат! Сердито рубонув десницею:

— Шаную тебе, Велика Мати, та не вірю! Нікого сьогодні не помітили у Пралісі наші чоти. Ніде не горять сторожові огнища словенських дозорів. Спокійно і мирно на наших землях. Ні, не вірю! Не було ще такого, аби у нашому роді брат пішов на брата, став ускоком, посіпакою на рідній землі. Не було і не буде! Три літа не бачився я з рідним братом, три літа виглядав його з усіх доріг. Тож хіба можу я тепер замість хліба та меду простягнути йому змію? Пішли додому, Горе, ти ж там не гість — господар. Примарилося тобі щось, Велика Мати.

— Я попередила тебе, синку. ...Більше слів не було.

Жінка востаннє пропекла Гора сизими лідниками древніх очей, погрозливо заскрипіла і відступила з середньохрестя, занурившись у густий терновник. Востаннє зблиснула на сонці густа вовна вовка. Щезла... Чи, може, перетворилась на химородний кущ, на якому сірим вільготним ошматтям знову заворушилися драгкі клубні туману?

Апостол мовчки простував за двома братами. Гірким димом все ще курівся й курівся туман, зависав на одвірках, на верховіттях дерев, потиху блякнув, але все ж, усе ж не щезав зовсім навіть під дужими подувами сходового вітру і палаючим вогнем вранішнього світила.

Овсій, відігнавши від себе недобре видиво відьми-босокані, знову ожив і аж засвітився щасливим усміхом. Рокіт його заливистого сміху розносився увсебіч, до них привітно махали руками воротарі з високого земляного валу, лопотіла назустріч голими п'ятами дрібна галайстра венедійської малечі. Чутка про повернення братана володаря світлою чубаєчкою носилася над посадом. Овсій тішився:

— Я вдячний тобі, отче, що привів до мене мого брата. Такий дар багатого вартий. Воістину щасливий твій прихід для мого роду. А те, що мовила Велика Мати, неправда. Забудь про те. Вельми мудра венедійська відьма та, бува, — наводять на неї мороки чорні духи. Не раз так було, минеться...

Апостол крокував втоп за двома кремезними могутніми чоловіками, минав оселі венедів і не відповідав на пориви щирої вдячности вождя. Труюдила душу жагка, задавнена печаль, і він тягнувся поглядом у невидиму далечінь, за це городище, за стрімку стіну лісу, за велику ріку, за цю землю. Він нараз відчув страшну спрагу дороги, бо не хотілося бачити людей, які завзято метушатся біля своїх родинних вогнищ, а головне — цього чоловіка з пухлою слинявою маскою замість лиця і очима вгодованого гада. Апостол нарешті вчавив у себе глотний клубок і понуро почвалав до розчинених дверей оселі володаря, з яворових сінечок якої виглядали стривожені його довгою відсутністю Філдей і Марія.

Ця страшна ніч минула, думав він, але ще нічого не сталося. Все ще попереду...

Глава 7 ГОР

Примчала дзвінкоголоса Орися, метляючи золотою косою, радісно повисла на шиї батька. Потягнула за собою: дядько дядьком, нехай вибачає, та домівка у них своя. Овсій розводив руками, розпливався дитячим усміхом: таки направду, ще встигнемо наговоритися, брату треба відпочити після далеких мандрів. Але потім одразу, чуєш, Горе, одразу ж до мене на гостину. Нетерпляче підганяв свою крутоброву молодайку Ярину: де плескачі, варенуха, узвари, сало з лідниці, грушки-минушки, печення, варення? Оці остинки і нове одягало якраз підійдуть на брата, віднеси! де тебе, трясогузко, носить? рибу, рибу забула! Укуріла жінка носилася по дворищу, за нею лопотіли, попискуючи, двійко веселих голопуцьків. Овсій погукував перехожих, припрошуючи на святошну учту, і кумедно величався, гордовито поводячи могутніми плечами та вельможно закидаючи голову: старший брат повернувся з далеких мандрів! Скільки то всього він нарозповідає: і то правда, живуть словени всі по своїх гніздів'ях, помежовані та поділені. А що там за околом? Які люди? Які звичаї? Хто розповість? Брат чимало виходив по чужих землях — то-то цікаво буде послухати. Всі, всі приходьте!

— Пане володарю, — двійко згорьованих жінок схилилося у шанобливому поклоні перед розпаленим радістю вождем. — Подейкують венеди: брат твій повернувся?..

Овсію начебто чиясь підступна рука загнала в груди гострого шпичака. Він нараз збілів.

— Пане начільнику, а де ж наші сини, яких він зманив за собою? Він щось говорив тобі про них? Вони також скоро повернуться? Так, вельможний наш пане?

Мовчав, не в силі звести очей. Потім важко:

— Не знаю... Либонь, таки повернуться, якщо сам він тут... Аякже, повернуться. Тільки... нічого він мені про те не звідомляв...

— А ти не запитав? Мовчав...

Жінки попрямували до обійстя Гора, Овсій довго дивився їм услід, мерхнучи од давкого передчуття. Потім заникав дворищем, Ярина, притиснувши до себе голозадих пуцьвіриньків, сховалася у погребищі: ох, чоловіче, милоданку мій, не на добро поява у Венедії твого старшого брата. Велика Мати даремно не зведе на людину поговір. Недобру вість принесли у Венедію вуглярі. Вечоріло...

Гор смикався:

— Або я знаю... Дорослі можі, а не діти сопливі ваші сини. Давно то було, два літа минуло. Я рушив в україни скіфів, хотілося роздивитися, як живуть інші роди нашої землі, кликав їх за собою, та вони подалися в лугарі, втрапили в розбійний загін, я їх відмовляв — не послухали. Та й чи я мамка для ваших дітей? А що з ними сталося — не знаю. Не знаю — не питайте! Мислив собі, що давно уже вернулися домів, негоже-таки робітним венедам валасятися серед лазуряків. О, ні, я з ними не був і їхніх справ не знаю, мо', й випустив з них хто сукровицю, та я в тому не повинен. Самі полізли.

Овсію харч в рота не йшов, мовчки сидів — зблідлий, марний, слухав зверхній голос Гора, в якому клекотали до болю знайомі, владні, поблажливі хрипи. Гориниці, які клопоталися про своїх синів, за трапезу не сіли, перезирнулися і запечалено рушили з двору догризати свої гіркі жданики.

Про свої мандри Гор розповідав, щедро виказуючи велію мудрість: живуть люди, хто як, яке плем'я урве собі ліпшу землю, який володар нижче пригне до неї своїх робів — ті й на коні... Всюди поважають силу, а слабі?.. Слабі довго не живуть і не володарюють.

Він, може б, ще довго розтягував свої талалайки вистудженими хрипами, та гості скоро унуділись. Веселощів не вийшло. Заскочив на

хвилю Іломер з молодими побратимами, поколупав довгим ножичком м'ясо молодої косулі, послухав, жагнув пару разів бистроглядом по пухлій хирі старшого брата володаря та й зненацька вдарив відклінного.

— Ти ж, — спробував притримати молодого ватага Овсій,

— не забудь, хлопче: завтра всім молодикам на Велику Ріку. Запаси у нас на зиму зовсім ніякі.

— Моя ватага в Праліс на зірниці поїде...

— Іломере! Я!.. Я! кермую Венедією! А тобі пора би уже за хлібець насущний думати та й забувати потроху дитячі грища. Бачу: ще й опісля дурної степової виправи не втямки? А то... може, поганяйла закортіло? Давно не ґороздив спину ретязь?

— Овсій промовляв повагом, в голосі не було погрози, хотів затримати хлопця як не биттям то катанням.

— Дитячі?

— А таки дитячі, бо ж не загониш вас, молодиків, до рала. Ледаї, а не землероби! Пощо бунтуєш? — Голос лінивий, не те на мислі.

— Не бунтую, володарю, також про Венедію думаю. Мої хлопці сьогодні пустили питальні вогні по словенських городищах і наших займанках. Відаєш сам — три наші стани не відгукнулися. — Іломер також відповідав повагом, як рівний з рівним... Либонь, того і скипів:

— Так було не раз. Робітний час, мало там людей, не до шмиги стовбичити на вежах.

Іломер таки вернувся до застілля — пахнуло на всю світлицю вогняним смерчем. З розгону загнав свого ножичка у дубового стола по саму рукоять:

— Володарю, є пора для рала і є час для меча! Не будь сліпцем, показував тобі нині, ще раз поглянь, що знайшли мої хлопці сьогодні у Пралісі! Уважно поглянь!

Іломер шарпом висипав на стіл із клунка, що висів за спиною, блискучі стріли, солом'яні обмотки, вочевидь взувачки для кінських копит, мотуззя. Останнім жбурнув на стола довгого металевого меча, Гор упізнав дарунок Бечака, засовався — нестерпно заболіла гузиця.

— Що се, володарю?

— Хтозна де твої нюхачі це видибали... Додай хлопців до сторожі, але сам — на Ріку! — голос Овсія звучав загрозливо й роздратовано. Я тут володарюю. Забув?

Іломер витримав його важкий погляд і у відповідь сам обварив Овсія вогненним скипом:

— Моя ватага завтра на розвідини поїде по венедійських висілках. Так я сказав, володарю!

Крутнувся. Висмикнув ножа з-перед очей трапезників. Ще раз жикнув чорними очима по Горові. Головою буцнув до самих ніг Овсія, та очі палахкотіли непокірним блиском.

Воєводи і підвоєводії і собі зіслалися на нагальні справи — треба чоти висилати на заміну — й також дряпнули на прощання суворими поглядами по Горові. Старий пенькуватий Сивокінь навіть з поваги до Овсія таки не притримав добре усім відомого отруйного жала. Вхопивши руку Гора, роздивився розчухрані пухирі і єхидно запитав:

— Де ти таку дивну хоробу прихопив, синку? Невже таки насидів у венедійській жаливі? А яструбиних яєць там випадком не було? Чи ж бо не вилупилося що під твоїм сідалом, бо щось забагато шулік нині літало над посадом?

Гору враз заліпило ґерґавку, насупився, гості недобре посміхалися у вуса й невесело похляпували Овсія по плечу: таки пора, не час трапезувати, червінна ніч коротка, а для дня треба моці.

— Поговорити треба нам, Горе, — тихо мовив Овсій, коли залишилися за геть нечепаним застіллям вони удвох.

— А чого ж не поговорити, братику, — хрипів Гор, улесливо заглядаючи йому в очі. — Поговоримо, про все поговоримо, тільки, знаєш, то від нас тепер не втече. Я дуже хворий, братику, кахи-кахи, сам бачиш. Орися мені наварить гойового зілля, трохи вичухаюся, та й засядемо ми з тобою і всі вечори будемо про все говорити. А поки що, кахи-кахи, піду я до доньки, скучила вона за мною. Оно, бачиш, чекає, та й вродливицею вона стала, світ обійшов, а такої красуні не бачив, — поцмокав ласо. — А то хто біля неї? Іломер, отой виплодок брехливої вовчиці крутить їй голову? І як ти терпиш такого свавільця? Не можеш скрутити його в баранячий ріг? Він і моя Орися? Е, ні, того не буде, братику, умру, а не буде, поведу-но я її додому.

Знову глипнув на Овсія широко відкритим зором, і той відсахнувся: здалося? Примарилося? Просто в душу ударили скажені очі очкової змії.

Овсій нахмурився. Кивнув головою. Не проводжав. Серце колов проклятий шпичак.

— Де гості наші? — запитав зажурену Ярину, ввійшовши до ложниці. — Щось не бачив я нашого богоносця за вечерею.

— Та він наче як занедужав. Зранку — нічого, допомагав рибарям латати сіті, Янек аж підстрибував: такі сплети той висновував, всі човнярі налетіли дивитися, а пополудні став над Россю і до смерку стояв на березі, дивився... Так дивився, як плакав.

— Тяжко й мені, Яринко, і моє серце біду чує.

Жінка зітхнула і повернулася в бік жертовника, з якого до озниці в стелі вився духм'яний, запашний димок. Венедійські боги сьогодні мають бути задоволені — багато страв покинули їм трапезники.

...Чи не забагато?

Він знову хлюпнув на вогонь золотистого меду і також почав молитися за благополуччя Венедії, за славу її людей, за свого старшого брата, аби той ніколи більш не пішов блукати по чужих землях і знайшов щастя та долю на рідній землі...

— Час покаже, — прошепотів, пригортаючи жінку. — А поки що піду-но я за нашим гостем. Перепрошу його, вчора я йому дурне набалакав. Здуру напудився, як би він своїми розповідями не збаламутив венедів. Мудрий він вельми, може допоможе нам тая його мудрість... Видається мені, таки щось сталося нині в нашому Пралісі, та про те, либонь, тільки він і відає.

Апостола він знайшов там, де вказала йому Ярина. Постать старця віддалік у зорешливих відблисках видавався дивно непорушною і величавою. Стояв на невисокому пагорбі, задивляючись у плин вод сестриці Росі. Місяць обережно проводив срібним пальчиком по тихому плесу, хвилі лагідно подзеленькували, срібна доріжка бурунилася і трепетала. Налиті світлом чаші лілей хилиталися, обсновані лататтям, тихо подзвонювали. Сюрчали коники, і витенькувала невидима нічна пташка із заростей вербника. Крутився білим квітом на тихій заводі смутний лебедин, визираючи із високого неба свою пару.

— Тобі, батьку, час повертатися додому, — тихим голосом порушив Овсій задуму Апостола. — Ворота Венедії зараз зачиняються... — і тривожно подумав, що сього літа ще ні разу не зачинялася на ніч головна брама Венедії. Чому він оддав саме сьогодні такого наказа воротарям? Невже таки повірив словам Великої Матері? Ні, ні, захитав головою, щось носиться землею, осторога ніколи не зашкодить. Апостол Андрій ступав побіч володаря, з тихого лиця не сходила глибока задума.

— Чатуй! Чатуй! — гучно перегукувалася сторожа. Минувши вхід, опустилися просто у траву біля міцно

збитої з дубових колод воротарки, де перепочивали дозорці. Натомлені хлопці гучно хропіли. Вдалині тоскно кричала чигрин-птиця. Нарешті володар її розчув...

— Я знаю, про що ти хочеш говорити, сину мій. — Апостол заспокійливо поклав долоню на схилену голову венедійського вождя. В серці Овсія щось по-дитячому заскімліло.

— Не судник я у ваших земних справах, синку. Серце твоє саме знає правду...

Овсій відповів сиплим, нараз потухлим голосом:

— Таж не буває так, отче, щоб рідні стали чужими, кров відторгла власну кров, а лівиця відтяла правицю. Не чув я про те, не було ніколи такого у Венедії.

— Було, синку, це і у твоїй Венедії, та й на інших землях, в інших країнах. Не дури себе, державцю, набачився я горя й у твоєму тихому та багатому посаді. Ще й роззирнутися як слід не було часу, а це таки побачив...

— Чи ти мене в цьому винуватиш, отче? Багато сплю, погано володарюю? Мало думаю про благо венедів? Дивися! Добре дивися, отче! — Овсій простягає до нього долоні, на яких кривавляться буграсті мозолі.

— Не все залежить від людини, державцю, не все у її владі, навіть такій, якою наділений ти. Вона ж бо таки від людей, сам відаєш.

— Ся земля під охороною Наві, Праві, Яві, Перуна і Велеса, Даждьбога і Світовида, духи богині Морани та Мокоші страшні і непоступливі, їхні голоси грізні і похмурі. Та, либонь, я їх погано чую або мало жертвують їм венеди. Або мало жертвую їм я...

— Хтозна, може, ніхто на твоєму місці більшого і не зміг... Та чим можу зарадити тобі я, коли ти не чуєш слова Істини? Треба жити і любити, а мертві духом... Що ж, зостав мертвим ховати мерців своїх... Так Він говорив...

Глава 8 ЗОСТАВ МЕРТВИМ ХОВАТИ МЕРЦІВ СВОЇХ...

...Так Він сказав одному хлопчині з голубими очима, який прибився до них у невеликому ґалілейському поселенні і запросився до їхньої громади. Скаржився, що нещасний і знущається над ним рідний батько — морить голодом та роботою, щодня смертним боєм б'ють його брати, бо зайвий рот, та й має свої права на батьківський спадок. Спадку того, правду кажучи, ніхто і в очу не бачив, та старий був лютим лихварем, збирав динарій до динарія, срібляк до срібляка. Не з'їв, не випив — все ховав у підпіл. Тепер старого скрутило, видно, дні пораховані, а брати зовсім оскаженіли, зирять один за одним вовками, гризуться. А йому — наймолодшому, то й зовсім життя не стало, задушать колись поночі, їй-Богу. Було шкода малого, виснажене, мерхле личко — біда людська, набачилися... Ісус зірко приглядався до юнака, хмарнів. Вони якраз готувалися до нового переходу, й Іуда всіх засмикав безкінечними докорами, відмовчувалися, бо й правда: казна зовсім спорожніла, харчів

на дорогу катма. Та ще й добряче обносилися вони за це довге, спекотне літо, а між тим потроху почали потягувати холодні вітри і сподіватися на теплінь уже не доводилося. Петро ловив дрижаки, горнучись у вицвілого смугастого халата, підганяючи до діла владним, гучним голосом своїх побратимів, а сам несміливо поглядав на Учителя: може, чимось зарадить? На щедрі підношення сподіватися уже не доводилося: швидше простягнуть каменя, аніж хлібину. Все менше і менше приходило послухати їх Учителя, відлякані Його несподіваною непоступливістю і суворими застереженнями. Все рідше запрошували Його до своїх осель, а якщо й одчиняли двері, то крадьки, аби ніхто не довідався. З синагог лунали прокляття, і люди почали їх сторонитися. Вони метушилися, та, властиво, ніякої роботи не було — так, безладна людська бовтанка, на котру Ісус журливо поглядав і лише зрідка намагався втихомирити своїх учнів тихим, докірливим: "Яж з вами...'"

Хлопчина метушився разом з усіма, переладовуючи торби з місця на місце, у часи вечорові вбирав у себе Ісусові проповіді широкорозплющеними голубими окалубинами, а в них сум'яття і темне коливо нетерпіння. Переконував усіх, що рідний дім для нього — гієна вогненна, — ані руш більше туди, та вигострений ніс раз по раз обертався у бік селища і чутко роздимався, вбираючи в себе нічні запахи.

Вони уже мали б рушати, коли до їхньої стоянки примчала стара, розколошкана жінка і звідомила хлопця, що батькові його стало зовсім зле й нині таки помре. Хлопчина почав відпрошуватися в Учителя, бо треба похоронити, як-не-як батько ж... Мусить він з братами провести старого пекельника в останню дорогу. Похоронить та й повернеться, — щиро світив голубими очима. А може... Може, і вдасться принести якусь дещицю до спільної скарбнички. Він усе, все віддасть своєму любому Учителю

— Іди за Мною, і зостав мертвим ховати мерців своїх! — сказав тоді суворо Ісус.

Невідь-чому, та од сонячної Його привітности не залишилося й сліду. Всі змертвіли: як? Вже ж не чужого має хоронити цей бідолаха? А як же тоді заповідь шанувати батька й матір? А як же тоді заповідь любові? Прощення? Іуда кебетив про своє: чому б і справді не відпустити шмаркача, гроші ж не пахнуть.

Хлопчина понуро поведе плечима, не сміючи ослухатися Учителя, та за вечерею дражливо посіпуватиметься, пориваючись поглядом за оливковий гай, в якому вони таборували. Ісус чомусь того дня відкладе подорож: "Не пора..." й, поринувши в свої розмисли, одвернеться од гурту своїх учнів. Заходило на грозу. Скоро розірве осіннє нічне запинало перша блискавиця, спаде на непривітну землю стіна дощу. Вони заб'ються у намет, та Він лише неуважливо кивне їм головою і залишиться стояти під оливковим деревом, тулячись мокрою спиною до покрученого стовбура. Стікатимуть холодні краплі, і у тривожних відблисках блискавиць світною плямою коливатиметься Його обличчя. В Андрія тиснутиме серце: чому? Вперше було страшно допитуватися завжди такого привітного уважливого Учителя, але й не жити таки-без відповіді, бо що таке любов — вічна вселенська любов, яку Він проповідував, коли можна отак...

— Коли треба отак...

— Чому, Господи!?

Сірою тінню таки виповзе з намету хлопчина і, не оглядаючись, полопоче босими ногами в обліжний дощ, розпрозорений сліпучими блискавками. Ісус суворо дивитиметься йому услід, та не погукає назад, тяжко зітхне і заклично поманить рукою Андрія, який визиратиме з намету.

— Ти повинен піти за ним, — сердився, чи горював? Андрій нічого не міг збагнути. — Ти повинен піти і побачити...

І знову якийсь невисловлений докір зазвучить у Його суворому голосі, ніби Андрій чимось таки завинив сьогодні перед Учителем.

Ніби вони усі перед Ним тяжко завинили...

Гроза стихла, займався світанок — млявий, розбитий нічною бурею і пронизливим вранішнім вітром. Геть вимоклий, постукав він у двері, вказані йому голодним блукальцем, який тинявся попідворіттю у пошуках добросердних мирян, які би кинули йому якого огризка. Той прошимрав, як дістатися до потрібного Андрієві дому, але провести відмовився, не захотів навіть брати монети. Налякано відступав від нього, наче побачив примару. На стукіт Андрієві ніхто не одчинив, він ще трохи погупав у двері, а потім, повагавшись хвилю, ступив до середини, звідкіля зачув гуготіння сердитих голосів. На нього ніхто не звернув уваги. У затхлій кам'яниці пообіч дерев'яного брудного ложа, закиданого гнилим ганчір'ям, кучкувався чоловічий гурт. Скільки їх? П'ятеро? Семеро? Їх неможливо порахувати — зоднаковілі, знелюднілі, звироднілі. Очі — блиск виголоднілих гієн. Почервонілі язики жадливо облизують сухі губи. Андрій поводить поглядом, шукаючи голубоокого хлопчину, який тільки-но вчора скаржився на своє страшне життя Учителю і якого вони всі дружно потішали, та його тут не знайти або не впізнати — всі однакові, з виряченими сліпами, оскаженілі, збісілі. Хіба, може, отой, в якого тахнуть у очних вирвах голубі окалини? Тахнуть і запливають мороком... Невже таки він? Що ж тут скоїлося? Андрій нічого не може збагнути, та тут чується з дерев'яного ложа страшний стогін і воно починає ворушитись під виснаженим, висхлим людським кістяком:

— Води! Води!

— Заради Господа, пити...

Ніхто не кидається на поклик, всі продовжують облизувати губи і безтямно лихословити. Один з них хапає конаючу істоту за горло:

— Проклятий жаднюго, скажеш тепер нарешті, де ти сховав золото?

Всі дружно підвивають:

— Золото... Золото...

Висхлий старець безсило трясе кулаками:

— Нічого не дам вам, гнидам! Пограбувати мене хочете, ледацюги? Не вийде! Усе заберу з собою! Нічого нікому не дам!

І знову, закочуючи очі у смертних корчах:

— Пити... Пити...

Хтось з гурту таки підносить йому до самих уст глечика, старий сіпається, та протухла вода ллється мимо, на запльовану долівку, і гурт оскаженіло реве:

— Золото... Куди ти заховав золото?!

Умираючий зловтішно регоче і знову погрожує усім висхлим кулаком.

Андрій кидається до страшного ложа і просить: "Дайте! Дайте йому пити!"

Його відштовхують, потворна личина повертається до нього — одна? Семеро? Його обступають, рвуть одежу і харкають слиною:

— Забирайся геть, паскудо! Богуй серед придурків, які будуть слухати твого благуватого Учителя! А нам треба наше! Наше! Зо-ло...

Старий на ложі вигинається у смертній судомі, очі непорушні, не дихає, та кулаки все ще не спадають, все ще з ненавистю комусь погрожують. Гурт в одночассі кидається до ложа, скидає мерця на долівку — гуп! Чується тріск ганчір'я, вирваних дощок запілля. На долівку дзенькає монета, випала з тремтячої руки Андрія, од якої відмовився тільки-но нещасний бідак, гурт гарчить і скручується на землі в один знавіснілий клубок. Нажаханий Андрій роззирається по обиталищу смерті: півморок, задуха, бруд. Страшний павук спередвічного часу тут уже давно перестав плести своє липке павутиння, воно звисає звідусіль непорушними клаптями, у ньому можна заплутатися, але воно мертве... Мертве... Ще не відділено світло від темряви, воду від тверді, неба від землі. Ще не сотворена людина Господом. І ніколи тут не було Господа...

...Зостав мертвим ховати мерців своїх.

— Він уже більше не повернеться до нас, Учителю.

— Я знаю, сину мій.

Ісус сидить на мокрій землі, на нього спадають холодні дощові краплини, сонця сьогодні не буде. Вони розпалюють багаття, кличуть до трапези. Він відхиляється від збентежених учнів, Він сьогодні не буде їсти хліба, добутого в селищі клопітливою Марією. Вони знову починають готуватися в дорогу, але Ісус чогось вичікує. Запечалено дивиться у бік будинків за оливковим гаєм, в очах колихається і застигає туга чекання.

Андрій несміливо підходить і знову схиляє перед ним повинну голову:

— Він не повернеться, Учителю. Ніколи...

— Я знаю...

І все ж не подає знаку рушати в дорогу. Ні сьогодні. Ані завтра. Добре знає, чому не повернеться худенький хлопчак із голубими очима, але все ж чекає під мокрим оливковим деревом на пронизливому холодному вітрі, і лицем переходять хвилі невисловленого і нетутешнього страждання...

— І задля отаких... — Овсій хрустить суглобами, та слова не знаходяться. — Отаких... твій Небесний Сол пішов на таку страшну муку? І отаких Він чекає до себе?

— Сказав: не до здорових прийшов Я — до болящих...

Глава 9 ВЕНЕДІЯ

Звіздяна ніч сонно коливається над Венедією. Овсій, провівши Апостола до високого володарського терема, знову виходить у темінь. Тінь світлого небесного пришельця дивно тривожить йому душу. Мариться вождю Венедії — далеко у іншому світі під задощеним химерним ненацьким деревом, під іншим високим небом стоїть дивний чоловік і терпляче чекає саме на нього, Овсія.

Володар не без зусиль відганяє від себе чудне видиво, минає заспані людські гніздів'я, в яких ледь-ледь ворушаться теплі вогники жертовників. Спиняється біля дерев'яного зрубу Гора. Сріблясті літавиці снують свої химерні витинанки над поголубілою од краси Венедією. Дві юні тіні пливуть над землею, кружляють одна біля одної жагкими світлячками, зливаються в одне.

— Тихіше, Іломерку, батько почує.

— Твій батько бачить уже сьомий сон, моя кульбабко, іди до мене, Орисю.

Леління молодих, ледь хриплих од щастя голосів зливається з шамранням, шелестінням, хлюпотінням — голосами світлої ночі, напоєної жагою, любощами, хмільними медами.

— О Іломерку, він страшний, коли говорить про тебе. Він ніколи не оддасть мене тобі.

Хлопчачий підбасок заспокійливо туркоче:

— Ладо моя солодка, ніхто в світі не зможе тебе в мене забрати. Ти моя назавжди, ти моя, Орисю. Що мені твій батько, що мені сам володар, всі духи земні і боги небесні, коли мовиться про тебе! Та ще й невідомо де його носило, пухлого шкарбуна, й з чим він прибув. Не буду, не буду, Орисю, звісно, дурне говорять про нього. Іди до мене... І не пручайся, не просись — умкну, вкраду, іди до мене, моя золота косичко.

— Боюся я, мій любаску... Геть від мене... Ні! Ні! Дай мені свою руку, Іломерку... мій коханий...

Ніч випрозорюється, сріблястий трем проходить небесною глибочінню, десь там у неймовірній височині неба вилуплюється із золотого яйця ще одне веселе маленьке зірча, яке починає простягати свої тонкі рученята, зваблене казковою красою квітуючої землі, а по них грайливо поцьвохують розтривожені небесні літавиці.

Овсій мнеться, йому зовсім не хочеться бентежити молодят, тихо покашлює.

Іломер притьма вилітає на стежу. Очі не вичахли од недавніх любощів, струменять живим сріблом:

— Володарю?!

— От що, Іломере, після відвідин наших займанок подивися на стоянки солярів та вуглярів. — Про недавні перекори більше мови немає. Іломер слухняно схиляє буцату голову. — І ще... Де твій Ніс? Нехай обережно послідкує за Гором.

— Твоїм братом? — нерозуміюче скалить око Іломер. Овсій з розмаху дає дужого запотиличника:

— Перестань скалитись, діволюбе, роби, що кажу. Обережно, непомітно та щоб ані на крок від нього. Нехай реп'яхом прилипне. Відаєш сам: володар один для всіх — родаків і чужих. З усіма мусить чинити по-справедливости. Мушу я всім довести, що не зло-чинець мій брат. І мусять всі в тому впевнитися! А ти насамперед, бісовий сину! Оно як позиркував вовченям за трапезою.

Хлопець похнюплено потирає потилицю:

— І пощо б я ото бився... — Ображено по-дитячому шморгає носом, а з підбрів'я пускає лукаві бісики. — Та й зроблено все давно, ясновельможний пане.

Він, приклавши долоні до уст, погутькує справдешнім пиргачем, і з-за копиці сіна до них підкочується щупленький горбань, кланяється доземно володарю та своєму молодому начільнику.

— Все тихо, — шепоче ледь чутно, — наброївся медом та й спить.

— Ти також покимар поки що, Носе. — наказує Іломер. — Завтра день великий. Але так, щоб одне вухо усе чуло.

Ніс ще раз б'є відклінного, не знати кому нижчого. На Іломера світить зором відданого собаки — приручив-таки молодий зверхник своїх баламутів. Зелений, гарячий, а таки вождь. Оно як пишно поводить головою. Скоро в пір'я уб'ється і в спину почне дмухати.

— Гаразд! — суворо киває головою володар. — Тільки хай в очі Гору не лізе! Ні до чого! Химерія то все! Та й у Пралісі обережніше, знаю я твою скажену вдачу! Хлопців бережи! В разі чого — гості нечекані — в бійку не встрявати, одразу до Венедії! — Голос владний, таки його поки що зверху. Чи надовго?.. Ано за пару літ ударить в мідне било і заволає першим: "Жертва! Жертва! Чиніть требу, венеди!" Та й забудуть поселяни отвержені труди старого вождя, бо новий молодий володар видасться їм бажанішим, можнішим, і червоною росицею скипить його кров на Нав'їному жертовнику.

Роздратування зростає, сердито повертається спиною до хлопця і повертає за густий малахай малинника, що обплутує стежку.

— Володарю! Батьку! — підбасок молодого начільника ламається і нараз пускає тоненького півня.

Овсій рвучко обертається:

— Чого тобі іще?

Іломера не впізнати: зніяковілий, збентежений:

— Хочу привести до своєї хати Орисю, за жону хочу її брати, та батько її грозиться забити до смерті, якщо порушить його волю.

— Не хоче віддавати тобі, шалапуту, свою доньку? Маєш дяку за свої витворки.

Іломер колупає босими ногами землю. Світить злими очима. Губи тремтять. Овсій хмуриться: сваритися за племінницю з Гором не хочеться, підніме ґвалт, що затискає його право. Втім: яке право? Орися — не роба його, рожденна у вільній Венедії, з володарського роду. Негоже чинити примус над її життям, але балачка з Гором буде тяжка. І так ображений, бо ж таки чує недовіру з боку венедів: страшна віда

Великої Матері розлетілася уже по весям, треба зняти з нього підозру або... Або ж довести переступ. Тільки через одні казання хай навіть Великої Матері не поставиш людину на дибу і вогонь. По Закону вчинить з Гором — пустить по його сліду вивідувачів, по Закону і з його дочкою. Тільки ж Закон Законом, а чи ж така вже дивація у Венедії, коли силоміттям батьки видають своїх дочок за нелюбів. Овсій роздратовано скрипить зубами: морока...

— Пощо питаєш мене? Сам відаєш — вільна венедка єсьм, роби, як законали наші предки, — веди до дерева Лади, чини требу і клич людей на Толоку. Будемо терем вам ставити. Досить венедам тулитися, як мишам, по земляних та глиняних норах. Я... я також прийду.

Іломер з розмаху гупає головою просто у пилюгу, а потім кидається Овсію на шию, в грудях хлюпають буйні хвилі Райріки. Збоку, з заростей малинника, чути зраділий сплеск дівочого голосу.

Хлопчисько... Овсій простує додому хвильовою стежиною і хитає головою: спробуй дай ради з таким. Не втерпівши, озирається: над Венедією ошаліла крутіж зірок, пливуть, вимахуючи кучерявими обмахалами дерева, а над усім пролітають дві сліпучі тіні ошалілих од щастя закоханих. Мана... Овсій смикає себе за вухо і збентежено відвертається.

Глава 10

ТОРГИ

Наступного дня Гор щез. Заплакана Орися билася над трупом задушеного Носа. Іломер ще на досвітку погнав зі своїм загоном у Праліс. Овсій послав слідами брата чотаря Муху зі своїми вояками, та ті підвечір повернулися ні з чим. Венедія затерпла у тяжкому передчутті, у поля вирушали, озброєні мечами і списами. Ворота зачинилися на всі засувні. Чекали Іломера, та той воловодився декілька діб і стільки ж

посмурнілий Овсій стовбичив на головній вежі. Нарешті із Дикої Пущі вилетіли змилені коні молодої ватаги.

— Біда, володарю! — Іломер скочив з крупа гнідого коника і виструнився перед Овсієм. — Два висілки батька Роса попалені, у селитьбах всі мертві, нікого з живих не залишилося. Наші рудокопи також усі мертві.

— Як? — схопився за горло володар Венедії. — Хто?

— Не відаємо того. Обстежили розори, сліди уже запалися. Та мислю, що нападали поночі, коли ніхто не чекав. Хтось вів такий, що добре знав наші дороги і стежі. На висілок бортників напали з боку Білчиного гнізда, так сліди показують, а туди чужий, сам знаєш, не проберется. Глухі місця. Заховані скелями і болотами. Дозорців порубали на місці. Сторожові вежі зірвано. Як се могло статися, володарю? У посаді батька Роса ніхто нічого не почув, ми туди принесли вість першими. Та й гамарників наших біля самих печей стяли. А можі вони були жилаві, без підступу не обійшлося. Облетіли ми Пралісом аж до білочників, та ніхто нічого не помітив. Чуєш, володарю, такий розбій на нашій землі, а ніхто нічого не завважив!

— Чую, Іломере...

— Посилай за Гором, батьку. Чини йому спит вогнем і залізом. Питай, звідки прийшов, якими дорогами?

Овсій опустив голову.

— Знаю, володарю, що брат твій єдинокровний, та мусиш тепер таки дослухатися до слів Великої Матері, мислю так, що є правда у її словах. Чини спит своєму братові, вельможний володарю!

— Немає Гора у Венедії, — слова скреготіли, як камінь по жорнах. — Утік...

— Як? Як міг Ніс його упустити?

— Ніс, твій дружко Ніс мертвий, Іломере... Видно, удушив його ускок, що назвався моїм братом...

Молодий начільник померх:

— Покруч він безрідний, а не твій брат, володарю. Орися? Що з Орисею? — На потьмянілому обличчі проступили жили.

— Плаче...

Іломер захитався: "плаче... "

— Страшна справа скоїлася на наших землях, володарю...

— Скликай венедів на військову раду, молодий начільнику!

Над Венедією забубонів мідний пан.

Іломера і молодих чотників допитували довго. Воєводи крутили головами, не розуміючи, як безгучно вчинену таку уразу. Хто? Певкіни, фени? Таж ті нападають зазвичай далеко пізніш збору урожаю, налітають по першому сніжку, і цікавлять їх насамперед обори та комори. Лісові загони лазуряків, яких чимало розвелося у Пралісі? Але ті також ніколи не випалювали людських гніздовищ. Рабували, захоплювали бранців — так. Та не виталовували дощенту висілки та займанки, не вибивали до ноги словенські роди. "Щось не так", — перезиралися венедійські верховоди: пощо лісовим розбійникам згари, з яких не візьмеш потім нічого? Якщо на венедійську землю прийшли

невідомі оружні нападники, то де вони ховаються? Великим загоном неможливо непомітно пройти повз стільки поселень. Сиві, досвідчені войовники розгублено чухали потилиці і завзято сперечалися, не будучи в змозі дійти якогось рішенця. Не може ж такого бути, що якийсь із словенських родів почав колобродити, пішов на своїх родаків, зманений легкою поживою. Хоча... І не таке бувало під сонцем. Зиркали на почорнілого, паленого гірким стидом володаря: треба ж отакого — невже ж таки рідний братан володаря вчинив переступ супроти Венедії? А якщо він таки зворохобив інших словенів? Та вірити в те не хотілося. Одне ясно: Праліс треба оглянути добре, послати вивідників на Волинь, у Великий Степ. Нападники повинні бути покарані. А головне: з-під землі дістати Гора. Якщо він привів убійників, то чекай великої біди: брат володаря утаємничений у всі їхні заманки, засіди, знає місця дозорів, криївок. Все треба поміняти, збільшити сторожу і дивитися у всі очі. Розходилися пізно, смурні, невдоволені самі собою, кожному видавалося, що чогось не доп'яли. Назавтра і стар, і мал повинні були виходити на укріплення земляних валів. Цього вечора жертовні вогники горіли у всіх оселях яскраво як ніколи, обсновуючи темряву тривожними колючками.

Голова Ясновида ще ховалася за крайнебом, як знову зарокотало головне венедійське било і в прохолодне небо вдарили з далеких верховин сторожові вогні. В посаді зазвучали голосні крики, забігали люди, тривожно задзеленькотіли мечі. Овсій з високого валу оглядав довкілля запаленим од безсоння зором. Із сторожових веж задимало, закучерявилося одне пасемко... Друге... Таки ні — слава богам, не військова тривога. Греки! Торговий караван, якого венеди виглядали друге літо, припасаючи на отаку оказію мішки з добірним зерном, найрозкішніші шкури диких звірів, витоплюючи вощину та зберігаючи пахучі меди. Мідне било радісно, з короткими перервами задзвеніло, і стало ясно венедійським старшинам, що на укріплення земляних валів сьогодні ніхто не вийде. Венедія дочекалися приходу довгожданих купців і, забувши про вчорашню тривожну віду, венеди радісно заметушилися, жінки викладали свої вишивки, які хоч і були на грубому лляному полотні, та дорого цінувалися чужоземними купцями.

Відкривалися обори, хапали курей, поросят, хліби. Овсій намагався острожити своїх вояків, які поривалися за браму, врешті вдалося виставити сторожу для виходу венедів до усталеної стоянки грецьких кораблів на берегах Рай-ріки. На валах і брамах розставили вояків. З гуркотом розчинилися скойки дубових воріт, і в пролом ринулися заклопотані поселяни, розжохані передчуттям доброго набутку. Невдовзі на березі Рай-ріки запалали високі огнища, запахло смаженииною, захлюпали у глиняних чашах золотисті меди.

Апостол разом з Філдеєм, Марією і Яником спостерігали за людським тлумом неподалік од торгових кораблів, вичікуючи, доки відхлине перша хвиля ошалілого натовпу і вони зможуть наблизитися до купців, які у білих тогах поважно походжали палубою, викочували бочки з вином, сувої з тонким полотном, барвистими килимами. Розкривалися ящики з дорогим скляним посудом, прикрасами. Окремо, і то вже під посиленою охороною, продавалися залізні вироби: ножі, мечі, сокири, лопати, сікачі, рала. Овсій в білосніжному корзні, золотою гривнею на шиї і таким же золотим начільником прицінювався до мотиг, Іломер не зводив очей зі зброї. Між володарем і молодим ватагом одразу ж розгорілася запальна суперечка: о! Іломер нізащо не упустить нагоди озброїти свою дружину цими піками, щитами, мечами-головорубами. Овсій скрушно похитував головою:

— Ти, хлопче, тільки про брань думаєш. А як же серпи, мотиги, коси? Та ще в часи, коли рудники наші розорені. Не про смерть треба думати. Про життя.

Все ж було видно, що він поступається перед наступом молодого і завзятого суперника, що суперечить йому тільки так, задля годиться, сам-бо добре відає, що є добра нагода озброїти вояків Венедії. Часи наступають непевні. Овсій дав знак своїм комірникам, і ті почали стягати на палубу великі й важкі рептухи. Іломер люто сварився тепер уже з купцями, пробуючи пальцями гострі леза і потрясаючи кольчугами. Торгувався до сьомого поту. Очі хлопця пожадливо світилися, і він весь аж тремтів од збудження.

Товари миттю зникали з дерев'яної палуби. На піщанистій косі почалося дійство з піснями, танцями. Греки хитрувато поглядали на венедійських дівчат, уквітчаних білими лілеями й червоними маками. Один із них, тлустенький бородань, завваживши тонкостанну, золотокосу Орисю, чіпко обмацав її ласим поглядом знавця, із захватом прицмокнув пухлими губами і звернувся до володаря, пропонуючи йому за дівчину решта товару: зброю, реманент, посуд, одежу — все, що той забажає.

Овсій засміявся:

— Венеди не торгують людьми, гостю дорогий.

Купець ще трохи посмикався, врешті з жалем відвернувся од словенської красуні. Іломер навіть за своїми торговими справами таки щось, либонь, завважив, бо за мент був уже на своєму гнідому коникові і Орися навіть не встигла зойкнути, як він, вхопивши її на руки, вітром помчав до Венедії. Дівчина відбивалася кулачками, смикала за чуприну, та Іломер, погрозливо покрикуючи, міцно притискав до грудей дорогоцінну ношу: моя!

Сміялися греки, хапалися за животи венеди. Нічна затьма пробиралася поволі. По всьому узбережжу палахкотіли кострища, відганяючи темряву.

Апостол нарешті отримав змогу поговорити з купцями.

Давно уже запримітив двох бородатих молодих робітників, які спритно вергали товари на берег. Звісно, ізраїльтяни. В Єрусалимі були цієї Паски. Якраз напередодні усіх потішила вістка про смерть безумного імператора Калігули, який вимагав поставити свою статую у Храмі Господа і хотів примусити іудеїв на неї молитися. Його наступник Клавдій гоніння на іудеїв у самому Римі припинив, та в Єрусалимі Ірод Агріппа побільшив переслідування назореїв, тих, які сповідують віру у

месію Ісуса Назаретянина, розіп'ятого на Голгофі сім років тому. Знову полетіли камені.

Дивні ці назореї: живуть окремою громадою, приймають туди навіть жінок та молоденьких дівчат, втім, блуду у них ніхто не завважив. Живуть тихо, скромно, подають милостиню, доглядають хворих, допомагають бідним. От тільки віра в них дивна — якийсь Розп'ятий, який взяв на себе всі гріхи світу.

Вони би ще довго лопотіли, радіючи землякові з йорданських берегів, та Апостол скоро відкаснувся, відмовився тим, що втомився. Він таки втомився од людської сліпоти та нерозуміння. Оці двоє щодня могли чути Слово Господа там, в Єрусалимі, звідкіля зараз проганяють його вірників. Могли, та не захотіли. Може... Може... Він помолиться за них сьогодні вночі, та люди на берегах цієї великої Рай-ріки, як іменують її венеди, Борисфену, як покликають її греки, поки що мають змогу почути Благу Вість тільки від нього. І знає він, що довго буде його самотній голос відлунювати в їхніх серцях і в серцях прибутніх поколінь.

Апостол відступив у тінь. Він поки що не може повернутися з ними, як вони пропонують. Він ще потрібен тут.

Повертався на дрібні вогники Венедії, його притримував за руку Янек. Філдей та Марія кудись несподівано зникли, він трохи стривожився: чи не намислили вони полишити цей край на грецьких кораблях, а потім спокійно розміркував, що не його на те воля і не його право примушувати їх залишатися далі на цій неспокійній і не надто привітній до них землі.

Вибирав дорогу так, аби пройти мимо Священного дуба. Там справді шелестів гурт юнаків в оточенні світлоголових дівчат. Молодий ясноокий Гримич заводив свої безкінечні співанки:

Весь двір на горі,

Явір на дворі.

На тім яворі

Сив сокіл седить,

На море гледить.

Зобачив рибу чечуру:

Ой рибо, рибо чечуро,

Побратаймося, посватаймося...

Дівчата стрічали його спів недружним реготом. Веснянкувата, дрібненька Квітослава стріпувала косичками і виводила у відповідь своїм грудним сильним голоском:

Накладемо кіп, як на небі звізд. Стоїть господар межи копами, Як ясен місяць межи звіздами. Поставимо стожочок, В споду широчок, В споду широчок, в верху височок, Та завершимо сивим соколом. Сив сокіл сидить, далеко видить, Далеко видить, в Дунай ся дивить, В Дунай ся дивить, Виз-рибу видить,

Виз-рибу видить, із нев говорить: Ой визе, визе, де би нам бути, Де ж би нам бути ой на вечері. Ой тобов, рибко, юшки перчити, Ой мнов, соколов, стожки вершити.

Його побачили, переспіви урвалися. Зустрінуто його було войовничим побрязкуванням новеньких мечів, величалися своїм набутком. Незважаючи на клопітний день, його чекали. Сіробаба гукав його деренчливим басом і заклично махав куцими руками. Прилаштовувалися, горнулися до нього. Вирвихвіст, Корінь, Лебідь,

Губокопилка, Знайда — він уже розрізняв імена цих дружинників з молодої ватаги. Сьогодні вони увесь день чатували на підступах до торгових кораблів, були потомлені, стривожені. Намагалися розважитися пісенним герцем Гримича з дівчатами, та справжніх веселощів не було і не торгові діла їх хвилювали, заснувалася у їхніх серцях тяжка тривога опісля наглої смерті Носа. Гор? Вірилося й не вірилося. Молоді були, ще діти у своїй щирій довірі один до одного. Побратими.

Апостол опустився на колоду перед гуртом. Почав одразу, без передмови, підготовки, немовби щось ударило в нього і вибило слова.

— Істинно кажу вам: не було і не буде у віках і родах проклятішого імені, аніж ім'я Іуди з Каріота. Він був учнем Йому і братом нам. Учитель, прощаючись з нами в останній вечір, і йому помив ноги, і в нього попросив прощення. Ми прийшли тоді до 'усалима...

Глава 11 ІСТИННО КАЖУ ВАМ...

Вони прийшли в Єрусалим з тривогою і страхом. Знаки судьби уже проявилися чітко і грізно, але їм не хотілося вірити, та й не могли вони повірити в неминуче. Ніколи ж бо Він не був до них таким лагідним та уважним, ніколи так привітно не відгукувався на кожне їхнє слово, кожне запитання, навіть просто здивований чи запитальний позирк. Своїм чаром і ніжністю він заполонив їх до останку. Перекори, пересвари, сумніви — все залишилося у далекому минулому. Все, що було у Ньому звичайного, плотського, земного, випалило жалюче сонце Кесарії, вивітрили вітри Ґалілеї. Він поставав перед ними — тендітним, кришталевим, налитим сонячним тремом. Він щодня тепер проповідував на людських торжищах, та, здавалося, перестав шукати знаків уваги і визнання інших, а звертався тільки до них, шукав розуміння тільки в них, своїх учнів. І нарешті! О! Нарешті — належав тільки їм — цілковито і безроздільно. Вони аж розгубилися од цього безцінного дару любови та доброти. Це був повний дар великої і мудрої душі, й вони залопотіли біля Нього, як діти, вже не відштовхуючи один одного, як це бувало

напочатку, вони воістину боялися порушити бодай звук у цій безмежності, сповненій гармонії, в тому існуванні, виповненому колихким світлом і добротою. Хто посмів би це порушити, хто посягнув би перевернути, хто міг знищити цей світ?

Іуда мовчав.

Він мовчав з часу їхньої останньої сутички у домі Симона, коли Марія вилила на Ісуса, не міряючи на краплі, дорогоцінні духмяні масла і витерла Його ноги своїм волоссям.

Іуда тоді збунтувався: як же так? Та за гроші, що пішли на цей ладан, ми б нагодували тисячі таких любих вам жебраків.

— Жебраків ви завжди з собою маєте, а мене ні...

Як сказав це Ісус? Як Він це сказав?

В світлиці раптово пройшла паморозь, і всі затерпли, бо страшно заглядати у розкриту могилу, куди кладуть найдорожчого — ні! — коли тебе самого ще живого опускають туди.

Вони залементіли, обурюючись, але того гніву, тих почуттів Він не завважив, на мить почужіле Його обличчя знову засвітилося такою благістю, що вони всі, усі, навіть Іуда, щиро позаздрили отій некрасивій старій жінці з довгими куделями і покрученими пальцями.

Вони жбурляли слова обурення на Іуду навіть сплячого. Він мовчав.

Після того він скаже лише два слова, які тільки він, Андрій, почує. Він скаже, скинувшись посеред ночі, у відчаї хапаючись за повітря довгими, кісткуватими руками.

— Він — Господь!

Вони потім опісля всього заведуть довгий і безконечний спір: чому? Згадають його скнарість і водно проречуть: тридцять срібняків. А ще скажуть, що ніколи не вірив він у Господа, не було в його душі місця для Істини. Таж ні, Андрій чув, яким тоном сказав Іуда, син Симона з проклятого міста Каріота, як він згукнув пересохлими од пекельної суші губами.

— Він — Господь...

Се уже всі знали. Темна душа темного Іуди, звичного до повсякденних чудес і дивацій, чутки про які долинали звідусіль, хіба він міг так одразу — і що для нього три роки, впродовж яких він ходив за Ним, що для нього три роки? — таж хіба за цей час міг він збагнути, що не з простим, хитрим чудотворцем він має справу.

Се — Господь!

Се — Бог!

Як? Звідкіля? Господь жебраків. Синів рибалок Петра і Андрія, синів Зеведеєвих, придуркуватого Хоми?.. Іуда не спав, не спав Андрій. ...Хтось повинен був не спати.

Хтось повинен був почути, як до них в убогу та привітну оселю Симона прийшло зло.

Князь світу — він, той, хто з'являється у громі і тріску, криках, зойках, страху і риданні, затемнений кривавими блискавками, цього разу прийшов тихо, майже непомітно, безшелесно обійшов убогі ложа, на яких спочивали Він та Його учні, невидимий, безгучний, схилився над узголів'ям одного з них. Що він нашіптував Іуді з Каріота? Якими словами, якими мислями переконав його?

Народ Ізраїлю завжди сповідував віру в Бога — Єдиного, Передвічного, жорстокого, могутнього і всевладного Господа Мойсея та Авраама. Для Господа були скинії і храми, жертвоприношення, суворі пости, покаяння, свята субота, розкішні ризи первосвящеників, для Господа — покірні молитви і ритуальні очищення, величні свята. Коліна Ізраїлю сильні вірою в Нього і страхом перед Ним. Та ось з'являється Він — Його Син і відчиняє дорогу до Царства Божого злидарям, нечистим митарям, навіть язичникам. Він, той, хто одним своїм зором мав би жахом потрясати світ, терпить наругу од різного наброду, в Нього кидають каміння, лихословлять, а Він тішиться любов'ю причмеленої іудейки, коли мав би приймати почесті та славу од людей багатих, мудрих, славетних. Як міг Господь, Вседержитель землі і небес, не посісти земний трон, не покарати грішників, відступників, не проголосити нові справедливі закони не з ґалілейських берегів чи генсарійських скель, а з священних храмових амвонів й високих царських палат? Навіщо Йому — владиці земних стихій і людських душ, бродити запилюженими дорогами і терпіти злигодні? І головно чому — чому Він проповідує їм Свій страшний кінець, Той, кому немає ні початку, ні кінця?!!

Він слухає здитинілого Петра, пестить безумного Іоанна замість того, аби наблизити до себе його — Іуду — мудрого і розмисливого. Іуда би Йому порадив, що нагая потрібно не до отих поважних торговців, яких Він розігнав у Храмі Господа, що грім повинен гриміти не над головами благосних сандуклеїв і фарисеїв, кара та гнів повинні спати і спопелити оцих ниць, голодних шарпаків, які хочуть представляти народ Ізраїлю перед Господнім троном. Які з них люди? Який з Нього Господь? Навіщо?

Іуда метався на своєму ложі, стогнучи, хриплячи од розпачу і досади. В ім'я любови до Нього і до величі майбутнього народу Ізраїлю він, Іуда, примусить Його показати свою силу і свою могуть. Інакше Він програє війну Князю землі, інакше Він слабший за нього. Тоді навіщо Він?

Чи знав Спаситель, що сподіялося в серці Іуди?

"... Істинно кажу — один з вас мене продасть'".

Чи знав Він, хто приходив до Іуди цієї ночі?

"... Чи не дванадцять я вас вибрав? Та один з Вас диявол."

Ісус не раз повторював ці страшні слова, Іуда сам не раз здригався од них, але тоді, вночі, Андрій у цьому тепер переконаний, саме тоді Іуда вперше побачив націленого в нього незворотного кривавого перста судьби.

Світ завершив своє коло, розпочалися пекельні муки породіль.

Вони стали перед Ним усі дванадцять. Уже все було сказано, все відчинено для них, обраних, але ще не відкрито...

Надходили сутінки.

Єрусалим одходив од спекотного дня. Над Антонієвою вежею курілася золота пилюга. Перегукувалися легіонери у золотих доспіхах. Гордо марширувала вузькими вуличками Сирійська когорта, демонструючи напередодні пасхальних безумних іудейських свят свою силу і владу. Гамірно було на Храмовій горі, де порядкували служники, готуючись до свят, передчуваючи багатства, які в ці дні широкою рікою хлинуть до храмової казни. Він стояв перед ними, підперезаний рушником, прозорий і світлий, немов витесаний з гірського кришталю, Він омивав ноги своїм учням.

Нітився Іоанн, обурювався Петро: "Ти повік мені ніг не обмиєш!" — ніяковіли Пилип і Хома, він, Андрій, затерпнув від хвилюючого почуття святковости, легкости, первозданної чистоти.

Він і Іуді, який стовбичив похмурою, виглоданою кісткою і презирливо кривив губи, вимив ноги, а потім, глянувши із свого недосяжного далека, проказав: " Ви чисті, та не всГ. Потім засвітилися над містом великі і чисті зорі, золотим роєм вони кружеляли у відчинених дверях, переливалися святковим різнобарв'ям. Іоанн, охоплений щасливим екстазом, тулився до Його грудей. Син грому, як називав його Учитель, непокійний, пульсуючий, він зараз був немов мала дитина, вони всі були як щасливі малі діти і хоча чули з Його уст тривожні слова, та за ними тут же з'являлися слова безмежної втіхи та любови.

Вечір, мов корабель, що потрапив у довічний штиль, хитався і хитався на зоряних водах, загортаючи і пеленаючи їхні серця у м'який, світлий сувій, зненацька Ісус сказав, звертаючись до Іуди: "Що робиш — роби швидше..'" Іуда поклав перед собою кусень хліба, якого так і не спромігся дожувати, і вийшов.

Ніхто з них не сподівався, звісно, що їх хтось може шукати, а тим більше знайти посеред ночі на іншому березі Кедрону, в оливкових заростях Гефсиманського саду. Вони радо пішли за ним, безпечні і безтурботливі, втішаючись майбутньому відпочинку біля Його ніг, тим, що вранці ніхто не хрипітиме слова прокльонів, їм не потрібно буде сахатися кожної тіні. І хоч казав Учитель, що це вечір — прощальний, та розум відмовлявся у це вірити, серце бунтувалося: Він з нами, Він поруч. Ще ніч... Ще ранок... Вони не заглядали далеко, вони ще не відали, що таке Час.

Тим більше що опісля довгого і сліпучого виверження небесних сфер наступила відпруга. Темний, хитлявий туманець обволікав зелені тераси, і вдалечінь відпливав тричі прекрасний і тричі проклятий Єрусалим.

...Єрусалим, який побиває своїх пророків.

Звідсіля, з цієї ревучої велетенською енергією землі, з цього буйного кипіння лісів і долин, світозорих рік і озер, Єрусалим видавався очам старого Апостола Андрія дивовижною перлиною, його курні, запилюжені вулички — величними шляхами, на кожному повороті і закруті яких видніється золотава тремтлива тінь і до якої тягнеться щаслива дитина-душа.

А тоді їх спокій був таким безмежним, їхня радість такою повною, що лише оцей вертлявий, дряглий туманець віщував, що час вічности уже минув і має щось трапитися.

Він залишив їх відпочивати на затишній галявині, а сам з Петром та Іоанном здійнявся на Оливкову гору, невисоку, недалеку. Майнув перед Андрієм чудовний обвід обличчя, зблиснула самотня приблудна багряна зірка, і, може, од того видалося, що обличчя Ісуса зрошене кривавим потом.

Він просив їх: "Не спіть! Моліться!" Тричі Він повертався і благав: "Чого ви спите, уставайте, моліться, щоб не впасти у спокусу". Та їх, одинадцятеро дужих чоловіків, зморив сон, як сама смерть.

Андрій намагався звести голову, він чув, як ось тут поруч, на відстані всього лише кількоро кроків, тяжко страждає Він, равві, світлий його Учитель, як він молиться і плаче, й слова Його темні та страшні. І всі думали: треба встати і йти до Нього. І він, Андрій, думав: ось я встаю і йду до Нього. Але важкий тягар лежав на грудях, чавив, душив, тиснув, й Андрій зсунувся з місця і полетів просто у темний та страшний колодязь, не було кінця і краю тому божевільному падінню, ось зблиснуло кам'яне громаддя, він закричав од жаху, хапаючись за голову, враз збагнувши — ось вона смерть, про яку Він знав, яку передрікав, ось вона близько, на відстані кроку, півкроку, і тягнеться до нього осклизлими губами Іуди Іскаріотського.

Сталося!

— І не було серед вас, — палкий Іломер не вмів спиняти свій шал, — не було воїв, можів, аби своїми мечами, сулицями захистили свого духовида? І ви покірно віддали його зловмисникам. Хочеш, отче, ми підемо своєю ватагою у твої землі та й знайдемо у твоєму граді переступника і живим закопаємо в землі за нашим венедійським законом, за нашим правом.

Апостол довго і пильно дивився на хвацького молодого ватага.

— Були в нас мечі. — стиха відказав, — Петро кинувся на нападників, навіть одному вухо відрубав, та Він зупинив: "Хто з мечем піде, той од меча і загине'''. — Жестом заспокоїв готового знову скипіти молодого ватага. — Але таки твоя правда, синку, не було серед нас великих героїв, безстрашних велетнів, славетних вождів народу, ми уміли лише тягати сіті, ладнати човни, будувати оселі, ми — мало вміли, ніхто з нас не воював і не тримав зброї в руках. Ми були бідними і робітними, полохливими і темними, закриті були для нас науки і пишноти світу. Ми нічим не заслужили Його шану і увагу... та вибрав Він все-таки нас... Помисли, синку, чи не так повинні чинити справжні поводирі народів і племен? Просвітити тих, хто в темряві блукає, потурбуватися про слабих і убогих тілом та духом, захистити їх. Саме тобі час про це думати: кому служитимеш — сильним світу сього? Чи, може, вбереш у себе горе людське і поставиш свою силу під те, що проросло, та не заквітло, бо, синку, навіть сліпому не можна без світла. Навіть глухому не можна без Слова. Їм більш за інших треба конче знати, що вони суть.

Завзяття Іломера враз оспало:

— Твоя правда, батьку... Твоя правда...

Замислено покусував зільнину, принюхувався до хрещатого духу Венедії — посад засипав. Натомлені поселянини, натішившись купленими товарами — одежею, новим посудом, небаченими тканками та прикрасами, вмощувалися на своїх ложах і засипали з молитвами на

устах, вимолюючи у своїх богів нового спокійного дня, нових дарів, нових добрих гостей, які би прийшли з миром.

— Пора розходитися, — хекнув коротконогий Сіробаба, нині була його черга владикувати у ватазі, тож не проминав нагоди нагадати Іломеру та й іншим дружкам своє право. Підводилися, розминали затеклі ноги.

Скрикнула десь близько наполохана пташина, зашаруділи кущі, й зненацька просто до гурту стрибнула велетенська тінь.

— Вовк!

Зблиснули мечі, та тут же під владним окриком ватага опустилися.

— Вісник Великої Матері, — перестрашено ковтнув слова Пугач — довготелесий рудий бровань, — по твою душу, начільнику.

— Нарешті, — гаряче видихнув Іломер і, вигнувшись, лискучим лисом зник у темряві.

— О, тепер у Венедії має бути весело. Гостріть мечі, хлопці. Велика Мати замарне не покличе свого синочка. — Голос Пугача був веселий, навіть трохи завеселий, може, тому ніхто й не посміхнувся. Стривожено прислухалися до шевеління вітру. Орися зажурено дивилася у нічну непроглядь: сьогодні знову не встигла сказати своєму Ладові, що любить його, а відмовки її — підковки для його серця, давно готова без розмислів та розпитів з ним піти до дерева Лади. Милий її як вітер, не вловиш за полу. Вона зітхнула і подумала, що ворота Венедії іще не зачинено, комірники тягають товари у городище, тітці Ярині не до того, щоб її вислідковувати, а в хатину йти не хочеться, знову буде плакати і за Носом і, за… татом. Ніхто ж бо не довів, що він зло-чинець. Хтозна, може венедійські упирі напрокудили… Нема Іломерка, знову перевела думки на найбажаніше, чекай тепер ранкового вітру. Замріялася: до

ранку уже недалечко, ще можна вислизнути з комірниками на біжак, що летить до Пралісу і, дочекатися свого милого.

Дружинники мислили про інше: Велика Мати одна знає таємницю доріг до Яві, Наві, Праві. Велика Мати одна може вговтати Чорнобога і його духів, які казна чого напустилися на венедів. Вона сидить на Зеленій Верховині далеко від посаду та все знає, що тут діється. Вона чує помисли венедів і передає їх венедійським богам Ясновиду, Велесу, Перуну... Чи ж не скривдили вони своїх одвічних охоронців, впустивши в городище сла чужого Бога? Чи не зрадили тим, що слухали його?

Пострах вчувався в заціпенінні юних облич.

Глава 12 ЧУЖІ!

Іломер мчав напустом через Праліс за темним клубком, що котився попереду. Вовчура час від часу зупинявся, даючи змогу людині передихнути, а потім знову рвійною, безшелесною хвилею линув вперед. Зрідка, перетинаючи запах якогось дрібного звір'я, стиха порикував, але від обраного шляху не звертав ні на крок. На Зелену верховину не вела жодна з людських стеж, та й не любить Велика Мати, аби до її обителі скакали гоголем. Ногами, ногами, Іломере! Як же умудряється Велика Мати пробиратися через терновиння, топкі затони, кам'янисті узгрівки? Звісно, на те вона Велика Мати — відьма, відуня богів. Хлопець пригадав гострий погляд печерної стариці, і в спину війнуло крижаним холодом. Ні, не боявся її, давно очікував від неї знаку — щось негаразд коїлося у Венедії. Спершу чужинець із своїм дивним і надто добрим Господом, потім зненацька з'явився заблука Гор, проваландавшись у світах стільки часу, і так само нагло щез, полишивши по собі кривавий слід. Мертвий Ніс — вірний побратим, справдешній нюхач, вивідник, як міг не дочути що підповзає лихо? А тепер ще підпали та страшні розори займанок. Далеко? Близько? Три дні кінських перескоків. Знову дмухнуло у спину холодом. Хоча венеди уже насторожі, зненацька не захопиш, пускають питальні вогні тричі за день, але Гор... Гор... Він знає про наші вивідні знаки. І сам може їх пустити. Ложним може бути спокій. Хлопець

пригадав ще раз слова чужинця, і під серцем запекло — те, про що той повідав, діялося у далекому і неприступному для венедів світі, та чомусь певен був, що стосувалося все те і його, і його племені, і усіх слов'ян. Їх прийдешнього. "Моя Венедія, — думав Іломер, — сильна моя Венедія, та в головах оддавна лише одне — жниво, робота, добра роду. Добре, що багатіє посад, погано, що ситість ослаблює".

Моя Венедія...

Іломер не був венедом. Він навіть не пам'ятає своїх батьків. Згодом, коли підросте, йому повідає володар Світозар про той день, коли на узліссі постане гурт зранених, скривавлених, до краю виснажених воїв у зелених плащах із золотими священними оберегами на грудях. Попереду стоятиме молодий вождь незвичайної вроди і сили. Також поранений, втомлений. Пригортатиме до себе жінку з смолистим волоссям і очима молодої орлиці. На руках у неї посопуватиме немовля. Чужі! Венеди схопилися за мечі. Супроти прийшлецiв наїжачилися сулиці, списи. Натягнули тятиву лучники. Діяли без розмислів за старим поконом — чужі! Вороги! Герць! Герць!

Два загони стали один супроти одного. Чужинців було декілька десятків, та вони були збезсилені довгим переходом, холодом, голодом, моровицею. Десь там далеко, у чужих далешніх краях, відбулася кривава битва двох племен, і анти — так назвали себе люди, що ступили в той день в україну венедів, — були розбиті у лютій січі. Їхні гнізда були розорені, жінки порубані або ж порабовані. Дикий смерч вандалів пролетів їхньою землею, випалюючи та виталовуючи посіви, сади, будівлі. Лише один загін на чолі з царевичем, тікаючи від ворога, пробився у ліси і розтанув. Вони довго пробиралися Пущею, шукаючи людей, які би їм допомогли у скруті. Вони шукали порятунку, милости бога Доброгоста, та натомість постали вояки, охоплені ненавистю до всього чужого і спрагою крові. Очі Світозара і молодого поводиря антів схрестилися, як мечі.

— Герць! Герць! — кричали розпалені венеди, передчуваючи хмільну, веселу забаву. З цими заморенями розмова буде коротка.

Світозар і молодий царевич вийшли один супроти одного. Руки одночасно сягнули піхов, з горлянок вирвалися погрозливі крики. "Гурра-а!" — загуркотіло під небеса.

Але тут наперед ступила жінка з очима молодої орлиці і простягнула володарю венедів маленький ворушкий згорточок — свого сина. Дитя прокинулося од важкого голодного сну і жалібно заплакало. Похнюплені, присоромлені, чапіли сивовусі розбишаки, опустивши зброю додолу.

У привітальному поклоні схилився перед прийшлецями Світозар:

— Ласкаво просимо до нашої Венедії, дорогі гості. Ви тут під захистом наших богів і нашого Закону!

Гостей помістили у теремі Світозара. Дали їм усе, що треба, — харчі, гойові настої, помічні трави, одежу. Венеди зробили все по Закону, та серця не лежали до цих чудернацьких зайд. А може, то й не люди зовсім, шепотіли по закутнях, може, то покручі пробралися у посад. Гості то гості, та не знайшлося в посаді нікого, хто би поборов у собі острах перед чужинською мовою, чужим одягом, чужими духами. Їх не кривдили, занадто шанували своїх богів, та за спинами високих, кремезних чоловіків, які дуже скоро очуняли і завеличалися, літала віда, що знаються вони з чорнобогами, бо ж немарно таке чорне в них волосся, такі темні очища — дивляться, як випікають. Дівчата на те мали інакшу думку, бо ж таки не одна затято колінкувала перед Ладиним деревом, вимолюючи в химерного бога кохання уваги чорнооких чужинців. Та де, в яких краях звертали увагу на дівочі сльози? Не вистачить наречених чоловіків у Венедії, посадять зграйку зарюмсаних венедок та й повезуть по інших словенських станах на оглядини, може, кому і приглянуться? Більшого глуму важко й

придумати для дівочого серця, та був і більший — се коли віз повертався, а на ньому паленіюча од сорому молодесенька мизя, яка не здалася нікому на нінащо. Вакуй тоді вік у своїх сестриць та братів, вибабуючи їх приплід. Венеди, дослухаючись до раювання дівочих голосів у дворищі володаря, казилися од люті: дочок наших захотілося, бісовим челегейдикам!

Роздратування у посаді наростало: скільки зайвих ротів, самим їсти нічого. Риба у ріці пропала, звір пішов далеко у Праліс, подалі від венедійського посаду, а як на те — лютий недорід. Всі чекали приходу богині Сніжани з острахом і тривогою. Та коли зима скаменувала голубі плеса ріки, замаяла білим квітом Праліс, риба повимерзала, а ями з солониною пограбували ведмеді, однієї морочної ночі задзенькотіли мечі об щити.

І загудів над Венедією мідний Пан.

Чужинців змотузували і поставили перед требищем богині Наві. Ідоли ласо перезиралися, освітлені жертовним вогнищем, стривожено подзеленькував заледенілими гілками Священний дуб.

— Ви принесли нам нещастя! Наші боги вимагають жертви! Ви повинні умерти!

Такий був присуд Венедії, одноголосний присуд великого роду, супроти якого Світозар нічого не міг подіяти. Сеї ночі у посаді владикувало віче. А йому залишалося тільки молити богів, аби його самого, вождя, який накликав гнів венедійських чорнодухів, не стягнули на требище і не проламали голову кам'яним біяком. Молодий поводир антів благально простягав руки, вказуючи на свою дружину з дитям, молив залишити їх живими...

Та венедійський голодюк, знавіснівши од зими і голоду, був невблаганним:

— Смерть усім! Смерть!

Здійнялися кам'яні молоти, за мить людська гаряча кров мала скропити морхлу кору Священного дуба, оросити губи дерев'яних ідолів. Пощади не було. Світозар, який встиг прив'язатися до своїх гостей, а надто до чорноокого веселуна вождя, закрив долонями сльозливі очі: прощай, брате... Тиша... Тиша... Відвів долоні: кісткувата примара з потрісканим, вигорілим, вивітреним дзьобом розмахувала ціпурою просто над його головою.

— Велика Мати, — з пострахом відступила венедійська громада. — Відьма...

Велика Мати стояла в оточенні зграї велетенських вовків. Голубуватою слюдою поблискували дикі вирви очей, клацали ікла.

Жінка щось тихо прошамотіла, й вовгури оточили нажаханих полоненців. А вона гострим кістяним ножем перетнула пута на ногах та руках чужинців і владним жестом показала на Зелену верховину, яка чорним стрімчаком прорізала досвіток.

— Я прошу вас усіх до себе в гості, — Хрипкий голос ніби каркання чигрин-птиці, відлунився у моторошній тиші. Захрипіли звірі, клацнули ікла, голубувата слюда вовчих шереп запливала червоною барвою. Венеди відступили ще далі.

Велика Мати взяла з рук знесиленої матері посинілий від холоду згорточок і пішла попереду чужинців. Ті рушили за нею, нажахані, та все ж сповнені невиразної надії.

Десь перед тим, як вийти із кола Священного дуба, вона ще раз повернеться до гурту:

— Зло чините, венеди! Ви не діти доброго батька Даждьбога, а вбійники. Де ваші рогатини, списи? Чи руки ослабли, чи душі повимерзали? Сніжана уже відступає, в Праліс повертаються олені, вепри. А чим сі люди завинили перед вами? Тим, що попрохали у вас помочі та притулку? Тьху!

Вона люто сплюнула на землю і вдарила по ній костуром. І несвітенний жах знову охопив венедів: на святу землю плювати не можна, бити її не можна. Проклятий буде рід, який на ній живе. Грішний і проклятий.

Відьма з гостями в оточенні вовчої сторожі зникла у лісових хащах. Світозар встав навколішки, поцілував мерзлу тверду землю:

— Прости нас, Мати Сира Земля!

— Прости нас, Свята Мати Сира Земля,— вторив йому гурт перестрашених венедів!

З того дня про зайд ніхто не чув. Вони заховалися у теплій та просторій печері Великої Матері. Коли відступили морози і в посаді з'явилися харчі, рід постановив відносити частку до підніжжя Зеленої верховини. Боязко наближалися посланці до кам'яної обителі Великої Матері, де постійно крутилися вовки — сторожова чата відьми. Знали, що ніхто їх не зачепить, та все ж полегшено видихали, покинувши на стежці дари, і давали лиха своїм солом'яним постолам.

Вони боялися гніву Великої Матері, вимолювали у неї прощення перед требищем богів, знали-бо: людська жертва може бути принесена в жертву богам тільки з її на те заруки. І жертвою може бути лише кривдник, тать, зло-чинець. Вони порушили древню угоду, Закон, і боялися кари.

Але Велика Мати мовчала.

Тихо було на Зеленій верховині.

Лише зрідка уважне вухо вловлювало сміх дитини чи легіт жіночого голосу. Венеди боялися кривавої мсти чужинців, які були добрими вояками, виставляли дозори, аби ті не захопили їх зненацька. Та біда прийшла з іншого боку.

Ворог напав на Венедію напровесні, посеред білого дня, коли і стар, і мал були в полі біля рала, сіяли овес, просо, жито. Городарі марикували побіля ріпи, били лобами бібочокам Царя Гороха і пахучим зернам Цариці Коноплі. Переживши страшну зиму, венеди потягнулися всім родом до матері-годувальниці, вклякали перед нею на коліна, молилися богині Наві, духам Ясновида і Перуна, аби сонце її вигріло, дощі її оросили. Вони пестили її мозольними руками, побожно цілували. Нікого з венедів не могло застати сонце сплячим цієї весни: боялися гніву Ясновида. Все прийшло в рух, закипіло, закрутилося. І проснулися надія, любов і природня доброта венедів. Тепер вони з осудом позирали у бік Зеленої верховини і зітхали: здорові можі, добрі були би оратаї. Велику ниву могли би засіяти. Велика Мати тієї весни, щоправда, таки прислала сіянки від своїх щедрот, котру зібрала з своїх чародійних грядок, начаклувавши ще один чар-овоч, та сама на укладання першої борозни не заявилася. Не поблагословила…

Ворог прийшов тоді, коли його ніхто не чекав. Молоді та дужі були в полі, навіть дозори зменшили, на рахунку були всі робітні руки.

Вершники на розвихрених конях увірвалися на повному скаку в городище, вимахуючи мечами і смолоскипами. Зойкнула молода жінка з простромленим горлом, об камінь полетіло немовля, впав на порозі хлопчак, затиснувши в кулачку скривавленого очеретяного меча. Закурілися перші хижі. Верхівні з палаючими смолоскипами поривалися все далі — до Священного дуба, до Свят-дерева, до серця Венедії. З поля бігли оратаї, сівачі, городарі. Пізно! Пізно! Мечі залишилися вдома. Чим воювати?

І тоді із Зеленої верховини виринула на прудконогих лошаках злютована лава воїв у зелених плащах. Брязнули мечі. Почалася січа.

Допоки венеди згуртуються і прийдуть на поміч, під залізними головорубами степовиків поляжуть усі — всі три десятки.

Їх витягнуть потім з гори трупів нападників. Вродливий чорнявий вождь встигне прошепотіти: "Бережіть сина мого, Іломера..." Попросить він, бо жінка з очима молодої орлиці відлітатиме чорними крилами брів у небесну височінь, відлітатиме у Вирай воїтелька у зеленому плащі і з мечем у ніжних руках... Світозар поклянеться над марами героїв, що виховає їхнього сина своїм наступником.

Виховає з нього венедійського вождя.

Венеди справлять по рятівниках гучну тризну. Дочекаються світанку, аби ті змогли востаннє попрощатися із Ясновидом і з богинею Яві перед відльотом у володіння Наві — чорної богині, яка закрила на всі засувні для сущих україну предків венедів — Вирай. Високі погребальні вогнища лизнуть руку Ясновида. А на требищі поставлять маленького дерев'яного ідола, якого чужинці принесли з собою із земної та нещасної своєї україни. Ідола бога Сварога. Ніхто з венедів не відав, що він означає, якої землі, якого неба є духом, але всі однодушно визнали, що однині бог їхніх рятівників є їх богом, земля Венедії є рідною землею цих славетних і можніх героїв.

Старого Світозара Іломер часто бачив навколішки перед ідолом таємничого бога. Володар до скону не забуде того випадку. Подарує Іломеру доброго коня, навчить бойового рукомесла, а на прощання скаже чорноокому хлопчині: "Слава богам, йду нарешті до твого батька, мого побратима. Я попрошу у нього прощення від всього нашого племені, і ми нарешті поговоримо про те, що не встигли повідати один одному, коли я був сліпим, глухим і боязким. Коли я ще направду не був володарем Венедії".

О, Світозар багато зробив для Венедії. Укріпив посад, насипав побіля нього високі земляні вали, замкнув осідок на високі дубові воріття о дві могутні вереї. Розіслав слів по всіх слов'янських городищах і висілках, при ньому часто збиралися старійшини людей одного Слова — слов'ян укладати Закон, раду радити, як ліпше торгувати, як спільно воювати. Він все робив для того, аби між родами не лягла ні кров, ні ворохба.

Іломер мчав за вовком, а в голові соталися тривожні думки: на світі є багато богів — добрих і злих, та ратяться вони між собою людськими руками. А чи може бути між ними мир? Чужинець говорить, що на світі є лише один Бог. Невже тоді в Бога дві душі, які воюють між собою — чорна і біла? Чому б то у володіннях всеблагого Бога було стільки зла? І що несе Він Венедії? Яких жертв потребує? Які молитви чує?

Завтра по надроських городищах, по селитьбах Рай-ріки люто заревуть мідні бики і на вічах скажуть слов'яни, що одреклися люди Венедії богів правічних, і хтось найчеснотніший крикне: "Смерть переступникам!" Не вистоїть Венедія супроти родів, які рушать на неї, не вистоїть юний Бог, який простирає над нею благовісні крила.

А може... Може, ліпше смерть однієї людини, аніж гризня

в роді...

Глава 13 ВЕЛИКА МАТИ

Відьма сиділа, згорбившись на замшілому камені перед входом у печеру, і уважно його слухала. Перед ними світилася вогнями Венедія. Іломер знав, що на досвітку при сході сонця над Свят-горою опуститься дивний золотавий трен і тоді майже впритул наблизяться високі дощаті вежі, солом'яні маківки зрубів, тьмаві курні хижі, глиняні ліплянки, можна буде побачити, як клопочуться венеди довкола ясного терема володаря, Священний дуб змахне буйною гривою і підлетить до вічної

своєї жони, тягнучись до неї могутніми руками, безсилий сприйняти на віру, що ніколи, так— таки ніколи не зможе її обняти.

— Не зачіпай цього чоловіка, сину, — Велика Мати ледь заворушилася — почулося скрипіння всохлого куща. — Я бачила його. У ньому немає зла. Він посланець доброго і щедрого Бога.

— Що ж ти радиш, Велика Матір?

— Не можу я нічого тут нараяти, сину великого батька. Одне відаю: час мій підходить до кінця. Я була берегинею венедійських богів, чим могла — служила Венедії, та мій час уже скінчився, сила його безмірна, він все одно переможе...

— Тебе? — Іломер вражено видихнув. — Ти хочеш сказати, що його Бог тебе уб'є?

Стариця заскрипіла голосніше — сміялася?

— Ти погано слухав чужинця, синку, його Бог не вбиває, а народжує, він не забирає людського життя, а дарує його навічно.

— Невже ти його чула?

— Я бачила його, синку... Очі його обпалені, і дивилися вони на те, чого не можна торкати людським зором. Я давно чекала цього посланця на моїй горі...

— Відала, що він прийде?..

— Сподівалася... Я прозирала стільки зла в людських душах, стільки глупоти й озлоби. Я могла, і то не завжди, спинити зле дійство, та я не могла і не можу побороти саме зло. Не під силу се людині. Була б

молодшою — пішла би за ним. За ним би пішла... Але, — сухий борлак судомно засмикався, — я довго жила, я прожила уже свій вік. Хоча... для мудрих розстаней не буває. Його сила від неба, і я туди скоро піду шукати його мудрого і справедливого Бога. Там — те, що я ніколи не мала в людському світі. Там спокій...

— Ти для цього мене покликала? — Іломер обережно погладив її шелестливі пальці.

— І для цього. Та ще хотіла тобі сказати, що закінчуються благословенні часи Венедії. Плаче наша земля, синку. Йдуть на нас орди неміряні, немає у венедійських числів'ях для них Слова, холодні й жорстокі у них серця. Я покликала тебе, аби сказати, що треба венедам бути готовими до далекої дороги.

Іломер вжахнувся..

— Ти хочеш сказати, що нам треба полишити рідну землю і не оборонити її від песиголовців? Та краще ми всі поляжемо тут, як мій батько, як моя мати, їхні побратими, аніж полишимо їхні могили на глум.

— Будь мудрим, сину з роду орланів. Твій батько був могутній духом, він не знав страху і не боявся смерти. Я багато з ним розмовляла, Іломере, не знаєш ти того, як тяжко він карався за те, що зратився з силою, набагато більшою за його дружину. Що не вивів своє плем'я з вогню, а кинув людей як, стратинців, на погубу.

— Не міг він того казати, Велика Матір, він загинув як герой і знав, що славна смерть ліпша безчестя. Не міг він того казати! — Смаглявими щоками текли злі сльози.

Відьма зітхнула:

— Справжній вождь повинен думати не про власну славу, а про своє плем'я. Знати його минувшину. Прозирати в його будучність. Відати, де відступити, де спинитися. Де повести в переможну брань. Помисли, синку, — у літа, віки ти повинен провести оратаїв, мисливців, будовців, воїв, героїв. Ти повинен думати і за тих, що прийдуть потім, і за їхнє життя.

Іломер вражено застиг:

— Але я не володар Венедії, Велика Мати. Та й не буду ніколи. Відаєш сама: венеди таки зламали завіт Світозара. — похнюпився, — Я ж розповідав тобі...

Відьма знову заскрипіла дерев'яним сміхом:

— І володарство втратив, і коника не знайшов...

Він, спаленівши, колупав носа. Пригода вийшла справді не вельми. Прочув він від вивідників про коня — не простого коня — Див-Коня, чорного, як ніч, швидкого, як блискавиця. Овсій послав його в Степ головним над стадниками зайняти новий табун для посаду, а він самоправом відмикнувся од ватаги і пару тижнів тягався Степом, винюхуючи сліди омріяного скакуна. Воєводії після його безславного повернення забряжчали мечами: хлопчисько! мандрьоха! Та й застановили: доста! Натерпілися! Зняти в нього право на володарство і передати його Ведмедю — з роду Світозара о третіх. Овсій, щоправда, заперечував, та коли збирається коло старшин у часи миру, він сам йому улягає.

Відьма погладила його кісткуватою рукою по голові:

— Вождів обирають робітні венеди, коли хліб достигає і корови тучніють. А коли приходить лиха година, то володарем стає той, хто

більше на себе візьме. У лихоліття на володарство не кличуть, його беруть.

— Цур! Пек! Та що ж ти, Велика Матір, хорониш зараннє

Овсія?

— Дай, Велесе, йому здоров'я! Кланяйся йому від мене. Добрий орач і дбач. Та скажу тобі, сину: не йому дано порятувати венедійський нарід. З доброго духу він рожденний та ярим вогнем не калений... Чи ж я не хочу добра венедам? — Задивилася на срібне око місяця, пристрожила голос. — Будь мудрим єси, сину славетних батьків. Не на володаря сподівайся нині. Ти начільник молодої ватаги. Розсилай вивідувачів, став у Пралісі сторожу, винюхуй, вислухуй. Стань лютим вовком і мудрим змієм, білкою-переліткою і сірою птицею. Борони Венедію — україну роси і дерев. Та боязко мені, страхаюся — не вистоїть наше плем'я супроти такої сили. На мою Верховину падають птиці з обгорілими крилами, прибиваються телята із запахом людської крови. Заблудні пси виють по-вовчому. Їх багато, Іломере! Вони не полонять, не злодіюють — вони палять і вбивають. — Стривожено повела вбік гострим дзьобом: — Борони рідну землю, сину, але тобі мій завіт: коли побачиш, що сили нерівні, не важ життям всього нашого роду, виведи людей на безпечні землі. Ся орда знищить і пожере сама себе. Ти ж мусиш зберегти людей, вони потім повернуться сюди.

— Що се за покручі, — Іломер хапнувся за меча. — Якої землі? Якого слова? Де їх шукати?

— Вони вже у самій Венедії, Іломере, — сумно мовила стара жінка, враз стривожившись, і принюхалася ще раз до нічних запахів. — Я чую, ось зараз, тепер, туди заповзло зло. Тобі треба поспішати, сину! Боги, тобі треба поспішати! Він скочив на рівні ноги, готовий до лету:

— Лечу, Велика Мати, тільки скажи наостанок: ти що, відрікаєшся наших богів, яким слугувала ціле життя?

Вона сиділа оцупіла, напружена:

— Я не богам служила — людям. Невже ти ще цього не збагнув? Та ми ще про це поговоримо. Ще у нас з тобою буде стріча. Зараз запам'ятай, майбутній володарю Венедії, коли прийде найважча хвилина — відвали жертовний камінь з требища Наві.

Іломер відсахнувся:

— Дорогу до Чорнобога, до підземного світу?

— До життя, до порятунку, мій сину... Гірчило...

Іломер гнав Пралісом, переганяючи сіромаху. Кров гуділа у скронях і заважала слухати голоси посаду. Ні, таки тихо, спить Венедія: що ж могло там трапитися, аби Велика Мати так знагле перервала розмову? Не принесла йому стріча з відьмою полегші... Не принесла...

Глава 14 ДІВЧИНКА РОСИ

Закам'яніла тінь зажитньої жінки знерухоміла під срібною сльозою місяця, що котилася зажуреним небом. Дивилася на стежку, якою помчав хлопець. Бачила його — не бачила. Не кровний, та син... Нелегкий йому випадає жереб. Але не відкаснешся.

Нелегкий, та не найстрашніший...

Вона від свого захотіла утекти дуже давно, ще коли дерева уміли літати, а зірки чалапати золотими ніжками поруч з руденькою дівчинкою Росинкою.

Закладався дитинець Венедії. Кров безвинної дитини мала освятити землю, яку слов'янський рід венедів обрав за своє осіддя. У неї живої! — живої! — мали вирвати серце і закопати його біля підніжжя дуба-нелиня, на якому мали оселитися венедійські боги і духи — оборонці нового славного посаду. Венеди встановили своїх ідолів, яких принесли на нову землю. Біля підніжжя кам'яної, грубо витесаної фігури богині Наві проростала з землі замшіла плитаста каменюка — ліпшого жертовника годі було шукати. З ближніх і дальніх городищ сповзлися відуни, духобори, жерці, які мали своїми криками і молитвами, співами та замовляннями скликати богів до їх нового осідку. Та ще тонесеньким голоском маленької дівчинки Росинки.

Саме на неї вказали віщуни, як на ту, чийого життя закортіло чорним богам. У жереба свій норов — ніколи ж бо не падає на можніх і родовитих. На неї, таки на неї! мав впасти, бо хто за нею жалкуватиме, хто проливатиме сльози? Вітця і матінку не пам'ятає — позамерзали у Пущі в холодну зиму. Баба Сніжана помилувала лише сірооке немовля, навела до промерзлої зимарки бортничів венедійських мисливців. Ніхто не сподівався, що виживе, та не залишати ж дитя без золотих мар і поховального вогнища. У теплих садах Вираю гризтиме собі золоті яблучка і, може ж, потроху ростиме на забаву тогосвітнім венедійським бабусям.

Але дівча вижило. Усім на зачудування, собі на лихо. В тому діточому світі у неї був лише один добросердний пан — сирівцевий батіг та єдина милостива пані — голоднівка. Вони невідступно наглядали за малою.

Дрібна, налякана тваринка зіщулилася перед священним вогнищем. Вона боялася навіть заплакати — три бородаті незворушні духовиди прискіпливо наглядали за нею, щомиті погрожуючи нагаєм: дурне дівчисько, невдячне за честь, що їй випала, до богині Наві треба йти з усмішкою на устах і покорою в серці...

Дівчинка ще нічого не знала про життя. Сплутана лляним мотуззям, вона дивилася у похмуру шерепу страшної ночі. Вона здогадувалася, що

таке смерть. Смерть — це коли тебе маленьку і безборонну тягнуть на кам'яний жертовник, здіймається кам'яний ніж — і високо вгорі тріпоче твоє маленьке серце. Богам потрібна була її кров. Вона хотіла сказати бородатим душохватам, що ця жертва намарна, в її серці немає уже крові — там тільки сльози, які беззупинно течуть в нього, бо ж з очей плакати не дозволяють... Та бородачі саме одійшли від вогнища на коротку раду перед требою.

"Жити..." — шепотіла вона, вислизаючи з мотуззя. Ручки, ніжки тоненькі та вузенькі, спробуй-но змотузуй дрібненького павучка.

"Жити... " — попискувала, рудяною білочкою вигулькуючи у нічний затон і пориваючись до стіни Пралісу. Там — порятунок. Життя! Життя! Позаду розлючені голоси, тупіт ніг, тривожне калатання мечів об щити. Погоня наближається, переслідувачі вже поруч, ще кілька кроків... І нараз загриміла у чорне било страшна гроза, на маленьку нажахану істоту впала стіна дощу і закрила її від переслідувачів. Вочевидь, якійсь молодій дужій громничці, котра на той час прибула на святошну учту слов'янських богів, розхотілося крови венедійського дитяти, доста нанюхалася духу Морани на інших землях. Росинка брела крізь посріблені блискавицями густі зарості дощу. Їм не було кінця, вони росли з далекого неба, заливаючи землю, зрівнюючи землю з небом. Було холодно і страшно, ще страшніше, аніж біля жертовного вогнища. Вона закричала, кличучи на допомогу. Кого? Її підхопило на руки якесь жалісливе дерево, далі була тільки безбережна ніч, в якій плавала знетямлена душа.

Очуняла від щебету пташок і тепла, яке огортало її вимучене тіло. Лежала на паруючому моріжку у затінку кучерявої липки. Довкіл було чисто, світло, святково. Прокидався Праліс, прокидалася земля, Ясновид лагідними долонями пестив її голівку, золотячи мокрі кучерики. Він єдиний визнавав за нею право на ласку і на тепло.

Вона занурювалася все далі у пустош, врешті сприйнявши дитяче, гірке і повне знання — дороги назад немає, нема для неї уже місця у

світі людей. Нехай духи, хай дикі звірі, вона більше не хотіла до людей. Тут навіть смерть не була такою страшною, вона була б лише бажаним заспокоєнням од голоду, страху і болю.

Потім вона натрапила на вовківню. Заманка була вирита вочевидь людськими руками, шестеро вовченят металося у ямі, покритій сухим галуззям. Велика вовчиця сірою, тоскною хвилею билася біля неї, безтямно вила, зирячи на свій виводок.

Вовченята попискували. Їм було страшно, вони хотіли жити. Вони були однієї з нею віри, у них був єдиний бог. І дівчинка почала відкидати паліччя з пастки. Сіромаха погрозливо клацала щелепами і знавісніло ричала, та дівчинка підсвідомим чуттям знала, що вовча мати не скоїть їй зла. Вона сповзла в яму і одне за одним подала просто вовчиці в зуби пухнастих звірят. Вовчиця радісно підстрибувала, а коли з'явилося останнє вовченя і дівчинка вибралася, обдираючи лікті, з ями, вовчиця стрибнула до неї і облизала теплим, шорстким язиком замурзане дитяче личко. Дівчинка припала до її спини і заскімліла жалібно і тоненько. Вовчиця стояла напружена, знерухоміла, прислухаючись до плачу людської дитини, і здригалася.

Згодом сіромаха нагодувала зголоднілих звірят, а потім, підсунувши їх велетенською лапою до ніг дівчинки, метнулася у зелені сплети горішника. Скоро вона з'явилася, несучи в зубах куріпку з відгризеною головою, і поклала її дівчинці на коліна. Хотілося їсти, вогню не було, тож вона обскубала пташину і гострими зубенятами вгризлася в сире м'ясо.

Дана — так дівчинка назвала вовчицю — ніколи потім її не покидала.

Ходила за дівчинкою як тінь.

Зігрівала своїм тілом.

Коли переслідувачі все ж натрапили на маленьку втікачку у Пралісі, голосним виттям скликала вовчу зграю, яка обступила гніздів'я дівчинки і настрахала нападників.

Приходили і відходили венедійські роди.

Змінювалися вовчі виводки.

Втративши надію її вполювати, бородачі закололи немовля синьоокої вдовиці Горислави. Дівчинка чула, як волала у посаді збожеволіла від жаху молода мати, як проклинала не безжалісних духовидів, а її, її — руде вовченя з Пралісу. Потім роками знавісніла сива марюка з кам'яним колієм переслідувала дівча у лісових хащах. Дана люто смикалася, та її маленька господиня чіпко тримала вовгуриху за здиблену вовну маленькими ручками.

Саме вона — вірна її другиня з Пралісу, добра вовчиця Дана — привела її на Зелену верховину до глибокої і теплої печери на високій горі, навислій над Венедією. Дана тоді була мудрішою за людське дитя, відала, що без свого роду воно не виживе.

Дівчинка обклала піл ведмежими шкурами, замаяла свій осідок квітами, і сказала собі, що буде жити, і що ніколи більш не повернеться до людей...

Проте люди самі її розшукали.

Спершу до неї прослизали відважні дівчатка, палені коханням, у пошуках гадай-зілля, поміч--зілля, чар-зілля. Перегодом заявилися матері за гойовими травами для своїх недужих дітей. У Венедії не забули, що колись давно вона була призначена в жертву страшній богині підземного світу — Наві. Либонь, того й вирішили, що знається вона з чорнодухами, вміє навести на людину злі мороки, але ж, вістимо, тож і володіє найбільшою силою, аби відвести будь-яке лихо-напасть.

Боялися її, бо ж за нею стояли всеможні духи Пралісу. Не скоро вона сама стала живим, незбагненним, але від того ще святішим, та іще страшнішим духом цієї землі.

Берегинею Венедії...

Великою Матір'ю...

Але то було уже після того, як зійшла вранішня роса з маленького серця, відквітувало воно шаленим квітуванням першого й останнього кохання, вигоріло породільними хрипами, та й заледеніло...

Коли вона власними руками —оддала свого первітка-сина — у далекі світи...

Великою Матір'ю нарекли її венеди, хоча й не відали, що вона направду колись була матір'ю. Заховано було її життя зеленою лісовою сторожею і вовчими чатами...

Місячна сльоза скотилася майже до солом'яних дахів посаду, черкнула солом'яних стріх — і зупинилася. Старосвітня істота учепистим зором пильно вглядалася у долину. Принюхувалася.

Поруч шипіла велетенська білоголова шкурупея — зміїна володарка. Гадюка приповзла за козячим молоком, яким відьма поїла її щоночі.

— Що, Каро, скоро і тобі на роботу?

Гадюка, скрутившись у клубок, дрімала. Зате прокинувся Ясновид, підняв з крайнеба велетенську руду голову. Заворушилися люди у венедійському посаді. Як завше, підлетів майже впритул Священний дуб, клопочучись: як же поживають синочки-дубочки у лоні його далекої, богатирської жони. А до неї посунуло стовписько ідолів, й кам'яна подобизна лиховісної богині Наві затряслася од переможного

реготу, тицяючи на свою жертву кам'яною рукою. Почулося калатання мідного била.

І розпачливий крик Іломера...

Глава 15

КОРАБЛІ ВІДПЛИВАЮТЬ...

Іломер кричав, обхопивши голову. Знетямленим та страшним, перекошеним од несвітенного страху було його лице.

Спершу він натрапив на тіло мертвого чужинця Філдея. Той лежав, розкинувши руки, у густій траві. Стривожено приглядівся — у грудях чужинця стримів меч — на рукоятті знайома покміть. Сам вручав його колись під час бойової виправи Носу. Вдарив тривожну громотушину по своєму щиту, з посаду до нього мчали на конях дозорці, помітили, заметушилися чатники на валу. Він нахилився ще нижче над трупом, і тут йому в очі впала скривавлена латочка чогось до болю рідного і дорогого. Іломер задрижав од жаху — рукав мережаної сорочки його Орисі...

— Лебедю! Братику! — закричав до першого верхівня, який підскочив до нього. — Паняй у посад. Знайди Орисю! Привези сюди Орисю! Ори-и-и-и-сю!!!

Той тільки зиркнув на скривавлену латочку і вгатив коліньми, кидаючи скакуна в скажений галоп.

Невдовзі біля молодого ватага збилося бурло. Примчав Овсій з воєводіями, з'явився зчорнілий Апостол з Янеком, люду прибувало. Корінь, Пугач, Вирвихвіст обмацували кожну травинку, принюхуючись до слідів.

Іломер не брав участи в загальній метушні, дивився-видивлявся на дорогу, звідкіля мав з'явитися Лебідь.

— Ти нічого тут не зачіпав? — допитувався Овсій, та хлопець його не чув. Застиглий зір пригорів до дороги. На лобі тривожно тріпотіла здута синя жилка. Лебідь з'явився нескоро. Сам... Скочив з хропучого коника і, затинаючись, не дивлячись своєму начільникові в очі, повідомив, що в посаді Орисі немає, пропала.

— Та вона начебто з підкоморіями вчора увечері виходила за воріття Венедії. — Сивокінь почухував потилицю. — Я кимарив у воротарці, аж бачу — тулиться дівка боком до групки наших торговців. Подумав: привиділося... Тільки ж вони начебто уже всі повернулися...

—Та ні, Орисі з нами не було, — твердо сказав Терпило — наглядач за венедійськими ямами, оборами і коморами. — Не було її з нами. Не ходила вона до греків.

— Греки!!!

Іломер закричав страшним і пронизливим криком, сіпом скинув Сивоконя з кінського крупа і повихорив у напрямку Рай-ріки.

Кораблі відпливали...

Сонце намагалося зупинити їх вогняними долонями, пінисті хвилі билися об чудернацького дерев'яного звіра на кормі, жалібно кричала, пориваючись до борту, тоненька золотоголова дівчина: "Ладо, Ладо мій, рятуй!!! Рятуй!!!" Її обступили грецькі купчики, затуляли рота, та вона вивіркою вислизала від страшних рук і кричала, кричала: "Ладо мій, мене продав мій батько — Гор! Він, Іломерку — він!!! — чужинця — Гостя нашого убив! Чужинець хотів мене порятувати, а він ударив мечем! Ладо мій, ладо мій!.. "

Дівчину таки скрутили.

Іломер на коні рвонувся через урвище, злетіли бризки, поплив, вимахуючи мечем і понукуючи хрипким голосом коника. Пізно... Запізно! Кораблі на середині ріки. Високо здійнялися весла. Разом опустилися.

По-ле-е-етіли...

Ось вони на закруті, ще видно чоловічі постаті, іще чути крик дівчини, —та уже ані мечем, ні списом, та ні ратовищем...

Венеди мчали конями понад Рікою, ще встигли почути:

— Батьку! Що ти накоїв, проклятий батьку!?.

Загін Іломера помчав далі. Овсій, різко осадивши змиленого коника, подався навспак. Їхав повільно, чіпко видивляючись по сторонах, враз постарілі очі виколихували темну і страшну думу: "Проклятий батьку... Брате мій... "

Шуміла, кричала, брязкала мечами і ратовищами розтривожена Венедія.

В різні кінці Пралісу на сторожові застави летіли загони. Скоро стало ясно, що Гор знову зумів прослизнути мимо заборол і що його немає в венедійських весях, займанках і висілках. Кривавий слід уривався біля річкового броду... Дана

— служка Великої Матері, яка вела погоню лісовими хащами,

— довго крутилася на піщанистій луковині і враз сумно завила, піднявши морду до жалючої бороди сонця.

Чорнобог тієї ночі зметe всі зірки з небесного зводу своєю темною дланню. Світачі з палаючими смолоскипами обступлять чужинця, який лежатиме на уквітчаних марах, покритий мережаною веретою під безшелесним Священним дубом. Тільки десь у непроглядній височині на його вершині сумно перешіптуватимуться слов'янські боги. Апостол промовлятиме слова молитви, він не дозволить чинити криваву жертву з чорного півня і чорного ворона. Попросить дереворубів збити де— рев'яного хреста. У свою чергу Овсій попросить в нього дозволу поховати гостя за слов'янським поконом і венедійским Законом.

На світанку спалахне багаття. Світло з'єднається з світлом. Вогонь з вогнем. Опустить золоту голову Ясновид у чаші з золотистими медами.

Душа іудея усміхнеться і полине до того, кому так прагнув служити на землі.

Венеди скажуть на учті, що був він добрим чоловіком, та от ніхто не бачив від нього усмішки і ніхто не чув його голосу.

— То був великий лиходій, він багато скоїв зла, а потім народився ще раз — в любові... І вам він приніс цю любов. — відкаже Апостол Андрій.

Глава 16 КАМ'ЯНЕ ПОЛЕ

То був великий лиходій... Втім, по всій благочестивій Іудеї не було затятішого святенника. З'явився первісток у бідній кесарійській родині, тож батьки вирішили ще до народження присвятити його Господу. Виховувався священиками у храмових притворах. Був ревним служкою при жертвоприношеннях і молитвах. Добре знав усі заповідання Господні на кожен день, усі заборони і Закони. Недарма ж у його двадцять років вручили Філдею сирійського меча, мідного щита і міцні шкіряні сандалі. Він став сторожовим псом Храму Господнього у язичницькій Самарії.

Філдей не міг похизуватися знатним родом чи осанистим виглядом. Високий, кремезний, вирлатий, з хижо випнутими щелепами, смоляним кущуватим волоссям, котре не слухалося ані кістяного гребінця, ані води, такою ж цупкою бородою — було у цьому молодому чоловікові щось яструбине. Його не можна було ні розжалобити, ні розчулити. Це був бундючний та грізний страж єрусалимської твердині великого Господа, охоронець Закону. Щодня під палаючим сонцем він робив дальні переходи вздовж і впоперек окаянної землі заклятих безбожників, чигаючи на свою жертву. У нього було право звинуватити у святотацтві чи перелюбі будь-яку запідозрену ним надто вродливу самарянку, міг він, натрапивши у святу суботу на якогось роззявкуватого виноградаря, що знеобачки підняв із землі зламану бурею виноградну галузку, вимагати від самарійських благочестивців каменування небаченого грішника. Горе було тим, хто, піддавшись на спокусу, прикрашав свою оселю римськими статуями або кощунськими картинами з зображеннями людських ликів. Гріхом виповнилася земля Ізраїлю, римляни не лише накладали на народ побори, а й розбещували водопроводами, банями, закладали розкішні палаци, де плодилася скверна. Філдей вважав себе богообраним, він добре знав, чого хоче бог, — кари нечестивцям, страшної кари. Філдей був невблаганним у своїх присудах, і самаряни щораз сторожко роззиралися навсібіч, перш ніж перекинутися словом, завести пісню чи розпочати нову справу. Від землі Ханаанської до землі Ґалілейської простягався бісівський гріховний край, що ховав у своїх магічних сховах язичницьких ідолів. Гріховоди, які там жили, порушували Закон Мойсея, мало приносили гідних дарів Храму, не чинили священних жертв. Філдей купно з п'ятьма підручними, такими ж пострашнями, як сам, рискав садами, полями, долинами, зазирав за овечі огорожі та у людські вікна, наводив жах на Кесарію і Сіхем. Подовгу чатував на горах, зневажливим криком відганяючи хижих шакалів, диких свиней, вовків та лисиць. Що направду могли вчинити дикі звірі йому — суворому ревнителю Передвічного? Персту судьби. Його волею тягнули на вогонь чаклунок і повійниць, його велінням летіло каміння, лунали крики, біг нещасний грішник пустелею людей, вишукуючи дорогу до спасіння.

І не знаходив.

Ніколи не знаходив.

Для цього ж — аякже! — з'явився на прокажених землях сторожовий пес Храму Господнього Філдей.

Він пишався своїм кам'яним, незрушним до людських страждань і, глухим, до їх благань, серцем.

Та й чи було у нього серце?

— Чи є в тебе серце, чоловіче добрий? — запитувала лукаво молоденька, зеленоока прозеліточка, яку він заскочив зненацька біля священної для самарян та проклятої Всевишнім гори Гарізім, коли та завертала з неглибокої опадки своїх кучерявих овечок.

Вона м'яла в руках благеньку наміточку й нахабно усміхалася, не почуваючи за собою ніякої провини: "Таж прозрій, роздивися: а що, в святу суботу сонце не сходить, бджоли не вилітають з своїх ройовищ? Чи ви забороните літати он тій чаплі, рости фіговому дереву і пахнути трояндi? А мої овечки, що мають цілу суботу мекати в огорожі? Та вони завтра ринуть на долину сердиті від голоду, як я їх тоді повизбираю? Ідіть, люди добрі, своєю дорогою, у Господа я вірую, не хочу, аби Він на мене сердився за те, що не поклопоталася про Божі тварі".

Вона не боялася його — маленька самаряночка на ймення Рума. Рума — трава, що пахне солодко і гріховно.

Рума — трава з зеленими бубочками очей, які проростають золотими пагінчиками сміху, і русявим волоссям, яке світиться золотими іскорками навіть поночі. Пухнастий, веселий вогник, сирота бездольна...

Вона таки дозолила. Підняла на кпини кого? Його — Філдея!

Розпиндившись, він смикнув її за голову, благенька наміточка впала, і обгорнув тендітну фігурку веселий туманець йорданських хвиль з золотими іскорками.

Поблизу не було поселень. Юна пастушка випасала свою отару на безлюдних схилах. Будиночки селища виднілися ген за кам'янистим полем. Та й, либонь, не свою отару, бо ноги були босі, літник благенький — слугувала, либонь, за кусень черствого хліба у багатих. Сиділа біля фігового дерева, безтурботно смоктала зеленкуваті плоди і безжурно дивилася на шістьох збройних чоловіків, які обступили її зусібіч.

Навіть тоді, коли він вдруге щосили смикнув її за волосся, усмішка не одразу щезла з її личка. Вона спершу зойкнула і по-дитячому довірливо поскаржилася, заглядаючи у вічі сердитому нападникові:

— Навіщо? Боляче...

Самул — вислозадий гладун — загоготав, Фавн — прозваний так за звіроподібний вигляд, нажабився, — по-шахрайськи оглянувшись довкола, недомірок Вепр витер спітнілою рукою лоба, Роня почухав западисті груди і ласо прицмокнув.

— Боляче?.. — навіть якось лагідно прошепотів, нахилившись до дівчинки, довготелесий Хім, шкірячись гнилими зубами і усміхаючись холодною, кам'яною маскою. — Боляче? Зараз тобі буде ще не так боляче, моя маленька солодунко.

І нараз сіпнув її просто собі під ноги у зелену траву. Вона спробувала звестися, недовірливо зиркаючи на них зеленими бубочками, в яких вичахали золоті промінчики, та тут же на неї впав Самул. Здоровенний гевал розпластався на юному тілі, втискаючи дівчинку у траву.

Вони затупцювали, гогочучи од зловтіхи і шалу. Прозеліточа м'якенька, як пух під крилом лебедя. Що станеться пухові, коли його

трохи поскубати, — інший наросте, ще м'якший. Боляче, кричиш, о! то не той крик, зараз ти у нас закричиш не так, ось зараз ти заскавучиш, затріпочиш, зараз ти втопишся у своїх зойках, закрутишся під нашими руками, зараз ти почуєш, що таке справжня чоловіча сила... Зараз я тобі зроблю боляче, моя самичко, м'якенька прозеліточко... І я... І я! І я! Я!!!

Самул рвонув важкими лапами за пазуху. Благенька сукня розлізлася, розлетілася увсібіч, мов вирвана з корінням трава. Блиснула голубим джерельцем тоненька дитяча шийка, білі груди з рожевими недозрілими ягідками.

— Солодкі ягідки, — посмоктував Фавн і прискав слиною від утіхи, вгризаючись у дівчаче тіло.

Гурт захоплено вив, один за одним терзаючи юну плоть. Філдей не втручався, похмуро спостерігаючи за собачою тічкою своїх друзяк. Звісно, потрібно провчити, навіть таке виправдано з цими нечестивцями: самарійська нечисть породить таку ж нечисть... А оскільки Закон забороняє торкатися до нечестивих грішників, потрібно буде принести у жертву Господу біле ягня і прочитати очищувальну молитву. Він бридливо скривився: біля цих виродків і сам можеш збочити, та таке для нього заповідання — гнути цей свавільний народ.

Але чогось враз відвернувся.

Хім спостеріг. Відриваючи свого потворного рота од скривавлених губів дівчинки, погрозливо гаркнув:

— Філе! Твоя черга! Всі, так всі!

Його підвели і жбурнули додолу. Шкіра була ніжна, як весняний квіт, і хоч була заюшена потом і слизом його дружків, його раптом обдала хвиля чогось далекого, сумного і гіркого. Він жадливо припав до неї. Рума травичка... Відчував, як пронизує його хіть, розпирає темна, дрягка

млява. Вона застогнала і задрижала, коли він грубо розбив її коліна і поринув у тремтячу, солодку, запаморочливу плоть...

І враз сіпнулася у хвилях судоми. Го-го-го, зарокотів збуджений гурт, тобі таки вдалося її розворушити та потішити. Вона нарешті пізнала, що біль від справжніх чоловіків буває солодким. Філдей ще раз сіпнувся у ній, і враз до нього дійшло, що дівчинка мертва. Що оте дрижання — останні корчі смерті.

— Тьху! — цвікнув Фавн просто на криваву личину дівчинки. — Однією грішницею менше... А тепер хода звідси і нічирик. Кущами, заростями, щоб ніхто не помітив.

Шестеро стражників, злодійкувато скрадаючись, пустилися довкруж гори. Філдей все ж озирнувся, мовби згадуючи про щось. Здалося чи примарилося? Дівчина зводилася з землі зеленою травою, простягала з мукою зелені руки, шелестіла, шепотіла йому услід: — Чи є в тебе серце?

Він здригнувся, але часу на розмисли не було. Могли наткнутися на людей. Гуп. Гуп — стукотіли сандалі, сонце сліпило очі, вони нарешті дісталися до харчевні. Виночерпій подав барильце доброго червоного вина. Вони жадібно жлуктали, хвацько жбурляючи під ноги срібні монети, підбадьорливо підморгували один одному, вони були героями, месниками. Вино кривавилося у глиняних чарах, густішало, темнішало. Темнішало на душі храмового стражника Філдея. Потім... Потім здичавіла мертва душа про все забуде, щоб заспокоїтися темним звіриним сном ситого хижака на запльованій підлозі і прокинутися од гострого, гіркого і печального запаху чаклунської трави руми.

Саме буде свята субота. Вони, як правовірні іудеї, поплетуться зранку до скинії, аби прославити невидимого Господа, якому відкрите все тайне і явне. Священик, перед тим як прочитати призначені на цей день слова із священного сувою, голосно прокаже слова відлучення від

Господа й іудейської громади невідомих лиходіїв, які осквернили землю народу Ізраїлю глумом і вбивством самаритянки Руми. Пригнічені стражники похнюплено потупцяють, перезирнуться. Савул непомітно прикладе пальця до пухлих губ. Коли повертатимуться до готелю, де саме вони зупинилися на постій, всі дружно вирішать: треба мовчати. Вони спокутують свій гріх ще більшою ревністю по захисту Господнього промислу. Ось вони тайно вчинять підпал язичницького Храму Бика, пустять це гадюче гніздо за димом разом з усіма тамошніми чаклунами, за цей подвиг їм багато проститься, вони будуть чистими перед лицем Предвічного.

Він згідно кивне патлатою головою: все так! Бог знає їхню запопадливість, він простить їм, бо ж навіть коліно Веніамінове процвітає на землі Ізраїлю, а саме з цього роду юнаки вчинили глум не над нечестивкою, а над знатною іудейкою. Був певен у щирій прихильності Господа до нього. Був певен, що його Бог хоче війни і крови язичників. Він правильно вчинив. Вони ні в чому не винні. Ще декілька днів по тому бадьоро чалапатиме за своїми підручними самарійськими дорогами, затуляючи носа од все чутнішого запаху, та прийде час, коли він почне від нього задихатися. Запах-дух тягнутиметься за ним вдень і вночі. Скоро він не зможе навіть присісти на зелену, м'яку траву, буде вишуковувати камінь, зруб, а коли не буде нічого, окрім дороги, то знесилено падатиме просто в пилюгу під регіт п'ятьох посіпак, страхаючись звести голову і обпекти очі об зелене маєво. Та навіть у його снах завирує, запахне зелена трава, крізь яку просвічуватимуться золоті йорданські іскрини, спочатку як голочки, потім як жарини, скоро, охоплений пекельним вогнем, він гарчатиме од жаху і хапатиметься за горло. Той запах буде душити, труїти, од нього не буде спасіння навіть в Єрусалимі, куди нарешті вони приплуганяться, аби дати звіт первосвященикам про свої ревні подвиги в окаянних землях язичників.

Він з острахом підступить до Храмових воріт, та не зможе переступити через них, вклякне на коліна й цілий день шепотітиме слова молитви. Запах стане ще сильнішим, і врешті, розтягнувшись на

східцях, він розпачливо завиє од безвиході та горя. На місці величного кам'яного Храму — білосніжного сяйного дива з пишними галереями і золотавими оздобами — перед ним забуявіють страшні зарості велетенської руми-трави.

Він по-собачому навколішки одповзе од кам'яних східців, понесеться кривими вуличками навспак до того місця, де вперше зустрів тоненьку напівдитину-прозеліточку, яка у святу суботу одчинила собі на горе овечу загорожу.

На світанку жителі одного з дрібних селитьб Самарії на кам'яному мертвому полі побачать знавіснілого кремеза, який хапатиметься за горло, задихаючись від прохолодного свіжого повітря. Поселенці за звичаєм прямуватимуть до криниці, аби принести додому краплі безцінної в цих краях вологи. А він колінкуватиме на пласкому камені і вимолюватиме у них смерти, тої самої, на яку прирікав не одного з їхніх родаків. Він, Філдей, проситиме людського суду, людської кари — скаменування.

Каміння на тому полі буде багато. Дрібного, маленького, більшого. Треба лиш узяти в руку і розмахнутися. Він не тікатиме. Філдей плакав і просив смерти, але самаряни проходили мимо, відводячи суворі погляди. Вони піднімалися стежиною, що текла між зелених сліпучих трав, і зникали. Один за одним...

Останньою з'явилася на стежці старенька бабуся з поростими зеленавим мохом кам'яними очима. Вона сказала:

— Убити — завелика для тебе милість. Хай судить тебе Бог. А люди такого страшного грішника не можуть ані судити, ані простити. Озирнися — чи ж може це поле стати квітучим садом? Чи може те, що закам'яніло, ожити?

Оці очі старенької жінки — єдиний камінь, який кинули люди в нього. Застиглі, кам'яні від горя очі...

Він завив, б'ючись головою об каменюку, вириваючи клубки волосся, розриваючи на собі одежу. Кинувся геть з цього кам'яного пекла, та нараз збагнув, що його взяли в облогу сліпучо-зелені пахучі трави, що золотіли на сонці і простягали до нього зелені долоні:

— Чи є в тебе серце?

Він не міг ступити на цю палаючу живими соками землю, йому не дано більше її топтати.

Не було виходу, не було порятунку. І не було для нього смерти.

Нарешті він надибав на вузенький прохід, який вів до дороги. Рвонувся по ній, але, коли вже хотів вихопитися наверх, на нього враз війнув густий запах трави руми. Він зігнувся од нестерпного болю, потупцював і нажахано подався навспак до кам'яних валунів. Там, посеред поля, яке родило лише каміння він впав, і заціпенів. Минали хвилини, години.

Він зрідка підводив голову і голодним зором дивився на людей, які сновигали дорогою, прислухався. У самарійському селищі люди клопоталися своїм господарством, порядкували у оливкових садках, виноградниках. До нього долинали їхні голоси, співи, сміх, дитячий плач. Дорогою котилися гарби, йшли мандрівники, тягнучи на собі важкі рептухи, купці, митарі. Жерґотіли простудженими голосами старчоводи, тягнучи за собою сумну пташину вервечку сліпців. Він заздрив навіть цим обездоленим жебракам, вони були голодні, обшарпані, бездомні, та на душі в них було тихо і спокійно. Вони були вільні, й цей світ належав і їм. Вони могли впасти на зелений моріг під шелестливою пальмою і насолоджуватися вітром, сонцем, пахощами квітів, пташиним граєм, неспішними бесідами один з одним.

...Не можуть тебе ані Бог, ані люди простити. ...Бо ж не дано цьому мертвому полю ожити. Не може це поле ожити і стати садом... Поле...

Він зіштовхнувся лобом з кам'яною стіною, з очей бризнули іскри, і в голові зачало розвиднятися.

На світанку він зведеться на рівні ноги і обійде своє лиховісне володіння, уважно приглядаючись і приміряючись силою.

— Ні, — палився розпачем, роздивляючись сіре громаддя, яке скипало незрушними страхітливими бурунами перед ним, — це неможливо. Це не під силу одній людині.

— Це нікому не під силу, — перебовком просувався, обдираючи коліна об гостряки валунів. Звідусіль насувалася темінь. Згори падало велике роз'ярене сонце, а тут ні зблиску, ні промінчика. Мертва пустеля втягала у себе світло і чавила його кам'яною десницею смерти. Либонь, за великий гріх скаменував колись Господь цей клаптик землі, і до Філдея нарешті дійшло, що якщо йому і є десь місце, то це тут. Сірі хвилі напливали на нього, похитуючись, привалюючи його живого у мертвому склепі.

Та все ж він підняв першого каменя і потягнув його до дороги вузьким проходом. Перший камінь був найважчим. Він декілька разів падав, забиваючись до крови й втрачаючи тяму од болю й нестерпної жароти. Він таки дістався до мети, своїм коротким мечем вирив на дорозі ямку і скотив туди валуна, надійно припасовуючи його до тверді. З іншого боку дороги на нього війнув духмяний запах, він заточився і знову впав, звиваючись у нудотних корчах. Він відповзав ногами назад і, коли дістався до своєї кам'яної могили, по— собачому заскімлів.

Знову озирнувся на своє кам'яне поле. І знову, натужно хриплячи, звалив на плечі наступного валуна. З порізаних долонь стікала пасока. Він падав, повз, вив, та каменя не покинув.

По кількох днях він догриз останнього сухаря і висмоктав з глечика останні краплі вологи. Розклав перед собою своє добро: меч, два ножі, глечик, похідний казан, плащ, стоптані сандалі. Плащ йому потрібен для того, аби тягати дрібне каміння, та що без нього він робитиме сам — надходила осінь, холодні вітри уже продували кам'яне поле, скоро загарцюють над ним шалені бурі. Орудуючи мечем та ножами, вирив неглибоку яму, обклав її камінням, зліпив сяку-таку піч. Вогонь видобував з кам'яного огнива, довго марикуючи над двома крем'яками. На щастя, відшукалася і невелика латочка торф'яника. У різних місцях своєї кам'яної грядки поробив засіди для звірів, та вони туди потрапляли рідко. Зальотний заєць, приблудна косуля, з шкури якої він стулив теплого плаща і яким дуже дорожив, бо ж слугував він і за одежину, і за ковдру. Було багато гадюк, власне, саме кам'яне поле було великим зміїним логовом, а поскільки ще живою в ньому була наука первосвящеників, то він спершу страхався їх споживати — нечистою була страва. Щоправда, він сам був нечистим, ще гіршим, ніж це плазуюче гаддя, він сам більш не був людиною. Тож по кількох днях без ріски в роті, коли знесилів од голоду так, що не міг зрушити з місця навіть невеликого камінця, все ж підловив велетенську гадюку і, порізавши на шматочки, спік на мідному щиті. З того часу то був його головний харч. Гадюки його не зачіпали. Підповзали до його нори, сичали, світячи злісними фосфоричними поглядами, але жодна так ні разу на нього й не напала.

Зрідка подорожчани, завваживши колотнечу людиноподібного волохатого павука, який ворушився на кам'яному мертвому полі, кидали йому милостиню: хто коржа, хто жменьку рису. Гроші він викидав назад без слів і пояснень. Якась пишна римська мотрона, якось проїжджаючи у розкішному драмадані мимо його гнізда, скинула мішок з фініками. Ще недавно він би погидував навіть торкатися до милостині нечестивки. Тепер йому було байдуже. Фініками він ласував більше року. А лантух йому був вкрай потрібен, бо з його плаща залишилася мерва.

Спостерігало за ним з ненавистю самарійське селище. Але до нього не наближалися, оминали дике поле здалеку своєю кучерявою

стежиною. Лише зрідка трохи підступала стара жінка з холодним вигаслим тваром і кам'яними очами й злобливо, з обридженням дивилася на вбійника своєї маленької внучки. Він пікся жалючим болем, опускав голову і ще затятіше носив і носив каміння до дороги, щоб потім, зарівши його у неподатливу твердь, сходити кров'ю і слизом од страшного запаху, який пронизав його наскрізь. Наскрізь...

Час спершу сипався на нього дрібними, маленькими камінчиками, а потім якось непомітно загупав по голові велетенськими брилами років, згинаючи його спину в дугу.

Зрідка з'являлися на дорозі його колишні поплічники. До них більше так ніхто і не прибився. П'ятірка вічно хмільних стражників гордовито чимчикувала утрамбованою його руками кам'яною бруківкою і, зауваживши свого колишнього напарника, зупинялася й дружно тицяла в нього пальцями, обснованими коштовними перстенями, вочевидь вихопленими з попелища Храму Бика. Вони хапалися за животи, спостерігаючи за його снуванням туди-сюди. Не раз зупинялися на постій на іншому боці дороги, котулялися у заростях квітучого нарду, виталовуючи дорогоцінні квіти своїми роздобрілими тілами. Філдей відводив погляд і піднімав наступну каменюку.

— Ей, дурню! — рикав до нього Фавн, шкірячи потворну пащу і уминаючи запеченого молодого баранця. — Іди-но до гурту, доброго вина наллємо, хліба дамо! Ось нового халата тобі принесли.

Він відмовчувався.

Фавн погрозливо розмахував волосатими лапами:

— Гидуєш, друзяко! Намірився стати чеснішим за нас? Не вийде, божевільний мугирю. Ось я доберуся й заберу тебе до сенедріону. Передають подорожчани, що ти і в святу суботу вергаєш каміння, улещуючи проклятих безбожників.

П'яно похитуючись на жаб'ячих кривулях, переходив дорогу, моцуючись до бійки, та тут же натикався на стадо кам'яних здичавілих биків, що сірою лавою сунули на нього.

Фавн повернув назад до гурту.

Ніхто не спускався до кам'яного, проклятого Богом і людьми, поля.

Він був один на цьому безлюдному острові посеред квітуючої землі, яка бриніла людськими голосами, повнилася людською працею.

Він був сам-один, і йому ніхто не міг допомогти.

Часто вночі до самітника заповзав відчай. Філдей вихоплювався із своєї нори й у темряві оглядав свої володіння. Маленька лапичка живої, паруючої землі, а довкруг камінь, камінь, камінь...

Брав до рук свого пощербленого меча, підносив до горла, але тут же його овівав запах трави, коріння розлущувало камінь, вистрілювало блідими, зеленими стрілочками, які стрімко спиналися уверх, здіймалися високо в небо, гуготіли знавіснілим зеленим вогнищем. Він упокорено випускав з рук меча: він не заслужив смерти.

А вранці знову зубами, лобом, руками, ліктями, грудьми вергав кам'яне громаддя, котуляв, котив, носив, тягнув на своєму карку і на оленячій шкурі. Люто, нестямно змагався із кам'яним змієм, якого не в силі побороти нікчемний людський земляний черв'як.

Та все ж поле потроху оживало.

Живий клаптик поволі збільшувався.

Він зарікся озиратися, се тільки побільшувало його муку.

...Гупали, гупали роки.

Молодий колись мужчина став висхлим волохатим звіром із зацупілими нечуткими м'язами. Старіли і його колишні братчики.

Як завжди, вони чалапали гарно утрамбовною кам'яною дорогою, та вже не припрошували його до своїх трапез, лише лиховісно крутили вирлами й кидали слова найстрашніших проклять у його бік.

Філдей тягнувся серцем до кучерявої веселої стежки, якою йшли і йшли самаряни, несучи у високих глеках чисту воду зі святої криниці.

Вода... Він марив чистою, прохолодною водою, в яку можна зануритися спечним обличчям і пити, пити досхочу, не міряючи ані на краплі, ні на ковтки.

Воду він збирав з кам'яної довбанки, накривав зверху кам'яним плесканцем. Вода швидко випаровувалася влітку і просмерджувалася. Тепла рідина не втамовувала спраги, але це було все, чим міг підтримувати висхлу плоть.

Та він не міг попросити води в цих суворих людей.

Гуп...

І ще раз гуп...

Минуло двадцять років. Він їх не рахував. Пощо?

Зненацька його колишні, уже постарілі, підручні засновигали дорогою все частіше. Вони тепер навіть не дивилися в його бік, мали інший клопіт. Вони учеписто тягнулися за невеликим гуртом навколо високого тендітного чоловіка у золотавому плащі. Світлим метеликом

він маяв на кам'яній, добре вимощеній дорозі і, обнімаючи за плечі мандрівців, щось лагідно їм промовляв. До закладника кам'яної пастки зрідка долинав його голос, і Філдей затерпав од болісного щему, що вперше так лагідно торкався його зашкарублого, зароговілого тіла.

Хім, Вепр, Самул, Фавн, Роня — згорблені, у брудній одежі — ненадовго їм вистачило золота з поганського попелища, подзенькуючи щербатими мечами, нипали за гуртом, іноді мовчкувато — коли до гурту прибивалися люди з навколишніх поселень, здебільшого лихословлячи у їх бік.

З наростаючою тривогою він спостерігав за дорогою.

Якось він побачив, як Фавн, люто клацнувши зубами, по-шахрайськи глипнувши у бік чорнявого молодого чоловіка, який ледь відстав від гурту, зігнувся й почав видовбувати камінь з дороги.

Щоб кинути в спину?.. Камінь...

З його кам'яного поля...

Філдей люто заревів і, вискочивши зі своєї неприступної засідки, кинувся до дороги, розмахуючи ведмежими лапами і грізно блимаючи очима.

Фавн розігнувся і потупцяв геть на кривуватих ніжках, а на Філдея поглянув чоловік у золотавому плащі...

Глянув розуміючими, добрими очима. І нараз усміхнувся світлою, вдячною усмішкою.

У грудях заклятого пустельника щось схлюпнуло.

Загорілися, засяяли золотисті йорданські іскорки, але вже не пекли, не мучили, не катували.

Війнула запаморочливим духом печальна рума-трава. Та в тому запаху уже не було загрози й ненависти, лише безкінечна журота і печаль.

Чоловік пішов собі далі.

Хитався, хитався світ...

Вранці, тягнучи дрібні каменюки у своєму мішку, він знову натрапив на того ж чоловіка, який міцно спав, опустивши кучеряву голову на холодний камінь. Філдей стривожився: як так? Де охоронці сього дивного чоловіка? Чому вони полишили його самого? А що, як гадюка з його поля? А якщо набредуть на нього храмові стражники?

Чоловік спав, прикрившись золотавою тоненькою тканиною, і здригався уві сні од холоду.

Вперше за роки... віки ... Філдей не доніс свою ношу до дороги. Він покинув мішка і рвонувся до своєї нори. Лихоманило од дивного, теплого відчуття, яке вперше захлюпотіло у його змертвілому єстві, щось в ньому забрунькувалося, затріпотіло, ожило. Схопивши свого дорогоцінного плаща з оленячої шкури, він помчав назад й обережно, намагаючись не дихати, прикрив його м'якою теплою накидкою.

Діяв тихо, але важким каменем гупало серце у грудях, і він боявся, що від цього гуркоту чоловік може прокинутися.

— Серце... Чи є в тебе серце, чоловіче добрий? — тихим голосом зашепотіла зеленоока дівчинка Рума.

Філдей крадьки відійшов від сплячого чоловіка. Потягнув далі свого рептуха, наповненого камінням, уверх до дорозі, на якій сходило сонце і розквітав новий день. Дорога була довгою, він тратив тепер чимало часу, аби натрапити на якусь порожню виямку, щоб посадити в нього кам'яні яблука з кам'яного поля.

Повернувшись, він не застав нікого. Плащ лежав, акуратно згорнений, він побожно торкнувся до нього, намагаючись вловити тепло дивного чоловіка.

Потім з відчаєм опустився на камінь. Пішов той, кому він міг розповісти все, єдиний, перед ким міг розкрити свою страшну душу. І може отримати відпущення страшних своїх гріхів. Він аж збентежився од таких думок. Люди йому простити не можуть. Хіба що оживе кам'яне поле.

Він розпачливо вперше за багато літ підвів голову й обвів зором усе поле. І затерп. Не було... Не було кам'яного поля! Темна, паруюча весняна земля простягалася до самого овиду, на ній залишився єдиний камінь, той, до якого щойно схилив голову чоловік у розкриленому золотавому плащі. Філдей з нетерплячим схлипом підважив останню брилу, і долоню обпекла срібна цівка чистої, прохолодної води.

— Вода... — заплакав Філдей, припадаючи до струмка потрісканими устами. Мерехтіло в очах, пахла земля, очікуючи посіву, грайливо-весело котилися краплі вологи до спраглого рота і серця.

Він умілими руками, звиклими за стільки років до важкої праці, розширив і поглибив струмок. Вранці у ямі заблищало голубе кружальце води.

...І прийшли люди.

Вийшло все самарійське селище — старі і малі, чоловіки і жінки. Прийшов сивуватий священик, який колись прокляв його у скинії навіки. У їхніх руках були саджанці дерев: горіхових, оливових, яблуневих.

Старезна зеленоока жінка несла пучечок веселої і пахучої трави, божественний запах лоскотав ніздрі, а коли вона посадила його у землю, пелюстки одразу випрямилися і завернулися.

Люди садили сад, заросли, нескладний Філдей метушився разом з усіма, тягав воду з колодязя, вперше за безодню літ сміявся, вперше обідав у колі самарійського селища, дивився без страху на зелену траву, пив червоне вино і їв, побожно поцілувавши, теплий хліб.

Йому запропонували бути охоронцем і садівником цього саду. У відповідь він заплакав і поцілував землю між руками зеленоокої стариці, попросив ще раз прощення за все зло, яке він вчинив, коли ще не знав Господа.

Вранці він вирушив в дорогу рівною, любовно викладеною, непідвладною часові і дощам дорогою.. Пішов шукати чоловіка у золотавому плащі.

Він ішов і думав, що легко, мабуть, буде по ній іти дивному святому чоловікові, сподівався що той далеко не міг піти, ось-ось він зустріне Його, впаде на коліна і розповість про все і запитає: як бути далі? Бо ожило його кам'яне поле, та ятриться чорною виною його дика душа. Бо простили йому люди, та не може він сам собі простити.

Потім він побіг, окрилений хвилюючим передчуттям полегкости. Вночі він зійшов на Оливкову гору, звідкіля відкривався вигляд на священне місто Єрусалим, і наткнувся на сивого чоловіка з очима, обпеченими нелюдською тугою. У ньому він ледве упізнав одного з тих, які веселою і щасливою зграйкою нещодавно тупцювали за Ним.

Філдей завмер і тихо, нажахано запитав:

— Де твій Учитель, чоловіче?

Де твій Учитель, Апостоле Андрію?.. Чому ви Його залишили?..

— Лиходій... Святий... — замислено, тяжко, промовив Овсій. — Він пішов на суд до того, за ким страждав і кого шукав. Не судді ми у його гріхах на ваших землях. А на наших він віддав життя за венедійську дівчину. Заступив дорогу вовкулаці. Хай буде наша україна його землею. І хай вічно квітне дивен сад на його землі.

— Суть! — низько схилили голови венеди.

— Став свого хреста, гостю. Незрушно він стоятиме на нашій землі, допоки жива Венедія!

— Буде так, — схилилися венеди.

— І не май кривди, отче, на ту юнку, яка колись прийде до цього хреста і прошепоче нашим словом венедійські молитви. Проситиме ж заступництва і любові. Також не гнівайся на того грішника, який, просвітлівши серцем, стане на коліна перед сим хрестом і проситиме нашими словами ради, як вийти з облуди і зла.

— Буде так, — ствердив Апостол.

Глава 17 ПОГОНЯ

Іломер разом з двома побратимами, Лебедем і Коренем, три дні поспіль гнатимуться за грецькими стругами, продираючись крізь лісові хащі. Здійматимуться на високі кручі, опускатимуться вузькими урвищами все далі й далі вздовж Ріки, яка котить і котить свої голубі

води, пластаючись межи двох високих берегів. Дух ріки, як завше заглиблений у себе, байдужий до людських перебутніх радощів і страждань. Байдужий до розпачу чорнявого хлопчини, який у короткі хвилини перепочинку простягає до нього свої руки і шепоче світле жіноче ім'я. Серце ріки б'ється в такт місячному світлу, котре танцює на спінених гребенях, дужому полуденному вітру, коирий гойдається у високих кронах борових дерев, корінню, котре п'є соки вельможної землі і тужавіє у своєму нестримному бажанні глибини і високости.

То тут, то там крутять свої маєстатні кола чорторії, Ріка огортає їх голубим кільцями, на мить спиняється, набирається міці та спокою і знову пришвидшує свій лет, звільнена від тягаря рівнини, спокою, лінощів. Вперед крізь розломи скель, кам'янисті ревуни, крутопадом донизу, до волі, до нового, ще страшнішого руху.

Третього дня один за одним впали загнані коні. З болем дивилися хлопці на хропучих змилених тварин. Іломер відвернувся, коли Корінь своїм мечем перетинав горлянки бідолашним скакунам. На очах скипали сльози: про подальшу погоню нічого було й думати. Молодий ватаг покинув своїх побратимів і забився у березові хащі. Не хотілося нікого бачити, слів потішання не чув. Лежав горілиць у густій траві, дивився, як сунуть по небу білосніжні оболоки. Його Орися в руках ґвалтівників, чужі руки пестять її груди, чужі уста занурюються у її золотаве волосся. Чув нажаханий крик, волання по допомогу. Стогнав од безсилля, поривався до ріки, та тут же знеможено знову падав на землю і заплющував очі. Не мав крил, аби перелетіти оці високі кам'янисті стрімчаки, та й де ті чародійні плавники, аби перепливти рікою до своєї милої. Знав, що нічого більш не міг вдіяти, та не міг змиритися з такою втратою. Тихо, намагаючись не шелестіти, підступлять до нього побратими.

— Треба вертати назад, — Лебідь винувато кусатиме губи. Лебідь — ставний юнак з білим чубом, білобровий, біловусий. Сказано ж бо — Лебідь-білокрил. У вічовому колі старійшини змагалися у мудрості та дотепах. Та коли вирішать — як відріжуть. І захоче потім якийсь опасистий Вернидуб чи опецькуватий Куцохвіст скинути з плечей

приліплене старшинами ім'я — зась. З ним жити, з ним відлітати до тітки Морани.

Лебідь обніме заціпенілого молодого ватага і повторить:

— Треба повертати. Вони уже далеко, либонь, дісталися уже моря. Треба робити свої лодії і ними спускатися Рай-рікою по твою Орисю...

Зітхнув. Було щось недомовлене у його сумному голосі.

Іломер збагнув: там чужі племена з чужим Словом, кам'яні гради, великі залюднені краї і країни. Там вої з залізними мечами і залізними піками. Що супроти них троє відважних венедів? Як зможуть вирвати з рук чужинців його золотокосу Ладу?

Німів...

Торкав рукою хвилі великої ріки: не зупинити.

Набирав у пригорщі води, краплі протікали крізь міцно стиснені пальці і повертали назад до своєї блакитної домівки, до свого неспокійного вічного ложа. Втім, пригорщу, ковшик, бутлик ще можна надібрати, та не вичерпати всім племенем вод великої ріки.

Тим більше одній людині.

Вхопився рукою за нависле над ним березове гілля: востаннє повів очима, поплив, полетів понад крутими берегами. Розтанула сяйлива тінь золотокосої його нареченої.

Треба жити...

— Повертайтеся! — наказав своїм побратимам. — Я прийду потім.

— Ми тебе не покинемо, — збунтувався Корінь.

— Зі мною нічого не трапиться. Прошу і наказую вам пробиратися до Венедії. — Голос втомлений, чужий.

— А ти?

— Говорив єсьм, прийду потім...

Крутнувся, прощально махнув рукою, щез у чагарях. Хлопці понуро мовчали, норов свого ватага відали добре: якщо законає, ніхто не переломить, все 'дно буде по його. Все ж по часі очікування голосно його погукали. Голоси відлунилися у Пралісі. Зашарудів вітер. Скрикнула наполохана пташка...

Іломер не хотів більш у Венедію. Осліплий од горя, брів в неоглядь, спотикаючись, падаючи, вперше він відчував себе слабим і нікчемним земним слимаком: нічого не улягало його волі, зелена земля падала під ноги, та він знав, що то лише омана. Світ не рівний, не круглий, се — мішок, міцно зав'язаний грубою крайкою обрію. Куди би не подався — мотуззя не випустить з свого цупкого сплету. Люди, птахи, звірі — лише нікчемні комахи, які повзають всередині безладно натоптаного рептуха, і досить невеликого зруху того, до чийого пояса він приторочений, і нараз все перемішане, перетоптане. Сумно мені, боги і духи Венедії, сумно, Господи!

Глава 18 ДУХ СТЕПУ

Хтозна, як і коли на зелених травах прирученого залюдненого Степу народжується вільний дух. Гордо лине він межи людськими селитьбами, вихорить на вітрі смоляна грива, коник юний, рожденний-бо ярим сонцем, випестуваний жагучою землею. Перелітає через людські заманки і круті урвища. Ще сили своєї не відає, ще межі її ним не пізнані. Тремтять ніздрі ніжних табунних кобилиць, рвуться з конов'язі

розлючені скакуни. Та пахне від них страхом і потом, зароблених за день на полях людських. Ошелешено зирять услід бородаті степовики. Егей! Славен буде герой, який колись стриножить і осідлає смоляного біса. Та й чи знайдеться такий?

Одчайдухи кидаються у погоню. Дарма б'ють копитами дужі жеребці землю, дарма хропуть і сходять піною. Чорний коник, як привид, вирина зненацька і безслідно тане у степовому просторі. Вільний і самотній.

А нині йому приснився сон. Може, виною тому була буря, яка носилася над степовим простором як сама смерть і сіяла смерть. Такої ночі гнуться долу трепетні гінкі деревця, аж вранці вони поволі зачнуть випростовуватись, стріпувати з себе обірване листя і дощову павіть, та ось зараз затріщать кореневища і поляжуть велетенські стовбури. Наймогутніші, найстаріші.

Біль розпанахав усе його єство, біль заволодів ним до останку, і це було вперше за його недовгий вік. Коник вперше не зміг відірватися од землі. То сон — думав він, блимаючи очима на пошматований блискавицями знавіснілий світ. Та страшний сон не минав, і прийшла розпачливим сполохом інша мисль, що се кінець. Пластався чорною хвилею, пручався, та старезне дерево, яке привалило і обплутало його своїм гіллячам, не випускало із своїх тенет. Гучно заіржав не так у сподіванні на порятунок, як посилаючи востаннє свій голос у недолюблений, недоміряний прудкими копитами світ. Затих. Тихо-тихо колихалася тужлива вітряниця на дні серця і поволі зупинялася. Ще потужний зблиск і висвітлений палахкою блискавицею степ, і чиясь постать чи то людини, чи звіра, що швидко наближалася до поверженого грозою дерева.

— Бідолаха, — бурмотів Іломер, скрушно поводячи головою і намагаючись вирізнити у буявінні знавіснілих блискавиць кінську голову. Мечем почав швидко обрубувати гілля, пробираючись до конаючої тварини. Буря затихала, і у світанковій імлі постав степовий розор: ошмаття перекотиполя, латочки обірваного листя і гілок, що

пливли потічками, прим'ята трава. Летіли чорні оболоки, летіли і ховалися за небокраєм, натомість чистою лазурінню забриніла небесна глибочінь. І тільки тоді збагнув Іломер, що коник, якого він намагався порятувати, се той самий омріяний ним у молодечих снах громничий лошак, Див-кінь, за яким він стільки виходив Диким Степом. І кінь, і людина були вже геть знесилені. Стовбур ніяк не піддавався, потрібна була міць не одного велета, не дві руки, а десятки, а може й сотні, аби відважити велетенську липу. Іломер рубав і рубав цупкі тенета, одяг парував, і він скинув своє лахміття, врешті таки дістався до тварини. Кінь підняв важку голову, сумно зиркнув на хлопця, і тут же очі затягнуло сизою заволокою. Іломер шматував мокре гілля і хрипко волав до коня аби той, підміг йому у останніх зусиллях.

— Бісовий лежню, ну ж бо вставай, вибирайся із западні! Піднімайся, бо й твою дурну голову порубаю на цурпалки! Будеш знати, як по-дурноляпськи гасати степом. Вставай, кому кажу!

Воля до життя, яка дотлівала у бідолашній тварині, чи хрипкий, вимогливий голос, але щось таки змусило коника задрижати, забитися, у неймовірному зусиллі вислизнути із страшної западні. Похитуючись, звівся на ноги і тут же звалися на траву.

— Не поспішай, братику, — стурбовано клопотався Іломер, припадаючи до обраненого коня і обмацуючи боки. Скоро стало ясно, що кістки у того залишилися цілими, глибокі рани Іломер обмив і присипав попелом з вогнища, яке розвів на згірку, із густої гриви і хвоста вичесав реп'яхи і липкі кавалки бруду. Коник спав і знеможений хлопець також звалився побіч кінської спини просто на траву, щоб, коли прокинутися, застати лише вервечку слідів від копит.

— Ах ти зраднику, — спаленів хлопець, — чекай, доберуся до тебе та всі боки обламаю.

На сердитий голос із-за листв'яного хмаровиння палого дерева поволі висунувся чорний коник. Видно було, що сила до нього ще не повернулася, але очища вже палахкотіли живим блиском. Іломер простягнув до нього руку, та коник тут же відскочив. Хлопець повернувся спиною, косуючи на довгогривого красеня, той побрів на ним. Іломер засміявся: невелика слава приборкати ослаблого огира. Ось затягнуться рани, зміцніють моцаки, тоді й побачимо, хто кого.

Коник одужував швидко. Спершу Іломер рвав духмяні трави і приносив до свого нового друга. Потім уже сам звеселілий кінь вів Іломера на буявіючі галяви понад Рай-річкою і там завзято викачувався у цілющих росах. Кінь і людина сторожко придивлялися один до одного, принюхувалися. О третій день постали один супроти одного, завзяті, уперті, гарячі. Іломеру не терпілося скочити на могутню лискучу спину і, занурившись у буйну гриву, помірятися силою з полуденним вітром. Кінь також ловив чуткими ніздрями далекі запахи і марив вільним летом, та щось не відпускало його від чорнявого, верткого рятівника. Отож годинами кружляли вони один біля одного все вужчими колами, які колись врешті-решт мали-таки зійтися. Іломер ліг навзнак на теплу землю і приплющив очі. Кінь, схропуючи, бив могутніми копитами неподалік. Йому нетерпеливилося. Дрижаки пробігали боками, скидалася смолиста грива. Пару разів присів, приміряючись до бігу. Підійшов ближче до лежачого хлопця. Той мирно сопів. Заспокоєний гривань підібрався ще ближче, і нараз вмах Іломер опинився на широкій спині. Знетямлений від образи кінь здибився, захропів, заметався. Гучне іржання відлунило далеким степом. Під Іломером гойднулася земля, і попливло круговерттю небо. Минула мить, а хлопець все ще був на коні, друга, третя... Кінь кинувся на землю почав викачуватися, хлопець вивіркою викручувався від ударів. Герць людини і коня почався.

Сонце уже високо піднялося над видноколом, а чорний могутній кінь все ще вистрибував, струшуючи з себе нечеканого верхівня. Не той коник, скоро збагнув Іломер, аби поступитися людині. Не та вдача. П'ястуки затерпли, розтрушене тіло нестерпно боліло. Крізь хропіння коня й перестуки копит здалеку пробилися людські голоси. Їх помітили

степовики. Швидко наближалися бородаті комонники, розмахуючи мечами й погрозливо гукаючи. Кінь під вершником крутнувся чортом та нараз завмер й нашорошив вуха.

— Тихо, Вогнику, — прошепотів, припавши до спини, Іломер, — Ховаймося. Рятуймося, брате.

Той з місця рушив у галоп. У вуха Іломерові вдарив вітер. Під ноги упала і полетіла земля. Шалена скачка тривала недовго. Занурившись у вербові зарості, кінь зупинився. Прислухалися. Десь далеко під копитами гудів Дикий Степ, гудів і затихав. Пронесло. Кінь слухняно стояв під твердою рукою господаря і гордовито косував темним оком: дужий господар, та пропаде без нього. А він таки не підкорений. Не покірним безсловесним робом він буде для свого рятівника, а дружкою, братом, який сам вибрав свою долю.

Венедії вони досягнуть швидко. Радістю спалахнуть обличчя молодих венедів. З розкритими обіймами кинуться до свого ватага Лебідь і Корінь і тут же відступлять, налякані звіроподібним виглядом велетенського скакуна. Виступить назустріч із яворових сінечок вихудлий, раптово постарілий Овсій. Розводитиме руками, розповідаючи про пошуки Гора, тяжко підшукуватиме слова для заспокоєння, але Іломер різко його обірве:

— Я не дитина, володарю, а ти мені не нянька. Та й не поможуть мені твої слова. Хочу бачити ускока мертвим.

Після короткого перепочинку на своєму скаженому воронові помчить у ліс.

Грізно палахкотітиме Ясновид.

Пильно вдивлятиметься йому услід богиня Наві. Засохла кров на жертовнику вицвітатиме, та все ж ядучі краплі ще виднітимуться на камені.

Сумно розводитиме дерев'яними руками хрест посеред поганського капища Венедії.

Глава 19 ДАРА

Апостол нарешті вибереться відвідати Марію, яка давно не з'являлася у світлиці вождя. Міг бачити її тільки біля

Священного дуба під час своїх вечірніх проповідей. Апостол Андрій дивувався. У висхлій шкробі, завжди незрушній і мовчазній, проходила якась дивовижна зміна. Вона, як заведено, одягалася у чорну туніку, прикриту чорним плащем, але очі почали оживати, в їх глибині проскакували тихі й теплі світлячки. Апостол впродовж багатьох літ сподівався і молився за це, але його вразило, що Марія почала оживати саме тут, на диких землях, серед незнайомих людей, з якими не могла навіть перемовитися, тому що не знала Слова — так називали свою співучу мову венеди.

Апостол ішов до Марії, яка забилася, як йому повідали, у маленьку хижку на бічній вуличці Венедії, поспішав, прагнучи діткнутися чуда — великого чуда відродження людської душі. Але він не сподівався того, що побачив у низенькій ліплянці, що причаїлася неподалік земляного валу. Привів його туди невідлучний Янек — біла голова.

Марія сиділа за дерев'яними кроснами і пряла. Крутилося дерев'яне колесо. Соталися різнобарвні ниті.

Довге, вибілене сріблястою памороззю волосся було скріплене шкіряним начільником, як зазвичай у венедів.

Побіч сиділа, вочевидь просто на долівці, тому що русява голівка ледь сягала пояса Марії, юна дівчинка. Вони одночасно повернули голови до нього.

Пильно приглядаючись до життя чудного племени, яке здебільшого вирувало біля терема вождя та навколо Священного дуба, Апостол, звісно, не міг би не зауважити це точене геніальним різцем підборіддя, крилаті брови, гордовиті губи, цей дивний сплет гармонії й ніжности. І водночас гіркої, трагічної, але певної у собі душі, що сягла найвищого розвою. Десь він уже бачив це прекрасне обличчя, гордовитий трепетний профіль. Апостол зі страхом відганяв підступаюче видіння: такого не могло бути, се безумство, мана! Але... Ця сяйлива венедка мала достоту таке ж обличчя, такі очі, як інша жінка, яка ще донедавна жила у далекій Іудеї.

...Звали ту жінку Марія — Матір Господа.

— Се Дара, — Марія втіпилася у перенісся Апостола, у великих очах схлюпнуло живе срібло.

За слов'янським звичаєм дівчина, мала б підхопитися і привітати гостя, та вона лише привітно кивнула голівкою і заясніла усмішкою.

Він підступив ближче і під ним розверзлася земля: дівчина не сиділа, вона стояла на повен зріст, вклоняючись гостеві. Дівчина була горбатою. Неземне довершене обличчя належало мізерному, гидкому створінню з кривенькими ногами, викрученим тулубом.

Перехрестився, шепочучи молитовні слова, вражено видихнув:

— Що се?..

Марія відповіла, не відводячи від нього пильного погляду, в якому дедалі виразніше скресали срібні сполохи:

— Се Дара, мій Учителю, Велика Ткаля...

Він не міг відірвати очей від дівчинки, щось ковзнуло у його свідомості. Ось Велика Ткаля, про яку з таким побожним захоплення говорили венедійські жінки, затято сперечаючись за право якоїсь черги. Це все, що він міг пригадати, і це нічого не пояснювало.

— Учителю, — в голосі Марії було щире здивування, — невже ви нічого не бачите?

Вона відсунула заслінки на вікні, у хижку запурхнуло сонячне проміння. Апостол не розумів радісного подивування Марії, гупало серце. Понад силу відвів очі. І враз...

Розступилися курні стіни маленької хижки, і урочисто, велично крізь вхідний вузенький отвір вступив у зеленому клекотінні, буйному різнобарв'ї Праліс.

Тоскно заквилила фейєрична чигрин-птиця, закліпала сумними людськими очима. Висунув з густих хащ гордовиту голову олень, закрутилися у віщому вічному колесі життя химерні вужі, майнула рудим хвостом лисичка, хрумкнула лісовим горішком лукава білочка, а довкруг закружляли у трепетному вогнеплинному танку добрі і мудрі жінки-берегині з піднятими до сонця руками.

У яснобарвних тканках, дивовижних плетенках, розшитих кольоровими нитями рушниках, сорочках, плахтах, наскронниках з раптовою силою проявилася таємниця цієї юної і сліпучої землі, племени, яке тулилося до неї з синівською побожністю, таємниця, яку він видивлявся і вишукував у словах, розмовах, на гамірних збіговиськах, а вона тут, у цій ось крихітній ліпленці-мазанці, і ключ до неї у серці дівчини-калічки з прекрасним овидом, який так нагадує образ іншої жінки — та ж печаль земної людини, яка заглянула у очі вічности,

мудрий усміх всезнання і всепрощення, безмежного милосердя і тихої жіночої лагідности.

— Ми не передавали ці вироби людям, чекали на тебе, Учителю. — Погідний голос Марії бринів, то був живий голос, який долинув з неймовірного далека:

"... Забуваєш про нас, Андрійку..."

Він відігнав від себе тінь минувшини і вхопився за те, що його стривожило:

— Ми?.. Ти, Маріє, хочеш сказати, що в у цьому є і твоя праця. Що ти до цих язичницьких лик приклала ті руки, які колись ткали хітон і золотистий плащ Спасителя? Що ти, замість прославлення Його, і тільки Його, молитвуєш ідолам?

— Немає правди у твоїх словах, Учителю, це життя, сотворене Ним і Ним спасенне. Саме життя прославляє його своєю красою.

— То спокуса, страшна спокуса вічного життя без віри в Господа.

— Тут є віра, Учителю, це і є справдешня віра, невже ти не бачиш? Ще немає слів для цієї віри, немає імени Його, але є Його живий і животворящий дух.

Вона захищала своє виношене за роки оніміння, застиглого існування, коли її покинуло життя з барвами, голосами, доторками, коли в її холодий склеп не долітало жодного звуку. Вона перейшла через пустелю, але навіть там вона знала, що, крім жалючого піску є ще інший край людей і любови. Колись вона дісталася його, але він згорів, тому що була слабкою і безборонною. Та тепер, намацавши під собою живу твердь, ковтнувши живої води, вона не віддасть нікому одвічного первородного права жінки народжувати нове життя.

— Отямся, Маріє, — тихо прошепотів вражений Апостол. — Ти відступаєш від Нього...

Жінка спаленіла, та голос залишився непоступливим, впевненим і спокійним:

— Я нарешті знайшла дорогу до Нього.

Дара — Велика Ткаля — уважно слухала. Янек тулився до запічка. Чужа мова була йому вдивовижу, і він подумки пробував повторювати окремі фрази — смішно, пощо людям клопіт — мучитися, мовлячи отакі звуки, якщо Слово таке просте і легке. Він зосереджено метикував: так, звісно, на такій мові не можна сотворити веди або скласти купальську співанку.

Голоси були сердиті, і Янек сприймав це просто як войну виправу Слова, якби ото вперше Іломер вивів його в поле і змусив крутити у руках дерев'яного меча. Тією дерев'яшкою Іломер тоді наставив йому добрячих синців.

"Жоден слов'янин, — метикував хлопець, кумедно розтягуючи і округлюючи губи, нишком передражнюючи мовців, — ніколи не заговорить таким Словом".

Дара заговорила арамейською...

Воістину для Апостола день несподіванок.

— Мені і вони також кажуть щодня: не так. А чому? А не страшно. Немає страху перед богами Венедії. Нема покори перед богами Венедії. Богам потрібен страх? Твоєму Богові також потрібен страх? Я не вірю...

— Бог — це любов, — звично відказав на звичне запитання. Та мислив про інше: — Звідкіля ти знаєш арамейську мову?

— Від неї, — кивнула дівчинка убік Марії. Та хапливо пояснила:

— Я лише говорила, а вона запам'ятовувала. У неї великий дар пам'яті. А може... — замислилася, — може, то святий дар любити людей.

Апостол м'яв у руках шкіряного паса з різьбленими витинанками вовків, злитих у поцілунку: згоджувався... дивувався? Сам не тямив... Для нього мова з'явилася і ожила нараз, з голосом першого стрічного поселянина Венедії. А до того вона таїлася у його снах і мареннях дивним знанням, прориваючись у снах далекими згуками, покликами, відлунням дивних пісень. Це оселилося у ньому з часу появи воскреслого Ісуса перед його учнями у Єрусалимі. Вони уже знали, що Він повернувся. Тулилися один до одного, молилися і чекали. Було передчуття, що Він знову прийде.

Що се? Гроза? Тільки на деревах не схитнувся жоден листочок. Страшна буря пронизала його до кісток, але пір'їна на столі не схитнулася. Погас світильник чи просто померк перед грізним світлом, яке розкололо все єство, бурхнуло всередині ярим полум'я, виполюючи і випалюючи все земне, мізерне, плотське, всі дрібні помисли і думки, всі ниці поривання. Як Він говорив?

"Короткий ще час світло з вами. Ходіть поки маєте світло, щоб темрява вас не огорнула. А хто в темряві ходить, не знає куди іде він... Аж доки маєте світло, то віруйте в світло, щоб синами світла ви стали".

Щоб синами світла ви стали...

Тоді вперше йому з'явилося видіння незнаємої, небаченої, але рідної землі і людей. Зазвучали голоси і співи, сміх і ридання. Провидіння привело його на ці береги. Він упізнав цю землю і цих людей. Сюди, саме сюди, посилав його Ісус проповідувати Благу вість, саме про цей край говорив він, прозираючи його майбутнє.

— Я знаю, що наш Господь приходив на цю землю у образі Сина Людського, — порушила глибоку задуму Апостола горбатенька Дара, тонка рожева шкіра враз пополотніла, і на її чудовному личку залишилися жити лише великі печаловиті очі. — Отче, Він приходив не лише до тебе, але і до мене... Він приходив до всіх. Охрести мене!

— Ніколи! — Нажаханий Апостол кинувся до дверей, спотикаючись об розвішані на дерев'яних поставцях барвисті вироби. Цвірінькали птахи. Шумів запашний вітер. Гріховний світ. Гріховна, нерозкаяна душа...

При виході на нього налетіла пишнотіла, дужа молодичка і стерла гучним лементом всі інші звуки:

— Маріє, чужинко! Рідненька! Моя дочка помирає. Вона не може розродитися. Повитуха сказала, що вона помирає!

Марія похапцем натягала на голову чорну шаль. Її не здивувало звернення венедки по допомогу. Заметушилася у кутку маленька Дара. У напівтемряві, куди вона забрела, не було помітно потворного горба, кривеньких, косолапеньких ніжок. Стурбованістю і чистотою віяло од юного личка.

Апостол вийшов першим, але його перегнали Марія і товстенька венедка, яка лементіла не вгаваючи. Вони завернули у сусіднє дворище. Невдовзі туди покривуляла маленька Дара.

Апостол безпорадно тупцював посередині битого гостинця. Побіч тупали, голосно помекуючи, круторогі корови, звісно ж до водопою — синявої річечки, що змійкою снувалася навколо земляного валу. Гордо поцьвохуючи довгою лозиною, чимчикував білоголовий безштанько. Пливли кучеряві баранці хмар. Апостол відчував у своїй душі самотність і страх.

Дотепер ясний світ, пронизаний живим тремтінням, швидко вичахав, сірів, блякнув, даленів. Він виштовхував його з себе, виштовхував все далі і далі.

Свого вірного Апостола покидав Господь.

Чому?

Що він вчинив не так? Що він зробив?

Апостол тупцював на місці, опираючись на плече стривоженого Янека, і не міг ступити кроку. Щось його спиняло. Він повинен повернутися.

Апостол Андрій непевною ходою знову повернув у дворище Дари, сів на лаву, опустив голову.

Марія...

Глава 20

ТАНАЇС

У тому житті її звали Танаїс. Танаїс-килимарка.

Тоненька, як очеретина з прибережжя Ґалілейського моря, сірими, плавкими, як висока хвиля під місячним граєм, химородними очима, вона часто виходила назустріч п'ятнадцятилітньому Андрію, і весело клекотів її пташиний голос:

— Давно тебе не було у наших краях, гостю дорогий. Чи забув мою Ію? Чи дорогу до нас забув?

Вона була не набагато старшою за нього. Але вона була жінкою-матір'ю. Між ними лежало провалля не років, а пережитого. Вона була старша за нього на ціле людське життя — свою маленьку дочку, і на одну людську смерть — свого чоловіка.

Ніхто не знав, звідкіля вона з'явилася у Копернаумі. Одного разу на курній дорозі постала босонога жіноча постать з немовлятком на руках. За худенькими плечима метелявся благенький клуночок. Вона ледь переступала, знесилено хапаючись раз по раз за груди. Жінка вочевидь прибилася здалеку, це було видно по її потрісканих губах, запилюженому, сірому од поту і бруду плащі. Біля воріт старої Сари вона зомліла.

— Вона голодна і хвора, — прокаркала огрядна стара єврейка у смугасному довгому халаті. — Я заберу її до себе.

Сусідки спробували заперечити: невідомо звідкіля принесло приблуду. Може, волоцюгу береш у дім, повійницю. Може, вона нечиста, безбожниця?

Стара жінка грізно зиркнула на гурт розхвильованих квочок:

— Хіба не видно, хто вона, — матір з дитям. Та й сама ще дитина. Господь послав мені втіху у старості, не вам у мене відбирати. Звідкіля? — люто передражнила. — А вам не все одно? А мені байдуже.

Вона сердито перекинула через плече убогий клунок, хижо схопила могутнім зрухом нещасну молоду жінку, руки якої заціпеніли на безцінному теплому згорточку з дитям, і рушила до своєї кам'яниці. Сусідки мовчки розступилися.

Єврейки кілька днів тупцювали біля її невисокої, викладеної з каміння огорожі. Жінки з дитям не було видно. Надворі біля овець клопоталася стара сердита Сара, гострого язика якої як вогню боялися

сусіди. Які вже тут розпити, коли вона у відповідь зараз єхидно присікається, що то за чоловічий голос чувся поночі у сусідоньчиному дворищі, коли її рідний чоловік, усім відомо, поїхав на торги до Віфанії?

А коли потихеньку почала виходити під ясне сонце жінка з дитиною, то біля неї загрозливою тінню чапіла та ж гостроязика стара Сара.

Втім, вдалося правдами і неправдами вивідати, що жінку принесло аж з Єгипту, чоловіка скатували римляни, що вона килимарка. Потім, коли Танаїс, боязко тримаючись за лікоть Сари, з'явилася у жіночому притворі синагоги поміж жіноцтва Капернаума, всі заспокоїлися. Бліде, виснажене важкою хворобою личко було довірливим і щирим: так-бо не дивляться на людей ані блудниці, ані злодійки.

Просто нещасна, заблукана у світі дитина. Чи одна доля покалічена розпусниками-римлянами...

І жінки її прийняли до свого гурту.

Разом з ними вона туркотіла про свої жіночі клопоти, тішилася дитиною.

...Сьогодні Ія сказала "Сара". Перше мовлене слово — бабусине ім'я. Ах, мала хитрунка.

...Сьогодні Ія ступила перший крок.

...У Її болить вушко.

...Ія любить купатися і ловити сонячні зайчики. Вона плаче, бо не може жодного впіймати.

З Сариного смугастого халата їй нашили маленьких. Вона гордо походжає по дворищі, клопочеться у квітнику і величаво поводить плечима, достоту як стара Сара. В хитреньких оченятах колобродить сміх.

...Ія. ...Ія. ...Ія.

Сонце сходило і заходило. І кружляло біля крихітного курчати.

Дівчинка росла.

Танаїс, аби віддячити старій Сарі за порятунок, почала ткати килим.

А може, вона сіла за верстак, щоб порятуватися од тісного затхлого життя, в яке закинула її доля.

— Лія, гей, Лія, моя курочка знесла сьогодні одразу два яйця.

— Та ні, Фаїно, то моя курочка приходила до вас у гості. У моєму гнізді сьогодні порожньо. Оддай моє яйце.

Теревенили про сни. Про те, чи можна у святу суботу годувати своїх ягнят...

— На дереві якась невідома пташка звила гніздо. Що б то значило?

Танаїс ткала килим.

З під її рук вилітали дивні візерунки, курів далекий шлях, сонячне проміння трепетало на чорному тлі, бунтувало, проривало шкарлупу сірої буденщини і сірости.

Стара Сара спершу із зацікавленням, а потім з дедалі більшою тривогою спостерігала за її роботою.

Вона була мудрою жінко. Вона сказала:

— Лиха доля, дитино, у тих, хто не такий, як усі. Прошу тебе, покинь, поки не пізно.

Танаїс безжурно відмахнулася:

— Продамо, матінко, купимо вам нового халата, теплу шаль, м'які сандалі. А Ію... О, Ію одягнемо як царівну.

— Щоб лиха не було з твого рукомесла.

— Вам що, не подобається? — здивовано супилася молода рукодільниця.

— Кому б не подобалося таке диво. То й то лихо, що це всім сподобається...

Стара Сара полюбила заблуду, а ще вона прикипіла серцем до маленької Її. Синьоока крихітка розтопила душу сердитої Сари.

Помираючи, вона їм заповіла своє нехитре домашнє начиння, свій дім і свого великого халата, в який любила горнутися маленька Ія.

Мудрою була стара Сара.

Після її смерти хата кам'яна оселя спорожніла. Сусідки якось враз згадали, що Танаїс — чужинка, невідомого роду-племени. Що молитви вона промовляє якось дивно. Що хоча нічого такого за нею не помітно,

але ж задивляються на неї чоловіки. А коси... коси у неї занадто пишні і довгі. Для кого вона б їх отак викохувала?

А головне — килим. Таки є в ньому щось гріховне. Занадто вони веселі, як язичницькі дійства у Самарії.

Сусідки буркотіли.

Згодом прийшли митарі.

Вони тупцювали біля низенької кам'яниці, нишпорили убогим дворищем, придивлялися, принюхувалися.

Зненацька з'ясувалося, що стара Сара була у великих боргах, що Танаїс з її щеням давно треба забрати до в'язниці Копернаума як злочинницю, яка порушує Закон. "Гроші, гроші, гроші", — туркотіли митарі.

Килим забрали через хвилю після того, як вона зняла його з верстака. Куценький Йова і його підручний уже чекали біля порога. Вони притьма скрутили в рулон сяйне диво і, викрикуючи у її бік страшні погрози, подалися до торжка. Вони були задоволені, рахуючи подумки майбутній прибуток.

— Ясю, як ти гадаєш, де краще вино — у Фаїни чи у Абрама?

— Вино всяке солодке, але у Фаїни подають його такі прислужниці...

— Йово, який у тебе довгий халат, ти у ньому наче підріс.

— Та вже ж підріс. Людина завжди росте, коли гроші сиплються.

Тепер вони від неї не відступляться. Чіпко спостерігатимуть за тим, що робиться у кам'яній норі старої Сари. Рахуватимуть дні до закінчення роботи. Вони добре подбають, щоб тоненька, граціозна єгиптянка не розгинала спини.

Андрій простував до Капернаума у гостину до брата Симона, де той жив зі своєю сім'єю. Він скучав за братом і у короткі хвилини передиху од молитов і рибальства мчав до брата, щоб втішитися з ним розмовою, мріями.

На березі Йордану зустрів крихітну дівчинку, худеньке личко, горобине цвірінчання.

Вона опускала у прозору воду пальчика, і біля нього врунився рій маленьких блискучих рибок. Хвилька піднімалася до її маленького личка і все ніяк не опускалася, голублячи і пестячи його. Андрій зупинився і з жалістю поглянув на замурзану худеньку постать.

— Рибалиш, дівчинко? — м'яко запитав, погладивши кучеряву голівку.

— Ія не рибалить, Ія розмовляє з своїми друзями.

— А серед дітей у тебе друзі є?

— Вони не хочуть зі мною гратися, вони кидаються камінням.

— Вони недобрі, Іє?

— Вони добрі, тільки не знають, як зі мною може бути весело.

...Вона не уміла ні на кого сердитися, маленька дівчинка Ія.

Буваючи у Копернаумі, він ні разу не минав їхнього дворища. Кілька рибин, жменьку олив, що іще бідний рибалка міг принести цим двом бідолашним істотам у дар?

Танаїс на хвильку виходила із своєї нірки, сплескувала долонями, вітаючи його веселим словом, і швидко знову поверталася до ткацького верстака. За нею спостерігали налиті кров'ю очі митарів.

Ія вела його на берег Йордану.

— Я сьогодні покажу тобі свого нового друга.

Вона крадьки підступала до журавлиної зграї, яка того літа знайшла свій осідок на березі Йордану, від неї птахи не тікали. Навпаки, виходив гордовитий вожак зграї і схиляв їй на коліна свою голову. Дівчинка йому щось шепотіла, а той відповідав їй вуркотливим клекотом.

— Ти знаєш його мову? — чудувався Андрій.

— Це ж так просто, — і собі дивувалася дівчинка. — Ось поглянь.

Вона простягала руку, а на долоньку всідалася перепочити золотиста бджілка, або велетенський джміль. Біля Її постійно снували горобці, кажани, у неї з усіма, з кожною травинкою була своя мова. Здавалося, навіть вітер стихає, пролітаючи біля зеленоокої крихітки, всідається на маленьке плече і зачаровано слухає жебоніння її голосу. Личко дівчинки ставало щораз марнішим, від постійного недоїдання вона була вкрай худою і виснаженою. Танаїс, дивлячись на неї, витирала горючі сльози. Що вона могла вдіяти? Її сили також швидко вичерпувалися.

Та якось під час одних із відвідин до нього вийшла Танаїс, і він її не упізнав. Одягнена у зелену туніку, на високій шиї сяєво срібляного намиста. Стрункі ноги обвивали шкіряні сандалі. А Ія крутилася перед

ним барвистим метеликом, її худеньку шийку також обвивав разок голубуватих перлинок, якими вона неймовірно втішалася. Танаїс сміялася, весело розповідаючи, як їй вдалося обдурити своїх мучителів і на досвітку віднести до базарних яток торговців свого нового, щойно закінченого килима. Вона накупила одягу, прикрас, накупила продуктів, заплатила митарям, і в неї залишилося ще стільки грошей. Її втомлене обличчя ясніло тихим щастям. Вона нарешті відпочине. Вона сьогодні не буде працювати. Вона буде гуляти і бавитися з дочкою, яка була так довго обділена увагою і піклуванням матері. А увечері піде до синагоги і віднесе пожертву Господу й подякує за те, що вони з дочкою нарешті вибилися із проклятих злиднів...

Вночі Андрій скинувся од дитячого крику. Кричала Ія.

Дорога до Копернаума неблизька.

Він обрав найкоротший шлях. Він біг і просив у милосердного Бога крил. Він запізнився.

Ія лежала на убогому ложі, задушена барвистими нитями, заготовленими для нового килима.

Танаїс пішла увечері до синагоги, щоб віднести пожертву. Ніхто нічого не бачив. Ніхто нічого не чув.

Перешіптувалися євреї, поглядаючи на закам'янілу жінку:

— Страшна справа вчинена у Копернаумі.

— Вона не плаче, їй треба заплакати. Людоньки, треба, щоб вона заплакала!..

— Каміння на голови тих, хто це зробив.

— То залегка смерть для таких грішників...

Вона сама похоронила свою любов просто на березі Йордану під старою оливою, де так любила гратися Ія. Витягнуть голови журавлі, змахнуть крилами, кружлятимуть у верховітті й тоскно кричатимуть. Потім майнуть сірим клином за небокрай. Більше на цих берегах не побачать цих дивних птахів. Вона не покличе сусідів, не буде погребальної вечері. Андрій схлипуватиме, притулившись до шорсткого стовбура, кинувши жменю землі на могилу, а Танаїс закам'яніє у своєму горі.

Зустрінуться вони потім нескоро...

Зустрінуться, коли він сам нараз постаріє на безодню років і один страшний день, за який з молодого, дужого чоловіка зробиться сивий, обпечений горем і сивиною старець. І до якого звертатимуться на ймення: Учитель. Учитель людей. Учень Христа. Апостол Андрій.

А тоді, наступного дня на світанку, жителі Копернаума побачать, як битою дорогою простує тоненька жіноча постать з маленьким клунком за плечима. Її спробує зупинити мудрий Ісак:

— Прости нас, Танаїс, прости, дочко, що ми тебе не оборонили. Живи з нами. З людьми легше.

— Бог простить, — шепнула, але з дороги не звернула. Ні на кого не оглянулася, ні за ким не пошкодувала.

Того вечора Ясь і Йова придибають напідпитку до харчевні Абрама. Той винесе на таці маленьку голубувату перлину:

— Спершу проковтніть оце... Вони заволають слова прокльонів:

— На чесних людей зводиш наклеп. До суду! До сенедріону!

Понуро потягнуться до товстенької Фаїни.

Вона покладе перед ними голубувату, як застигла сльоза, срібну перлинку…

Копернаум зведе грізні брови. Лиходіям не знайдеться притулку в цьому місті, але й за ворота їх не випустять. На дорогу висиплять дітлахи всього міста. Хапатимуть за поли халатів, плюватимуть в обличчя, нацьковуватимуть собак.

Вони не зможуть пройти крізь дитячий натовп.

Йова згорить, обпившись вином, впаде у пилюку і задушиться.

Ясь втопиться у болоті.

Їх тіла зариють без жалоби і пошанівку.

І здригнеться серце Копернаума.

У скиніях і синагозі місто буде каятися за черствість, за скупу душу, за те, що оддало на поталу лиходіям два людських життя. Вийде на дорогу мудрий Ісак, розірве на собі одежі і посипе голову попелом, до смерті виглядатиме Танаїс. Визиратимуть з-за своїх огорож посмутнілі жінки. Йтимуть прочани до Єрусалимського Храму Господа, а по дорозі розпитуватимуть про тоненьку жінку з сірими очами і довгим сивим волоссям. Марно. Загубляться сліди Танаїс на багато літ.

Марія — Матір Господа, пораючись у садку, помітить сумну обгорілу жінку, в очах у якої зупинилася каламутна вода часу. Вона підійде до неї, приведе до своєї домівки. Їй єдиній розповість Танаїс про своє горе. Марія заридає:

— О, Танаїс, у тебе дочку забрали лихі люди, а мій Син сам іде на муку. І я мушу це благословити.

Про що вони говорили? Чим потішали одна одну?

Танаїс незабаром ще раз прийде до Марії і покладе на порозі згорток — вив'язаний однією ниткою хітон і золотистий плащ. Син Людський, не звиклий до розкоші і пишноти, дорожитиме цими майстерними виробами великої страдниці.

Танаїс з'явиться в Єрусалимській громаді під ім'я Марія.

Магія. Наслання. Диво слова — Ма-рі-я...

Вона не захоче з ним говорити про своє минуле. Де вона пропадала стільки років? Як жила? Та й чим? Буде робити найчорнішу роботу, доглядатиме прокажених, жебраків, безпритульних дітей й відгукуватиметься тільки на ймення — Марія...

Глава 21

ЩОБ СИНАМИ СВІТЛА ВИ СТАЛИ...

Апостол зітхнув: вона повертається до людського життя, а ось він знову заблукав у темряві і перед ним знову вкотре постали ті ж питання, які вони, перші вірники Христа, так і не змогли розв'язати у запеклих суперечках. Андрія часто тривожило, що вони кожен по-своєму слухали Спасителя і по-різному його розуміли, притуляючи до свого серця те, що кожному найбільш подобалося чи хотілося, вириваючи, висмикуючи окремі фрази, які їх вразили, налякали чи потішили. Ісус здебільшого говорив притчами, мова Його була простою, здавалося б, кожному зрозумілою, навіть дитині, але як же часто стрясав їхні душі гул нетутешніх сфер, неземних почуттів. У очі його було заглядати і страшно, і тривожно, і радісно. Сама особа його була несказанним

чудом, тим більшим, чим реальнішим, земнішим він бував. За його простими, мудрими проповідями їм ввижалися неймовірні глибини, непрозірна далечінь. Вони билися лобами, намагаючись їх витлумачити, Ісус не втручався у їх суперечки, тільки журою хмарилося його обличчя, і вони губилися, не в силі збагнути, що ж вони чинять не так.

Ось і зараз Андрій не зрозумів свого Господа. Впритул до засльозених очей підступила кам'яниста твердь похмурої гори. Зашумів роз'ярений натовп, дерев'яний хрест вбився високим вершаком у піднебесся, а з пробитих іржавими гвіздками долонь виступила кров і скапнула на розпечену од немислимої жаріні землю.

Око — то світильник для тіла. Тож як око твоє буде здорове, то й усе тіло твоє буде світле. А коли б твоє око лихе було, то й усе тіло твоє буде темне. Отож, коли світло, що в тобі є темрява — то яка ж то велика Та темрява.

Продивляючись крізь час, Апостол добре розумів, що від тих висновків, до яких він зараз прийде, залежатиме не лише доля нової віри, а й доля цілого великого племені. Чи не зажене він у спину його майбутньому смертельного удару, посіявши нетерпимість, розбрат? Чи вистачить у нього терпіння і мудрости на сторожі посіяної істини поставити не меч, а Слово? Апостол добре усвідомлював, що тут після його розповідей за ним без розмислів піде чимале число поселенців. Але виховані у нетерпимості до чужої віри, вони завтра можуть розпочати велику криваву ворохбу супроти своїх же родаків, співплемінників. Його поява серед дітей роси може стати найбільшою їх трагедією. О, він добре розумів страх Овсія, осторогу Іломера — найбільш розмисливих людей племені. Народ з розкритим серцем піде на сліпучий вогник Христа, але без добрих і мудрих проводирів і провідників обпалить об нього крила, які тільки-но починають брунькуватися за спиною, і довірливу душу. Проклинати нечестивців, погрожуючи їм карою, як робить це щоразу Петро, новопризваний Апостол Павло? А що як мине час і гнана жива віра сама візьме на себе місію караючої десниці. І

поллються ріки безневинної крови, бо не всюди проповідь любови знайде пророків любови.

"Провидіння, — просив Апостол, — провидіння... "

Він зайшов у ліплянку Дари. Роздивлявся. Знову і знову брав до рук вироби маленької майстрині. Велика Мати, Марія, Дара — у цих жінках було щось спільне. Жінки різних народів, вони видавалися йому посланцями однієї, ще незнаної на землі раси. У них не було зла, це були чисті, наївні і водночас вольові натури, які щиро вважали, що Бог — це життя і любов.

І... вічне творення любови.

Кожен по-своєму вони творили осанну Предвічному. Вони ніколи не сприймуть віру в єдиного всемогутнього Господа як систему обмежень чи заборон для розвою людського духу, людського пізнання.

Апостол сумнівався, чи правильно він вчинить, впустивши до Божого храму цих вільномислячих, свободолюбивих служниць. А потім нараз до нього дійшло, що він нічого не може вчинити: не в його волі закривати доступ до Нього, до Христа. Вони самі, без нього будуть уже шукати дорогу до Нього і вічним і віщим дороговказом для них будуть слова: "Істина визволить вас".

"Ото настає година, і вже настала, що ви розпорошитесь у власне своє, а Мене ви Самого покинете ", — знову почувся докірливий голос Учителя.

О, звісно, Апостол не мислив свого життя без Нього. Все його людське єство було пронизане світлом Христа, не було в нього іншої дороги, крім дороги Христа. Та тільки чому він зненацька відчув моторошну темряву і безмежну, безтямну самотину? Щось у ньому руйнувалося, і він не знав, що вдіяти, аби зупитити власне руйнування.

Янек співчутливо дивився на розтривоженого старця. Він відчував, що тільки-но щось тут трапилося надзвичайно важливе, але не розумів що. Чого ж так голосно й різко говорила Велика Ткаля зі Слом Живого Бога?

— Дара, мій Отче, добра дівчина, — насмілився-таки порушити довгу мовчанку. — Знаєте, її по смерті батька привели з висілка вуглярів і призначили в жертву богині Наві.

— І що? — зацікавлено зиркнув на Янека Апостол.

— Жінки Венедії підняли ворохбу супроти своїх мужів. Ліпше за Дару ніхто не шиє, не вишиває, не тче — самі погляньте. Дара мала бути заколена у Нав'їн день, але коли за нею прийшли духовиди, то біля цієї хижки їх стрінули венедійські жони з мечами. Сама Ярина підняла на володаря меча-двосічника. "Спершу твоя голова впаде, — кричала, — а потім її!" Янек хихикнув, згадуючи очевидно, щось веселе.

— Не оддали жони Венедії Велику Ткалю Наві?

— Де там... Всеньке літо стовбичили отут біля порога, збройні, люті, чоловіки ледь не навколішки просили їх не ганьбити їхньої чести. Поки Овсій не з'їв землю і не поклявся всіма богами і духами, що волосина з неї не впаде, охороняли дівчину.

Янек уже щиро і розкотисто реготав. Апостол і собі усміхнувся, уявляючи кругловиду Ярину з зброєю в руках супроти кремезного Овсія.

— Дара опісля не мала зла на людей, які хотіли її убити?

— Таж самі бачите, яка вона. Навіть нічого не помітила. Сиділа, творила свої тканки, співала свої співанки. Отакі, — Янек стиха затягнув:

Топчу, топчу ряст, ряст, Бог здоров 'я дасть, дасть, Іще буду топтати, Щоб той рік діждати...

По хвилі передихнувши, продовжив:

— Володар опісля всього сам зайшов сюди, роздивився її витворки і вклонився до землі, випрошуючи прощення. Так вона, вірите, ще і його потішала.

Десь зовсім близько почувся заливистий плач дитини і роїння радісних жіночих голосів.

Апостол полегшено видихнув, впіймавши себе на думці, що вже давно з тривогою ловить звуки з сусіднього дворища.

— Птаха — жона Кореня — народила первістка, — злетів під стелю Янек. — Слава Богу!

Ім'ям Бога хлопчина славив життя.

— Але, — думав Апостол, — що краще? Вогонь, який спалить людей і племена, — породження темних сил і носіїв темряви, слугуючих демонам зла? Ця вогняна бура може спопелити і людей Христа, але щастя для істинно віруючих постраждати за Нього. Страшно лише, що віра, утверджена руками зла, може виявитися уже не любов'ю, а законництвом, так було з вірою народу Ізраїлю в єдиносущного Господа. Не любов до Нього стала кермувати його життям, а страх перед фарисеями, сандуклеями, первосвящениками. Апостол бачив, чув: западає в землю біло-золотавий сяйний Храм Господа, жорстока муштра Мойсея виявилася безсилою супроти людської природи. Страх, а не любов оселився в душах іудеїв. Страх, ненависть не дали розпізнати у Христові Спасителя — посланця світла. Ні, він не посіє на цій землі зуби дракона, які потім можуть зійти кривавим цвітом. І замість хліба живого тіла Христа в руках вірних опиниться камінь.

"Провидіння, — просив Апостол, — Провидіння!"

Руками зла не можна утвердити добро. Не дозволив-бо Він Петрові підняти меча на Його кривдників. "Хто з мечем піде — той від меча і загине..."

Апостол Андрій сумнівався, що Велика Ткаля зі своїм первісним відчуттям природи і духів природи зможе стати істинною християнкою. Істина від Нього і дається тільки Ним. Тільки через Нього, через зречену любов до Господа можна пізнати істину. Вона ж ніколи не відмовиться від своїх мальовидл — бо се її Слово, се її мова з Богом.

Чи з Богом?

Чи за цими прекрасними витворами не проглядає темна моторошна тінь, яка хапає за горло живих?

Він сумнівався, він не хотів цих запитань, та вони знову і знову поставали перед ним у своїй неминучості. Час для розмислів закінчувався, треба було приймати рішення. День по дню вони говорили про це в своїй єрусалимській громаді. Чи не буде це зрушенням древньої угоди богообраного народу зі своїм Господом, якщо допустити до Христової віри язичників? Всі уже відчували, що на місці цих злиденних бідарських общинних утворень гряде могутня і велична Церква-матір. Чи стане вона матір'ю всіх народів і племен землі, прощаючи їхні відмінності, враховуючи їхні звичаї, а чи переступлять через її поріг тільки обрані. Але ж Він сам говорив, що не прийшов до праведних, що прийшов рятувати грішних, сам запрошував гнаних, скривджених у своє серце.

Накрапав повільний дощ. Ледь видимими рисами прокреслював синяву імлу. Чорне гайвороння розповзалося крайнебом. Він подумав, що його рішення не сприймуть, не визнають, а може, й різко осудять інші Апостоли, яким Він доручив нести у світ Своє слово. Він помолився і

щиро попросив у них прощення. Він не міг вчинити по-іншому. Він не міг стрясти цей світ гримучою грізьбою Павла, нав'язати цим людям пекельні видіння Іоанна. В ім'я Христа він полюбив цю землю, її дітей, він не зажене у серце Венедії кривого ножа ненависти.

Знав, що чинить справедливо, але смертна печаль охопила його душу. Він одпускав на волю спійманого птаха, та чи зуміє той правильно скористатися цим даром свободи? Які спокуси, які дороги він повинен перебороти, аби знайти нарешті своє єдине небо, в якому можна літати і до якого треба летіти?

Бо страшна доля у птиць, для яких неба нема.

Накрапав дощ, скипали на його очах сльози.

У хижку увійшла Марія. Розшаріла, розпалена. Тримала перед собою висхлі руки, подивовано на них дивилася: цими ось руками вона сьогодні порятувала два людських життя.

Цими ось руками...

— Благе діло сотворила ти сьогодні, — підбадьорливо мовив Апостол.

Вона вся потягнулася на його привітний голос та перечепилася об його смутний і болючий погляд. Зіщулилася.

— Я охрещу твою Дару, Маріє. Завтра на світанку я охрещу цю землю...

Їх було небагато, перших християн Венедії. Корінь — вірний дружко Іломера, Птаха з синочком, Янек, Любава, Дара — Велика Ткаля, Влас — молодий вугляр, Ярина — дружина володаря. Перед виходом за земляний вал їх наздогнали дві юні фігурки — Журавля і Світозари.

Звістку про хрещення у нову віру ще звечора рознесла по Венедії Ярина. Він же сам нікого не запрошував, не кликав, не примушував, не погрожував. Їх проводжали здивовані погляди венедів.

Земля скидала важкі роси, прокидалася. Скипалася кров на жертовнику богині Наві, невидимі у сизому тумані, підповзали стривожені духи Венедії. Кричала на Зеленій верховині невидима, кимось чи чимось налякана пташина. Рось, як завжди голубоока, весела, клубочилася хвилями густого туману.

Апостол опустив хреста у воду. І зійшло сонце. Чисте, умите, радісне.

Народжувся новий день, народжувалися нові люди.

На земляному валу виднілися темні, непорушні постаті — за ними спостерігали. Апостол і хотів, аби їх бачили. Нічого не хотів таємного, прихованого, бажав чесного і щирого життя новонавернених зі своїми співплемінниками. Нікого не хотів роз'єднати, прагнув з'єднати, тільки ще міцнішими, тіснішими узами. Цим першим буде важко, але Господь буде з ними. І не буде у їхніх серцях ані жаху, ані смерти.

Народжувалися нові люди у щирому просвітлінні сердець. Вони не впізнавали довколишнього світу, а, може, вперше осягали його красу, величавість та щедрість.

Охрестивши венедів, Апостол хлюпнув пригорщі чистої води на берег.

Розлетілися іскри, нажахані, кинулися врозтіч духи, застиг, а потім звуглів, розсипався на попілець густий туман. Апостол хрестив слов'янську землю, бажаючи їй добра, милосердя, радости, добрих рук, люблячих сердець.

"Щоб синами світла ви стали..."

В самого в душі розливалося сліпуче світло благодаті.

Сталося!

Юний Христос простягав над Венедією свої благовісні руки. Юний Христос обнімав і благословляв венедійську україну.

Книга друга

Знаю, так мститися гріх, але смерть треба сплачувать смертю.

Злочин до злочину, вбивство до вбивства потрібно додати...

Хай загине злочинець, хай прахом Батькові підуть надії, нехай пропадає вітчизна.

Публій Овідій Назон. Метаморфози

Вимахуючи довгим мечем, виблискуючи круглим щитом, подзенькуючи іржавими стременами, летить безлюдною пустелею залізний вершник. Не знає втоми його жилавий кінь, не хилиться од вічних переходів могутній воїн. Звідкіля він? Якої землі, якого роду? Що за плем 'я його породило? Чорне жаске сонце випалило у ньому спогади про минуле.

Гупають і гупають копита у порохняві мертвої пустелі, та ніде не відлунюють. Ні шереху, ні подиху, ні подуву. Мертва пустеля, як сама смерть, суне слідами вершника, геть закованого у залізні лати. Іноді він на мить зупиняє свого велетенського коня, та не для перепочинку. Прикладає залізну руку до вузької щілини у заборолі і прострілює далину пильним зором. І тоді в глибині його єства пробуджується

стародавній гад, який звив там кубло, пручається, знавісніло сичить. Він голодний, вічно голодний, тому страшний. Іноді вершнику таланить натрапити на рідкісну оазу у безлюдній пустелі, де під нещадним сонцем дотлівають останні дерева і сточуються останні краплі вологи й де зачаїлися од нього нажахані люди. Тоді з уст вершника вилітає тріумфуюче ревіння, криваво спалахує довгий меч, летять на каміння немовлята, падають під копита жінки і старі, гад, висунувши голову, пожадливо смокче живу людську кров, п'є досхочу, до нестями, та все ж ніколи не може вгамувати свою невтолиму спрагу. Тому вершник, вихопившись з диму і вогню, знову кидає свого коня на пошуки нових жертв, аби покарати своїх кривдників нещадною дланню. Та, власне, яких кривдників? Хто й що може вчинити йому — грізному, пропахлому кров'ю, невмолимому духу пустелі?

Мчить залізний вояка. Переходи за переходами — ніде нікого. Випалена, потріскана твердь, обгорілі скелети дерев, німі руїни на місці, де колись буяло життя, лепетали діти, милувалися закохані. Він пришпорює коня, поспішає, змій, що оселився в ньому, не може жити без гарячої людської крови, сам він також не може жити без криків страху і розпачу. Так, він вічний, він поза часом і простором, але лише допоки є кого убивати, є що руйнувати, палити.

Та нарешті!..

Гучно гупає залізне серце. На овиді темна цяточка побільшується, світліє. Йому назустріч біжить легконога граціозна жінка — чорнява голівка, ледь скошені світлі оченята. Вона когось йому нагадує, втім, людина є людина. Люди всі однакові, у жилах усіх тече червона гаряча кров, запах і смак якої він відчуває на відстані, од якого хмеліє і наливається силою.

Жінка здивовано вглядається у вузькі бійниці залізного шолома, де кривавляться його очі, і нараз широко усміхається, привітно, заклично починає махати руками.

Він роздратовано думає, що вона не боїться, не тікає, а раз так — немає справжнього смаку в убивстві. Таке трапляється вперше, і це неправильно, він не витримає більше цієї безкінечної дороги по пустинній іржавій землі.

Вершник вагається. Ще ніколи не опускався його меч на голову людини, яка так привітно біжить назустріч йому — посланцю мороку. Чому вона так тішиться, либонь, збожеволіла при його появі? Таж ні: немає відчаю у її розпрозорених оченятах — тільки щира привітність і сяйна усмішка.

Усе ж понад силу здіймає такого важкого чомусь меча. Бойовий крик вилітає з горлянки. Він зводиться на стремена. Жінка простягає руки і усміхається.

— Кіме, — шепочуть її уста, — нарешті ти повернувся, Кіме. Як же довго тебе не було. Пам 'ятаєш, — її личко нараз смутнішає, — пам 'ятаєш, любий, як напали на наше місто хрестоносці. Все пішло за вогнем. Увесь наш рід потяли... І наша дочка, — жінка схлипує, — Кіме, пам'ятаєш, у нас була дочка...

Його мозок раптово розриває блискавка. Перед ним повільно висновується привид білого міста. Він піднімає до очей лівицю, прагнучи в останню мить уберегтися од кам'яних уламків, які, в цьому він чомусь певен, зараз ось зрухнуть на нього, видіння все не щезає, перед ним усе чіткіше постає картина білокам'яного поселення, бродять діти, сміється дивної краси жінка. Якийсь чорновусий юнак сидить за дерев'яним столиком і зосереджено щось майструє.

— Покинь, — просить жінка, обнімаючи його за плечі.

Видіння наближається, ще ближче і бачить залізний вершник в руках юнака дерев'яного лука.

— Покинь, — просить жінка, — біду накличеш.

Юнак обертається, чорні брови зведені в одну хижу риску:

— Не буду я більше терпіти уразу від чужинців. Чому мені мають наказувати у моєму власному домі? Чому я повинен просто за так віддавати їм свій набуток, своє добро?

— Вони зупинилися на короткий постій. Завтра вони рушать далі. Їм не потрібне наше місто, їм потрібна більша, багатша здобич. Хрестоносці зневажають нас — це правда, бо що для них пастухи, оратаї? З нас не візьмеш золота, коштовного каміння, пишних шат. Їм потрібний справжній ворог. Вони заберуть від нас данину і підуть далі.

— Вони повернуться...

— Вони ніколи не повернуться, Кіме. Вони хочуть звоювати цілий світ, тож за ними поженеться пустеля. Це її здобич...

Довкола них веселий живий світ, на полі колоситься жито, у садку гупають налиті сонцем яблука, ремигають за клунею воли, теленькає золотий дзвіночок у горлі його дочки. Лише близькі гортанні голоси, п'яний чоловічий регіт вказують на те, що не все у ньому до ладу.

— Потерпи, Кіме, ми народ не воїнів, у нас немає сил оружно підніматися проти такої сили. Та й з чим? Цим луком?

— Не можу, — голос юнака тріскає, мов розколена крига. — Та й не скажи. Цим ось луком я уб'ю нечеканих гостей.

— Схаменися, муже, пожалій своє плем 'я, рід, пожалій нас...

Він крутить у руках саморобного лука, тоскний спраглий вогник у чорних чоловічках то пригасає, то розгоряється.

— Не хвилюйся, — згідливо опускає голову їй на плече. Та полегшено зітхає. Чорновусий юнак звужує зіниці і пильно дивиться на залізного вершника.

Світанок. Прийшлий загін хрестоносців шикується на дорозі, тріпочуть білі хрестаті полотнища знамен, подзенькують щити, розписані великими білими хрестами, верховода, у чорній кольчузі, підперезаний срібним паском, білому плащі, коротко віддає накази. Білокам'яне маленьке мітечко тамує подих. Зараз, ось зараз рушать від них нарешті страхітливі гості. Ні, не їх милістю зобов'язані поселяни, що не впала на них грізна десниця зайд. Назавтра тих чекає велика кривава битва, тож не хочуть дарма тратити сили. Та й для чого їм розори у ближньому тилу — ще їм стануть у пригоді ці тучні стада, багатий урожай, що підспіває на полях, довгокосі дівчата, котрі затаїлися по погребищах. Верховода здіймає правицю, гучно звучить його владний голос і... переростає у хрипіння. У його горлі стримить стріла, на білий плащ скрапує рудяна пасока, і кричать поселяни од жаху, бо військо нараз розвертається, спалахують смолоскипи, піднімаються мечі, наїжачуються піки.

І... розверзається земля.

Юнак із своєї засідки за містом, сполотнівши, спостерігає на кривавим дійством. "Треба вийти, — думає він, — але ж я не винен, — булькоче у горлі. — Не хотів я терпіти пришельців і не терпітиму. Здобуду доброго коня і залізну зброю. О, я жорстоко стану мститися за свою Тан і маленьку дочку, за всіх тих, хто загинув сьогодні від руки чужинців. Я не залишу каменя на камені від їхніх міст і їхніх родів. Крови! Крови!" — гарчить юнак.

Вершник опускає руку долі. Знову над головою зловісно тріпотить чорне сонце. "До чого тут місто, — ліниво думає він, — до чого тут бевзь, який заповзявся воювати дерев'яним луком із незліченним військом? Ось переді мною вони б не вистояли. Тільки ж ніколи я тут у пустелі не стрічав стільки справжніх воїнів".

— Кіме! — на бігу гукає жінка. — Нарешті ти повернувся, Кіме!..

— Я тебе не знаю, — гаркає вершник.

— Ти знаєш мене. — Жінка летить до нього, і ясніє, квітне її обличчя.

— Стій, — хрипить вершник. — Я тебе зараз уб'ю, тікай! Тікай! Ге-е-еть від мене!

Жінка не слухає, вона біжить, розкриливши руки, її переганяє вітер, який занурюється під металеве забороло, з вітром приходить теплий дух людської оселі, дурманний запах губ цієї жінки, її шкіри. Ненависний запах людської плоті, од якого напинаються жили, а гад ворушиться, розкручується, розпрямляється, висуває у світ потворну голову. Він пожадливо сичить. Вершник видає утробне ревіння, виставляючи вперед свого довгого меча.

Жінка з розбігу натикається на нього і простромлює груди. Закочуються, швидко погасаючи, світлинки очей, і тільки губи ще шелестять:

— Що се? Що ти наробив, Кіме... що ти наробив, Кіме? Кров хлюпає на його залізні лати, кров пливе у спраглу

горлянку. Він хрипить од зловтіхи — він кат, він Суддя, ніхто не мине його кривавої мсти....

Перевернувся піщаний годинник.

Глава 1

СВЯТИЛИЩЕ

Венедією поповзли чутки: сивий чаклун одігнав від посаду духів Пралісу, боги покидають слов'янську країну, тяжко гніваються на венедів. Учора вночі здригалася й тремтіла земля: лютувала богиня Наві, либонь, за те, що в неї забрали її жертву: Янека. Сивий чаклун разом із дивною жінкою в чорному навели прозори на Рось, у ній з'явилися моторошні почвари з риб'ячими головами і собачими тулубами та змії-кропині. Пралісом бродять Киліяна та Ілліана — змііні цариці, ой недарма тяжко захворів молодий мисливець Пугач. Навіть заговорена вода не допомагає від уроків. Вчора мисливці на заячих ловах перестріли самого Чорнобога, він погрозливо розмахував кулаками. Чужинець заворожив дружину володаря, обплутав своїми хитрими балачками Велику Ткалю...

Що день, то страшніші чутки облітали посадом. Венеди хвилювалися.

Овсій чув ці балачки. Аякже. Ще б не почути, коли біля терема з ранку до вечора тріщать добросердні венедійські сороки про лихо, яке спіткало його Ярину. Відмовчувався. Замислено поглядав на свою Ладу, яка зосереджено поралася по господарству та приборкувала двох воликів — синочків-близняток Вакулу та Микулу. Не міг навіть дорікнути, що одреклася вітцівської віри, відав — неправда се. Як завше, горів у теремі жертовний вогник, чинилися жертви, промовлялися веди і замовляннння, співалися пісні во славу Ясновида і Велеса. Нічого не змінилося у їх житті. Високо, як завше, дзвенів її голос під час жнивування:

Будуть снопоньки як дробен дощик,

Будуть конопки яко звіздоньки, Будуть стоженьки як місяченьки, — Будуть молотнички — все нарубочки, Що снопочок, то хліба бохоночок, Що колосочок, то пиріжочок, Що зернятечко, то дитятечко.

Венеди прислухалися до її примовок і усміхалися. А він нітився, коли, заставши його за застіллям, вона лукаво дорікала:

Господаронько... Ой сидить собі по конец стола, Перед ним коласі з ярої пшениці, Помежи коласі — світасі, Помежи свічі — чаші-глупасі, А що в глупасах? — Зелене вино. Зелене вино тобі службу служило За господаря та за ґаздиню, За всю челядку, за всю громадку.

О, ні, Ярина не зрадила віри правітцівської, та усе ж змінилася. Круті дуги її летючих брів поступово почали стончуватися, ніжно м'якшати. Погляд став осмисленішим, поважнішим, слова ваговитішими. Чудно, але заклопоталася володарськими справами, здається, більш за нього самого. І це та сама Ярина, котра серце йому виїла щоденними докорами, що мало буває дома, забув родину за громадськими гараздами.

— Овсію, муже мій, чи то діло, що Гориславa з двома дітками бездомною бродить посадом і спить простоніч. Чи ж винні діти, що безбатченки, що народила вона їх від ґвалту степовиків. Пощо карають їх венеди? За те, що не оборонили їх матір від лиха...

Овсій згідно буркотів, що якось руки не доходять скликати толоку, та й хтозна, чи захочуть венеди ставити хижку непотребниці? Допомогти, звісно, треба, ось тільки не до часу, колись згодом.

Вона не перечила, мовчки дивилася на нього глибокими замисленими очима, та наступного дня вражено спостеріг, як Ярина бродить посадом разом з духовидами Рода і Рожаниці, вибираючи місце під нову оселю: щоб росла там квітка ясна, а не чортополох, ніхто на цьому місці не вмер, не обранився, не спіткнувся, аби нова оселя не

заступала сонця іншим. А ще за день вже порядкувала над валькувальницями і теслями. Тихо, але вимогливо звучав її голос. Ще донедавна така собі пихатенька жона володаря разом з усіма місила глину і обмазувала стіни для приблудної заволоки з дикої пущі, котру звідусіль проганяли. А ще нещодавно, либонь, першою би підняла ґвалт: чужаниця! Непотріб! Геть!

Овсій тішився і бентежився перемінами у власній жоні. Та справа була не у ній. Змінювалася не лише вона, в інший світ, інше життя вступала сама Венедія. Овсій розумів, що назад немає вороття, з прибуттям на їхні землі чужинця усе прийшло в рух — невловимий, невидимий, відкритий лише мудрим, він же виразно бачив знаки провидіння, але навіть у вірі своїй володар не вільний. Він — старший духовид, головний відун племені, за ним чіпко наглядають насторожені очі венедів. Тож, аби припинити перешепти і зайві балачки, саморуч підлатав венедійських ідолів, обгородив святилище. Венедійські духобори та жерці, готові уже підняти ворохбу, полегшено зітхнули: володар з ними. На вечірні проповіді Апостола приходив буцімто наглядати за порядком, насправді ж, заховавшись у темряві, зосереджено обмацував, обмірковував кожне слово сла чужого Бога. Начебто й хотів, аби цей чудний чоловік покинув їхнє гніздів'я. Та ще більш тривожився — піде чужинець та й залишить по собі тугий клубок нерозв'язаних запитань та сумнівів. І так бурхає

Венедія: щодень з'являються то Чорнобог, то огненний бугало носиться над землею, нещодавно гупнуло на землю на ранковій зірниці гордове каміння, та й русалки щось надто розбештетувалися по венедійських нивах.

Іломера такі розповіді лише потішали: що?.. Чорний дідо нарешті заявився? Довгенько щось не було його видно. Заспався вочевидячки у своєму царстві. А хто це на нього надибав? Звісно, аякже, як же я не здогадався, таки Гримич! Вічно замріяний, забаламучений жіночими казочками. Йде — землі під собою не бачить. Пісень повний лантух,

виводить, аж тремтить. Весь у химерах. З будь-якої придибенції виводить:

Не сам я вийшов, Дажбог мене вислав З правої ручейки І ключики видав...

А, може, то була мишка сіренька, а він не додивився...

Іломера такі віди не цікавили. На його пам'яті подібні спалахи венедійського страхопудства нападали на посад не раз. В Іломера був інший клопіт. Він зі своїм загоном вдовж і впоперек скородив Праліс, захоплюючи щоразу більші кола. Розсилав гінців у ближні городища і дальні осіддя. Напнутий, як добрий лук, слизький, як вугор, вмостившись у соколиному сіделечку, скакав на своєму вороному Вогнику, пробивався крізь нетрі і хащі. Вимічав кожен слід, кожну зламану гілочку. Хлопець сподівався, що недавні розори на землях словенького Слова не повторяться. Може, який приблудний загін чужинців випадком натрапив на поселення, вчинив розбій та й посунув назад. Та тут же пригадував застереження відьми, і спину обдувало холодом. Давав короткий передих коню — і знову нетрями, пущами, буєраками, вибалками, ярами, узгірками. Часто залишався ночувати у Пралісі. Ліс бродив, як чаша хмільного пива. Скрекотали сороки, кували зозулі, витьохкували соловейки, чалапали перевальцем ведмеді, недобре зирячи у його бік і погрозливо фуркаючи. Скрадалися лисиці та вовки, подалі від людського запаху, шмигали у густому листі руденькі білочки. Інколи він натрапляв на якусь галявину, загублену у Пралісі, й, приставши на мить, заворожено спостерігав за сонячними переливами у кронах дерев.

Іломер був справжнім венедом. Будучи у доброму гуморі, міг колінкувати перед кожним пеньком, що прибрав подобизну чи то звіра, чи то людини, чи то дерева, і щиро молитися богам і духам Венедії. Але у хвилини небезпеки чи тривоги якось про них забував, покладаючись швидше на прудкі ноги, міцні руки, зіркі очі. Він сумнівався, що боги, зайняті стількома клопотами, зауважать ще і його — Іломера. Дубовим

києм він добряче віддубцював ідолів на требищі після полонення Орисі за цю неувагу, та легше не стало.

Орися... Орися... Золотокоса нявка, чорна його туга. Вдень намагався не згадувати про неї, та вночі вона прилітала до нього у снах і мареннях, все запечаленіша і смутніша. Веселоока пустунка, в якої кожна дрібничка викликала сміх, промовляла до нього такими болісними словами, що він скидався од щемкого болю і тамував стогін.

Іломер любив ліс. Для бездомного сироти він давно став рідним домом, годувальником і заступником. Колись, гасаючи нетрями, він часто замислювався, як дивно влаштовано світ. Велика Мати розповідала йому про Світове Яйце, яке ділиться на три царства — дольне, вишнє і водяне. У дольному, у лоні Матері Сирої Землі, сплять венеди, там порядкує богиня Наві та Чорнобог, там плодяться чорти і біси — різні домовики, переплути, житничі, овсяничі. У водяне царство Кіян з Венедії пливуть три річки: водяна, огняна і кров'яна, звідтіля з'являються водяники і русалки, змії-кропині, цар Гадюн та цариця Яриця, яка гасить любовний шал заговореними краплями води Оляни. Всередині Кіяну є острів Буян, там росте Священний дуб, бродить буланий Див-кінь, звідтіля наглядає за людьми гордий сокіл та священний ворон. І вишнє царство тісно пов'язане з світом людей — світлим порядкує Світовид, а темним — місяць-молодик. Трійко сестриць-зірниць завжди готові прийти на поміч добрим людям — вечірняя, світовая і полунощная, або нудна, привітна і печальна. Планітники і планітниці, небесники і небесниці насилають на землю буйні вітри, а також можуть бути помічними при різних болістях... Втім, не раз замислювався Іломер, навіть Велика Мати не все знає про те, як влаштовано світ. У кожному роду свої віди про велику Рибу, або дванадцять соколів, калину-малину, або Світове дерево, царство Вираю і Рай-ріку. Все знає тільки спільна голова Венедії.

Звістку про прихід на землю людей Сина Божого Іломер сприйняв природно. Отож над усіма світами і навіть над Священною Куркою, яка знесла Світове Яйце, є один Господар. І в цій обітниці порядкує Велика

Мати на ймення Марія. Ісус — Сус, як швидко переладували ім'я венеди, приніс людям заповіді любови, але лихі люди — слуги Чорнобога і Наві — підступно убили його. Тепер він Господар вишнього, дольного і водяного світів; до цього треба призвичаїтися, бо Господар буде тяжко карати людей за зло, підступність, несправедливість та неправедність. І добре зробить — розсудив хлопець по-хазяйськи. Бо якщо немає ладу і порядку у найкращій із дольних земель, Венедії, то що ж тоді твориться на інших землях.

Апостол Андрій, може, і хотів би перелицювати думки і почуття венедів на більш звичний для нього лад, та зупиняла осторога. Не хотів нічого одібрати у венедів. Ані ніжних купальських пісень — слухати не наслухатися, ані споконвічних мудрих вед, у яких сяяли добірні зерна народного досвіду. З обережністю мудрого садівника щепив він на буйний саджанець паросток Христової віри. Не чекав, що він одразу зацвіте, заплодоносить. Не мислив про власну славу. Минуть віки, розпрямиться, зазеленіє величне дерево. А тоді й згадає змужнілий, повносилий народ добрим словом його — простого рибалку з ґалілейських берегів, скаже, що не було зла в його проповіді любови, скаже, що не приходив він проклинати життєдайних рук Світовида, виполювати сонячні купальські кола. Скажуть, що був доброю людиною. Великим світачем, бо горіло серце чистим полум'ям любови. Зцілював тіла і душі. І дав вічну надію на спасіння.

Іломер цього ще не знав. Не дуже морочився чудними проповідями чужинця. Більше його мучило земне. Ліс — ось його бог і учитель. Покручені стежі, западини, буєраки. Запах зеленого моху і бузини. Трави, звірі, птиці. В Іломера була душа лісової людини, єдине, що його дратувало, — колюча напасть — комарі. Проти дрібного комариного народу не вдариш мечем, не напнеш лука, гарцюй, як малоліток, та відмахуйся від напасті.

Тож для нічлігу він вибирав затишну печеру або вибирався на горіхове дерево та й вмощувався межи розложистих гілляч. Цього разу Іломер уже три доби пробирався Пралісом, даремно намагаючись все ж

розгадати загадку недавніх розорів. Темніло, він розгледівся: невже сьогодні вечернуватиме його крівцею комашня? Ні, поталанило: дупло у старезному ясені було просторим і зручним. Викуривши звідтіля виводок вужів, — простіть, панове часу, ненадовго посуньтеся, вам до кінця світу крутити свої кільця, а мені лише ніч перебути! — назносив трави і моху, потім заліпив отвір глиною, залишивши невеличку продухвину, підтягнув до стовбура вирваного з корінням куща терну, таким робом замаскувавши своє ліжбище і, вмостившись, заплющив очі, посмоктуючи шматочок солодкої і запашної деревної смоли. Знову з'явилася Орися, тягнула до нього тендітні рученята, жебоніла лагідні слова своїми майовими устами. Він полинув до неї, з нею в позахмар'я, зачасся. Золотий вихор підхопив їх і закружеляв у високому небі, розцвіченому зірками, і Священний дуб враз розцвів сліпучими зірками, на самісінькому його вершечку тремтів од сміху золоторогий місяць, вони також сміялися, і її губи пахли медами та суницями.

— Орисю, — тягнувся він до неї, охоплений щастям, розпалений жагою, — Ладо моя довічна, підемо до Купала, народиш мені синів і дочок...

Дівчина раптом задрижала. Світле личко почало чорніти, вугліти. Вона ще ворушила губами:

— Столочив мій купальський віночок мій тато, Іломере... І дітей наших подушив... Прости мені, мій любий... Прости...

Постать мерхла, розсипалася на попіл, розпливалася в повітрі, він летів за ледь видимим привидом:

— Орисю! Орисю...

Захихотіло зловісним голосом Гора: "...не врятуватися, ... їм нікому не порятуватися".

Іломер скинувся у дуплі і припав до духвовини: це справді голос проклятого ускока. Це направду був він!

Глава 2 ВЕНЕДІЯ КЛИЧЕ

Гор сидів побіля високого вогнища у широкому колі бородатих напівголих мужів з набедреними шкіряними запиналами, з мечами, притороченими до поясів.

"Он воно що", — видихнув Іломер. Лапнув за меча і ледь стримався, аби не вискочити зі своєї засідки. Та все ж останні події, які він пережив, далися взнаки, острожили: спочатку треба вивідати, що за сватів навів у Праліс супостат. Тоскно занило під серцем: на Венедію прямують.

— Ось він — справжній Чорнобог, — прозрівав Іломер.

Ось кого насправді треба страхатися, бо чорною гадиною заповзе отака почвара до людського гніздів'я, і ніякими молитвами, жертвами, ніякими словами її не вгамувати.

Припавши вухом до отвору, прислухався.

Гор розмовляв зі своїми співбесідниками через толковинина:

— Ніхто краще за мене не знає засідок і вільних переходів через ліс. Володар не раз радився зі мною, де ліпше поставити сторожові вежі і виставляти чати. Отож і кажу ще раз: далі нині йти нічого. Можна натрапити на кінні венедійські дозори. А тут ще безпечно. Сюди, наскільки мені відомо, венеди не надто потикаються. Звідсіля, ось з цієї галяви, можна починати приступ посаду, змітаючи на своєму шляху усі заслони. Головне, не дати спалахнути вогням на сторожових вежах. Їх треба підрізати насамперед: тихо, непомітно. Треба думати як.

Товстий черевань, закинувши волохаті лапи у густу траву, вгризався в печене оленяче стегно, поплямкував. Здавалося, що не слухає мовця, та на останніх словах різко відхилився і виплюнув обглодану кістку просто в пику довготелесого Гора.

— Вежі... — зареготав і зловісно поплескав по плечу. — Що тут думати? Які порубаємо, а котрі нехай собі горять разом з йолопами, що на них. Їм не утриматися супроти нашої сили. Хвиля за хвилею пливуть вандали на цю землю. Не лише твою Венедію, — усі городища, весь цей край пустимо за вітром.

Гор сіпнувся.

Черевань знову зареготав:

— Не журися, робе, отримаєш, чого просиш. Дам я під твою руку цих нікчемних людців. Будуть замість хортів. Поганяй ними, якщо хочеш. І Венедію забирай під свою владу, та... тільки після того, як там побуваю я зі своїм військом.

Чорнобородий товстун лиховісно по-звіриному завив, а у проміжках між завиванням його зуби вгризалися у печеню, що скрапувала жиром на волохаті груди.

Перегодом ще раз глянув на звеселілого Гора, що улесливо заглядав йому у вічі:

— Гляди, робе, не здумай щось вчворити, як нещодавно! — смикнув за товсту мотузку на поясі, Гор зарив носом просто у палаючу головешку багаття. Заскавучав, по-собачому відповзав. Коли підвів голову, на носі вибулькнув червонястий пухир. Бечак реготав.

В Іломера напнулися жили: ось вони сидять, їх кількоро десятків, та вони не знають Пралісу, стрілами їх можна всіх перекосити. Якщо Гора... Якщо насамперед Гора... Поки той не натворив ще більшого лиха.

Хай самому згинути, але убити татя. Іломер звивався у дуплі і скрипів зубами.

Врешті, не витримавши, обережно відвів гілля тернового куща і, ледь висунувшись із своєї криївки, напнув лука, наводячи стрілу на довготелесого чоловіка, який ласо поцмокував, смакуючи майбутню удачу, що ось-ось мала нарешті спасти на його голову.

Дупло було широким, стояв, розкрісливши ноги, стріла ледь бриніла у тятиві. Напинав лука і відпускав. Не страх смерти зупиняв його. Не страх...

Чужаки позводилися, погладжували набехтані животи, голосно ригали. Товстун свиснув. З хащ вилетіли прислужники, тягнучи за вуздечки коней. Товстун рикнув, за мить всі уже були на своїх сідалах, один за одним вислизали назад у темінь. Найдовше бовваніла перед очима Іломера спина Гора: убий! Убий татя! Ціпив зуби.

Багаття дотлівало. Червоні спалахи вилизували довкілля кривавими вовчими язиками. Скрадаючись, вислизнув Іломер з ясенової криївки, шмигнув у зарості горішника, за яким випасався його Вогник. Коня знайшов злитого з тінню всохлого дерева. Напруженого, готового до миттєвої втечі, але зі спінених губ не вилітало ані звуку.

— Мудрий мій друже, — вдячно шепотів йому на вухо Іломер, забираючись на спину, — спасибі, братику, що не підвів мене.

Рушив у тому ж напрямку, куди зникли пришельці.

Йшов по гострому запаху поту, власне, сам Вогник безпомильно вибирав дорогу, якимось побитом здогадавшись, чого хоче його стривожений господар. Іломер пікся: скільки ж їх? Де їхнє стійбище? Стосовно замірів сумнівів уже не було: йдуть на Венедію.

Сонце уже високо стояло вгорі, коли юнак вийшов до стрімких кам'янистих скель. Відпустивши коня, ящіркою поповз до ледь видимої ущелини. Звісив голову, відсахнувся: море людських голів. Вся западина між скелями заповнена чужинським військом...

Іломер мчав, не вибираючи дороги, через ліс навпростець. Кінь, аби передихнути, переходив на стрімку рись і знову мчав летючим галопом. Його не треба було підганяти, і все ж Іломер раз по раз скрикував: "Швидше, швидше, Вогнику. Любий, дорогий, Вогнику, рятуй, брате!" З коня увсібіч розліталися клоччя піни. Вершник і кінь стончилися у випущену з тятиви стрілу. За пару годин їх перехопила перша венедійська чата. Коротко, різко віддав накази, припиняючи розпити. Шестеро вояків помчали навспак, слідами Іломера, на розвідини. Іломер пустив коня напустом на Венедію.

Увірвавшись у посад, кинув вуздечку переполоханій Ярині:

— Походи з ним, кінь розпарений, тільки води не давай, остуди потихеньку. — Ярина тільки зиркнула, без вагань підступила до велетенського змиленого скакуна.

Вихором влетів Іломер до терема володаря:

— Біда, Овсію. Неміряна сила йде на Венедію. Володар скочив, лице заливала блідість:

— Хто?

— Давні знайомі — вандали. Досі вони проривалися до нас невеликими загонами, але нині... Велика оружна сила суне на нашу землю, велика і страшна. Немає в наших числів'ях слова для них...

Іломер по-юначому швидко залопотів про те, що уздрів з дупла та в ущелині, але, оговтавшись, повів мову повільно, не пропускаючи жодної дрібниці. Тільки руки видавали його хвилювання. Руки крутили стрілу, що не убила Гора.

Скоро світлиця наповнилася венедійськими старшинами, всі ж бо зауважили, як молодий ватаг влетів у посад. Уважно слухали, хмурніли. Овсій все ще на щось сподівався:

— А може, їх шлях не на Венедію?

Запитання провисло у важкій тиші. Іломер глипнув спідлоба:

— Ще раз кажу усім, а ви почуйте: йдуть супостати на нас, і веде їх відступник нашого роду і нашої землі. Він знає, де знаходяться наші застави, залоги, він омине ложні стежі, що ведуть до боліт чи до западні. Своїми вухами я чув, як він похвалявся.

Не називав ім'я Гора, всі знали чому: аби не посіяти словом лиходійство, не продовжити йому життя. Однині жодна мати не назве цим іменем свого сина. Забудеться воно, всохне трава, що мала нещастя носити це найменння, забудеться ускок, котрий його носив, і тільки в серцях та у віках відлунюватиме при лихій годині: горе... горе... горе...

Геть сполотнілий Овсій витирав спітнілого лоба.

— Бий на сполох, володарю, — заговорив першим сивобровий Ведмідь — за законанням венедійських старшин, наступник стола Світозара. — Скликай венедів на віче. Треба палити сторожові вогні на валах і вежах.

— Ні! — Іломер понад силу видушував з себе слова. — Я ще не все сказав. Там у їхньому логові я бачив, як полонянки, я упізнав їх — дівчата з висілку золотарів, — так от, молоді венедки на собі тягали возика, на котрому сидів їхній зверхник. Він шмагав наших дівчат батогом, яко волів...

Ковтнув слину:

— Володарю! Володарю нашої України! Не сполошні вогні має пускати нині Венедія, се нічого не дасть. Венедія мусить запалити вогнище Великої Матері, скликати до себе не тільки воїв, ратників, а увесь венедійський нарід, старих і малих, жінок і немочних — усіх. Тільки за нашими валами можна сподіватися оберегтися від лиходіїв, всі інші наші стійбища не укріплені, ворог такою силою їх змете. Біда велика, тож мусимо в такі часи бути всі купно. І тільки так ми зможемо вистояти.

Вогнище Великої Матері... Родове вогнище...

Ще ні разу за всі літа Венедії не спалахував Великий вогонь на Зеленій верховині. Отже, прийшла крайня біда.

Овсій вжахнувся, запручався:

— Який ти швидкий на раду, начільнику. Ми зібрали урожай, наповнили наші засіки та обори, підготувалися до приходу Сніжани. Якщо злетиться весь нарід, всі наші припаси підуть за димом. Як зимуватимемо?

Питання...

Мовчки кусали вуса венедійські старшини, перезиралися. В руках Іломера з гучним тріском зламалася стріла, прошепотів тихо, сумовито:

— Про що мислите, венеди? Своїх добр шкода? Як зимуватимемо... А подумали, чи житимемо? Не втратити б більше. Немає в нас іншого виходу, бо йде сила на нас всім силам сила. Скликай, володарю, всі роди і племена під свою руку! Не зробиш ти, я сам піду на переступ супроти твого рішення і дам знак Великій Матері. Я сказав все!

Овсія начебто й не зачепили бунтівливі слова молодого ватага. На могутньому лобі кривава роса од дум. Не про володарський стіл мовилося, не про те, хто перетягне його до себе... Не той час, аби про марне.

— Буде так, — відітхнув важко. — От лише як дати знак Великій Матері? Дорога на Зелену верховину неблизька. Стратимо час.

Всі глянули у бік гори, яка синюватою димаркою курілася в небо.

— То мій клопіт, — здвигнувся за двері молодий ватаг. Надворі скипали хвилі людських голосів. Страшна віда

перуном облетіла посад. Бевкав мідний Пан, подзеленькували мечі, іржали коні, приведені з загону. Перед молодим начільником розступилися. Він швидкою ходою подався до венедійського святилища. Небавом з підніжжя дерев'яного ідола Ясновида підняв золотого щита Венедії з карбованим сонячним знаком — священний оберіг племені. Вийшов з-під зеленого склепіння Священного дуба, звів голову, примружився, підняв щита, на якого враз усією своєю вагою упало сонце, круг сліпуче сяйнув, вогняна лисичка, здвигнувши золотим хвостом, пригнулася, напружилася і враз стрибнула на високу гору, що мріла вдалині. У гніздовищі Великої Матері засвітилися ледь видимі цяточки, заворушилися веселими різнобарвними сполохами. Всі затамували подих, видивляючись знаку од відьми.

— Горить! — почав наростати шум. — Горить Великий вогонь! Во-о-о-го-го-онь!!!

Здавалося, вся Зелена верховина злетіла до сонця, лизнула його сліпучим язиком. Вогонь спалахнув раптово, нараз, вогняним багатоголовим змієм буцнувся в небеса, завирував, закурівся темними клубнями диму. Подала свій голос Велика Мати, покликала своїх дітей до родового гніздів'я. Ближні і дальні роди з висілків, займанок, городищ і посадів. З пасовищ, полів і лук, з високих теремів і землянок, хиж та куренів, із берегів Рай-ріки, маленької Росі, Прип'яті, із Пралісу — всіх людей Слова з венедійської України. Всі, хто побачив цей високий вогонь, знав, що прийшла найбільша біда, що сам Чорнобог виповз зі своєї засідки в оточенні усіх своїх темних служок і попідруч з страшною Мораною суне словенською землею. Матері хапали на руки немовлят, юнаки й можі здіймали зі стін мечі, сулиці, пращі, стріли, луки, підлітки — кам'яні сокири і серпи, дівчата — вила та заступи. Заревіли череди корів, заіржали кінські табуни, замекали овечі стада, рушаючи в неблизьку дорогу під грізними окриками погоничів. Нашвидкуруч вкидали у вози їстівні припаси, лаштували лантухи з домашнім реманентом, знімали з насиджених місць дерев'яних ідолів. Кожен загортав у шматинку жменьку рідної землі, кожен в останню мить низько вклонився матері-годувальниці.

Не було часу на молитви, на треби, на довге прощання. Перші валки під охороною рушали по втоптаному торговими людьми шляху і швидко зникали у лісових хащах. Аби потім розсипатися безліччю ручаїв і маленьких людських рік і попливти назад, до спільного жерела — на Великий вогонь, до стольного осіддя усіх венедів, до загибелі або порятунку. Володар на всіх дорогах виставив свої чати. Худобу збивали докупи і відправляли на маленькі острови Рай-ріки, ховали у загонах серед боліт. Таку силу худоби Венедія прогодувати не могла, та й розмістити її було ніде. Готували місця для прийому людей. Посад перетворився на військовий стан, наїжачений списами, розцвічений вогнищами. Разом з валками з ближніх виселок прийшли і перші звістки. Вандали повзли землею, скрадаючись, раптово нападаючи на маленькі поселення і вирізаючи усіх до ноги. Полонили мало. Навіть жінок після глумління рубали на шматки. Ніхто, крім Іломера, не бачив в очу живих супостатів. Чотники, яких молодий начільник послав на розвідини, не

повернулися. Перешіптувалися, що то потвори з собачими головами і ведмежими лапами. Одне слово — песиголовці. Овсій усіх привітно зустрічав, вислуховував, найгірші розмисли справджувалися. Без доброго провідника таті не змогли би непомітно наблизитися до слов'янських селитьб, ніхто з потерпілих навіть не зміг підняти меча чи бодай подати сигнал тривоги. Здебільшого нападали поночі, зненацька. Володар стискав кулаки і шепотів найгірші прокляття тому, хто колись був його рідним братом.

Горіло Велике вогнище. Вночі воно було подібне до велетенського червленого птаха, який бився об Верховину розпростореними крильми. У ньому була прихована грізна таїна, бо де ж взяти стільки хмизу, щоб впродовж такого довгого часу підтримувати таке багаття. Тільки Іломер здогадувався, що відьма відвалила всередині печери міцно припасованого каменя і безколірний удушливий Нав'їн подих поповз кам'яною ложбинкою, зацвівши на Зеленій верховині вогняною квіткою. Все ж з тривогою позирав у далечінь: як там Велика Матір? Що з нею?

Третього дня, коли останні біженці знайшли притулок за земляним валом Венедії, вогонь востаннє сполошно змахнув крилами і раптово погас, залишивши по собі яру жарінь, яка ще декілька днів червоною шапкою огортала Свят-гору.

Овсій всі клопоти по влаштуванню нових поселенців полишив на Ярину з жінками, а сам складав нові військові чати, виряджав у Праліс. Від Ведмежого урочища, де залягли вандали, денно і нощно мчали з вістями вивідувачі. Вони ж і принесли страшну звістку, що у Ведмеже вступив ще один велетенський загін.

— Їх тьми, як вороння в небі, — тремтячими руками хапався за горлянку білобрисий Лебідь.

І знову потягнулися над Пралісом чорні дими. То зайди палили покинуті людьми городища і селитьби. Гор, добре обізнаний з

облаштуванням ям і криївок для харчів, нишпорив по згарах і виказував їх вандалам. Всім було ясно, що переступника треба прикінчити насамперед і будь-яким коштом, на полювання вирядили першу чату виучеників воєводи Сивоконя — хлопців, які могли нараз перетворитися і у траву, і у кущ, і навіть, подейкували, у дев'ять ручаїв, та Гор був обережним, тримався тільки в самісінькій гущі озброєного загону, вцілити його з лука було неможливо. Згодом прийшла звістка, що потята вандалами перша чата Венедії. Треба було вирішувати, де приймати бій: чи пускати ворога під вали посаду і провадити оборону, чи приймати бій за межами Венедії, у Пралісі.

Думки розділилися. Три воєводи — Вихор, Ведмідь, Сивокінь, підвоєводій Іломер стояли на тому, що перший бій треба давати подалі від посаду. Чорногуз, Сокіл, Вирвихвіст, молодий чотник Гримич мали іншу думку: якщо загубити воїв, то нікому буде захищати людей і посад. Буде менше втрат, якщо бити ворога зі стін земляного валу.

— А що далі? — тихо запитав Овсій. — Чи не подушимось ми тут, замкнені зі всіх сторін? Помочі чекати нізвідкіля. Я розіслав своїх слів до савроматів, скіфів, аланів. Видно, і братам нашим по крові кісткою в горлі наша Венедія. Усі відмовили.

— Боги наші нас порятують! — вискочив Гримич.

— Боги? — прискалив хиже око Іломер. — Наші боги допомагають тільки мудрим і сильним, вельможний чотнику, не той час, аби на їхню поміч покладатися.

— На герць ставайте з ворогом, а не стукайте лобами один одного, — гримнув кулаком по столу Овсій. Але роздратування тут же оспало: вирішувати йому, за ним, головним воєводою, останнє слово.

Повільно видушив:

— Давайте помислимо, чого він не знає про наші залоги. Все ж три літа не було його у посаді. За один день не міг всього вивідати.

Можі потупилися. Знали, про кого річ.

— Володарю, — порушив важку тишу Вихор. — А ти? Ти сам повідав йому про залогу в Зміїному урочищі?

— Ні, — голос Овсія тріснув. — Але, може, хтось інший... Або мову про це заводили при ньому...

— Не повинен він про се знати. Віда Великої Матері всіх острожила. Не вірили в неї, але за язиком пильнували. Про всяк випадок. Та й часу не було...

Овсій ковтнув гірку слину:

— Тоді треба виманити їх до Зміїного. Дати бій десь неподалік і, відступаючи, затягнути під наші стріли й каміння, у заманку.

— Багато їх, — зітхнув Чорногуз. — Як піску у Рай-річці...

— Боїшся, заяча душа?! — Овсій схопив за пазуху довгоногого, цибатого воєводу.

Той повів широкими плечима, струсив руку:

— Не за себе, сам відаєш, володарю. Дихали вогнем.

Іломер, присівши навпочіпки, гострив на глиняній долівці своїм бистрим ножичком химерні кміти.

— Буде вам, — буркнув, — гляньте: се дорога на Глинище, од Ведмежого ускок поведе посіпак таки по ній. Іншого шляху на Венедію нема. — Голови старшин схилилися над мальовидлом. Ось тут стоїть наша залога на горі, значить, він ось тут заверне вбік по стежі. Морочитись не стануть. Виповзуть над урвищем Славути. Тут можна було б притиснути їх до берега, та немає криївок, треба їх пропустити. А ось тут, — Іломер відкреслив коло і всадив у середину ножа, — ось тут ложбинка поміж горбів, можна вдарити зверху, зав'язати герць й, відступаючи, затягнути у Змііне.

Старшини чухали потилиці, тужили лоби.

— А якщо не поженуться? — невпевнено запитав Сивокінь.

— Поженуться, — Іломер пригнув рукоять ножа, лезо тенькнуло, затріпотіло. — Вони ще не биті, немає остороги, немає страху.

Боги!!! Я старий, я дуже старий, замарудило в душі Овсія, старе мене покинуло, за нове не вчеплюся. Водив, звісно, венедські загони у бойові походи на розбійників, фенів та певкінів, тяжко карав своїм мечем степовиків, ніколи не чув у своєму серці страху, але й ніколи не кидав у такий вогонь увесь свій нарід, із старими та малими, жіноцтвом та каліками.

Овсій аж зараз відчув увесь тягар володарської ноші. Чи витримає він її? Чи під силу вона йому? Все ж рішився.

— Скликайте чотарів і сотників, — повернувся до Кореня, який мовчки спостерігав за дійством у теремі. — Буть по-твоєму, Іломере, ліпшого ми нічого не придумаємо, передовий загін поведу я.

— Побійся богів, Овсію, — прохрипів Ведмідь, — То загін смертників. Воїв у нас багато, а володар... Володар у Венедії один.

— А хто тобі сказав, що я поведу венедів у смерть? — Голос володаря прогуркотів сердито, грізно, та очі блищали од ярого сміху, — я поведу їх у побіду. Чулис-те всі? Всім так і скажіть!

Потроху почало розвиднятися. Скресали усмішки.

Глава 3

СЕРЕДИНА РІКИ

Апостол разом з жінками і старими лаштував криївку для дітей. За густим малинником посередині посаду зяяла роззявленим ротом глибока западина, заросла довкруж кущами і ліщиною. Ярина привела туди венедів, і закипіла робота. Діти — і свої, і прийшлі — сяк-так облаштувалися в оселях Венедії, але коли розпочнеться облога, то всі здорові жінки будуть біля валів, аби рятувати поранених, підносити стріли, варити смолу. А дітей треба будь-що оберегти від зальотних стріл, ненатлого вогню.

Матері розчищали й поглиблювали западину, у лозових кошиках носили наверх землю, лаштуючи охоронний вал. У розчищену виямку наносили теплі шкури, верети. Свіжу землю обкладали дерном. Стіни укріплювали ясеновим паліччям. Хтось притяг велетенського глиняного казана. Дара своїми маленькими ручками ладнувала у глибокій ямі піч. Звідусіль до криївки зносились припаси та вода. Апостол впоряджав ліжниці для малюків. Вперше за багато років взяв до рук топірець, уміло поцюкував, витесуючи поперечні для лежанок. У гуртовищі не нього не дуже уважали, люди змінювалися, роїлися, з'являлися і щезали незнайомі обличчя, та вони намагалися бути поруч — Апостол, Янек, Марія, Велика Дара, Птаха — чорноброва, тонкостанна жіночка, схожа на рожу-розпуківку. Криївка ще не була закінчена, коли з'явилися перші малюки, їх приносили жінки на руках, клали на ложа, цілували й швидко зникали, шепочучи молитви Роду і Рожаниці. Апостол до кожного підходив, кожному клав на голівку теплу долоню, благословляв.

Невдовзі тут залишиться лише невеликий гурт опікунів посеред дзвінкоголосого моря венедійської галайстри.

... І прийшла вість, що збройні загони воїв рушають сьогодні поночі на велику січу й, аби умилостивити чорних богів, їм у жертву буде принесено троє малюків. Звістку принесла заплакана Ярина.

— Такий звичай, — винувато хлипала, топчучись перед Апостолом, тулячи до себе своїх пуцьвіріньків. — Володар не може порушити старе законання...

— Скажи своєму володарю, що ще ніколи і нікому не принесла дитяча кров щастя, — суворо промовив Апостол Андрій. — Я... Я не дозволю іменем Того, Хто мене сюди послав, проливати безвинну дитячу кров мертвим ідолиськам.

Плакала Марія, ридала Дара: що? Що він може вдіяти супроти загону збройних вояків?

Апостол впав на коліна перед входом у криївку: милосердний Господи...

Швидко, як ніколи, сутеніло.

Притихли на своїх лежанках, завваживши тривогу дорослих, діти.

Апостол молився.

Неподалік вирувало людське ройовище, згукували жінки, іржали коні, гамір прорізали владні чоловічі окрики.

Коли геть стемніло, до криївки підступили вибрані вояки зі смолоскипами. Відкинувши вбік Апостола, який, розкриливши руки,

затуляв вхід, вмент розшпурляли врізнобіч жінок, котрі з голосінням повисли на плечах. Цупкі руки вхопили двох лежачих біля входу хлопчиків-близняток, з рук нажаханої Птахи вихопили сина. Моторошні жіночі крики рознеслися над Венедією.

— Завжди одне і те ж, — буркотів старий, вайлуватий Ведмідь. — Плачуть, дурепи, лементують. Ні, щоб тішитися, що боги кличуть їхніх дітей.

Коли Апостол зі своїм гуртом дістався Священного дуба, там уже розпочалося священнодійство. Перекрикуючи дитячий плач, голосно промовляли воєводи, вони ж духобори, слова заклинань і молитов біля стоп дерев'яних ідолів.

Поспішали, викликаючи духів з крутих берегів, жовтих пісків; лісових, шляхових, хатніх, північних, полуденних, підземних і небесних в гості до жертовного вогнища. Просили лісовиків, водяників, перелесників, літавиць, грімниць, болотяників, польовиків, очеретяників, домовиків, нявок і русалок помочі в ратній справі. Волали до грізних богинь Наві, Яві, Праві, Перуна і Ясновида, пресвітлого Дажбога, Велеса, Купала і Лади буйних голів не стинати, рум'яних лиць не в'ялити, сімдесяти жил не стягати, порятувати життя батькові, материні, чоловічі, жіночі, парубочі, хлоп'ячі, дівчачі, дитячі. Змія лютого з чорною ворожою кров'ю відсилали на очерети та гнилі болота, де кам'яні столи послані, кам'яні кубки поналивані кам'яними медами; на великі пущі, де глас чоловічий не заходить, півень не співає, жінка не ридає; у ліси дрімучії, на піски сипучії, бо ж на землях Венедії йому не ходити, жовтих костей не ламати, червоної крови не смоктати. Один за одним вступали у співочу вервечку чоловічі голоси під жахливий крик чорнобрової Птахи, над якою, схиливши голову, чорнів Корінь. Губи стиснуті, посірілі. Бідолашна Горислава — мати близнят — лежала зомліла неподалік від пов'язаних тугою мотузкою близняток.

Іломер в жертовне коло не вступав. Стояв неподалік, відсторонений, почужілий, тонкі губи кривилися у бридливій гримасі.

— Стійте! Спиніться! — прорвався нарешті Апостол в середину кола. — Ім'ям єдиного і милосердного Господа заклинаю вас не проливати безневинної дитячої крови. Вона впаде на вас усіх, венеди.

Натовп ошкірився:

— Се чаклун, сол чужого Бога...

— Се він навів мороки на нашу землю! Се він посварив нас з нашими богами!

— Се він!..

— Убити його!

— Жертва! Жертва!

Венедійський ярчук вирував. Страх, переляк перед невідомим, страшним, що сунуло на посад, сіпнувся нараз гнівом і ненавистю до чужинця.

Овсій підвів руку:

— Спокійно, венеди! Що чините?

Не слухали. Іломер вхопився за руків'я меча.

— Кахи-кахи, — прокаркала пташиним голосом темна кощава істота, висновуючись простоніч з жертовного вогню, що палав біля Нав'їного жертовника. — Що, діти мої, знову затіяли ворохбу супроти богів?

Велика Мати, як завше, явилася невідомо звідкіля — виткалася з нічної темряви, з клубнів чадного диму. У руках в неї тріпотіли чорний

ворон, чорний півень, на плечах побрикувало чорне ягня. Підійшовши до Ведмедя, вирвала з рук старого вояки, затерплого від несподіванки, жертовного ножа й одним порухом перетяла шиї ворону і півню, а затим, скинувши з плечей ягня, точним рухом заколола тварину. Безголові тулуби оросили багрянцем плаский, круглий камінь.

— Се священна жертва нашим богам. Іншої вони нині не потребують. Інша буде завтра — головами наших ворогів.

Стара жінка важко дихала, каркаючи у налякані очі венедів хрипкими словами.

— Чому тут перед жертовником наших богів стоїть цей старець, лежать сі діти, а не переступник, зрадник Венедії? Де він, я вас питаю?

Яструбиний зір вперся у володаря:

— Овсію, виводь з Венедії своїх вояків і дякуй богам, що не стали вони нині дітовбивцями. На віки вічні заклинаю вас не проливати безневинну дитячу кров.

Володар опустився перед Великою Матір'ю на коліна, попросив:

— Благослови, Велика Мати, на ратне діло. Поклала кощаву долоню на його голову:

— Вертайтесь з побідою, діти мої. Вертайтеся живими... — тихо шепотіла. Очі — дві сизі жарини котилися до високого багаття, закочувалися. Нараз вона нагло зникла.

Зашелестіло вражено жертовне коло. Про Апостола і дітей забули. Непослух Великій Матері одразу ж карався смертю од упирів, упирят, видів і видят, од вовчого нападу або укусу велетенської гадюки. Про це

всі знали. З роду до роду передавалися страшні оповідки про те, як карала відьма тих, які ламали її законання.

Дітей віднесли до криївки. Птаха ледве брела, переступаючи важкими ногами, відходячи від переляку. Гориславу ніс Янек на руках, вона так і не прийшла до тями. Апостол пристав, поглядаючи, як крізь дубові воріття у земляному валу вислизали густі лави вершників. Гарцював на своєму конику повеселілий Іломер, навіть у темряві можна було вирізнити його гнучку, доладну постать. Відлунював радістю голос Кореня. Велетенська постать володаря при світлі місяця вражала величчю і спокоєм. Апостол хмурився, згадував три безпомічні дитячі згорточки і чолов'ягу з занесеним над ними ножем. Усе ж переборов у собі загородь, зітхнув, підняв руку, благословив венедійське військо.

Побажав їм перемоги.

І вжахнувся власного благословення.

Люди ж...

Натовп рушив за вояками, проводжаючи до Пралісу. Жебоніли жіночі, дівочі голоси. Вояки, які залишилися охороняти посад, бадьорими голосами бажали повернутися з перемогою. Апостол самотинно німів біля Нав'їного жертовника, пильно його розглядав. На губах спікався гіркий усміх: он воно що...

— Здогадався, Гостю? — вчулося старече ледь чутне шевеління. — За стільки літ венеди і додуматися не могли, яким то побитом Велика Мати знає всі їхні таємниці, яким робом вона падає їм як сніг на голову, коли вони найменше сподіваються...

Стара жінка сиділа, притулившись спиною до дуба-нелиня. Видно було по її розслабленій постаті, що не вперше їй відпочивати під склепінням тисячолітнього старука, позираючи на неспокійний

людський світ чіпким яструбиним зором, і дослухатися вигостреним слухом до звуків людського життя.

— Здогадався... — Апостол підступив ближче, опустився на траву. — Я давно відчував твою присутність під час своїх проповідей. Ти, Росинко, хотіла про щось мене запитати?

— Росинко... — шевеління стончувалося. — Я вже давно забула своє діточе ім'я... І ти забудь, Гостю...

Голос шелестів висхлою мервою.

— Втомилася? — співчутливо запитав її Апостол. — Потерпи ще трохи. Спочинок уже близько.

То була єдина розрада, яку він міг дати цій зболеній стародавній істоті.

Вона згідно кивнула пташиним дзьобом.

— Слава Богу. — схлипнула, заплющуючи очі. — Я так довго жила. Маленькою тікала від людей, бо хотіла жити. От мене й покарано таким безкінечним колом. Не знаю, чи утікала б я від жертовного вогню, якби знала, що мене чекає...

...Колись вони мали зустрітися — Апостол і Велика Мати. Апостол Андрій сердився:

— Пощо морочиш людей своїми вимислами, богами, духами, ідолиськами? Ти ж знала і знаєш істину.

— Не все просто, Гостю, — заклацала вовчим намистом. — Звісно ж, я знала, що на небі і на землі Бог один — від нього життя, краса, світло.

А ти мислиш, венеди також цього не знають? У цього племені своя важка і довга дорога у віках, і в нього також були мудрі поводирі і пророки... А я... Хто багато страждав і багато любив, не може цього не знати. Я ж любила цю землю і страждала від них та за них — своїх то мудрих, то безтямних дітей, — задивилася в далечінь морхлим зором. — Я лише хотіла, але не змогла відібрати від них осі злі дерев'яні цяцьки, — вона щосили стукнула костуром по виряченій пащі ідола Наві і погрозила карлючкуватим пальцем Чорнобогові. — А яке може бути зло від того, що венеди складуть осанну землі, сонцю, небу — Господь багатоликий, безмежний... І віра наша — не віра язичників, про яких ти стільки розповідав. Через неї ми не лише молимося, чинимо треби, а й розмовляємо з Богом, думаємо, любимо, творимо. Так ми ростемо, Гостю. Якщо заснуть наші сонячні боги — засне наша сила і дух. Не стане народу...

— Ти і зараз у це віриш?

— Звісно, Гостю... — вона надовго замовкла. — Страхаюся лише, що чорнобоги, яких сотворив венедійський страх, їхні ідоли — мертві деревини змагаються з людьми і воюють з Богом. Воно завжди так було, але зараз вони вбиваються в пір'я. Людський страх, озлоба, ненависть дають їм сили. Та усе ж венеди таки повинні побачити повний страх, аби його позбутися. І повне зло...

— А ти живитимеш їх своїми чудесами?..

— О, Гостю, та я хотіла, аби мене боялися, тому що часто тільки так можна спинити розбій і ворохбу. Відаєш сам — нешвидко нарід світліє серцем, тяжко росте головою. Сьогодні ти се уздрів. А що буде завтра?..

— Що є уже нині? — задивився на летючу зірку, яка черкнула по небозводу. — Нині венедійською землею пішов Спаситель, Той, який всі людські муки і гріхи взяв на себе. Ця земля, цей нарід буде порятовано.

— А від них? Від моїх венедів, мого народу щось буде залежати? Моєму роду щось буде улягати? А я? Хто я перед лицем Твого Господа?

— Все — Він. Усе від Нього. Небо і вогонь, земля і люди. А ти... Сама відаєш — твій дух чинитиме криваві оргії на цій землі і після твоєї смерти. За твоєю подобизною витешуть венеди дерев'яну ляльку і чинитимуть криваву тризну. Ніхто і не згадає, що не любила ти людської крови, перекорів, зла. Та вони і не зрозуміли тебе, Велика Мати, — назвав звичним у венедів її ім'ям. — Вони тільки знають, що страшна ти була при житті, і боятимуться тебе і після твоєї смерти.

— Значить, все було даремно?..

— Господь розсудить. Для Нього немає нічого таємного. Він бачить і твою гординю, і людей, яких вигубила, і дітей, яких нині порятувала. Тільки в Його власті дати тобі вічне заспокоєння. Я ж бо ні судити тебе, ані прощати не можу. Я буду молитися за спасіння твоєї душі.

— Не треба, Гостю! Вірою ми рівні. Не дитиною нерозумною вибирала я собі долю. Твій Господь пішов на смерть заради всіх людей, я ж пішла заради них хай не на вічне, але задовге життя для смертної істоти. Таке життя непідсильне людині. А я ж мусіла жити... Є правда у твоїх словах, але то не вся правда, я ж бо ще жива, є в мене ще дрібка часу. На цьому капищі ще однієї страшної ляльки не буде. Ти ж бо, либонь, зауважив, що у Великої Матері виросли великі діти...

Людський лемент голоснішав. Венеди повертались після проводів до посаду. Скоро вони будуть тут. Йому треба йти: прощай, Велика Мати...

Був незадоволений. Багато залишилося недомовленим. Не сказав найголовнішого. Чи буде у них ще час? Чи буде? Пробирався до дитячої криївки венедійськими садами, засіяними солом'яними або виплетеними з лози куренями. Венеди у свої маленькі оселі не могли прийняти стільки прибульців. Вузенькою стежиною вийшов до криївки.

Літня спека оспала, надворі було прохолодно, але у земляному сховку було душно від розпалених дитячих тіл. У закутку блимав світлячок, над непритомною Гориславою клопоталася Марія, вона прикладала мокрого рушника до лоба виснаженої, худої жінки.

— Так до пам'яті і не приходила, — стривожено звернулася до Апостола, — марить, кличе дітей.

— Хто вона?

— Нещастя людське. Жила з бортничами, якісь розбійники з Пралісу поглумилися. Прибилася до Венедії. Коли понесла, — хотіла втопитися. І від дітей спершу відмовлялася. Але потроху звикла, полюбила. Мати ж...

— Діти не винні. Та й на ній немає ніякої вини.

Жінка на той час скинулася, тяжко застогнала, у кутиках губ скипіла піна.

Апостол поклав долоню на лоба. Жар обпік шкіру. Бідолаха судомно смикнулася і затихла, дихання потроху заспокоювалося. Апостол проказував слова молитви. Опустившись на коліна, вторила Марія. По часі Апостол підвівся і з сусідньої лежанки переніс до матері двох сплячих дітей. Жінка міцно пригорнула їх худими руками і, повернувшись на бік, спокійно заснула, без марень і стогонів.

"Вона забуде, — думав і молився Апостол — Треба, щоб вона забула".

Вибрався з криївки. Вмостився біля входу, задивився у високе зоряне небо, де раз по раз, прокреслюючи небозвід, летіли й летіли на землю зорі. І гасли... О, як йому зараз хотілося змести з небес оті мерехтливі світлячки: нехай буде темно, і жодна людина не зможе відшукати іншу, жоден голос не докличиться іншого голосу. Скоро, думав Апостол, ця земля запахне великою кров'ю. А потім заридають жони, заплачуть діти,

запалають поховальні вогнища. І що тут може подіяти він — учень Господа, коли люди не знають Господа, не знають милосердя. Він бачив, як численні народи подібно до сарани здіймаються з насиджених місць і, охоплені спрагою вбивати, руйнувати, палити, йдуть по чужі землі, чужі скарби. Апостол думав, як би щасливо жили люди на великій Божій землі, де для всіх є місце, для всіх сходить сонце, коли б кожна людина, де би вона не жила, почула, сприйняла першу, найголовнішу заповідь: "Не убий..."

"Не убий", — заклинав, та знав, чув, бачив: звір уже вирвався на вселенські простори й ошалів від духу людської крови і страху. Все просто, — смертельна печаль пекла душу,— усе ж зовсім просто. Люди! Люди! Прийдіть до Христа, прийміть у свою душу Христа, і звір сконає у голодних корчах.

...Прийміть у душі любов.

Була ще остання хвилина миру. Ще тільки середина ріки. Кривавий перевізник вагався. Два береги. Два народи. У вічній річці загусала стояча вода часу. Перевізник змахнув веслами.

Апостол прислухався до нічних запахів — трави, бервення, квіти, скресала прохолодна роса, дух проростання, цвітіння, буявіння входив у нього живлющою силою. Срібними переливами дзенькотіла нічна пташка, кричали сичі. Вдалині гудів Праліс — таємниче і дрімотливо. Спали діти. Апостол уже звик до цих запахів, кольорів, голосів. Але сьогодні він вчував ще й інше — всеохопний дух страху заливав довкілля дрягкою рідиною і не давав дихати. Се він, страх, породив таку нестерпну людську тишу, в якій затерпали серця, аби не пропустити час, коли примарне "щось" постане во плоті і яві. О, венеди не спали. Прислухалися до звичного "Вартуй!" — "Вартуй!", що відлунювало від земляних шанців. Шепотіли слова молитов і заклинань. Припадали до сирої землі як до своєї колиски і матері. Народ, вийшовши з храму природи, ще встигнувши набудувати рукотворних палаців і замків, ще не поділившись на "твоє" і "моє", вимірював свої багатства не кількістю

пролитої крови, а кількістю пролитого поту. Що могли чужинці забрати у нього, небагатого на золото і самоцвіти? Землю? Величаву, буйну, неприборкану? Апостол Андрій похитав головою: неможливо, бо ж вона не кориться мечу і вогню — тільки мозольним добрим рукам.

Люди... Люди... Скресали сльоза в очах Апостола. Ще є час, ще можна зупинитися. Смерть безвинно убієнного — се і твоя погибель.

Перевізник змахнув веслами — збурунилися темні хвилі. Оскаженіла гладь Вічної Ріки здригнулася, вигнулася, понесла-а-ся!!, змиваючи те, що не-підвладне плинові. Майнуло стебельце дитячої руки, зойкнула юна дівчина, востаннє зблиснула золота маківка білостінного будиночка, похилилося дерево. Й усе швидше замиготіли весла кривавого перевізника. Ми вийшли з тебе йувійдемо в потік... Починався вселенський загул народів, зманених мріями про багаті райські краї, де життя бездоріжне, але сите й безклопітне.

Здригнулася земля. Апостол скинувся і поклав долоні на траву, одчайдушно впирався усім тілом, намагаючись зупинити страшний зрух, двиготіння.

Пізно...

Із високого дерев'яного хреста на зловісній горі Голгофі скрапувала і скрапувала додолу кров юного Господа. І плакав він за цими людьми, цією україною, цією землею.

І добре бачили зайди його криваві сльози і муки.

І не зупинилися...

Глава 4 КАРА

Гор бачив вогонь, що вигойдувався над Зеленою верховиною, і ґзився: проклята вовчиця!

Пояснював зверхникам вандалів, що се значить, намагався їх зрухнути: венедів можна було перелапати купами біля Венедії як куріпок. Ті відмахувалися від нього, як від надокучливого джмеля. Були впевнені у перемозі, війська прибувало з кожним днем дедалі більше. Ще ніколи такою силою не йшли вони на слов'янські землі. Та все ж треба було поспішати, тому що закінчувався запас харчів. Худобу, яку гнали за собою, майже вирізали, все менше дичини з Пралісу приносили мисливці, околиці опустіли. Розриті ями з покинутих венедами городищ і висілків часто були заповнені затруєними харчами. Дочекавшись підходу головних сил, владика вандалів Сіґурд скочив на коня і затрубив у оленячий ріг: на Венедію!

Бечак зі своїми головорубами виступав першим. До Гора приставив охоронців, ба, швидше наглядачів, аби не провалився крізь землю, як минулого разу, наказав вести найкоротшим шляхом. Гора лихоманило од нетерплячки. Він позирав на море бородатих, скуйовджених голів, на ліс списів за своєю спиною і впивався хвилиною, коли навколішки до нього виповзе Овсій з малим гадюченям Іломером і проситиме у нього милости. О-го-го! Милість царя венедів — пресвітлого вельможного Гора — дорого коштує. Немає у них таких добр, щоб її купити...

Гор твердою рукою правував коня до Ведмежого логу. Звідти торувала торгова дорога на посад. Венедійські залоги вони оминуть, з ними можна буде розправитися потім. Не посилати ж направду тисячне військо, аби викурювати жменьку бовдурів з мишиних нір. Гор потирав руки... Ненависть до свого роду з кожним днем палила дедалі більше. То вже була не лише задавнена кривда за своє невдатне владикування. Після того, як продав грекам свою доньку Орисю, став гоєм для родаків, знав, що чекає його у Венедії, якщо спробує сам-один з'явитися перед їхні очі. Він переступник. Переступив законання венедійських богів і пращурів. Значить, він змінить богів і упокорить людей. І поставить свій закон, за яким господар цього краю не пертиме рала до сьомого поту, а

прийматиме почесті, славу, пошанівок, як заведено в інших племен і народів.

У Ведмежому їх стріли опустілі дворища. Білі грибки осель тулилися до високої гірки. Гор мицявся від обійстя до обійстя і тикав новеньким грецьким мечем у землю, винюхував ями. Ледве набралося на підобідок зверхникам. Прості вої ремствували. Бечак витер рукою засмальцьованого рота, зареготав: "Животи набехтаєте там!" — Правиця на дорогу, котра ділила Праліс на дві половини. Голодні, сердиті, помчали на Венедію. Гор вів мимо Змііної ущелини, а там знову вони вискочать на торговий шлях. Гор тримався у людській гущавині, стерігся узбіч, де його могла настигнути мстива стріла венедійських вивідувачів. Та все було спокійно. Навіть птахи перестали співати, наполохане гайвороння темним хмаровинням клужляло над військом. Гор роззирався і міркував, що Іломер таки неодмінно пронюхав про їхній похід. Тонкий, швидкий, як рись, молодий начільник не виходив йому з голови. Не міг забути, як той на повному скаку перелетів через скельні виступи з високого обриву і помчав за грецькими стругами, сиплячи слова прокляття і страшних погроз йому — Гору.

Він тоді відсидівся у дуплі високої липи, страхаючись навіть дихати. Довкруг шмигали венедійські загони. Пронесло.

Іломер усе своє дитинство провів на вовчій горі у відьми, він знається з духами і вочевидь володіє чаклунськими таємницями. Не буде спокою, поки він живий. Іломер має умерти першим, — вирішив Гор, нахиляючись до кінської гриви і поправляючи мішок зі стрілами, який боляче бив його по ногах.

Вони уже вступили у довгу ложбинку поміж високих заліснених пагорбів. Військо почало витягатися у довгу, гнучку гадину.

Гор насторожено зиркнув по сторонах і нараз відчув, що щось таки негаразд. І вже тоді над самісіньким його вухом просвистіла стріла.

— Не влучив, — застогнав Овсій, рвучи повіддя. — Але він не повинен утекти, братове! Вперед! За Венедію! Юра!!! — голосно згукнув Юрія Побідника.

— Юра-а-а!!! — підхопили венеди.

Перша лава вершників ударила в лоб колоні чужинців. Ще інша на повному скаку скотилася з пагорба і вдарила в середину. Захропіли коні, брязнули мечі. Увсібіч бризнула кров від розрубаних голів, впали коні, скидаючись у передсмертних корчах. Невдовзі на всьому проміжку колони вандалів утворилося декілька вогняних коловоротів, які почали вкручувати, втягувати в себе вояків.

Овсій, залишаючи за собою гори трупів, проривався до середини, туди, де виднілася гострякувата постава Гора. Побіч нього розмахували двосічниками Медвідь та Орлик. Сили були нерівні, їх заливали хижі хвилі чужинських ратників. Відбиваючись, венеди затягували ворога все далі вглиб ложбинки. Овсій лихоманково поблискував очима: Гор щез.

— Де ти, злодійцю, татю?! Виходь на герць, підляку! Де ти ховаєшся, боягузе?!

— Володарю! — кричав до Овсія Ведмідь. — Давай сигнал відходу, інакше нас всіх тут перетопчуть!

Вороги справді швидко перебудувалися. Почали вискакувати на пагорб, аби звідти ударити самим у спину. Овсій ще раз стьобнув поглядом лави чужинців і звів до рота срібну сурму, яка враз перекрила звуки лиховісної брані. Венеди окремими загонами почали вириватися з бойовища і, галопом перескочивши пагорби, знову згрупувалися на ходу в бойові порядки попереду ворогів. Їм навздогін летіли стріли, свистіли списи, мчали розлючені вандали.

Гор у брань так і не вступив. Навколішки виповз з кривавої крутіжі і, пригинаючись, дременув вперед, до зеленої стіни Пралісу біля Змііної ущелини. Звідтіля, вибравшись на крислате дерево, спостерігав за січчю. Ойкнуло серце, коли поруч промчали венедійські вершники. Припавши до стовбура, зашепотів імена і своїх, і чужих богів, закликаючи на поміч.

У круговерті його не помітили. Роззиратися по деревах було ніколи. Мигнуло ще декілька миттєвостей, він обережно визирнув зі своєї засідки: просто під ним мчав на білому Урай-коні Овсій, за яким по п'ятах стукотіли копита коней вандалів.

Гор прицілився. Затремтіла звільнена тятива. Овсій оглянувся, захрипів до своїх побратимів, вказуючи рукою на нього, Гора, голова якого висновувалася з густої зелені. Пізно! Хилилася голова, опускалися плечі. Кінь все мчав і мчав мертвого верхівня вперед, а той, хто колись був його братом, уже стояв на дорозі, вказуючи напрямок чужинцям, і голосно реготав, хитаючись і пританцьовуючи.

Ошалілі від крови, розлючені, роздратовані, увірвалися вандали в Змііну ущелину. На розлогій пласкій галявині в оточенні кам'яного громаддя знову закипіла битва. Іломер зі своїм загоном заховався у криївках і звідтіля спостерігав за кривавою веремією. Тричі сурмила його сурма, але, оточені переважаючими силами ворога, венеди не могли прорватися до узбіччя галяви. Їм залишалося лише мовчки спостерігати, як гинуть побратими, і скрипіти од безсилля зубами. Приповз Орлик, тягнучи на собі мертве тіло Овсія. Вибрався Чорногуз і ранений у ліву руку Ведмідь. Ще декільком вдалося непомітно прослизнути у наперед заладовані кам'яні нори. Та більшість першого загону полягла під довгими головорубами ворогів. Бій затихав, вандали почали спішуватися і діловито обходити місце побоїща. Добивали при світлі смолоскипів і своїх, і чужих. Бечак, похляпуючи Гора по плечу, виставляв охорону біля входу в ущелину, про подальший похід нічого було й думати. Носили хмиз для багать, ночувати збиралися тут же, на місці боїща. Венеди затамували подих, коли уверх по урвищу рушив загін нюхачів,

роззираючи місцевість. Проте скоро розворушили ціле кубло гадюк і з вереском помчали вниз, нажахано лементуючи. Бечак смикнувся, але Гор заспокоїв: змії живуть тільки в кам'яних гніздовищах, вниз вони не спускаються.

Товстий, налитий жиром черевань з маленькими очима підсунувся ближче до вогнища. Гор відступив у темінь, прислухався.

Галявина потроху затихала. Швидко сутеніло. Іломер з Лебедем, Коренем, Пугачем напружено вдивлялися вниз. Почулося шарудіння, Лебідь вхопився за меча.

— Облиш, — прошепотів Іломер, очі дивно заблищали. — То Кара...

Хлопці вжахнулися. Кара — смертна рука Великої Матері. Венеди поговорювали тихцем, що то сама відьма перевтілюється у гігантську шкурупею, аби покарати страшною смертю тих, які не коряться її законанням.

— Я думав, то жіночі баєчки. Іломер хмикнув:

— Дивися добре...

Побіля їхніх ніг тягнувся і тягнувся білоголовий довжелезний, товстий спрут з чорним, лискучим тулубом. З іншого, нетутешнього, світу виповзла сама всемогутня Киліяна, вистежуючи свою жертву. Вона, здавалося, не помічала їхньої присутности або зневажливо оминала смертні людські істоти. Час від часу зводила голову й нахилялася над урвищем. Мигнула у темряві біла голова. Хлопці перевели подих.

— Я думав: вона по наші душі, — прошепотів Лебідь, витираючи лоба.

— Дурень, — Іломера було ледь чути. — То кара не для воїна, а для ускока, переступника. Дітопродавця...

Корінь перехрестився.

За темними хмарами заховалася остання зірка.

Гор, закутавшись у теплого грецького плаща з срібними чепрагами — плата за золотокосу дочку, — стовбичив посеред сонних вандалів і насторожено прислухався. Неподалік, розкинувши руки у траві, лежав мертвий Пугач — колишній його дружко по молодих грищах, ще далі вдивлявся розплющеними очима на відблиски багаття найстаріший воєвода Венедії Вирвихвіст. Водив його колись на мисливські лови. Гор відчув страх, руки похололи. Він заспокоював себе, що тут безпечно, ущелина надійно охороняється, миша не прослизне. Вдивлявся у темне, хилитке од летючих оболоків громаддя, що нависало над станом, і раптом вистуджено хрипнув: прокляття! Цього не може бути! Вершаки скель справді ворушилися. Бечак скинувся на його крик побіля багаття і знову захріп. Гор хотів уже вчепитися у нього, просити, благати, аби той негайно піднімав військо і вибирався з цього зміїного логова, але тут щось слизьке і холодне доторкнулося до ніг і міцно їх стиснуло у залізних обіймах. Крик застиг у горлі — поволі збираючись по ньому, як по хилиткому стовбуру, обвиваючи його сув'яззю чорних петель, до шиї піднімалася велетенська білоголова гадюка. У вогняній пащі тремтів язичок, то торкаючи його шкіри, то враз западаючи у червоне жерло.

Гор завмер, скований цупкими обіймами і нелюдським страхом. Що се?

Гадюка обвилася навколо шиї, і до його обличчя повільно почала наближатися жахлива, біла, як сніг, голова змії, заглядаючи йому у вічі жовтими слюдяними кришталиками. Він дивився у них, розчинявся, малів, божеволів у тому світінні: Кара! Кара!!! Вона таки відшукала мене. Він подумки заголосив, завив безумним риком, і мовби вчувши той

утробний вереск, йому в лад почала похитуватися біла велетенська голова. Я не хочу вмирати, благав він, я повинен жити! Жити! Я відведу вандалів у степи, на скіфів... Вони ніколи сюди не повернуться... Я відшукаю Орисю і приведу її назад у Венедію... Овсій... Я стану батьком для синів Овсія... Я... Я... Він таки намірився щось прошепотіти вголос до потвори, яка його спеленала, але тут знову мигнуло жало, затремтіло, і змія ще тугіше стиснула йому горлянку, ще ближче нахилилася до очей, спиваючи з них жовтим світінням усі барви. У ньому забилося, заскавучало: рятуйте! Пробі!!! Люди чи духи, звільніть мене, ряту-у-у... Та, скований смертним холодом, уже не міг ні поворушитися, ні розціпити рота. Закам'янілим бовваном маячив над сонною землею й не чув уже ні того, як зненацька гойднулися скелі, велетенське каміння посипалося на сплячих чужинців, як з пітьми виринула хмара стріл, списів, як захрипів, видираючи стрілу з горла товстий, звіруватий Бечак, як тисячне військо, ревучи од страху, кинулося чимдуж до вузького проходу з ущелини, але там їх привалили скелі і поглинула земля.

Вже на світанку до нього підійшов Іломер, витираючи руки об ногавки.

— Карай його, Каро! — прорізався у збісілу свідомість жорсткий голос молодого начільника, і жало торкнулося губ. Мертвих губ. Помер від страху.

Венеди зібрали своїх полеглих побратимів і повантажили їх на вози, забрані зі стану вандалів. За возами погнали пов'язаних полоненців. Повертались переможцями. Та не було радісних вигуків, ані побідних пісень. У битві загинула майже половина венедійського війська.

Посуворілий їхав на своєму Вогнику, звісивши чорняву голову, молодий начільник. На нього було страшно дивитися: чорні очі викрешували дикий вогонь, губи бліді, міцно стиснені. За добу подорослішав, змужнів. Вертався у Венедію не юнаком-шибайголовою, а воєводою, мужем, чиє серце обпекла втрата найдорожчих людей.

"А що попереду, — думав він, невидюще поглядаючи на труп Овсія, — розбили на голову тільки один загін супостатів. А вивідувачі доносять, що йдуть їх тьми неміряні і нелічені. Як зберегти людей? Як зберегти народ?"

Озирнувся, оглядаючи своє військо, пристрожив коня і чіпко вхопив за груди Лебедя.

— Сучий сину, — шипів, — Чом не вислав вперед вивідувачів? Тобі наказано за цим слідкувати. Чи забув? За безпам'ятство наступного разу уб'ю на місці.

Білобрисий, весь скривавлений юнак сторопів:

— Іломере, вояки ледве плентаються. Коні потомлені. Дві ж ночі не спали.

— Потомлені? Але живі? І, либонь, таки хочуть жити? Роби, що велено! — голос дзенькнув залізом. Лебідь крутнувся і помчав у хвіст колони. Невдовзі венеди підтягнулися, порівняли порядки. Всі одразу збагнули, чия рука правуватиме військом. А, можливо, і всією Венедією. Минули часи добродушного, мудрого, розмисливого оратая Овсія. Повіддя священного Урай-коня натягатимеме грізна і могутня рука жорстокого владики.

Сивовусі старшини, які чули нагінку молодого начільника Лебедю, перешіптувалися:

— Венеди — вільний нарід. Не корилися ніколи ані чужим зайдам, ані власним ускокам. Круто береться молодик. А ще ж невідомо, чи оберуть його на Овсіїв стіл.

Лебідь наздогнав Іломера, коли вдалині замріли земляні вали посаду.

— Ти полегше у Венедії, — попросив, затинаючись і притримуючи ранену руку. — Стримай характер, прошу тебе від усіх нас. Сам відаєш і без мене — не люблять дубового кия венеди. А попереду ж віче. Хочемо кричати тебе на володаря. Чи ж погодиться старшина?

Іломер круто осадив коня.

— Мислиш, владарства бажаю? Царювання. Золотого начільника та пишних шат? Я хочу зробити струга і попливти Рай-рікою, де чекає мене моя Лада, — чорні очі пекли чорною тугою. — Венеди — вільний нарід... — передражнив сердито. — Спати вільний. Бомки бити? На всю Венедію одна ливарня. За зброю платимо втридорога грекам. Вали ціле літо збиралися підсипати. Зібралися? Розповідав нам Гість про величні міста і храми, кам'яні фортеці. А ми що, не можемо? Пиками не вийшли? Руки слабенькі? Голови порожні? Іди з очей, Лебедю. Не трави душу, не влада мені в голові. Ой брате, не влада.

Ворота були відчинені навстіж. До загону з лементом бігли жінки, дибуляли старці, з радісним вереском мчали діти. Іломер почужілими очима дивився на людську крутіж перед валами.

— Та тут, — замислено проговорив кудись вбік, — оте військо, що залягло у Ведмежому, виставило би засідку і перебило би нас до ноги, як куріпок. Хто дозволив відчиняти ворота? Хто випустив людей за вали? — Лебідь винувато закрутився у сідлі. — Тож-бо й воно...

Вирвався з гурту і не відповідаючи на слова привіту і ушанування, на розложисте "Юра!", поскакав на своєму вороному до відчинених воріт посаду. Сам. Один. Стрімка, доладна постава злютована з чорним, гривастим скакуном, жодної подряпини після жорстокої січі. Всі рани в серці.

Глава 5 ТРИЗНА

Перед погребальною учтою вчинили требу. Сього уже не могли заборонити ані Велика Мати, ані всі духи земні та небесні. Таке було законання предків. Один за одним підводили до Нав'їного жертовника полоненців і кам'яним біяком проламували голови. Чужинці жерґотіли щось незнайомою ріжучою мовою, перелякано крутили білками очищ. До них ні у кого не було жалощів. Кров щедрою рікою лилася до жертовника Наві і Чорнобога. Венеди мовчазливо спостерігали за кривавим дійством, мовчки відтягали тіла до розритої ями, скидали їх туди без вогню, закляття, прощення. Закидали землею. Поночі. При світлі смолоскипів, аби не осквернити очей Ясновида ворожою кров'ю.

А на світанку спалахнули погребальні вогнища. Душі венедів по першому сонячному променю летіли у Вирай — сонячну країну, де немає горя, смерти, де всі люди браття і де живуть всі проминулі покоління венедів.

Лунали молитви, пісні, голосні прощальні крики проводжали душі володаря Овсія, воєводу Сокола, чотника Білку за небокрай земного життя. Померхла Ярина тулила до себе двійко зарюмсаних синків, намагалася стулити уста у подобу усмішки, але стріла, яка убила її мужа, влучила і її в саме серце. Жінка тихо, болісно стогнала, й од тих звуків усім ставало моторошно та неспокійно. Старійшини племені ніяк не могли спрямувати погребальну учту звичаєвим руслом. Ритуальні дійства вражали урочистістю та пишнотою, все йшло віками заведеним порядком, та щось в самій середині венедійського натовпу зламалася, надто багато живої крови витекло з неї, і знекровлене плем'я ніяк не могло погамувати в собі відчуття страшного, непоправного лиха. Так, — думали венеди, — родаки зачерпнули повним серцем манливого спокою та побільшили клопоти живих. Бо повільно росте народ, коли так знагла уривається сув'язь батьків і дітей. Тяжко переборює він власну малість, приниженість, дитячі страхи невідомого.

Замислені, зосереджені поверталися венеди до Священного дуба, де мали відбутися вибори нового володаря. Апостол з ними не пішов. Опустившись на коліна перед недбало впорядкованою могилою

вандалів, молився за упокій їхніх душ. Ще учора вони були песиголовцями, татями, розбійниками, вбійниками, які прийшли з мечем, громом, вогнем, охоплені гріховним колом ненависти, але ось лежать вони — міцні, дужі чоловіки — у теплому, лагідному ложі землі Венедії, і тепер лише безмежний жаль відчував Апостол Андрій до сих заблуканих, впокорених смертю людей, які, народившись у темряві, прожили в темряві і пішли у вічний морок.

Та, може... Може, вічна круговерть народжень, смертей все ж витягне їхні душі із вічної непритомности духу і молитви їхніх помудрілих нащадків порятують їх для світла, добра, а отже для нового життя.

Апостол молився. Побіч нього кулилися сиротливі постаті Марії, Птахи, знерухомілої Ярини. Янек, зіщулившись сірим горобчиком за могильним пагорбом, шукав Слово для свого нового Бога, та, розгублений, знічений, ніяк не знаходив його. Се — чужинці, вороги! Він здивовано подивлявся обличчя свого дивного Учителя, воно світилося спокоєм, добротою, мудрістю, якимось несказанним стражданням. Апостол нічого не пояснював, вірив — його маленька паства все збагне без слів. Якщо не тепер, то колись, потім. Якщо не вони, то їхні діти... Він давав їм ключа, котрим одчиняють двері найвищих земних премудростей і найбільших таємниць...

Апостол молився за ворогів Венедії.

— Людоньки! — прорізав тишу лемент старої жінки. — Людоньки! Гляньте! Дивіться!!! Чужинець колінкує перед могильником наших ворогів. Він молиться за них. Він сам єси наш ворог, бо накликає на нас мсту чужих богів!..

Апостол, посмутнівши, спостерігав за венедами. Люди були ті ж. Знайомі обличчя, постави. Перевернувся піщаний годинник. Те що було

дном — темним, хитливим — стало верхом. Перевернувся час. Полетіло перше каміння.

...Полетіло перше каміння, і Андрій вперше зрозумів, що за все потрібно платити. За миті просвітленої радости спілкування з Учителем, тим, Хто називав себе Сином Людським, хто був сином землі, рожденним земною жінкою з Назарета, але від якого струмувало небесне світло. Андрій метався вулицями Єрусалима, сіпаючи за огорожі, позираючи у вікна будинків. Куди ж Його повели? Неподалік на високих терасах світився біло-золотий Храм. Таємничий і грізний земний осідок Предвічного. Там метушилися люди, у жіночому притворі гомоніли жінки, курився жертовний димок. Було відчинено навстіж усі дванадцять брам, в які впливали нескінченні потоки прочан. Андрій знав, що нині, напередодні свят, у пишному залі кам'яних плит засідає Верховна Рада — сенедріон. Одягнуті в розкішні шати, первосвященики вершать суд на життям і смертю злочинців. Шум і гамір вказував на те, що там щось діялося. Але ж Він не міг бути там... Туди тягнуть лише грішників, нечестивців. Усе ж ноги самі вели до цього судного місця. Перехожі сахалися знавіснілого, майже безумного сивого чоловіка з старечими очима і молодою шкірою, молодою статурою. Тоді його плоть ще змагалася з тим страшним тягарем, котрий зсунувся на неї. Андрій біг до Храму і умовляв себе, що він надаремно прямує туди: його Учитель давно уже на волі й нічого не трапилося на Оливковій горі. Лихий сон ось зараз минеться, розвіється. Зараз за цим закрутом, за цим деревом, за цим колодязем йому назустріч ступить Він — равві, усміхнеться до нього самовито і мудро, покладе йому долоню на голову, і він притихне, як мала дитина, яка нарешті опісля безмежно довгих блукань повернулася додому, до вогню, до затишку.

Але полетіло перше каміння і гігантське павутиння обплутало своїми цупкими волокнами єрусалимську невелику торгову площу, померх небозвід, рудою іржею покрилися стіни будинків, гидка каламуть заступила простір. Це був присмерк часу, далі мала бути вічна темінь, вічний морок. І мовби у півсні бачив Андрій юрбу лихих, оскаженілих людей, які стискали у своїх руках каміння.

— Се також один з лиходіїв, які ходили за тим богохульником. Диявольське поріддя! Грішник!!! За нашим Законом — смерть йому!

Крики наростали, але юрба поки що лише насторожено спостерігала за ним, не починаючи ніяких дій. Вона була ще в тому стані, коли щось чи хтось могли перемкнути її увагу на інше. Та уже десь у самому осерді цього утворення повільно почав розкручуватися людський коловорот, аби захопити і задавити його смертельною петлею. Драглиста людська гуща повільно злютовувалася єдиним духом ненависти, нетерпимости, по ній уже розходилися судомні брижі криків, піднятих кулаків, насуплених брів. І він якось одразу забув, що це не його ненавидять, не його гонять, не йому погрожують. Це не його убивають... Його руки зринули вперед, благаючи милосердя, але з ревінням високо скинулися хвилі і його затопили напливи людської злоби, а плоть збунтувалася проти незворотного, що насувалося на неї.

У нього летіло каміння, й тіло спалахувало густими згустками болю, розпачу. Не було кого благати, куди тікати. Він не бачив людей, велетенська багатоголова потвора сунула на нього, шкірячи гнилі зуби, обвіваючи смердючим диханням. Він тонув у кривавих водах, ще мить, ще камінь... Заволав, закриваючи голову скривавленими долонями, ще встигши подумати: ось воно наздогнало його знову, і що супроти цього безпорадна маленька істота, її душа, її слово? Істина, ще недавно така близька, знову недосяжна, за сімома морями, за сімома замками. І воля знову неможлива.

Тиша...

Відвів руки: люди розтікалися, на ходу припасовуючи на голові пов'язки, поправляючи перев'язи на халатах. Що зупинило цей смертельний скип люті?

Дорогою йшов тендітний чоловік, тягнучи на зігнутій спині велетенського, грубо збитого дерев'яного хреста.

Римські легіонери, покрикуючи, розмахуючи мечами, пробивали в густому натовпі вузький прозір, але не могли захистити від пльовків, улюлюкання, гострих патериць. Та навіть вселюдське навіженство не могло стерти з Його лиця виразу безмежного спокою, доброти і жалости. Не до себе... Сумирно роззирався довкруж. Прощався і прощав. Плакав кривавими сльозами й ними благословляв своїх мучителів.

Господи всього сущого! Чому ти не взяв для себе могутній людський торс, залізні мускули, крем'яні суглоби, щоб якщо й не розметати цих вертлявих земних черв'яків, то хоча б мати силу для цієї і майбутньої муки.

Щоб мати силу бодай тягнути цього ганебного важкого хреста...

Андрій, витираючи липку, теплу кров з очей, кинувся навперейми людському потокові, вгрузаючи в нього, пробиваючись до дороги.

— Равві!!! Равві!!! Я тут, я з тобою, равві!

Його недавні мучителі оглядалися на нього і, упізнавши, відкидали на обочу з реготом, злорадними криками.

— Куди Його повели? — плакав Андрій, струшуючись усім зболілим тілом.

Куди Ти йдеш, Господи? Заради кого?

Він чвалав за людською рікою, дорога вивищувалася, сонце знову клало чорну пекучу десницю на голови, плечі, просто під ноги, в куряву, а йому усе здавалося, що смеркає, що час з незворотною швидкістю витікає, висипається крізь пробите днище цього світу. Він упізнавав і все не міг впізнати страшну гору над Єрусалимом — Голгофу.

Апостол Андрій, посмутнівши, спостерігав за венедами. "Отак і живемо, — соталося у ньому. — Отак і живем... "

Коли світ зненавидить, знайте, що Мене він зненавидів перше за вас...

Глава 6 ВОЛОДАР

Змотузованих, їх притягнули знову до жертовника. Здавалося весь колобіг життя Венедії замкнувся навколо цієї велетенської каменюки, поруділої од людської крівці. У судному колі стояли самі лише вояки, оперезані мечами, ті, хто мав право вирішувати, обирати, судити. Апостола вирвали із розлюченого вдовиного сирітського жіночого гурту: не ті часи, аби допускати самочинну розправу. Законання Великої Матері тверде, й ламати його треба гуртом, аби не наразитися знову на її докори. Похмуро, стримано привели на велику раду. Стиснені вуста, похмурі погляди свідчили про одне: суд у їхніх головах уже відбувся і був він безжальним.

Але їхнє рішення мав затвердити своїм словом новий володар племені.

Новий вождь. Провідник.

Лебідь і Корінь вигукнули ім'я Іломера. Сивовусі мужі стрінули його ім'я мертвою мовчанкою.

Сивокінь, ступивши в коло і поклонившись громаді низько до землі, назвав ім'я старого Ведмедя — розмисливого, досвідченого воєводу, котрий побував не в одній брані і був неперевершеним у ловецьких трудах. Добре умів тримати меча і рало, твердий у вірі своїх предків.

— Ведмідь, — промовляв Сивокінь, цілячи вказівним перстом на присадкуватого, широкоплечого чоловіка з прямим, темним, обснованим

сріблястими нитями волоссям, з лівою рукою на перев'язі — з роду Світозара. Він буде берегти наш Закон і наше Слово. Ведмідь — мудрий вояка, можній і обережний. Він шанує богів, зможе уласкавити духів. Кричіть Ведмедя!

Схвально закричав тільки голубоокий чотник Гримич. Решта згідно кивали головами, подзенькували мечами та мовчали. Чухали лоби.

— Що чините, венеди?! — перевальцем вступив у коло старий Ведмідь, спаленілий од гніву. — Венедія у небезпеці, а ви хочете посадити на володарський стіл старе луб'я? Не колишніми заслугами прийшли ми сюди хизуватися, не про минулі подвиги згадувати. Тре думати про завтра. Іломер молодий, крутий, запальний, але в ньому горить пломінець нашої будучої сили і могуті. Дякую за честь, Сивоконю, та вона мені вже не по плечу. Я свій меч і свій голос піднімаю за сина Великої Матері.

Старійшини обурено загули:

— Недобре, Ведмедю, відмовлятися від честі послужити нашому родові.

— Служив і до скону служитиму нашій землі, нашим богам, нашому племені, та немає більшого нещастя, коли в час біди на священного коника підсаджують слабосилого старця, який не може ним правувати. Кричіть Іломера!

Молоді ватажники завзято дерли горлянки: "Іломе-е-ера!!!" Старшина мовчала, насторожено поглядали на похмурого хлопця, який байдуже копилив губу трохи віддалік загального кола, удавав, що вибори його не стосуються: молодий... замолодий... Та й з характером таким, що чекай усього. Сивокінь обурено бряжчав мечем: "Не буде діла з такого сопливого володаря".

— Буде!!! — ступив в коло Орлик. — Бачив його в бою — сотні вартий. Має відважне серце і сильний духом. Та ще, згадайте, венеди, яким був завіт Світозара, кого заповів на свій стіл Овсій.

— Бути першим в ратній справі ще не все, а завіт мусить ствердити спільна голова. Голова Венедії, — смикав вуса цибатий Чорногуз. — До володарського чину треба мудрости.

Вихор на знак згоди брязнув мечем.

Сперечалися довго, затято. Врешті пішли навкулачки. Старі вояки Іломера не хотіли, та коли Ясновид вмочив свого пальця в священну чашу, показуючи полудень, принишкли, роззирнулися — час! — і, прогудівши ім'я нового начільника, стукнули мечами об щити. Рішення було не голосне, але однодушне: не подобається Іломер, та більше нікого. У час біди вождів не обирають... Самі приходять і піднімають червленого владичого меча. Піднімають ті, хто бере на себе повну відповідальність за увесь нарід. А мудрість вічового кола — бачити, хто на часі.

Дурість вождя: вірити, що се навічно. Вічна омана володарів.

Вивели священного коня. Всі смакували довгу виправу молодого начільника з конем Юри-побідника. Іломер поклав на його спину свою легку руку, та розважати венедів не став. Священний коник доброї породи, та застояний у загоні, ситий та дурний, куди там до його Вогника. Навіть кроку не зробив. Похропів, пов'юнився, похвицявся, пару разів здибився і, звісно, завмер під умілою рукою, бувалого наїзника. Повільно рушив Іломер довкруг Священного дуба, повагом в'їхав знову у коло вояків, неквапно спішився, став на коліна — посипали старійшини йому на голову попіл, вимазали багном, змусили з'їсти добру жменю землі, аби не забував, кому служить, для чого сідає на володарський стіл. Потім над його головою зацвіла залізна ружа мечів. Коли звівся на рівні ноги, до того байдужі очі нараз пахнули чорним, ярим зблиском:

— Венеди, слухайте усі! Присягаюся служити вам вірою і правдою. Але владу беру в лихий час, тож і од вас вимагатиму порядку і служби!

— Заговорив... — пошепки зітхнув Сивокінь. — Говорить про порядок та на умі покора... Почепили собі на шию ярмо самовільно венеди... І я — дурень. — І вже уголос: — Чини требу, вельможний володарю, доведи, що дорогі тобі наші Закони, що не допустиш осквернення наших богів. Чужинець зробив переступ. Ми прийняли його з пошаною, та він вчинив наругу у нашому домі. Чини требу, володарю!

Виводили зв'язаного Апостола.

— Заборонила нам Велика Матір посягати на життя сього чужинця. — глухо відказав Іломер, спідлоба зиркаючи на Апостола, — Відпустимо його з миром.

— Шануємо Велику Матір, — вирвався вперед Соколенко — син полеглого воєводи Сокола. — Але то було сказано нею вчора. Нині ж чужинець вчинив кощунство, а ти сам добре відаєш, що не прощає такого Венедія, не прощають такого наші боги. Ти щойно присягнув на червленому мечі, що служитимеш Венедії, тож служи, володарю! Служи! Бо є сили вищі за тебе, а ми ж не хочемо сваритися ні з Наві, ні з Чорнобогом. Служи, володарю! — уже погрозливо закінчив Соколенко, простягаючи йому рукояття жертовного молота. Мовчав.

Змикалося довкруж людське коло. Лунали крики, лайка, погрози.

Іломер простягнув правицю й цупко вхопив держак кам'яного біяка. Сивокінь втішено подумав: тільки б раз упокорився громаді, вдруге буде легше. Тільки б разок пригнути волю.

— Отож, чужинець молився чужому богові за наших ворогів... — не то запитав, не то ствердив Іломер.

Натовп продовжив:

— ... і тепер вони приходитимуть до нас упирями, смоктатимуть нашу кров, ...або злиднями, ...або моровицею, ...або потерчатами.

— ...або братами нашими, гостями, друзями. Добрими і світлими духами Венедії, — тим же ледь чутним голосом потягнув далі молодий володар. Усі заніміли. — Не вічно ж нам стояти одними супроти цілого світу. Не завше будуть усі проти нас. Не вічно ж нам воювати проти інших племен і народів. Помисліть: а якщо колись народи зійдуться у братнє коло, як отсе нині наші роди? А якщо колись до наших праправнуків прибудуть сли любови інших земель і скажуть, що його Бог просвітлив їхні душі? І скажуть, що його слово животворить на їхніх землях. Бо їхніми землями він ішов до нас, а далі загубилися його сліди... А ми скажемо, що убили ми їхнього пророка, бо не думали про будучність, а мислили тільки про смерть...

Спантеличено втіпилися притихлі венеди на свого нового вождя, чий голос кріп, постава вирівнювалася. збільшувалася, вивищувалася над вічовим колом.

Грізний, непоступливий стояв Іломер і рвав тишу твердими, гучними словами.

— А помислили ви, венеди, що накликаємо прокляття на себе і наших потомків за те, що беремо на себе гріх його смерти. Бо не забудуть вони нашого Гостя. Як не забуде ніхто з нас. З роду до роду будуть передавати його проповіді, пророцтва, застереження. І осудять нас за те, що страх зробив нас сліпими, темними, глухими і не збагнули ми нічого з його слів. Ні, браття мої, буде він жити серед нас бажаним гостем, якщо ж захоче нас покинути — проведемо його з почестями. Суть.

— Що ти говориш, володарю? — верескливий голос Сивоконя відлунював справжнім жахом. — Наші боги не простять нам переступу. Наві... Чорнобог...

— Наші боги? Хто чув їхній голос? Хто нині чув їхні заповідання? Хто ствердить, що вони хочуть крови цього чоловіка? Ага! Ви скажете, що їм завжди треба людської крови! Ми, видно, хороших богів посадили на власні шиї...

Натовп роздратовано загудів, та Іломер різко змахнув кам'яним біяком:

— Слухайте мій наказ: у часи миру та спокою моліться і чиніть требу кожному пенькові і кожній миші, яка налякає вас поночі. Але в часи війни, горя і нещастя, коли смертельна загроза нависла над нами і нашими потомками, в такі часи голос богів слухатиму я, як старший духовид племені. І з нашими богами буду домовлятися нині я!

Усі затерпли.

Іломер ступив до жертовника, звів над головою кам'яного молота і щосили вгатив по дерев'яних бовванах — спочатку богині Наві, а по тому — Чорнобога. Ґвалт! Рятуйте! Прощайте! Венеди кинулися врозтіч. Гримич зомлів.

Падало небо. Розверзалася земля.

...І на очах розсипалася дерев'яна потеруха.

— Самі бачите, — гірким сміхом дзенькнув голос вождя, — наші страшні боги, які так довго наводили страх на наших пращурів і на нас, уже струхлявіли. Вони мертві, братове мої! Не буде більше на нашій землі чорних богів смерти й ненависти. Померли духи, які вимагали живої людської крови. Ми сильніші! Ми будемо жити! Я сказав!

Виграючи на сонці різнобарвними скалками, поволі опускалася на землю труха дерев'яних ідолів Наві та Чорнобога — все, що залишилося від кривавих богів Венедії. Весело скалив губи Велес, танцювали у своєму вічному танку Лель і Полель, шелестів пелюстками замаяний ружами Купало, теплими смарагдовими очима сміялися Род і Рожаниця, а Світовид, здалося, повищився, зріс над усім звеселілим священним капищем. Замислені, нараз присмирнілі вояки розглядали знівечене святилище. Іломер розрізав пута на руках Апостола. Під очами темніли синці. Він переміг.

Глава 7 ОДМИКАННЯ НЕБА

А на Зеленій верховині ветха жінка стряслася од плачу: "А тепер повертайся, сину, синочку мій..." Безладне, горюче лементіння стариці слухала, нашорошившись, молода вовчиця Дана та ще стара білоголова змія-шкурупея, котра, напившись козячого молока, вляглася в ногах своєї господині. Та навіть якби хто й почув, то не втямив би, над чим саме сьогодні так побивається і тяжко тужить завжди така незворушна й сувора Велика Мати Венедії. Може, подумав би, що ось померли її володарі чорнобоги, то й влаштувала вона по них свою відьомську тризну — добрим людям на лихо.

А вона й не глянула у бік венедійського святилища й навіть до Венедії сьогодні не приглядалася. Довго і терпеливо вела вона Іломера плутаними людськими стежками, роздмухувала його пломінку душу. Колись після загибелі аланів їй хотілося, аби син їх вождя назавжди залишився тут, на Зеленій верховині. Світозар на дари не скупився, випрохуючи, аби вона відпустила хлопчика. Почувався винним. Вона ж прикипіла серцем до малого шибайголови, який вніс у її життя повний безлад. Вгамувати малого Іломера було все одно що взгнуздати вітер, який гойдається у яворових кронах та здіймає хвилі у Рай-річці. Очамріла Дана гасала Пралісом, винюхуючи його сліди, мала суворого наказа не спускати з хлопця очей, але малюк, здавалося, мав крила. На його бешкети скаржились їй сердиті сороки — розорив гнізда. Руді білочки у розпачі метеляли хвостами — де наші зимові запаси? Іломеру

нічого не було варто заповзти у ведмежу берлогу і підняти зі сну самого вуйка лише для того, аби його осідлати і дістатися з лісових нетрів на Зелену верховину.

— Хлопець росте, — пояснювала вона стривоженому Пралісу.

— О так, — шарудів сіверко. — Людська дитина росте, але колись вона виросте, і хто зна, чи не ще більше лиха від того, хто знає наші таємниці...

— Він дитина лісу, — заперечувала вона. — Він один із нас.

Мовчав Праліс, насунувши зелену шапку на самі очі.

На його бешкети вона заплющувала очі. Тільки б не дивився вниз — де світиться вогнями посад, де міцно злюто-ваною вервечкою снується життя людського народу.

Іломер, здавалося, розумів її страх. Ніколи з нею навіть не заговорював про той світ, який у долині. І навіть ніколи не дивився туди при ній. Пустував, сміявся, об'їжджав вовків, нишпорив по всьому її непростому господарству. Був щасливим, сповненим життям. Він ще був дуже малим, нерозумний п'ятиліток, коли одного разу винувато придибуляв до неї і дитячим підбаском рішуче прогуготів:

— Я піду туди! — І показав ручкою униз, вперті очі пильно дивилися на неї злими чорними вогниками, і посеред теплого сонячного дня її нараз скувало холодом. Ось воно. Те, чого вона так боялася.

Говорила як з дорослим:

— Добре, синку, але ти повинен знати, що більше ніколи не зможеш сюди повернутися.

— Я знаю... Я не повернуся. — Ні, зовсім не дитячим був його рішучий погляд, не за один день, очевидно, вибрунькувалося у його дитячому серці це рішення.

...Усе ж він повернувся. Нескоро.

Світозар міг стати оборонцем у його мізерних літах, але коли потроху почав вступати у людський світ, довелося хлопцеві випити повну чашу жорстокости і цькування. "Вовченя. Зміїний виплодень. Упиря". Страх перед нею уповні перенесли венеди на малого чорноокого хлопчину — сина Великої Матері, як його згодом назвали, забувши про його справжній родовід.

Вона розуміла його і жаліла, але зробити це мусіла.

— Подивися їй у очі, — наказала вона і кивнула на білоголову гадюку, що дрімала у кутку печери. Неслухняними ногами підійшов він до Кари, та зашипіла, напружилася, і нараз біла голова блискавкою метнулася до очей хлоп'яти. Той скрикнув і відсахнувся.

— У тебе уже є страх перед Пралісом. Ти нанюхався людського духу. Тепер тебе цей світ не прийме. Ти тут лише гість, Іломере. Повертайся до людей, синку.

Понуро, опустивши голову, опускався він з гори, а вона вперше за роки гірко плакала: що ж, синочку, бережи себе, світ людей жорстокосердний, але ти повинен вижити в ньому, стати мудрим і сильним, а потім змінити його.

Ось тепер Іломер — володар Венедії. Її наука, її душа, хоч і не її кровинка...

Тепер можна нарешті спочити. І душа ж її полетіла в далечінь, за Праліс, за Рай-ріку, за крайнебо, вишукуючи там щось чи когось, знаного

лише їй. Та, либонь, так і не відшукала, бо перегодом плач старосвітньої жінки став ще жалібнішим, ще розпачливішим: "Тепер повертайся, синочку... "

У неї колись був син...

У тому світі вона була уже немолодою, чимало літ минуло відтоді, як знайшла свій осідок на Зеленій верховині, не відаючи, що стане він для неї довічним гніздом.

...Вона нібито живе.

Нескінченною линвою тягнеться і тягнеться час. Дощ. Сніг. Жар. Холод. Сніжана уже поклала на лице білі пальці й виводить на ньому свої химерні узори. Вона давно живе, та іще молода, лише перший сивий кучерик, ще зовсім, направду, не помітний. Дана жалібно скімлить від голоду. Не запалюється огнище у холодній печері, не втримують задубілі руки крем'яне огниво. А далі знову скоропадь днів, ночей, що витягаються, витончуються у нескінченну сирівцеву мотузку, котру ледь чи й помітиш збоку. Вона намагається вхопити в руки кістяну голку — не дається. Нічого не вишити їй на благенькій тканці свого життя. Не залатати страшних діромах...

Повесні іще гірше. Зелена верховина квітує, буявіє, земля нуртує соками, раює світ пташиним щебетом, листв'яним шелестом, зеленим гомоном. А у ній все переморозила самотина. Без людей добре, — сумно думає вона, звірі пожирають один одного, бо голодні, а люди, — тому що ситі. Та я не людина, заспокоює сама себе, я відьма. Здичавіла вовчиця з лісової пущі, живий самотній дух Пралісу. Завжди самотній, хоч і не завжди одинокий. Ось прибрели дві жіночки з посаду, лупають на неї наполоханими очима. Притягнули на ношах хлопчика-трьохлітку з розтрощеним коліном. Поки вона вправляє кістки, замикає у лубок, обтягає мокрою шкурою молодої косулі, сидять неподалік і наввипередки одна перед однією галасливо божкаються. Страх перед

богами сильніший за страх перед нею. Руки у дуреп зведені за спину, пальці скручені в дулі — се проти мороків та уроків, які вона може наслати. Людська глупота уже навіть не дратує, проти неї вона безсила. Та хлопчикові можна помогти.

— Якщо залишите в мене на пару днів, я його виходжу і поставлю на ноги.

Молодша лепетуха тулиться до стіни печери: "Ні! Ні! Ми заберемо його з собою".

— Дивися, мамко, не погуби свою дитину, — суворо наказує вона й вручає настої з гойових трав та коріння, наказує-показує, як піклуватися про дитину, що робити. Шкура задубіє скоро, стисне розтрощену ногу хлопчика, не зачіпати, доки не мине три по дев'ять днів, і не давати спинатися на хвору ногу. Жінки лупають дурними, цікавими очима, ледь чи що й чують. Хлопчик спокійно спить, вони несуть дитину на ношах і все озираються...

У неї щемить серце: шкода дитину, та нічого не вдієш. Вона погрозливо махає їм услід ціпурою, перестрашено замовкають, притьма зникаючи на закруті лісової стежі.

Мине ще чимало часу, допоки научаться венеди беззаперечно слухатись її. А нині жіночки заносять хлопчика в хижку. Той спокійно сопе, бліде личко починає рожевіти, мати насторожено приглядається до його ноги: що начаклувала клята відьмачка з ніжкою її синочка? Ну ж бо виросте натомість вовча лапа, оно й сусідки починають верещати, що надаремне вона ходила по запоміч до відлюдниці, не інакше як буде та відтепер точити з дитини кров. Матір не витримує, ріже ножем цупку задубілу шкіру, зриває березові лубки. Хлопчик стогне, скидається, цебенить кров, повертається біль. Мати ллє і ллє крижану воду на рану. Під ранок кров зупиняється, але від коліна уверх уже повзе синюшний набряк і з венедійського дворища летить страшний крик до неї, відьми,

волання про допомогу. Пізно... Вона не піде рятувати хлопчика. Уже нема кого рятувати...

Невдовзі по тризні за сином піде осиротіла мати у Праліс за хмизом і перечепиться об пале дерево. Окривіє. О, вовчиця з Зеленої верховини тяжко каратиме венедів за непослух. Врешті їй самій нічого не треба було й чинити. За неї колобродив людськими душами страх. На її голову скидали усі негаразди і нещастя. Хто ж, як не вона, винна у тому, що недорід, каліцтво, неплідні стада, студені зими, посушливе літо, набіги кочівників? Хто ж, як не вона...

Надовго забудуть дорогу до її стійбища венеди. Павутинням обснується на припічку у кривенької жіночки нечепаний глиняний горщик із цілющою маззю. Її пам'ятатимуть недоброю пам'яттю, та не скоро згадають про її добрий дар венеди. А коли згадають, то ледь не з того світу вирветься молодий рибалка, який під час зимової риболовлі звалиться в ополонку і перестудиться. Потім брестимуть до неї вагітні жінки, аби прийняла роди. Оратаї повесні приходитимуть по чудо-насіння, яке вона визбирувала у своїх лісових мандрах і плекала на своїй горі. Потім... Потім... Підніме криваву ворохбу за стіл володаря молодий та навіжений Горлач, й захмеліють венеди од духу крови родаків. Ненадовго. Кара вжалить новопрестольного владику посеред Кола, коли той уже примірятиме золотого начільника. Та ще пошесть, котра чорною косою пройшлася Венедією... О, коли б не її відворотні трави, то ледь би хто й залишився тоді в живих. Всеможною стала чаклунка з лісової пущі. Забрала велику владу над Венедією. Боялися її володарі, духовиди, старі та малі.

Всеможною і нещасливою...

Того дня вона бродила берегами Рай-ріки, вишукуючи білу глину для нового посуду, й одразу вчула щось неладне. Не ті запахи, не так співали птахи. Скоро наглипала чудернацького розбитого човна, що без прив'язі хилитався біля берега. Нікого... Нічого... Все ж щось вело її далі, й невдовзі вона натрапила на розпростертого, непорушного горбоносого

чолов'ягу у чудернацькій одежі та взутті. Руки заціпеніли на шкіряній, доладно виплетеній шкіряній торбі. Торкнулася його чола — живий, та горить уже останнім смертним вогнем. Чоловік кипів у лихоманці, серце ледь билося. Вона потягнула його до свого осіддя, ночі й дні не склепила очей, по крапелиночці відпоюючи його духмяними настоями, розтираючи тіло цілющими травами. Чоловік до пам'яти не приходив. Лише зрідка з горла виривалися якісь незрозумілі слова. Марив, когось кликав, щось комусь гарячково пояснював. Не допомагало нічого, в якийсь мент вона зрозуміла, що... помирає дивний заблука. Живучи в Пралісі, вона не раз бачила, як хворі звірі приходять до жерела, в котрому кипів гарячий ключ синюватої води з нудким запахом і там залишаються, доки не оклигають. Саме туди вона й потягнула на ведмежій шкурі хворого гостя й вклала просто на болотисте пахке, гаряче дно.

Невдовзі чужинець опритомнів.

Вона довго виходжувала його. За погожої днини лежав горбоносий заблука на освітленій сонцем галяві, занурений у свої думки, коли ж спадала прохолода, то загортала його у м'які, теплі шкури і тягнула до печери. Він не опирався її турботам, втім, й не помітно було, що вдячний за рятунок. Байдужим до всього, якимось усередині зовсім дуплястим, порожнім був той чоловік. Приглядалася, заговорювала: мляво щось шепотів спеченими губами. Не сказати б, щоб страхався її, та дивився на неї як на приручену лісову звірину, в легконогій лісовій істоті не вбачав людини, тим паче жінки.

Вперше у очах засвітилася цікавість, коли вона на його очах саморуч зладнувала піч для випалу глиняного посуду.

Вона тоді так заклопоталася, що зовсім забула про свого недужого. Весело клопоталася біля своїх глиняних витворок, розмальовуючи їх химерними візерунками, наспівувала, нашіптувала. Тріпотів вогонь, полив'яним блиском світилися чаші, глеки, налиті сонцем, набубнявілі жагучими земними соками. Він, уперше звівшись на рівні ноги, чудно

дивився на розпашілу, щасливу жінку і, либонь, уперше помітив, що очі у неї як розчахнута голубінь, стан гнучкий і молодий, а під грубими звіриними шкурами золотіє ніжна шкіра, що вона вся променіє дикою первозданною силою і богатирським духом.

Зніжений мандрованець, звиклий до незнаних їй розкошів ситого та теплого життя, все ж деякий час із зневажливою погордою спостерігав за її безкінечним клопотанням. Вони уже потроху заговорювали. Мову він трохи уже знав: вивчав від торговців зерном, та більшість слів він всотав од неї. Вона ж бо, відлучена від людей, приречена на безмовність, бунтувалася проти німоти. І хоч не могла розмовляти з людьми, то ословлювала свої стосунки з деревами, квітами, травами, звір'ям, що вирувало на Зеленій верховині, птицями, які обліплювали густими хмарами навколишні дерева та кущі. Натрапивши на невідому їй рослину, вона чіпко придивлялася, принюхувалася до неї, ще і ще раз поверталася до неї, доки не злітала з її уст уроча пісенька. Це називалося одмиканням неба, народженням нового імені, нового Слова, яке однині летітиме венедійськими землями. Час той завжди був для неї урочим, радісним, бо ж це була її власна перемога над німотою і самотиною: ось вона, відлюдниця, вигнанниця з людського Кола, окрадена людським спілкуванням, прориває своє самітництво тим, чим її назавжди обділено — чарами Слова.

Він спершу добродушно підсміювався над її нехитрим словесним чаклуванням. Потім затято сперечався проти її способів лікування. Розповідав їй, що там, звіділя він прибув, рятують людей не травами чи корінням, а залізними чи золотими обладунками. Розповідав, що у його країні цілителі уже пробивають череп, аби врівноважити тиск, а її чаклування на травах не може допомогти нікому.

Все так, погоджувалася вона, багато закритого очам ховається за видноколом. Та все ж не раніше, не пізніше, а тільки тоді, коли повен місяць здіймався над землею (чужинець ставав неспокійний, морщив лоба і говорив, що на морі починається великий приплив) і всі земні соки здіймалися до вершків рослин, суцвіть, вона брала до рук плетеного з

лози кошика і сновидною тінню блукала навколишніми горбами, вишукуючи цілюще зело. І хмиз ламала тут же, на горі, і воду брала з підніжжя. Венеди спостерігали за мерехткими вогнями, на яких вона вичакловувала свої чудо-ліки, і лякали ними дітей.

А літо цього року видалося напрочуд спокійним. Не тривожили її венеди, на їх полях дозрівав добрий урожай, посад млів від лагідного сонця, вечорами дзвенів дівочими піснями, як гриби після дощу виростали нові будівлі, діти народжувалися легко, були здоровими і міцними, жінки після пологів швидко очунювали. А, позаяк про неї згадували тільки в часи біди, то й стежина на Зелену верховину потроху заростала сон-травою. Чужинець, очунявши, чомусь не поспішав збиратися в дорогу. Він ще кпинив над нею, але все частіше уважно її слухав, а ув очах розгорялися чудні вогники. Вона показувала на посад, який розгортався перед Зеленою верховиною, — заперечно крутив головою. Не хотів до людей. Вочевидь, щось трапилося у його колишньому житті, якщо так далеко забрався він зі свого краю, в котрому люди жили в кам'яних палацах, як він хвалькувато оповідав, носили одежу, розшиту золотими нитями, спали на пухових ложах і не клопоталися хлібом насущним. Втім, оповідаючи про свою країну, він щоразу раптово уривав розповідь і в горлі клекотіло приховане ридання.

Не запитувала, чому він забився так далеко від рідної землі. Життя у людському світі тяжке і в палацах, і в хижах, і в печерах, та іншого не дано. Переболіє своє лихо в серці, примириться та й повернеться назад. Перед ним всі дороги відкриті, їй же судилася лише оця гора, ця печера... Не владна була над своєю долею.

Кохання прийшло до них, як пожежа.

Нараз вогнем налилося тіло, спалахнули очі, і полетіли вони в крутопадь днів і ночей, нагло захоплені вічним колесом пристрасті й неймовірного, неможливого щастя.

Ревіли ведмеді, викликаючи на бій суперників, трубіли олені, похитуючи розквітлими рогами, у норах по-котячому хтиво муркотіли лисички, молодик світлими літніми ночами водив і водив свою безкінечну зоряну вервечку очманілою небесною заводдю, вона сама розквітала і цвіла у дужих обіймах чужинця, забувши про усе на світі.

— Так буде вічно, правда ж? — Не так запитувала, як стверджувала вона, тулячись до широких грудей.

Він усміхався:

— О, звісно, минуть роки і віки, а ми житимемо тут, на нашій Зеленій верховині. Тільки ти, моя чаклунко, і я. Нас ніхто ніколи не знайде, про нас усі забудуть. Ти для мене, я для тебе. Хіба це мало?

— Це так багато... — тішилася вона. — Я обсаджу гору садами і квітами, за вартівні для нас будуть оці дуби, за чати — мої вовки, оборонцями для нас будуть світлі духи Пралісу...

...Осени вони не помітили, коротку, як ніколи, зиму перебули у теплій печері. Навесні весело глипнув на них голубоокий синок.

У посаді розпочалися пожежі.

Вони спалахували якось дивно, ще не зійшли весняні води, накрапали дощі, все було просякнуте вільготним духом, а вогняні півні сокотіли дружно як ніколи. Венеди не встигали погасити одне пожарище, як курилися дими в іншому кутку

Венедії. Згоріла глинобитна хижка старої Орислави і Добромисла, дерев'яні зруби Ведмедів, обори, де венеди зберігали добірне зерно на засів.

Лементували жінки, брязкотіли мечами чоловіки: вона, відьма!!!

— Поїдемо зі мною, — просив він, благально зазираючи їй до очей. — Тут нам не дадуть спокійно жити, ще день-два — і рушать безумці сюди. Подумай про нашого сина.

Син...

...У неї колись був син.

Вона сама загорнула його у лляний сповиток і власними руками оддала його батькові, прошепотівши чужими білими губами:

— Ти іди. Наше щастя закінчилося. Не місце тут, на горі, у відлюдництві, ні тобі, ані нашій дитині. Повертайся додому, навчи мого сина всім наукам, які у вас є. А тоді нехай повертається у Венедію. Я чекатиму. Тільки... нехай нікому не говорить, хто його мати, бо не дадуть венеди йому спокійно жити. Всі лиха посиплються на голову сина Великої Матері.

— А ти? Як житимеш ти? Ідемо зі мною, Росинко. У моїй країні шануватимуть тебе за мудрість і твій великий дар. Ти лікуватимеш людей, станеш знатною і могутньою. Тут, поміж свого народу, ти лише лісова дикунка, нечисть, а у нас цілуватимуть тобі руки і прославлятимуть твій талан.

Зітхнула:

— Не моя на те воля, любий. Не пустять мене звідси духи цієї землі...

Сама посадила їх у наладований човен. Востаннє поцілувала маленьке, дрібне личко. Хлопчик спокійно спав, притулившись до грудей чужинця. Називала його різними іменами, вгорнула його у свої пісні і примовки. Чи ж почує він їх колись?

Занімілою, всохлою деревиною чапіла на березі. Він намагався востаннє обняти її, потішити словом — не чула. Уривалося і падало кудись у безвість живе людське серце. Човен ще довго виднівся на плесі, відпливав повільно, зменшувався, ніби танув.

Вона пройшла мимо заціпенілих від її появи венедійських рибалок і попростувала до свого осіддя на Зелену верховину, очікувати гостей з посаду.

...Тепер нехай приходять.

Глава 8 НАВАЛА

Того ж дня Венедія вдруге відчула на собі тверду руку нового вождя. Замість свята Юри-побідника во славу перемоги над напасниками, котре за стародавнім поконом мало відбутися в посаді, володар оголосив жнивний день. Старі, малі, вої, потомлені після походу, жінки, дівчата, все, що могло ворушитися і тримати в руках серпи, рушило за земляні вали. У Пралісі на всіх дорогах стояли дозори. Загриміли ціпки на безлічі токів, Іломер наказав зерно зсипати не у обори, як зазвичай повелося, а у мішки, торби — все до зернини. Його розпорядливості усі дивувалися — ніколи ж бо до хліборобської праці у нього не було ні потягу, ні особливої цікавости. Та нині він літав на своєму Вогнику з поля до поля, вимагав швидкости, руху, звиклі до неквапного руху життя венеди бурчали, та корилися, добре-бо відали про нове військо, яке з'явилося у Ведмежому лозі. Іломер гасав Пралісом, перевіряв військові залоги, підганяв будовців на земляних валах. Посад вирував, молотили навіть поночі при світлі смолоскипів, і допізна жіноцтво пряло мішковини у дворищі Великої Ткалі.

Апостол порядкував у володарському теремі, де розмістили поранених. Було кілька доходяг, стогнали, спливали кров'ю. Апостол до кожного підходив, розмовляв, за кожного молився. Проходила лихоманка, гоїлися рани, затихав біль. Вся Венедія уже знала про

розправу володаря з чорнобогами, за ними ніхто не побивався, сама Велика Матір з Зеленої верховини благословила, пустила три золотих дими: спокійно, діти мої. Будемо жити... До Апостола накип підозріливости стих так само швидко, як і з'явився. Винувато заглядали йому у вічі, та той у відповідь щиро усміхався. Дивувалися: багато жалощів у його серці. Та усе ж як можна любити всіх? Не прогнав навіть молоденького Соколенка, коли той, скривившись, закасав холошу ногавок перед Апостолом і показав тому зчорнілого, нагноєного рубця. Жінки прикладали гойові трави, Апостол, схилившись над ним, тихо шепотів слова молитви. Його вигостріле од безсоння обличчя мінилося добром і спокоєм. Забув чи просто не звернув уваги на випад проти себе. Хтозна? — здвигали плечима венеди, дивний чоловік, дивна душа...

Одного дня раптом над Венедією знову голосно і тривожно загуготіла віща птиця чигрин. Заклубочилися хмари, і дозорці принесли звістку, що тьми ворогів рушили гостьовою дорогою у напрямку Венедії. Так і не довелося провести гучне свято Юри-побідника. Іломер обходив укріплення, перевіряв криївки. Був твердим, рішучим, та все ж у його зірваному, хриплому голосі вчувалася страшна згорьованість. Оглядав посад з земляного валу і темнів з виду: велика слов'янська земля — від Угорських гір до Понтійського моря і до верхів'я Рай-ріки, могутнє, хоробре плем'я. Як же могло трапитися, що такою силою ворог дістався аж до Венедії. Земля велика, але не збратана, немає єдности, заруки. Багато вождів, безліч богів, і всі гризуться між собою.

Тяжкі думи гнітили Іломера. Вояки точили мечі. Перші бої почалися далеко в глибині Пралісу. Венедійські кінні чати вистежували окремі роз'їзди чужинців і раптово нападали, вирізаючи усіх до ноги. Та скоро напади довелося припинити, бо чужинці злютувалися в одну цільну масу і пішли загуслим хмаровинням, прочісуючи Праліс. На запах теплого гніздів'я Венедії повинні вийти дуже скоро.

Вони з'явилися на світанку.

Ціле море бородатих голів, ліс списів швидко змикалися довколо посаду. Були певні своєї перемоги, слів не посилали, у перемови не вступали, всім своїм видом показуючи, що прийшли не за даниною, не у гості.

Прийшли по смерть.

— Ну, це ми ще побачимо, — пробурмотів сам до себе Іломер, з земляного валу подивляючись на прибульців. — Коні добрі у степу, а тут вам доведеться землі кланятися.

Суворо наказав воєводам стріл марно не тратити, загороджені великими щитами чужинці тільки посміються з їх брикання. Підпускати впритул до валу і стріляти вприціл. Головне — бочки з смолою, просмолені колоди. Вискакувати невеликими загонами через підкопи лише на коротку січу. І одразу назад. У велику брань не вступати. Берегти людей.

Поблискуючи чорним шкіряним плащем, у золотому навершнику на голові, наїжачені ряди вандалів облетів верхівень, вочевидь верховода, бо його меч різнився від інших срібним окуттям, блиском коштовної рукояті. Молодий, високий. Хижою рискою темніли зрослі на переніссі брови. На ходу щось викрикував гаркавим, лаючим голосом. Звів правицю.

І залунали бойові сурми над Венедією, тоскно заридала у Пралісі віща слов'янська чигрин-птиця, важко схлюпнулися води Рай-ріки, жалібно зажебоніли хвильки синьоокої Росі. А потім усе затопив жахливий крик тисяч вершників, які, пригнувшись до спин вгодованих коней, помчали до валів.

Не долетіли…

Темна стіна нараз зламалася, завихорилася, захропіли коні, залунали прокляття. Під вагою перших шеренг неподалік земляного валу обвалився земляний рівчак, наповнений густою, темною рідиною, яку випустили з пониззя Зеленої верховини. Чужинський воєвода зневажливо зареготав, розмахнув мечем: вперед! На посад! Швидше, бовдури! Швидше! Вояки вибиралися із завалля, та нараз блискавка окреслила велетенське вогняне коло довкола посаду. І спалахнув високий курний вогонь. Клубоччя їдкого диму швидко заступали овид. Люди, коні на очах ставали живими, верескучими смолоскипами, вони заметалися поміж сторопілих вершників, ламаючи струнке ряди. Ніби з-під землі вигулькнули венеди й, орудуючи мечами та кам'яними сокирами, блискавично підтинали ноги коней, смертельні удари спрямовували у голови прийшлеців.

По деякому сторопінні кінні лави почали швидко відкочуватися, їм услід полетіло хмаровиння списів і стріл. Один... два... десяток... Юра-а-а-а-а-а!!! — покотилося венедійськими шанцями.

Ворог відступив до Пралісу. Венеди швидко зникали через земляні підкопи, поверталися у посад, допомагаючи пораненим.

— Всі живі? — виструнчився перед Іломером усміхнений Лебідь. — Закіптявіле обличчя розпливалося у щасливій усмішці. — А вони добряче скуштували смаленого вовка.

— Рано тішитись, — похмурий володар позиркував у бік Пралісу. — Тепер вони будуть обережнішими.

— Ми тут всі поляжемо, але вони не пройдуть! Ми не пустимо їх у посад!

Іломер ще більш спохмурнів:

— Глянь, їх скільки. А буде ще більше, сам відаєш. І рано чи пізно вони рознесуть наші вали по жменьці...

— Що ти говориш, володарю? Але ж ми не можемо здаватися на милість заброд, песиголовців, володарю. Краще погибель...

— Краще, друже мій, жити і бути вільними...

Не договорив, щось тріснуло в горлі і він знову прикипів зором до місця побоїща.

Стіна вогню тоншала. Скоро крізь неї на повному скаку почали перелітати вершники, вандали були розлючені не на жарт, поспішали до заходу сонця захопити посад. Там жінки, м'ясо, хліб, м'які ложа і тисячі рабів. Роздратовані невдачею, вони швидко перешикувалися, наперед знову випустили лави вершників, прикритих дерев'яними великими щитами, за ними рушили піші вояки, діловито, неквапом вороги знову замкнули коло — і закипіла битва. Бочки з вогняною смолою збивали десятки ворогів, натомість на приступ кидалися сотні. Котилися донизу палаючі колоди, хрускіт кісток, ревище коней, стогін поранених. Кривавий смерч завирував на валах, подекуди вандалам вдалося видертися на них з ходу, і битва закипіла врукопаш. Скула до скули, очі до очей. Іломер, чіпко спостерігаючи з високої вежі за ходом битви, посилав підмогу туди, де рвалася оборона. Немилосердно палило сонце, стікаючи кров'ю і потом, відбивали венеди один приступ за другим. Ворог відкочувався, розступався, випускаючи свіжі сили. І знову кипіла люта брань, лилася кров, котилися відрубані голови. Напружений, зосереджений Іломер переходив з одного місця боїща до іншого. Його меч яро світився у місцях найзапеклішого герцю. З надією поглядав на сонце, яке, здавалося, застигло над головою сліпучою плямою. Впав Ведмедич, поліг у затятій різні старий Тур, схопився за груди тяжко-поранений довгоногий Журавель. У посаді почалися пожежі від запалених стріл напасників. Вогонь погасили жінки, а потім, видряпавшись на солом'яні стріхи, ловили голими руками палаючі держаки і скидали на землю.

Ворог відступився від валів уже в сутінках, поночі не зважилися продовжувати приступ. Треба було зализати рани.

Іломеру доповіли про втрати. Юнак схопився за голову і застогнав. Невидюще дивився на Вихора, і в голові брунькувалася якась темна, невиразна думка. Призначивши воєводам через годину військову раду, побрів до Священного дуба, який втомлено змахував зеленими руками, відходячи до сну. Там повільно походжав біля знівеченого його руками требища богів. Зупинився біля жертовного каменя, пильно приглянувся, спробував підважити руками, плита не піддавалася, тут треба було сили не одного десятка мужів. Врешті опустився на теплого каменя, посовався, погладжуючи лоба. І скочив як обпечений. Ногою вперся у кістяк чорного ідола, напружився — почулося важке скрипіння, надавив сильніше — і нараз перед ним відкрилася глибока ніша.

— Треба виводити людей, — тихо прокаркав голос невидимої істоти. — Завтра буде пізно, сину мій...

Раду молодого володаря покинути посад воєводи зустріли вороже.

— Тут ми захищені валами, а у Пралісі нас з дітьми та жонами переловлять, як курей. — кипів Сивокінь. — Думай, що говориш, володарю. Ти від страху ладен вчинити переступ? А хто землю їв, що захищатиме її? Забув?

— Покинути могили наших батьків, дідів, віддати на поталу наші гнізда, а самим тікати, як зграя боягузів? Це ти пропонуєш, Іломере? Так ми тебе зрозуміли? — старий Ведмідь погрозливо стискав древко меча.

— Я не пропоную, — Іломер бринів стрілою у напнутій тятиві перед гуртом венедійських старшин. — Я наказую! Ми тут замкнені, як у вовківні. Сьогодні вони полізли на Венедію зопалу, без підготовки і обмислів. Завтра буде все по-іншому. Тепер вони уже не подеруться на

наші вали на своїх кониках, зведуть за ніч дерев'яні заборола і підкотять до посаду.

— А ми їх спалимо, розтрощимо, — розмахував мечем Сивокінь. — А тебе за зраду Венедії відведемо не до жертовника, в час війни то залегка смерть. Живого в землю закопаємо.

Іломер насмішкувато міряв поглядом щупленьку постать воєводи, покушував темного вуса. Гримич навіснів:

— Як помислити ти міг про таке, володарю? Покинути Венедію.

Втрутився Корінь:

— Якщо вандалам вдасться прорватися хоч в одному місці у посад, Венедія приречена. Вони вдарять оборонцям у спину, затоплять, задавлять. Володар має рацію: треба вибиратися, вивести хоча б дітей та жіноцтво. Та, володарю, такі підкопи ми за ніч не зробимо. Потрапимо просто вовкові в зуби.

— Ми виведемо людей через потаємний хід Великої Матері, — нарешті відкрив свій замисел молодий володар. — Він від Нав'їного жертовника веде аж на Зелену верховину, просто до її печери.

— Он воно як, — зареготав Вихор, хапаючись за живіт. — А ми стільки років ламали голову, як то їй вдається так непомітно виринати і щезати. Чого тільки не напридумували...

Сивокінь причепив меча до пояса і зблиснув лихими очима:

— Чого одразу не сказав нічого, володарю? Помислив — тут вороги Венедії. Про людей не думаємо? Недобре самому супроти себе викликати ворохбу в такий час. Робити з нас дурнів.

— Спокійно, воєводи, — утохомирив усіх старий Ведмідь. — Відхід треба починати негайно. Ярина нехай збере жінок. Щоб без метушні та галасу. До ранку всі вийти не зможуть. Вояків залишимо біля земляних валів, виводитимемо поступово. А накінець запалимо Священного дуба, у полум'я не скочуть, перекриє вхід на декілька днів. Нехай послужить старий венедам наостанок.

— Буде так! — схилили голови воєводи. Іломер скрипнув зубами:

— Інакшого виходу немає, браття. Мертвих похоронимо на Зеленій верховині, поранених виносити першими. По місцях, воєводи? Приглядіть, щоб вояки хоч трохи поспали, часу на прощання немає.

Усі повернулися до виходу: час летить стрімкою літавицею.

Застукотіли постоли, у землянку, де проходила військова рада, увірвався Лебідь. Спопелілі уста розкривалися і закривалися, не в спромозі вичавити ані звуку.

— Що? Що трапилося? — затряс його Іломер.

— Діти... Загін вандалів прорвався до дитячої криївки...

— Боги! — схопився Іломер, рвучись до виходу, — Боги наші, милосердя молю... Милосердя!!!

Глава 9 ВІДХІД

Загін вандалів був невеликий. Жменька вояків, якихось пару десятків, вискочили, закинувши залізні гаки з довгим мотуззям на вали, у вузенький прозір охоронців, і, не вступаючи у брань, непомітно пробралися у венедійські садки, повзучи кущами. Перечекали, доки не стемніло. Мислили поночі підпалити склади з смоляними бочками і, поки

венеди будуть вовтузитися на пожарищі, вдарити по охоронцях головної брами.

Зморена Венедія поступово затихала. Частина вояків вмощувалася спати прямо під валами на голій землі. Військові чати також в основному були зосереджені на оборонних рубежах. А вороги непомітно повзли до серця посаду. Невдовзі дісталися до невисокого пагорба, у пониззі якого містилася дитяча криївка.

Ярина, Марія, Птаха, Горислава, Дара... Він — Апостол Андрій...

авіть підлітки, ті, котрі могли підняти зброю, підносити стріли, — всі були біля валів. Янек, опісля того як одхлинула остання ворожа лавина, пробирався до свого Учителя. Ішов стежиною й не озирався, аніякої загрози не передчував. Присвічував собі смолоскипом, дороги все ж ледве розбирав. Ще тремтів опісля кривавої трапези, нудило від запаху і смаку крови. Уже хотів стиха гукнути, аби попередити про свій прихід, та несподівано жаскне передчуття небезпеки одкинуло його різко навбік, він вихопив двосічника і з криком: "Тривога!!! На поміч! На поміч!", — відбив меча першого нападника. Його волання, либонь, таки почули. У посаді піднявся крик, поміж дерев завихорили смолоскипи. До них бігли, треба було виграти трохи часу: Янек в'юнився у тісному кільці ворогів. Герць був лютим, запеклим, коротким. Довге металеве лезо меча увійшло в спину, списи пронизали боки. Він падав, і падала йому в очу безпритульна зірка надії. Ще б трохи часу, ще б трохи часу, заплакав і з жахом почув, як неподалік верескнули нажахані діти, і побачив, як рванулись туди страшні тіні. "Врятуй їх, мій Боже..." — прошепотів, падаючи на землю.

Вороги кинулися до дитячої криївки, це була їхня остання надія — захопити печеру, де ховали дітей до підходу венедійських вояків. Переполох через білоголового бовдура, який бозна-як вихопився на них, міг усім коштувати життя. Зробити малих венедів своїми закладниками, сховатися за дитячими спинами. О, тоді посад буде у їхніх руках. Можна буде вимагати будь-що і венеди виконають будь-яку їхню забаганку.

Зроблять усе зі страху за своїх синів і дочок. Вони — кількоро вандалів — захоплять непокірну Венедію!

Верховода, схопивши з рук мертвого Янека смолоскипа, освітив западину: жінки, дідок... Не до розмислів. За мить вони були уже внизу. Ще десяток кроків до входу. За спинами хропіння коней, гуркіт копит, загрозливі крики. Вони знали, що викриті, та були певні, що порятовані, що перемогли — повною і останньою побідою.

Верховода з ходу прицілявся у беззбройного старця, чий білий одяг, біле волосся світною плямою виділялися з-поміж інших. Гаркнув:

— Старих прикінчити, молодих на забаву, дідок — мій.

Відпустив тятиву. Стріла пролетіла мимо, але це не стурбувало верховоду, високо над головою зблиснув меч. Він уже бачив прозорі, смутні очі. У них не було страху. Він ще встиг здивуватися, що в них не було страху...

...Гойднулася земля.

Гойднулася земля, погас смолоскип, погасли зірки, пропали всі звуки, вандали випали у хитливу, химерну тишу і темінь, ноги марно намацували твердь під собою, губи марно хапали повітря, непроникний купол впав на них звідкілясь з піднебесся, і, збившись у жменьку нікчемних, нажаханих людців, вони марно намагалися розмахнутися мечами, аби пробити густу, смоляну, плавку стіну, що виросла перед ними, за ними, в них.

Із непроглядної темені спочатку маленькою фігуркою, потім усе більшою, більшою, а потім на увесь велетенський зріст до них наближався срібноволосий могутній велет, і з-під нахмурених брів лилося на них пронизливе світло, яке пропікало нестерпним болем

кожну клітинку єства, випалювало все осереддя, залишаючи по собі нестерпну муку порожнечі.

Вандали почали приходити до тями, коли їхні руки були міцно змотузовані, а їхня зброя в руках венедів.

Іломер витер з лоба холодний піт і низько схилився перед Апостолом:

Спасибі, батьку! Ніколи не забуде наше плем'я того, що ти нині вчинив. Ми не знаємо, як ти зміг зневолити їхній дух, та усе ж спасибі тобі за наших дітей. Тобі спасибі і... твоєму Господу.

Апостол мовчки дивився на сполотнілих полоненців:

— Що ти збираєшся з ними робити, володарю?

— А що роблять з ворогами? — Голос венедійського начільника видзвонював залізом. — Смерть!

— Я прошу у тебе їхні життя... — тихо попросив Апостол Андрій, кланяючись Іломеру у відповідь. — Ці люди ніколи не візьмуть більше до рук зброї. Вони ніколи більш не проливатимуть людської крови і не завдадуть зла твоєму народові. Залиште їх живими, венеди.

— Дивний ти, чужинцю, — прошепотів Іломер, вкладаючи меча у шкіряні піхви. — Добрий ворог — мертвий ворог.

— Але добрі люди — живі люди, — в тон йому відказав Апостол.

— Не в наших звичаях дарувати життя напасникам, ворогам.

— Зламай звичай, володарю. — Апостола було ледве чути. — Даруй цим людям життя.

— Подивимось, — зимислено крутив вуса Іломер. — А поки що нехай буде по твоєму слову. Суть.

Побіля них збивався жіночий натовп. Наполохані страшною звісткою, до них зліталися матері. Іломер розпорядився виносити дітей до таємного ходу побіля Священного дуба. Починався великий відхід венедів зі свої землі. Кремезні вояки обережно підхоплювали зашкарублими, шорсткими руками згорточки з немовлятами, ті тихенько попискували, простягаючи до них рожеві рученята. Під тихе колихання спокійно засипали і кружляла довкола них зірчаста ніч, обціловуючи їхні дрібні личка, проводжаючи їх у далеку дорогу до іншого неба, до інших земель.

Поранених несли на ношах. Поранених та мертвих. Жінки нав'ючували на спини міхи зі збіжжям, хапали реманент. Вихор послав своїх вояків, аби розібрати ливарню і всю до гвіздка винести у безпечне місце. З пораненими та дітьми однією з перших спустилася у потаємний хід Дара, скільки не відмагалася, та жіноцтво було невмолимим: Велика Ткаля повинна жити будь-що. Один за одним зникали під землею венеди, але коли настав ранок, стало ясно, що повністю вивести за такий короткий час стільки люду неспромога. Тьма людей скупчилася біля Священного дуба, ніхто не проривався наперед, не штовхалися, чекали поклику Ярини, яка вправно порядкувала чергою і всім наказувала: іти тихо, без ґвалту, смолоскипів не палити, аби не подушитися без повітря, та й, як попередила Велика Мати, підземний хід заповнений випарами, що можуть зайнятися від однієї вогняної іскорки. І тоді по всьому. Тоді — смерть.

Апостол спостерігав за колихким гуртом неподалік. Скільки його не допоминалася Ярина, не відгукувався. Тоскно дивився, притулившись до прохолодного стовбура крислатого горіха, на виднокрай, що швидко сірів, яснів; ось перші промені торкнулися верховіть дальніх дерев, і

виринуло велетенське роз'ярене сонце, враз увібравши в себе і легку прохолоду, і росянисті полиски.

Починався новий день. На валах заметушилися колихкі постаті венедів.

Скільки ж їх переживе цей день?..

Глава 10

ДЕНЬ ОСТАННІЙ. ГЕРЦЬ

Натовп біля Священного дуба не танув, здавалося, навпаки — він розпливався щораз ширшими колами, заповнюючи усе більші обшири. Голос Ярини вигострювався, ставав дедалі тривожнішим. Вона раз по раз оглядалася на земляні вали і прислухалася до звуків.

Нарешті діти, підлітки, немічні зникли у підземному ході. Слідом, нав'ючивши на спини важезні міхи з зерном, пішли полоненці. Вони покірно приймали свою ношу, покірно спускалися в яму. Потухлими сліпами обводив бородатий могутній верховода вандалів венедійський натовп, та, здавалося, нічого не бачив. І не дослухався до погроз смерти, які кидали у його бік розлючені жінки. Він уже не боявся смерти.

...Бачив щось страшніше за смерть.

Те, до чого дослухалося венедійське жіноцтво, нарешті прийшло. Залунали крики, загупали колоди, ярим вогнем почав знову розцвічуватися земляний вал, на якому ратилися із забродами їхні мужі, сини, батьки, їхні кохані лада.

Перші крики болю. Перші судоми смерти.

Богиня Морана розпочала другий день своїх кривавих жнив.

Венеди зуміли-таки підпалити збиті ворогами за ніч дерев'яні заборола. Та прийшла нова біда: не припиняючи наступу зувсібіч, вандали вдарили основною свою силою по воротях, куди венеди не могли скинути бочки з горючою смолистою рідиною, страхаючись їх підпалити й знищити. Тоді по пожариську вандали таки зможуть впертися у посад і зламати оборону венедів. Тоді руїнники прорвуться до Священного дуба — і всі їхні сподівання підуть намарне.

Іломер подав знак своїй молодій дружині, вишколеній у ловецьких виправах і бойових грищах. Куценький Паливода, нерозлийвода Корінь та Лебідь, Губокопилка, Знайда, Сіробаба, рудобровий Пугач... На бистрих кониках зібралися молоді венедійські одчайдухи, які не боялися ні смаленого вовка, ні примх дівиці Обиди. Пересмішники та шибайголови. Головний біль венедійських матусь та сердечний — їхніх дочок-красунь. Поривався Чорногуз, Сіробаба, та Іломер був невмолимим: ні! Ви будете керувати обороною з валів. А про себе думав: чи відають, чого просять? Старі вояки погублять справу. Одягнув на себе святошне володарське корзно, підперезався срібним паском. Чорне волосся стягнув золотий начільник. Вогник під ним стояв непорушно, гордо косячи на усіх лукавим золотистим оком.

Коли в черговий раз відкотилися од воріт вороги, Іломер наказав відчиняти ворота. Загуділи могутні, викладені з половинок дубових колод застінки, і молода дружина володаря вилетіла на простір.

...І потонула в кипінні велемор'я чужинців.

До венедійських воріт зувсібіч кинулися нападники. Забулькала люта людська твань, втягнула в себе і потопила жменьку хоробрих, які кинули виклик неміряній силі.

— Він загине! — рвав на собі волосся Сивокінь, спостерігаючи з надбрамної вежі за побоїщем. Усі домисли, сумніви, неприязнь до молодого, жорстокого у поводженні венедійського владики розсипалися на друзки і поступилися місцем вселенському жахові, коли він врешті збагнув, що велике плем'я венедів, та замінити отого дужого, вродливого, химерного ватага з його несподіваними вибриками, котрі на перевірку виявлялися зблиском глибокої мудрости і високої душі, — о! замінити Іломера нікому.

Сивокінь вив од розпачу, його поплічники стискали кулаки і насувалися на нього з прокльонами та погрозами: відкривай браму, воєводо! А раптом володарю вдасться прорватися. Ми всі станемо на прю! Порятуємо його або загинемо разом з ним!

Змахуючи скипілу сльозу, Сивокінь вичавив з себе:

— Не переступлю наказ вождя. Заборонив він рушати браму поки не переможе.

— Як він може перемогти таку силу? — плювали йому в обличчя знавіснілі вояки. — Тут не візьмеш ані геройством, ані відвагою. Їх мало, воєводо... Їх занадто мало...

І нараз стало зрозуміло венедійським ратникам, які з високих земляних валів стежили за січею, що зараз єдине і найголовніше для них — порятувати голову Венедії, свого першого повновладного царя. Ще мить — і юрби вояків, стративши голову, полишуть свої місця і кинуться до дубових верей, на яких висіла столітня брама, і почнуть метатися у кривавій крутіжі смерти. І це буде кінець.

"Уб'ю, — сказав Іломер перед вильотом своєї дружини Сивоконю. — Меч цілую — уб'ю, якщо випустиш за ворота бодай одного дурня".

— Уб'ю-ю-ю!!! — заревів Сивокінь, піднімаючи меча над головою. — Уб'ю кожного, хто зрушить з місця! Володар Венедії сказав, що повернеться живим! І переможе! Хто з вас мудріший за нього? Хто тут врокує йому смерть?

Воїни стихли. Запалені зіниці звернули вниз. Чорний смерч вирував побіч воріт. Напинали луки, прицільно били в спини ворогів, та страхалися дістати своїх. Сподівалися на

чудо.

Бій кипів. У людському місиві поволі почала розширювалися воронка, і перед враженими спостерігачами постало незвичайне видовище, яке вони не забудуть до самої смерти і про яке з покоління до покоління, з роду до роду будуть переповідати молодняку венедійські старшини. Злютувшись плече до плеча тісним колом, піднімаючи в обох руках по важкому двосічнику, рубалася дружина Іломера. Всі живі, неушкоджені. Колесо рухалося взад, вперед, відхилялося вбік, чавлячи ворогів, та жодного прозору не утворювалося у тій залізній сув'язі бійців. Там, звідкіля висновувався хижий обруч, залишалися гори трупів, і вандали змушені були до них пробиратися через конаючих, зшаленілих коней, через своїх зранених і мертвих вояків.

— Лучники, метальники, до діла! — гаркнув Сивокінь. — Не давайте їм вдарити списами!

Проте, навіть списами вдарити по цьому дивовижному сплету було важко, бо криваве колесо крутилося із усе наростаючою швидістю, блискавицями миготіли мечі, падали, падали вороги, не в спромозі вирвати бодай одного дружинника із чіпкого кола. Бій відкотився за означене Іломером місце, Сивокінь, тричі сплюнувши через ліве плече, підняв правицю. Розчепилися скойки воріт, і, пригнувшись до спин своїх прудких коників, блискавично перешикувавшись, стрімкими тінями помчали дружинники Іломера назад. Аж тут стало ясно: те, що вороги

сприйняли спершу за неоковирні доспіхи, були просто їхніми ж щитами, які венеди забрали у полоненців та убитих. З-за щитів не було видно навіть голів. А на позадді коней також зблискували щити, притримувані другою рукою. Досвідчені вояки вандалів ревіли від люті й... од захвату. Такого їм ще бачити не доводилося. Списи, кинуті навздогін, ковзали по щитах і відлітали. А навперегін із хмаровинням стріл летіли венедійські вершники.

Знову загуркотіли ворота. Розлючені вандали налетіли на колоди й одразу відкотилися під тисячами списів, стріл, вагою велетеньких колод, що ринули з верхотури на їхні голови.

Іломер — ясне сонечко — обнімав свого коня за шию і щось щасливо йому шепотів на вухо. Поляскував піднятою п'ятірнею по руках побратимів:

— Молодцем, лазуряки, не підвели. — Погрозив кулаком Лебедю: — Тобі, друже, треба виправляти лівицю, гепаєш, як молотом, немає розмаху.

Лебідь, потираючи занімілу руку, щасливо мінився.

Іломер, потрушуючи смоляними кучерами, гордовито походжав перед спішеними дружинниками. Хлоп'ячий захват буйним потоком линув з його доладної постави.

— Хлопчисько... — милувався його викрутасами Сивокінь, тремтіння в грудях старого воєводи усе не минало. — Слава богам, що хлопчисько, що молодий та сильний. Що мудрий. Широкою дорогою поведе він своє плем'я. Славною дорогою...

"От тобі і розбишацькі виправи, — похитував головою ошелешений Ведмідь. — Скільки ж то ґуль і нагінок отримав начільник молодої ватаги за те, що всі сприймали дурними витворками".

Опісля Іломерової вистави вандали припинили наступ. Відійшовши на безпечну для стріл і списів відстань, спішилися. Вдалині почав кучкуватися невеликий гурт вершників у барвистому, вочевидь коштовному вбранні.

— Верховоди раду радять, — відзначив Іломер, спостерігаючи враз похололими і посуворілими очима за ворожим станом. — Мислю — це надовго.

Справді, ціною сплеску Іломерової хоробрости був здобутий передих. Провідники чужинців раду радили довго. Вояки, розлігшись на розпеченій землі, понуро відсапувалися. Один кінний загін полинув у Праліс. Вісник на розпаленому коні помчав до гурту зверхників. Вандали щось мудрували, роздратовані незліченними втратами свого війська.

— Не встигнуть, — фиркав молодим лошаком володар, — Я їм дари приготував. Лебедю, клич Квітославу! Тільки... обережніше з нею, а то поцілує — вік не забудеш. — Захихотів лукавим сміхом.

Побіля Священного дуба натовп почав спадати. Одним із останніх пішов Апостол. Ведмідь керував відходом вояків. Через одного, а відтак перуном по валу колесом, аби не оголювати вали. Ратники бігли швидко, миттю щезали з виду.

— Тепер піде, — хекав задоволено Ведмідь. — Вої не жіноцтво. Рептух на плечі і айда — стрілою.

...На узліссі з'явився новий загін.

— Скільки ж їх? — вражений Чорногуз приставив долоню до чола. — Се ж цілий нарід рушив по нашу землю.

— Дармових лакоминок захотілося, — похмуро бевкнув Сивокінь. — Ач як топчуть ниву, яку не встигли викосити.

— Не хлібороби, — замкнув перемови Орлик. — Пропащий народ. Не прийме їх наша земля.

Неподалік зблиснула рудою голівкою веснянкувата сміхунка Квітослава. Тягнула за собою міщину, Лебідь йшов збоку, сторожко позираючи на дівчину. Спритно видиралася на шанці. Ведмідь заперечно захитав головою, загукав:

— Ні, дочко, сюди тобі не можна. Передай торбину Лебедю.

Квітослава весело розреготалася:

— Не можу, не підніме він її. Важка дуже та ще й кусається.

Лебідь голови не підняв — цвів майовою ружею. Невдовзі уже стояла перед Іломером, перемовлялася.

— Володарю, — гукнув до нього Пугач, — таті пішли на приступ.

— Усім залишити вали! — пролунав гучний наказ. — Усім до єдиного!

— І ти, володарю, з ними, — заглядаючи в очі, попросив Сивокінь. — Я сам допильную.

— Я — вождь. Самі обрали. Я залишу Венедію останнім. Такий Закон, і таке моє право. Останнім відступає володар.

— Та ні, мій пане, — веселоока Квітослава повернула своє замурзане личко до вояків. — Ви усі вибирайтеся до виходу, а я підбіжу.

— Я буду з тобою, — хижий крик не допускав перекорів. Хупава, невисока дівчина вперто заметеляла довгою

косою:

— Не можна зі мною бути тобі. Чи ж відаєш, яка потіха тут зараз почнеться. А ти, володарю, ще ненароком гепнешся з заборола. Чи ж діло, щоб із нашого владики сміялися чужинці.

Іломер болісним зором глянув на неї. В очах скресали сльози:

— Квітославо, квіточко наша, благаю: одразу тікай. Залишаю тобі свого брата — Вогника, він винесе тебе з цієї завії. Тільки доскоч до нього.

Іломер перекладинами зіслизнув з воротарської вежі. Погладив вірного коня по спині, притулив до кінської морди лице. Не приховуючи розпачу, схлипнув:

— Прости, братику, і прощай. Не зумів тебе вберегти. Послужи, друже, востаннє.

Скочив на іншого коня позад спини Лебедя. Вогник смикнувся, та тут же застиг. Полетіли...

Квітослава обвішалась невеликими клуночками і вискочила на відкритий простір земляного валу.

Вороги, які страшною повінню затоплювали простір навколо посаду, її помітили. Поля, луки, прибережжя Росі — все було заповнене військом, яке витягалося з Пралісу все новими лавами.

Руденька голівка поблискувала на сонці веселими промінцями. Вандали заревіли од захвату: зараз ти будеш наша, пташечко. Бігли до валу, закинули гаки, перші вояки вчепилися за мотуззя, дівча змахнуло рукою і перший пакунок полетів додолу, відбігла, закинула другий, ще

далі — третій. Вона стрибала безжурним сонячним зайчиком і весело сміялася, скидаючи на голови чужинців свої згорточки.

— Квітославо! — здалеку долинув крик Іломера. — Квітославо, тікай!!! — Оглянулася. Побіля Священного дуба гурт вояків швидко танув. Ще трохи, ще пару миттєвостей — і всі будуть порятовані, а зайди ніколи не дізнаються, куди ж зникла тьма народу з венедійського посаду. Знизу чулися крики. Гаки ослабли. Густе хмаровиння бджіл, розлютоване рухом, криками, запахом крови і поту, ринулося на сторопілих нападників. Рої обліплювали голови, жалили в оголені груди і спини, хоробрі вояки ревіли од болю, розмахували руками, з яких випадали мечі, кидалися додолу, просто під ноги оскаженілих коней, декілька загонів повернуло до річки, аби в прохолодній воді знайти порятунок од несподіваної напасти.

Квітослава зареготала й оглянулася: побіля Священного дуба — одинока постать володаря.

Біжу! — стрибнула просто на спину Вогника. Та рушити з місця не змогла. Кинута могутньою рукою петля міцно змотузувала руки та плечі й вихопила її зі спини коня, покотивши по землі.

Вона забилася у корчах, гризучи зубенятами просмолену мотузку. Марно... До неї уже летів просто з розколеного залізним биком розвороття загін вершників. Ближче... Ближче! Дівча затріпотіло в цупких, хижих руках, зривав голос Іломер, пориваючись назад, до валу, та його міцно вхопили чотири вояки — молоді дружинники, які притьма на той час вирвалися на поверхню з ями.

Іломер хрипів, вириваючись, та його заштовхнули силоміць до входу, заскрипів жертовний камінь, стаючи на місце.

І за хвилю до того вихопилася рука з палаючим смолоскипом і полетіла на звалище смоли. Загуготів вогонь, вмент розтікся

велетеньким стовбуром старука-дуба, запалали нижні гілляча, і... розквітла у серці Венедії величава вогняна квітка, розкрила свої страхітливі пелюстки і захопила землю та небеса.

Глава 11 ПОЛОНЯНКА

Розчахнутими воротами влітали збройні лави нових господарів Венедії, розкочувалися густими клубнями по поселенню. Під дужими ударами падали двері ліплянок, дерев'яних зрубів, хиж, обор, проштрикувалися довгими піками копиці з сіном та соломою — нікого. Сторопіння поступово переходило у страх: де? куди поділися поселяни? Пошуки тривали до самісінької ночі, а коли уже потемки зібралися зверхники вандалів на свою раду, то вже всім було ясно: посад порожній. Подекуди гасали знавіснілі венедійські коні та ще ревла зголодніла худоба — не піднялася рука Венедії вирізати її всю дощенту. Землею прослизали темні тіні

— посад покидали щурі. Їх чавили ногами, та вони все повзли і повзли — з обор, погребищ, темників, крізь роздерте у розпачливому крикові венедійське розвороття, крізь ніри у земляних валах, подалі од посаду, од запаху смерти. Венедійський верховода Сіґурд казився од люті та безсилля — такого не може бути! Не могли ж вони крізь землю провалитися. Цілий народ. Раби, жінки. Багата здобич, по яку ціле військо йшло не один день...

Мовчали, понуривши голови, військові зверхники. Над посадом розросталася багряна заграва, вітер розносив вогняні стріли од палаючого тисячолітнього дерева по солом'яних стріхах, стиртах. Горів Священний дуб, горіла Венедія, чорний згар розносився над похмурим Пралісом, над потемнілою річкою, над полями й пасовиськами. Ворогові дісталося не багате городище з тучними стадами й повними коморами, а страшне попелище, на якому тоскно вили собаки і нажахано вищали коти.

Сіґурд навіснів, споглядаючи розор багатого посаду. По часі наказав:

— Приведіть до мене полонянку!

За мить скинули до його ніг рудоволосу дівчину з обличчям, поцяцькованим веселим ластовинням.

— Де? — вхопив дівчину за плечі і затряс її худеньким тілом. — Куди поділися? Де вони ховаються? Де?!!

Дівчина мовчала, мерхла на очах, чорніла, відслонювалася тендітним тілом від свого мучителя та всім своїм видом показувала, що не тямить чого він хоче.

— Не розумієш, — з рота полилася слина, рвонув з пояса держак сирівцевого нагая. Шмагав, поки не затерпла рука. — Все ти розумієш, дика тварюко, все нам покажеш! Ну-у-у!!! — Він рвонув дівчину за пазуху, зблиснули тугі дівочі перса.

— Говори, словенське вовченя!!!

М'яв важкими лапами груди, бризкала кров. Дівчина мовчала.

Жбурнув додолу, упав на неї, придавлюючи в землю.

Підлетів вершник, лементуючи і жестом вказуючи у бік Священного дуба: востаннє венедів помітили там.

Сіґурд схопився, наказав високому слузі, який чапів у нього за спиною:

— Підвісити догори ногами на воротях. На втіху всім. Поки не заговорить. Поки що не зачіпати — буде мені на вечерю, а потім... —

губи запузирилися слиною. — Потім пустити війську на забаву. Доки витримає.

Полетів у напрямку сліпучої свічі, що бризкала вогняними краплями увсібіч. З верхотури падало палаючи гілляччя, устеляючи довкілля киплячим вогнем. Тріщав стовбур, загрозливо похитуючись. Про те, щоб дістатися до підземного входу, якщо він там, не могло бути й мови.

Сіґурд, сиплючи прокльонами, розсилав кіннотників навсібіч. Венедів будь-що треба перейняти. На одній кінській дохлятині військо довго не протримається.

Загони прудко вилітали у браму, та враз притишували коней: глупа ніч, незнана земля, ворожі духи, чужі боги... До Пралісу діставалися лише одчайдухи.

Квітославу потягнув до воріт високий, дужий вояка. Голе тіло бурунилося залізними м'язами. В темних очищах голодний туск. Взяв її за підборіддя, заглянув у голубі озерця невидющих сліз.

Квітослава закричала, вигнулася, з рубців, залишених нагаєм, цебеніла кров, міцне мотуззя впивалося в тіло.

Страшний чужинець відступив.

— Ненавиджу! — заплакала й водночас закричала юна бортниця, плюючи йому в обличчя і метеляючи рудою голівкою. Волосся розколошкалося, запалало ярим, здичавілим вогнем Венедії.

Чужинець чомусь закрив рукою очі й навсліп знову підступив до неї, знову силоміць підвів її голову. Був страшний. Як смерть і ґлум. Спійманою пташкою цокотіло маленьке серце.

Дівчина знала, що чекає її серед чужинців. Наслухалася розповідей про те, як люто ґвалтували зайди полонянок, а потім, знівечених, калічних, викидали на корм своїм псам. Вона просила в богів скорої смерти, або божевілля.

Вандал потягнув її до воріт. Біля них метушилися чужинці, омацували її ласими поглядами, кидали услід хрипкі незнайомі слова, та дівчина здогадувалася, чого вимагають від її мучителя.

А він невідривно дивився на неї затуманеним поглядом, і дівчина здригалася від жаху: що буде?

У ворота широким потоком заганяли табуни коней з Пралісу. Притулившись до верей, молодий вандал перечікував. Лице хмурніло, вигострювалися вилиці, шрам на лівій щоці набрякав кров'ю. Знову потягнув її за собою. Летіли коні. Він покручував в руці товстий моток мотузки. Невідривно дивився на її скривавлене обличчя. Чіпко обійняв за поясницю, закинув на плече, вона застогнала: смерти прошу... смерти...

Вандал чогось вичікував, тріпотів кривавий шрам на лівій щоці й, здавалося, тремтіло усе його обличчя, чи, можливо, то тріпотіли на ньому відблиски пожежі. Позаду неслося безумне ревіння Сіґурда: о, він здиратиме з неї шкіру зубами, питиме кров на сніданок і на підвечір'я, висушить з неї сушену ляльку і бавитиметься з її опудалом опісля її смерти... Квітослава хотіла, та не могла попрощатися з Зеленою верховиною. Їй треба забути, аби навіть в чорному божевіллі ніколи не глянути у той бік. Ніколи... Ніколи... Вона дивилася в землю: там рятунок, колись туди вона усе ж дістанеться... Мати Сира Земля... Закіптявіла марюка Сіґурда тягнеться до неї довгими руками й ошкірюється довгими звіриними іклами: пусти-но її до мене, бовдуре! Кінець.

...Та, несподівано гейкнувши, молодий чужинець вихопився зі своєю ношею на гнідого скакуна, який саме проходив біля них. Різко розвернув

коня й щосили вперіщив по крупу. Вони летіли у бік Пралісу. У Квітослави затуманилася голова, й все попливло, вона нічого не зрозуміла. Вже долітаючи до темніючої стіни, дівчина почула, як у посаді вибухнуло розлючене чоловіче ревіння, загуділа земля під кінськими копитами. Квітослава крутилася в залізних обіймах і сердито кричала слова прокльонів своєму полонителю. Та він у відповідь міцно затиснув їй рота долонею й кинув коня наосліп — крізь чагарі, яруги, високі трави. Шмагав коня, гнав і гнав, не вибираючи дороги. Квітослава притихла, в серці — страх і схлюп невиразної надії.

* * *

Похмурі стояли венеди над могилами своїх родаків. Хоронили мертвих на Зеленій верховині. У нашвидкуруч викопані ями клали полеглих оборонців посаду. Погребальні вогнища не розпалювали. Могли накликати ворога. Знали, що порушували старе законання, що за ними однині неоплатний борг перед полеглими венедами, й це гнітило найдужче. Сполотнілий Ведмідь, який за звичаєм порядкував погребальним дійством, першим кинув жменьку землі на велику братську могилу. "Не по-людськи..." — думав. Хоронили направду швидко. Безмовно прощалися, заховавши глибоко в серці погребальні плачі та голосіння.

Перед Апостолом розступилися — Янек був його вірником.

Любава чапіла над марами сина, цілувала мертві очі, не плакала, дивно світилася тихою, згорьованою радістю: ось і все, синочку мій. Ненадовго вигадав тобі життя дивний чужинець. Та усе ж недаремно. Венедійські дітлахи ростимуть із твоїм ім 'ям на устах...

Апостол Андрій приплющує очі, замулюючи болісний щем і горюче передчуття щастя. Перед ним висновується світляна дорога, й вона здіймається усе вище, вище. Він тримає за руку Янека і веде хлопця

цією променистою безлюдною дорогою, йти легко і радісно, вони стиха розмовляють.

— Отче, — запитує хлопець, — невже ми перші відшукали цю дорогу?

— Ні, — усміхається Апостол Андрій. — Уже чимало людей пройшли по ній. А скоро на неї стануть цілі племена та народи.

— І моє плем'я?..

— Неминуче.

Янек полегшено зітхає і дивиться уверх, де висновується промінка постать, яка вітально простягає до них руки.

"Нарешті, — думає Апостол. — Я повертаюся додому, Учитель мене кличе, я виконав його заповідання".

Усе ближче сяйлива постать, уже видно добрі і мудрі Його очі. Янек іде усе швидше, ось він уже попереду, маліє, даленіє. "Чому, — шепоче Апостол, — Чому, Учителю, ти не забереш і мене до себе?"

Тихо-тихо колихається смутна постать Учителя. І даленіє... зникає... Тільки правиця усе ще вказує вниз, на землю, скипілу од вогню і крови. Апостол також дивиться вниз і бачить, як западають в землю роди і племена, натомість виростають інші, тягнеться, тягнеться безкінечна людська вервечка. Оголюються і знову заростають буйноквіттям скелі, стежини переростають у широкі шляхи, аби знову запасти у землю. Курні ліплянки виростають у величаві кам'яні будівлі, величні храми з золотими хрестами прориваються піднебесся. І падає, падає в очу страшна незнаєма зірка, випалюючи дощенту землю і небеса. А понад усім все гучніше, лункіше страшні луни з майбутнього. Апостол жахається: що

се? Душу раптово прориває страшне ридання: так, він повернеться. Тільки як можна змінити майбутнє, равві? Що може він зробити? Як?

Глава 12

ЗАПОВІТ ВЕЛЕТІВ

Полонення Квітослави вразило молодого володаря більш, аніж усі втрати на обороні посаду. Не міг собі простити, що покинув її напризволяще саму-одну.

— Не карайся, — Велика Мати наклала костисту руку йому на плече. Нема твоєї вини у тому, що сталося. Хтось повинен це зробити.

— Я мусів сам...

— Сам... Усе сам... Мислиш: ти — це вся Венедія. Тільки тобі вона дорога, лише ти маєш на неї право. Синку, мушу тобі сказати: ти ще не знаєш усього про Венедію й про її людей. Квітослава пожертвувала собою заради вас усіх, і вона так вирішила сама.

Іломер здригнувся:

— Квітослава мертва, Велика Матір?

— Не знаю, синку, моє серце... чує її живою... Спостерігали за відходом племені. Понуривши голови,

рушали венедійські валки вузенькою хвильовою стежиною зі Свят-гори. Німо кланялися стародавній берегині роду, лиця паленіли од сорому: покидали посад не героями — утікачами з рідної землі. Їхнім провідникам чудом вдалося вирвати плем'я із смертельної небезпеки живим і без великих втрат, як на те, що їх неминуче чекало, та ніхто

надто не тішився. Бо що ж виходить: не самі вирішили свою долю. Прийшли здичавілі зайди й прогнали їх із рідного гнізда, насиджених місць.

На розор посаду не оглядалися. Курява і чад стелилися похмурим Пралісом, венеди вдихали ядучий дим Венедії, і був він їм як прокляття.

Останні валки полишали Зелену верховину і зникали у хащах. Молодий володар вирішив вести усіх до синьоозерної болотистої Волині, та тут до нього підступив співець Гримич і, нітячись, повідомив, що поведе дрібку молодиків з посаду старого Роса та по капелиночці людей Венедії та висілок до балтських берегів, до святого словенського острова Руґен. Там кріпость стоїть золотоверха, молочні ріки течуть о кисільних берегах. Там венеди будуть у безпеці, як у Вираю...

Іломер з розмаху ударив молодого шалапута просто у лице:

— Солодко співаєш, та слухати тяжко. Знову своїми баєчками баламутиш людей. Немає там нічого — сам добре відаєш. Не раз венеди посилали туди вивідувачів, я сам пару років тому виходив балтські береги вздовж і впоперек — пустош і холодрига. Земля слабенька, рибою однією годуються тамошні поселенці. Не до Вираю, а на погубу поведеш людей. Ми сильні, доки всі купно. Тоді й самі зведемо золотоверхі кріпості світові на подивування. І молочні ріки у нас потечуть, тільки тяжкою працею. Спинися, чотнику, добром прошу.

Гримич стирав сукровицю з носа, ошелешено крутив голубими безтямними очима.

— Ви погано шукали, — шепотів впертими розквецяними губами. — Ти ж сама, Велика Мати, не раз оповідала про острів, де росте побратим нашого Священного дуба і де живуть наші боги. Звідси, з попелища Венедії, вони повернулися на свят-острів, там серце нашого роду,

жерело нашої сили і слави. Там, я знаю, чую, горить слов'янське родове вогнище, воно нас кличе.

— Там горить вогнище нашої погуби... — навіснів молодий володар. — Не дозволю тобі порізнити венедів.

Мовчала Велика Мати. Замислено поглядала старечими очима на молодого, зніженого чотника.

— Чому мовчиш, Велика Мати? — Іломер ладен був зрухнути Зелену верховину.

— Нехай ідуть, — примружила гострі очі. — Відпусти їх, володарю...

— Що ти говориш? Як се, відпусти?

— А так — відпусти. Всі не підуть. Та хто на цьому погоріллі марить золотоверхими палацами, рай-островом і рай-життям, нехай ідуть. Побродять, поблудять та й осядуть. І почнуть будувати те, що намарили. А раптом щось у них і вийде.

— Одірвані од роду-племені? Відьма хихикнула:

— Та ні ж бо. Пов'язані з венедами. Не так просто, як тобі здається, забути рідні пороги. Научаться в інших племен уму-розуму та й іншим передадуть. Не дороги, не відстані нарід різнять.

— Та ти ж поглянь-но на нього пильніш — ручки маленькі, душа як у горобця: що може такий набудувати, чого навчитися, чому навчити? В співанках він перший — не перечу, солодкоголосий — се таки правда. Мороки забив не одній дівчині, а на щоденних труднівках чи на ратному полі щось не помітно було його моці.

— Хто зна, володарю... Хто зна...

Гримича Іломер таки саморуч змотузував, а Пугачу та Соколенкові наказав не спускати з нього очей. Тривожився не на жарт: розполовинити рід — обезсилити. І так багато крови витекло з народу. Підуть за мрійливим співцем і погинуть. Слабаків та немічних, либонь, не візьмуть. Дужі, молоді підуть шукати казкові краї. Велика Мати тільки глипнула, каркнула пташиним сміхом та й змовчала.

Іломер відходив з останніми. Підійшов ще раз до стариці.

— Пора, матінко, — юнак погладив її кісткуваті плечі. — Я понесу тебе на руках.

— Е, ні, володарю, я залишуся тут. Хтось повинен стерегти наші краї, хтось має оберігати родове вогнище Венедії...

В Іломера стиснулося серце.

— Ти ж не можеш тут залишитися, — він стряснув п'ястуками. — Не сьогодні-завтра винюхають твоє гніздів'я. Вони уб'ють тебе...

— Я смертна, синку, та... — вона втомлено заплющила очі, — та усе ж мене не можна убити. Ти мною не клопочися, думай, як убезпечити шлях венедів. Будь мудрим і обережним, володарю. Тривожуся я, синку: а що, як волинське плем'я вас не прийме? Що тоді? Будеш брати їхні землі бранню?

— Ніколи! — Іломер поцілував меча. — Ніколи, Велика Мати, не піду я оружною силою на слов'ян, наших єдинокровних братів. Та й пощо про це думати? Корінь ще навесні, по першій тривозі питав тамтешніх зверхників, чи приймуть вони нас до гурту. Старий Вол передав, що чекає і прийме нас з почестями. Старий Вол кличе усіх слов'ян до свого гніздів'я: будувати посади, кріпості, землі там заліснені та тяжкі —

треба людей до рала і до сокири. Ну, а якщо, — він недовірливо покрутив вусом, — якщо не поладять венеди з волиняками, тоді рушимо на незалюднені україни і там закладемо нове венедійське городище. З каменю і заліза. Зложимо орлине слов'янське гніздо, в котрому гніздитимуться можні орлята. Колись вони окріпнуть, стануть на крило, і ми виженемо всіх супостатів із наших земель. А якщо не ми — наші внуки. Тоді знову оживуть оці землі. Я присягаюся в цьому тобі, Велика Мати. А ти пообіцяй, — голос стихнув, вона ледве почула, — пообіцяй, матінко, що діждешся...

Не договорив, закрив обличчя руками.

Старосвітня жінка мовчки звелася, подибуляла у свою печеру. Невдовзі знову постала перед ним — ніколи такою ще її не бачив. У накидці з вовчої шкури, зі страхітливою ціпурою, на грудях вовчі ікла — се Велика Мати. Аж раптом стала перед ним чистенька, добродушна бабуся у розшитому кольоровими нитями полотті, у біленькому надскроннику, який ховав її випечену літами сивину, спиралася на золотого держака, увінчаного сяйливим тризубом. Усміхалася. Іломер охнув. Сонячний знак Венедії, родовий царський знак.

Скільки то словенських родів пересварилися, розшукуючи його. Врешті махнули рукою — жіночі талалайки. А все ж не раз то, тут то там виникали балачки, що, звісно, колись-таки сонячний знак проросте з землі й тоді повернеться до них могутність роду.

— Сей знак переданий венедам могутнім племенем велетів, — відьма заговорила голосно, урочисто, скинулися з дерев птахи, у небі залопотів лелечий грай. — Прийшла пора тобі про це знати, володарю. Велети були високого зросту, великого розуму, страшної сили. За те їх і нищили по всій землі. Нищили їх люди малого зросту, мізерного розуму, дрібної душі. Їх було надто мало, вбивали їх підступно, кидали у спину списами, заманювали у пастки. Останній свій притулок вони знайшли на нашій землі, володарю. Вони взяли венедійських жон, і ті народили від них синів та дочок. Їхні діти були не такими високими ростом, та цей

знак — вам, потомкам велетів, — не дрібніти душами, не міліти серцем. Чуєш, венедійський царю! Передаю тобі цей родовий знак і заклинаю: велику владу, яку ти здобудеш над слов'янами, не повертати для своєї користи. Думай про людей, думай про народ, думай про нашу державу... І прощай, сину, з роду орлів...

Заплющила очі, подаючи знак, що розмова закінчена. Іломер опустився навколішки, обережно поцілув її випрозорену руку. Постояв мить, силкуючись щось сказати, та не зміг. Боліло серце.

Наостанок озирнувся: відьма сиділа на освітленій сонцем лапичці землі і танула під сонячним промінням, розпливалася, вростала в землю.

Іломер брів стежиною, втоптаною венедами, доганяв валку: тільки б дістатися до острівця, на якому захований табун коней. Тоді їм не страшна погоня ворогів, на бистрих кониках їх не наздогнати... Зітхнув. Надто розтягнулися венеди Пралісом. Зараз хоча би одного завалящого коня. Хоча би старезну, сухоребру шкапу, аби дістатися в голову.

І вражено застиг. Почулося? Примарилося? Дзвінке іржання перекривало шарудіння легкого вітерця. Не вірячи сам собі, тихенько свиснув, і з темніючої гущавини просто на нього вискочив велетенський, паленіючий чорним вогнем гривань й оглушливо заіржав, скидаючи передні ноги просто над головою свого господаря.

Іломер кинувся йому на шию:

— Вогнику, братику, як ти зумів вирватися від їхніх комонників, як ти відшукав мене? — В горлі радісно клекотіло.

Вогник радісно похитував чорною головою, тикав морду просто в губи юнака. Могутнім крупом, тонкими ногами проходила дрож. Іломер зауважив на спині криваві смуги, либонь, добре батожили славного коня вандали, прагнучи приборкати.

— Не змогли тебе покорити, брате, — горював та тішився юнак, оглядаючи криваві рани на кінській спині, — Признавайся: не одному хвалькові переламав ребра?

Кінь похропував, тикаючись у рамена, здавалося, сміявся.

— Вибач, браток, — Іломер винувато заглянув у розумні очі свого коня, — рани лікуватимемо потім, а зараз нам, старим воякам, негоже про них думати.

Закинув на спину червоне володарське корзно, умілою рукою пустив риссю, потім галопом. Перелетів вздовж довжелезної людської валки, висяваючи золотим тризубом.

Зауваживши несподіваного вершника, венеди спершу німіли від здивування, а потім захвилювалося, схлюпнуло понурими людськими рядами, стишене "Юра-а-а-а!" Вони уже далеко відійшли від посаду, та все ж страхалися криками привабити до себе погоню. Та все ж од одного вигляду чорнявого тонкостанного володаря з золотим тризубом тепліли серця, гоїлися рани, ярим вогнем розгорялася заграва надії. До них повернувся державний царський жезл! Вони будуть великим народом. Вони переможуть і покриють себе славою. Вони будуть жити!

Всередині людського потоку ішов із венедами Апостол. Дослухався до людського гомону, думав, що приходить час, коли і йому пора рушати в далеку дорогу. Невиразний поклик тихо прозвучав у його душі, і він поривався вперед, хвиляли великої ріки, на береги якої вони раз по раз виходили.

Скоро прибув табун здорових, вгодованих на буйній паші коней. Венеди нашвидкуруч збивали візки, весело котилися колеса, падала, падала під ноги дорога. Твердою рукою правував походом Іломер. Не знав утоми, було невідомо, коли спить і чи спить взагалі. Невгамовний, крутий, прибутня сила вчувалася у зміцнілій постаті, й цю силу він

променував іншим. Лише не можна було не помітити, як він раз по раз озирається назад, когось чи чогось чекаючи.

Квітослава не з'являлася.

— Погубив дівчину, — карався юнак. Скільки смертей набачився останнім часом, проте ця погуба стала для нього найболючішою, гріх за неї падав на нього одного. Сам попросив помочі у веселоокої бортниці. Сам...

Глава 13

ЗОЛОТИЙ КАМІНЬ ПОСІЄМО МИ...

На якомусь крутому розвороті знесилений, спінений кінь захрипів та й упав на передні ноги. Зблиснув меч молодого вандала, бідолашна тварина тільки сіпнулася. Вояка вхопив дівчину на руки і бігцем кинувся вперед. Чула, як шаленим молотом гупало його серце, вогнем палахкотіли м'язи. Вже на ранковій зірниці, видершись на крутогір'я, зупинився, важко відсапувався, прислухався. Звуки погоні неслися далеко збоку. Приклав пальця до губ, наказуючи мовчати, рвонув меча, перерізав мотуззя на її руках і ногах. Дівчина вигнулася від раптового болю й звалилася просто йому під ноги.

Чорним болем догоряла ніч.

Чужинець присів біля Квітослави навпочіпки, розпачливо щось лементів, пучками пальців обережно торкався її скривавленої спини. Звела голову: розводив руками, благально-запитально зирив у вічі. Врешті вхопив її за руки й сердито стріпнув. І ще раз. Вона здогадалася, розгледілася, принюхалася — неподалік Зміїна ущелина — місце першої битви венедів з вандалами. Похитуючись, звелася на важкі ноги і побрела попереду.

Сизим світанком вони набрели на викладеними венедами кам'яну криївку, дивом уцілілу після недавнього скалоламу. Волохате сонце ледь-ледь прочухмарилося, перше проміння ще не дотягнулося землі, та небесною гладдю уже поповзли оболоки. Звідтіля вони спостерігали, як шмигали вершники лісовою дорогою, оглядаючи дерева і кущі, винюхуючи сліди. Чули ревіння розлюченого Сіґурда — забагато невдач звалилося на нього на цій проклятій землі. Сіґурд прагнув крови, він би по краплині виточив її з венедійської зміючки і свого раба, який невідь-чого одурів: обіцяв же йому віддати на забаву оту кусючу руду бджолу. Квітослава здригалася од кожного звуку, але скоро смертельна втома взяла своє, і вона міцно заснула, прислонившись до кам'яної стіни.

...Стрибог бавився зеленими лапами дерев, розгортав, розкручував. Промінці весело летіли у просвіти і, долетівши до її долонь, раптово відскакували. Неподалік гудів рій бджіл, і вона клопоталася як би не пропустити мить, коли бджолина матка облюбує якесь затишне дупло. М'який мох тепло лоскотав її босі ноги, вона бігла знайомими стежками, галявами й сама дзуменіла маленькою золотою бджілкою у пошуках солодкої перги, запахущого соку. Вона нарешті побачила чорний крутень, що вився побіля невисокої липки, потім ще один, потім тисячі роїв закружеляли над головою.

Квітослава розплющила очі, і її обдало варом. У ногах сидів незнайомий гостролиций молодик і пильно дивився на неї зеленкуватим зором, в якому хилиталося зеленкувате світло. Сахнулася од несподіванки й боляче вдарилася об виступ каменюки.

Чужинець сердито закричав на неї і потягнувся до неї рукою. Дівчину зсудомило, вона запручалася, знову голова щосили стукнулася об кам'яний виступ. Тоді він кинувся усім тілом до неї, обхопив дужими обіймами за плечі, руки і притиснув до себе. Щось заспокійливо бурмотів й, від незнайомого шварґотіння їй стало ще страшніше. Затерпнувши, чекала страшного, неминучого. Та чужинець не рвав з неї благенького полоття, не облапував страшними ручищами, просто пригортав її тендітне тіло до себе й злегка погойдував.

За стінами їх кам'яної криївки шарудів дощ, лунко ляпав великими краплями по кам'янистих розломах. Вона все згадала. Полон... Шалений біг поночі у невідомість. Сіґурда — товстого, потворного і залізний обруч рук, який ніс її з ґлуму, жаху, пекла.

Відсторонилася:

— Хто ти? Чому мене рятував? Пощо?

Знову незнайоме шварґотіння, в якому вчувалася полегкість.

— Я — Квітослава. А ти? — тицьнула замурзаною пучкою йому в груди.

— Кві-то-слава... — смішно шепелявлячи повторив чужинець і вдарив себе кулаком в груди: — Інґард.

— Інґард, — перекотуляла язиком чудне ім'я. — Юрій, значить. Чому ти мене рятував? — знову повторила запитання, яке її мучило.

Він нахилився над нею, її знову обдало пекучим варом, простягнув до неї долоню і побожно, з якимось дитячим захватом провів шкарубкими пальцями по її бровах, пропустив крізь п'ятірню її шовковисте волосся. Дівчина затремтіла: він думає, що я гарна, він не захотів залишати мене на забаву своїм потурмакам і умкнув собі на потіху.

Юнак зауважив жах у її очах і заметеляв головою, щось сердито лопочучи і грозячи їй пальцем. Знову сиділи, мовчали. Було незрозуміло, скільки ж вона проспала: ранок, полудень, надвечір'я?.. Крізь продухвину бачили, як на небозводі клубочуться темні хмари, легке дріботіння переходило у стрімкі потоки. Зривався вітер. Заходило на грозу.

Квітослава гарячково розмірковувала: що далі? Їй треба на Зелену верховину, а вони подалися у зовсім іншому напрямку. Пішки, та ще скрадаючись від ворогів, їй одній добиратися на Свят-гору кількоро днів. Таж не можна тягнути за собою цього песиголовця. Він же тать, ворог, він розвідає дорогу до венедійського табору і приведе туди нападників. Але ж як спекатися його? І що він збирається з нею робити?

Чужинець сумно дивився покірним собачим поглядом на неї. Чекав її рішення, руки перебирали її довге волосся. Вона смикнула золотистий кучерик і, звинувши свої куделі на потилицю, спробувала заплестися. Криївка була тісною, її руки борсалися у волоссі, та вона тільки оббила лікті об камінь. Юнак мовчки спостерігав за її потугами, згодом легко повернув її до себе спиною і, примостившись ззаду, схопив за золотавий сніпок. Було чутно, як він щось про себе бурмоче. Знову вона нічого не збагнула: що робить? Лише коли голова ледь сіпнулася, доп'яла: заплітає... Шкірою пройшла паморозь, вона отетеріла. Його руки були невмілими, негнучкими, вони неоковирно борсалися у золотавих хвилях, тонули в них. І нараз її дивний рятівник чи войовник заливисто засміявся щасливим, аж дитячим, сміхом. Щось схлюпнулося й у ній: терпке, хмільне, буйне, та вона тут же жорстоко виполола отой п'янкий пагінець дурноцвіту. Вивільнила з його рук косми й спритними пальчиками сплела на грудях тугу і важку косу.

"Обріжу — сердито подумала, — якщо вже так вони йому впали в око, обріжу, а то й порубаю мечем... Еге, мечем, — зітхнула, — меч он у цього довганя приторочено по пояса. А вона безборонна, беззахисна, далеко від рідного племені, котре би її захистило. Вона у його руках".

Гуготіла гроза, гримів грім, кресали блискавиці. Вони геть промокли, швидко холоднішало. Хотілося їсти до кольок в животі. Квітослава розуміла, що гіршого сховку не придумаєш. Саме тут проходила дорога з Ведмежого логу до Венедії. Їх можуть помітити з хвилини на хвилину. Праліс кишить зайдами, треба вибиратися на безпечні місця, а там вона якось може втекти від свого страшного попутника й полинути на Зелену

верховину. Навіть якщо її там ніхто не чекає, то вона відшукає сліди, куди попрямували венеди.

Коли стих перший напад грози, вибралися із свого сховку і потягнулися у напрямку Рай-ріки. Швидко темнішало. Мокрі, забрьохані, дісталися підніжжя крутогір'я і там, забившись у густий малинник, попадали на мокру землю. Ноги Квітославу уже не несли, була змучена, обезсилена. Заплющила очі, встигнувши подумати, що ось зараз вона прокинеться й ящіркою відповзе від чужинця, котрий так знагле звалився на її голову. Щоправда, він її рятівник... Щоправда, очі у нього зелені та глибокі, як вода у прохолодному колодязі... Заснула.

І вже не чула, як, відсапавшись, білоголовий юнак у шкіряному плащі з бронзовою застібкою біля шиї обережно підняв її на руки і притискаючи до грудей, дорогоцінну ношу, побрів нагору, спотикаючись у темені.

Ось зараз я підведуся і білочкою шмигну в ніч, — думала Квітослава, перевертаючись на бік і мліючи від теплого затишку і м'якої, сухої постелі. Вражено скинулася. Сходило сонце, вмиваючись у голубих, барвних хвилях величавого плеса. Пахло чимось смачним, паморочливим. Її знудило від голоду, і печія пронизала живіт.

— Квітославо! — почулося смішне шепелявення, і вона побачила свого рятівника і осліпла од шаленої радости, яке струмувало з його молодого чистого обличчя.

Вони снідали молодим диким поросятком, котре якимось побитом зумів поночі вполювати молодий вандал. Потім знову заповзли у сяк-так зліплений курінь з хмизу та моху, обкладеного зеленим віттям. Інґард розтягнувся навзнак, заплющив очі, лице втомлене та щасливе. Йому треба було трохи відіспатися після важкого нічного переходу та усіх тривог. Квітослава вийшла на берег, спустилася до ріки. Не поспішаючи, помила волосся, руки, ноги, так хотілося поринути змученим брудним

тілом у чисте плесо, але вдалині мріла Зелена верховина — леле, треба поспішати.

Вона побігла берегом, швидше, швидше... Озирнулася. На мокрому піску чітко виднілася її сліди. Квітослава жалібно заскімлила: навіть якщо вона добереться до Пралісу, то по післядощовій траві чужинець легко її наздожене. А може, не стане й наздоганяти, майнула думка, але що ж він робитиме сам самотою у чужому світі, ворог усім — і своїм, і чужим? Втім, чим вона клопочеться? За себе треба думати. В цьому світі кожен за себе. Похнюплена, почвалала до куреня. Молодий чужинець легко дихав, розкинувши могутні руки й звернувши догори своє тесане з світлого каменю обличчя. Вона гамувала у собі жалість: хто зна, що він робитиме з нею далі? Куди потягне? Меч лежав віддалік, просто біля її ніг. Дівча вхопилося за рукоять. Піднімала, опускала, тремтіли плечі, тьохкала горобина душа. І ще раз зробила останню спробу, нависаючи над ним, та пальці самовільно розчепірилися й меч глухо гупнув побіч розпростертого тіла сплячого чужинця. Той розплющив очі й нараз заплакав, схлипуючи, тягнучи до неї руки, шварґочучи якісь незрозумілі слова.

Квітослава не зрозуміла, як це трапилося, але вона сама кинулася йому на груди, ридання, крик наполохали прибережні меви, які сполохано спурхнули увись, а вслід за ними злетіли дві загублені людські істоти, горнучись одна до одної, пестячи одна одну, вростаючи одна в одну.

Стаючи єдиним цілим.

Квітослава вела чужинця у бік гніздів'я Великої Матері і наспівувала:

Коли не було з нащада світа,

Дажбоже! Тоді не було ні неба, ні землі,

Дажбоже! А було синєє море, Дажбоже!

А серед моря зелений явір, На яворoньку три голубоньки, Три голубоньки радоньку радять, Радоньку радять, як світ сновати: "Та спустімось на дно до моря, Та дістанемо дрібного піску, Дрібний пісочок посіємо ми, То нам станеться чорна землиця, То дістанемо золотий камінь, Золотий камінь посіємо ми, То нам станеться ясне небойко, Ясне небойко, світле сонечко, Світле сонечко, ясен місячик, Ясен місячик, ясна зірниця, Ясна зірниця, дрібні зірочки". Дажбоже!

Знову, як і на початку всього, жінка створювала свій благодатний світ і дарувала його своєму коханому. Світ, де голубим наметом застеляє їх велике небо, світять зіроньки, місяченько і земля пахне першим юним проростанням, і по золотому, щойно створеному піску тягнуться сліди перших людей, які щойно пізнали Бога.

Глава 14

ТАБІР

Днями і ночами швидким ходом простували через Праліс венеди. Однієї дощової ночі вислизнув, як його не стерегли, Гримич і безслідно щез, умкнувши за собою чималий гурт молодих венедів. Іломер тільки сплюнув, але посилати погоню не став: якщо втелющилося дурневі щось у голову — не впам'ятаєш. Нехай ідуть.

Минуло три доби стрімкого відходу, й напруга почала спадати. Ополудні вийшли на високий пагорб і вражено завмерли, бо якщо і є десь на землі Рай, то, звісно, це тут. Заліснені крутогір'я виколихували на своїх могутніх спинах столітні дуби і смереки. Кучерявилися білокорі берізки. Молоді дубці наввипередки один з одним бігли з пагорба до широкої річки, котра неслася сягнистим величавим плином, обвиваючи синіми закрутами пагорби та горбки.

Венеди розпливлися по місцині. Запалали вогнища.

— Овва, та тут живуть люди. — скрикнув Вихор, завваживши рух у пониззі.

— То слов'яни, — заспокоїв його Іломер, — Я не раз бував у цих місцях, знайомий з їхнім начільником. Вивідувачі уже були там — усе споійно. Рибарі, кожум'яки, оратаї, перевізники. Приймуть нас з миром.

Старий воєвода тільки гмикнув та й відвернувся. Молодий вождь не переставав його дивувати. Та властиво й то таке: з дитинства гасав світами, не було спину. Носило Степом, нетрями Пралісу, мало що розповідав, та, видко, багато нахапався чужинецької мудрости. Зітхнув: так, як було уже, звісно, не буде.

Іломер продовжив:

— Вони давно тут живуть. Зустрічають торгові судна. Перевозять людей на той бік. Бачиш, — показав рукою на далеку темну цятку, — то варязькі лодії, пробирають до греків. Велика і багата наша земля, але... — здвигнув плечем, — всі кому не ліньки повзуть на неї з мечем і вогнем. Коли ж це скінчиться, воєводо, коли наш народ стане на ній справжнім господарем?

Мовчали. Чому?..

І замислений Апостол вторив за ними: чому?

Іломер оголосив передих. Хто щось мав, поніс у городище, що височіло понад рікою, на торг. Інші латали вози, ставили розвори, загін молодих хлопців рушив із сітями у долину рибалити. Схлюпнув дівочий сміх, залементіли веселими голосами діти.

Апостол опустився у густу траву під струнокостанною калиною з червоними кетягами запашних гіркуватих ягід. Оглядав гомінке велелюддя. На нього озиралися: чи говоритиме він сьогодні свої казання? Не схоже, людей він не шукав, шукав усамітнення, був мовчазним та замисленим.

Іломер розсідлав Вогника, плеснув по спині:

— Відпочивай, брате, скільки днів без перепочинку. Заслужив.

Кінь радісно заіржав, метнув смоляною гривою і риссю помчав у долину, скидаючи задом, а Іломер плюхнувся у траву і задивився у небо. За мить перекинувся на бік. Ґедзь, який сидів у ньому, все ніяк не міг вгомонитися. Труднощі, клопоти, бої, безсоння, здавалося, тільки побільшували його силу. В ньому потроху минала хлоп'яча задерикуватість, вирівнювався пломінець, що кипів всередині, побільшувався, вимагав дії, руху, звитяги. Юнак повертівся у траві, але враз скочив: якого біса! Рай-ріка манила до себе світляним кипінням, і молодий вождь дав знак Лебедю підвести до себе гніду кобилку, яка стояла напохваті, прип'ята до дерева побіля стану. Пообіцяв же Вогнику два дні волі.

Від'їхати не встиг: велетенський чорний огиряка перепинив вершнику дорогу. Бив копитом землю, сердито форкав.

— Що тобі, Вогнику? — здивований Іломер натягнув повіддя. — Сказано — відпочивай.

Повернув кобилку, намагаючись об'їхати свого коня збоку, та Вогник метнувся навперейми, зв'юнилася на сонці смоляна грива, високо злетіли передні копита просто перед очі свого господаря. Кобилка перелякано шарпнулася.

— Та що з тобою? — ніяк не міг второпати збентежений Іломер.

Вояки, які обступили їздця, зареготали:

— Він ревнує, володарю. Покидай свою кобилку, бо загризе!

Чорний гривань направду наче як знавіснів, лиховісно клацав зубами, в кутиках губ пузирилася піна. Конячка під Іломером сполохано тремтіла, вертілася.

— Ге-е-еть, Вогнику! — сердито закричав і вперіщив нагаєм конячку, намагаючись прорватися крізь несподівану перепону. Вогник спинився, настовбурчився і враз щосили штовхнув мордою Іломера у бік так, що той ледве втримався, вчепившись у гриву. А розлютований звірюга знову наструнчився до стрибка. Довкуг задрижало листя од гучного реготу.

— Здаюся, Вогнику! — підняв руки молодий володар. Швидко спішився і передав повіддя кобилки Лебедю. Весело вигарцьовуючи до нього тут же підскочив Вогник.

— Ах, бісове насіння, — сердито смикнув за гриву Іломер, — діждешся у мене.

За мить кінь і вершник уже летіли стрімголов з крутого пагорба. Дружинники хапалися за боки: який господар, такий і його кінь.

Гніда кобилка вирвалася з рук Лебедя, помчала за ними услід, обережно перебираючи тонкими ногами і оббігаючи крутояри. Світилися, кипіли хвилі Рай-ріки, підняті засмаглими тілами венедів, кінськими мордами, які весело сушили свої зуби об згасаюче проміння Ясновида.

...І була ніч.

Колихалася над зірчастим плаєм, пахла спокоєм, умиротвореністю. У Апостола боліли скривавлені збиті ступні. Він покинув своїх вірників у теплій западині, відмахнувшись від щиросердної Любави, яка пропонувала зробити йому примочки з гойового зілля. Сієї ночі хотів побути наодинці зі своїми думами.

Забившись у густий вербинець, поринув у запечалля. Жалило душу глухе бутіння ріки: таки пора. Вічував, що його єство подрібнилося на безліч іскринок й розлетілося цією землею, поміж цих людей. Від того не став слабшим, не змалів, та побільшало гіркоти. Відав, що дорога, котра поведе його звідси, буде дорогою цього народу, знав, що ця земля наздожене його, де би він однині не був. Доля цього народу стала його власною долею. Апостол Андрій відчував, що прийшла пора останнього засіву Слова. Йому йти далі, а Слово, Блага Вість, буде бросніти, буявіти, животворити на цих землях, в душах венедійського племені. Проростатиме крізь криваві кльовища смерти, зради й підступи, малість і глупоту. Зло йде землею напропуд, не вибираючи дороги, не поглядаючи під ноги, але тяжкі дороги любови, бо довкруг зільники, що можна знеобачки столочити, нив'я, котрі легко витоптати, душі, які так так просто скривдити, зігнути. На лагідному тиховодді любові, під золотим сонячним покотьолом немає місця ненависті, та багато безборонности. Сей народ ніколи не піде по інші народи, ся земля ніколи не рушить по інші землі, але зувсібіч небавом посунуть сюди смертні мари. І ридатимуть матері, тоскно стогнатимуть діти, кривавою піною сходитиме золотавий околом.

Боліло серце.

З головокрутної височини, куди він нарешті з таким терпінням і такою мукою вибрався, знову уздрів як змінюються покоління й роди, піднявши руки д'горі, один за одним западають у землю, та, чим глибше входять вони в неї, тим вищим, можнішим стає вершак сяйного життя народу.

Стихало і все ніяк не могло стихнути буготіння людського ройовища. Нічну гладь раз по раз знуртовувало іржання стриножених коників, випущених на попас, пісі перегавки, перегукування таборових чатників. Чутно було, як неподалік чорнява Горислава лагідним жебонінням залюлювала своїх синочків. Притулившись до теплої спини свого яснозорого довгогривця, нарешті упокоївся на теплому угрівку молодий паливода-вождь, полинув до своєї далекої золотокосої лади, загойдався з нею під зорешливим небом. Не спали полоненці під молодим горішником, мовчали, гореніли у своїй безпросвітній жахоті, куди вони потрапили з волі його — Апостола Андрія. Безпомічні, благуваті горлорізи терпли кожен у своїй одинокості, відчувши, хоч і не пізнавши ще уповні, безкрай добра і зла. По дорозі Апостол не раз підходив до них і розповідав про Ісуса. Ті мовчали, понуро втіпивши запалений зір у ковзку твань, але Апостол знав, що вони чують його, та тільки те, що зсунулося на них, було настільки нечеканим та великим, що вони на деякий час оглухли й оніміли, випавши з життя людей. Тікати вони не стануть, але що вчинять з ними венеди? Уб'ють? Перетворять на рабів?

— Що сказати тобі, отче... Не простий то рішенець. — У відповідь на його запитання Іломер тяжко і довго думав. — Страшна то справа — рабство. І раб — страшний чоловік. Знаю, бачив. Не знати для кого страшніший... Ніхто тоді не буде вільним — ані раб, ані господар... Я помислю, отче...

Десь далеко, у пониззі ріки, кипіло молоде гульбище хлопців та дівчат. Спалахували співанки, дзвеніли молоді голоси. Ватріла ніч далекими огнищами. Але поволі все стихало. Громотушний день, громотушний світ поринав у залассся солодкого сну. Вариста ніч крутила золоті линовища у широких, нуртливих водах великої ріки.

Апостол, розкрісливши руки, стрічав прибутну воду і прибутних людей, благословляючи на терпимість, милосердя, славне і вічне життя.

Прощався...

Не знав, якою буде його власна подальша дорога, та й не клопотався цим. Поклик у його серці лунав виразно, і він знав, що ще буде час для останнього слова, та ще однієї ночі у нього більше не буде.

Глава 15

НА ЗЕМЛЮ НЕ ПОВЕРНУЛАСЯ...

Одо — молодий зверхник загону вандалів — син Сіґурда і кам'яноокої Фріди, зближався з горою, що зеленим волохатим малахаєм закастрила простір. Їхав охляп, звісивши довгі, вузлуваті ноги, недбало понукуючи на своє виголодніле військо. Одо очманів од цього безумного походу, пожеж, безнастанного і даремного виталовування чужих спорожнілих гніздовищ. Він любив ратовища, блиск і подзвін мечів, скрики наполоханих полонянок, але ося дурноляпська війна з невидимим ворогом йому змерзилася.

Одо підганяв своїх рубак сердитим криком і роздратовано думав, що надаремним був цей важкий забрід крізь непроходимі пущі до невідомих племен. Від самого початку тут все було не так, як у інших походах. Перемоги оберталися поразками, смерть ворогів призводила до погуби великого числа самих вандалів. Коли видивлявся на страшне погорілля Венедії, пригодило на гадку, що сього разу вони вступили на прю не зі смертними людьми, а всемогутніми духами, що осьось похмурі марюки піднімуться із ущелин та западин, затонів річок, могутніх стовбурів борових дерев і посунуть на його військо, нищачи до ноги.

Одо плювався, скрипів зубами, вперто пробиваючись уверх безшелесним узгір'ям. Звірі і птахи покинули гору, навіть вітер перестав віяти, і рухалися вони вперед наче у застиглій мертвій воді.

О, тільки б доскочити отих душохватів! Усіх одразу. Або хоча б десяток... Або бодай одного... По краплині виточити сукровицю, загризти зубами.

Щодня його мугирі моцувалися до брані. Нипали лісовими хащами, принюхувалися, прислухалися. Бородаті могутні войовники з хвилі на хвилю очікували на сягнисте тремоло вивідувачів. Але ті, прибившись до стану, втомлено никли головами до спин втомлених скакунів, покірно підставляли спини під несамовиті удари верховод. І ця покірність була знаком безвиході й відчаю. У його м'ясожерців почало броїтися в очах від голоду та безнастанного видивляння в далину. Нікого. Нічого. Навіть звір'я покинуло Праліс, і мисливські облави поверталися впорожні.

Сам Одо також ледь не окривів від повсячасного виручування очей — сюд-туд. Він прагнув стрічі з ворогом, і він його сьогодні таки знайде або умре, бо нізащо більш не повернеться під люті сіпи важкої десниці батька, який, дуріючи, стинав голови своїм побічникам направо та наліво.

Батько — вельможний Сіґурд, — набештавшись бовтанки з обметець венедійських обор та ям та заливши горлянку протухлою чихилдихою, мицявся без діла на розорі венедійського посаду. Страшно було потрапляти під його вельможні очі, той геть знавіснів, вимагаючи доброго пива, полонянок, м'яса молоденьких баранців. Дайте! Дайте! Нікого і нічого не хотів слухати. Лилася, лилася кров, сього разу без війни.

Зелена гора муляла очі. Всі інші путі уже були перевірені та обстежені. Тож, довго не роздумуючи, Одо рвонув зі своїм загоном крізь розворіття зруйнованої Венедії з наміром знайти поселенців або загинути. Не міг же цілий народ зникнути без сліду! Не буває такого.

Потирав руки від передчуття удачі.

Бо якщо і змогли виповзти венеди підземним ходом, як твердили вивідувачі, то лише сюди. Щось говорило: недаремно вони пробивають цю глуху, непроходиму зелену стіну.

Нарешті загін вибився на вершину гори. Одо заревів, уздрівши галяву, стоптану людськими ногами, залишки якось лахміття і... жінку. Старезну, немічну, але живу!

Він не помилився.

Вони тут!

— До зброї! — пролунав тріумфуючий голос молодого верховоди.

Комонна здвиж тяжко ворухнулася на Зеленій верховині у напрямку стариці — кістяка жовтуватої істоти, що ледь-ледь ворушився. Та спокійно чекала, в руках блимав смолоскип. Одо ще ліниво здивувався: для чого смолоскип посеред білого дня? І не встиг бодай стривожитися. А дивна істота ще вище підняла смолоскипа і доторкнулася ним кам'яної ложбинки, з якої димав ледь сіруватий, солодкуватий на запах туманець.

Високо в небо сягнула стрімка блискавка. Глухо загуркотіла, заскрекотала кам'яна утроба гори й нараз із громом, тріском, пекельним вогнем знеслася високо до самих купчастих оболоків й опала на голови чужинців кам'яною гримучою скоропаддю, кам'яним дощем, од якого не було спасіння ані Одові, славному синові вельможного Сіґурда й кам'яноокої Фріди, ані його посіпакам, які досі ніколи ще не відали страху, ані високим широколистим липам та гінким дубкам, які відвічною сторожею вартували свят-гору.

Легенька тінь, розкинувши руки, полетіла у розчахнуте небо. Серце помаліло, стиснулося, а легкокрилий горобчик, котрий нарешті отримав своє небо, засокотів у грудях дівчинки Росинки: "Жити-жить".

Квітослава та Інґард, які заворожено спостерігали неподалік за зрухом Зеленої верховини, потім присягнули перед венедійським Колом,

що Велика Мати разом з камінням, деревами, квітами злетіла в небо, але назад, на землю, не повернулася...

Двиготіння землі долинуло і до венедійського стану, який роївся над водами Рай-ріки. Другий день перепочинку доходив полудня. Осінь-літокрадка все ближче підкрадалася до володінь Ясновида, її руде охвістя метлялося у посмутнілому вербнику, її голос глухо шимрав опалим листям, а спритні руки вплітали барвні заплітки у березові косиці. Венеди прислухалися до її тихих кроків і тривожилися: що принесе їм баба Сніжана? Чи знайдуть вони теплі зимарки, чи стачить харчів?

Двиготіння землі застигло їх зненацька. Дивний згук рознісся раз, ще раз, відлунився в душах і там довго затухав дивною і світлою печаллю...

Глава 16 ЗАПОВІДАННЯ

Світанок золотив довкілля м'якими барвами. До берегів Рай-ріки пристали грецькі кораблі. Дужий сіверко лопотів у наструнених снастях. Грецькі моряки зустріли його радо, рушали до берегів Понту, трюми навантажені добірним зерном та медами, тож навіть старець задоволеним людям не завада. Домовився він швидко. Пора було прощатися.

— І оце все? — запитав стривожений Петро. — Ти поїдеш, нічого не зробивши? У тебе, братику, нічого не вийшло.

Апостол посміхається:

— Все гаразд, Симоне, навчителі зла уже в путі. Їх багато. Та чи прийдуть сюди учителі любови?..

— Ти не збагнув, чого від нас вимагав Він. Ламати треба душі, серця, племена, народи.

— Крий Боже — випрямляти, спрямовувати.

Він стоїть перед суворим колом. Їх знову дванадцятеро. Золотистим маревом відпливає у безконечність Храм Господа. Зачинено усі дванадцять брам, німіють притвори, порожні молитовні зали, протяги дмуть крізь зачинені двері сяйливої споруди. Порожніє, пустіє Храм, вічність наблизилася уже в серцевинну кімнату, куди лише раз у рік, на святу Паску заходить в розкішних білих шатах первосвященик, і тоді тамують подих прохожани, бо лише один раз можна почути ім'я Господа.

Андрій знає, що і на землі, яка його вигодувала уже ллється велика кров, йде зрух усією землею, ця буря нікого не омине.

— А чи помислив ти, що, розповідаючи про Нього, ти так нічого не пояснив і не навчив?

Апостоли стоять напружені, суворі, кожен з них ще шукає відповіді на те, що трапилося. Горючим зором пропікає його Петро:

— Чи можемо ми поміняти Закон? Чи маємо право змінити букву молитов? Чи не богохульством є наші страждання і наша печаль? Хто ми такі перед лицем Господа нашого? І що наше життя, як не юдоль гріха? Люди смертні повинні боятися Господа, а ти їм про це не повідав.

— Учителі страху уже в дорозі, та чи прийдуть до цього народу учителі волі?

Вони розходяться кожен зі своїм, кожен своєю дорогою, довгою і вічною.

Іоанн оглядається:

— І тобі пора, Андрію, Апостоле Христа... Доля нової віри нині вирішується не тут. Сам відаєш, великий Рим душить сьогодні народи, імперія жиріє на крові і поту, в Рим, Апостоле, в Рим!

Він стоїть на високому пагорбі і ставить високого дерев'яного хреста. Венеди нічого не запитують, спостерігають за його рухами. Він хрестить людей, землю, благословляє дітей, благословляє народ. Благословляє Марію, котру залишає серед цього племені, тут вона відшукала свою дочку, тут вона відродилася душею. Хреститься невелика група його учнів. Він тішиться і не гамує сліз. Він тішиться і журиться долею цього племені. Багато щастя випадає на їх долю, але так багато горя. Апостол Андрій плаче на високому пагорбі, і той плач летить через віки.

І прийшов він до гирла Дніпрського,

І звідси пішов по Дніпру горі,

І за заповіданням Божим прийшов

І став під горами на березі,

І, вставши зранку, рече учням своїм,

що були з ним:

"Бачите гори ці?

Яка на горах цих возсіяє благодать Божа!

І має бути город великий,

І багато церков Бог воздвигне".

І зійшов на гори ці,

І благословив,

І хрест поставив,

І помолився Господу,

І зійшов з гори тої, де опісля постав Київ, І пішов по Дніпру горі...

Книга третя

І Він буде судити численні племена,

і розсуджувати буде народи

міцні аж у далечині.

І вони перекують мечі свої

на лемеші,

а списи свої — на серпи.

Не підніме меча народ на народ,

і більше не будуть навчатись війні.

Книга пророка Михея

Пустеля порожня. Се не земля людей і, ймовірно, це зовсім не земля. На землі справжній пустеля колись та закінчується, починають прориватися дерева, цвісти квіти, щебетати птахи. І безлюддя колись та усе ж зникає, стрічаються спершу поодинокі самітники, які відійшли або були силоміттям викинуті за краї людської спільноти, потім поволі гамір, сміх, плач, лемент наростає, розливається повноводними рікою, морем, океаном. І світ стає великим та круглим.

...Несеться-несеться над осліплою, здичавілою землею порохнява порожнечі.

І немає тут ані сонця, ні вітру, нема кінця-краю оцій криваво-сірій твані, цьому гидотному, липучому мареву, в котрому повільно суне панцерник, настовбурчившись увсібіч смертоносними жерлами гармат. У його залізній утробі подеколи можна вчути якийсь шум: щось чи хтось достеменно там ворушиться, покахикує, відпльовується, порикує. Надсадно гуркоче могутній двигун, безнастанно котяться залізні гусениці, скеровані твердою рукою,

скородячи раз по раз залишки руїн, звалища жовтявих кісток, підминаючи обвуглені кістяки дерев. Врешті у голову повелителя залізної потвори закрадається сумнів: а чи взагалі тут колись жили нікчемні земляні черв'яки з гарячою кров'ю й верескливими голосами? Чи не наснилися йому славетні набіги на багаті поселення, безнастанні битви та перемоги? На овиді нічого такого, за що могло би зачепитися око, тож він навмання вибирає напрямок — і всюди одне й те ж: нічого... нікого... Іноді володарю смертоносного панцерника ввижається, що він нікуди й не просувається: просто повзе зачарованим колом, котре стискається, звужується, колись воно неминуче звернеться в клубок, й тоді він випаде у саме осердя цієї вовківні, отоді й відкриється, мабуть, страшна таємниця його безкінечних блукань, загадка цієї фантомної містерії.

Ні! Ні! Він вічний, всеможній! Скоро він знову натрапить на людську мурахівню, загупають гармати, затуркоче кулемет. І буде кров, його єство наллється силою, нездоланною міццю. Він живе смертями, і їх на його долю вистачить.

Тяжка долоня вічности...

Велетенський панцерник суне Пустелею. Всередині якась істота захлинається від гніву і безсилля. Де вони? Де? Скільки часу минуло від останнього кривавого банкету? Скільки миль промчав могутній панцерований звір? Час в'ївся у його тіло залізним кістяком бронежилета і шолома, простір розчавили ланці залізних гусениць. Пустеля і він зрослися одне з одним навік.

Він звик до цього безкінечного руху, до цього застиглого фантасмагоричного краєвиду. О, він терплячий, він колись переїде через цю безкраю німоту і знову почне розширювати володіння Пустелі. Він її повелитель, темний, недремний її дух.

Все ж одноманітність таки набридає, і починають перед очима миготіти невиразні видіння, вони набувають дедалі контурніших форм, наливаються кольором, світяться, забивають пампороки. Він сходить слиною від жаху: де вони? де?..

Веселоока, тонкостанна жінка порається біля печі, витягаючи духмяні буханці. Якимось побитом він знає, що це людська оселя Хоч... він ніколи, звісно, не переступав людського порога. А се — хліб, глечики... Ці білі ворушкі вогники — троянди... Неподалік на стільцях супиться вродливий, спортивної статури молодик. Веселоока жіночка оглядається на свого сердитого чоловіка:

— Чого ти, Кіме? Люди ж ми, росли разом з дітьми Рахіль, кому ж, як не нам, допомогти їм у скруті.

— Ти хочеш, щоб ми загинули через них — непроханих. Їм що, нікуди було податися?

— Бо ж таки нікуди...

— Ти ж добре сама знаєш, що твориться у Місті. Есесівці обшукують будинок за будинком, підвал за підвалом. Їм все одно не порятуватися, та й на нас накличуть біду. Зрозумій, я не за себе боюся, найдорожче що у мене є, — це ти. Я не допущу, щоб з тобою трапилося лихо.

Жінка весело сміється, ямочки на її щоках спокусливо загоряються, й він заворожено проводить по них пальцем:

— Яка ти красива, Тан...

— Кіме, не суши собі голову. Та й що зі мною може трапитися? Я заховаю Рахіль з дітьми так, що жодна муха не дізнається. Ти не знаєш, яка я спритна.

Розсипаються бризки сміху по долівці.

— Діти, снідати! — лунає перегодом її привітний голос, вона розкладає на обідньому столі паруючі буханці. З бокової кімнати вибігає трійко дітлахів, а за ними стривоженою тінню виглядає висока горбоноса жінка у чорному.

— До столу, всі до столу! — припрохує молоденька господиня і нараз цілує свою гостю у щоку:

— Припини, Рахіль. Діти твої усі здорові й живі. Тут ви у безпеці, нічого не бійся.

Напружені риси матері розпогоджуються, вона ясніє вдячною усмішкою, тихенько, винувато опускається на краєчок стільця і відщипує крихту хліба.

— Я не голодний! — спохмурнілий молодик жбурляє на стіл ложку. — Піду, у мене справи...

Підводиться, круто розвертається до дверей.

Тонкостанна жіночка здивовано пересмикує плечима. Весело лементять діти. Рахіль дивиться темними очима, у них вселенський жах.

...Над Містом прочиняються двері небес. Наближається Армаґедон. Зорі хилиткі й страшні, світло не відбивається в людських зіницях. Місто занурюється у нічну темряву, воно уже ніколи не вирине з цього здичавілого мороку і страху. Кінець світу близько — під порогом, валують собаки, шелестять молитви, Місто молиться: безшелесно, безгучно. У темні вікона зазирають привиди почвар з людськими головами.

Двері вилітають з завіс, і через поріг влітають чорномундирники у лискучих чоботях, лискучих кашкетах. Молода жінка закриває собою Рахіль з дітьми.

— Ні! — кричить, плаче. — Ви не посмієте. Це моя мати. Це мої діти!

Незрушні солдати зводять автомати. Рахіль підштовхує вперед дітей, меншого бере на руки.

— Не промахніться, — просить убійників останньою материнською сльозою. — Вбивайте, убийте, але не катуйте моїх дітей!

— Не вбивайте! — кричить молода жінка. — Це моя мати!

Кров і мозок розлітаються по стінах, кричить, волає молода жінка, сивіє-сивіє на очах.

До неї кидається з темряви чорнявий молодик:

— Все гаразд, моя люба, ми порятовані. Чорномундирники шкіряться кривими посмішками,

спостерігаючи за ними, старший смикає молодика за рукав:

— Вона твердить, що це її мати?..

Той нерозуміюче метляє головою, але чомусь нараз відсувається від жінки. І ще раз коротко стукотить автомат. Тіло жінки опускається повільно, так котиться сльоза по скорботній щоці вічности. Западається в землю будинок, розтає Місто. Старший смикає молодика за рукав:

— Ти підеш з нами. Нам такі потрібні.

Жінка ворушиться на долівці, шепоче:

— Кіме, що ти наробив, Кіме...

Луна пострілу тихшає і все ж не зникає... Ніколи не зникає...

Гуркоче панцерник, криво усміхається істота у ній. А що йому до життя й клопотів людців? Він не звідти. Він інший. Йому тільки би до них дістатися. Пильно видивляється в далину. Він би помітив найменший зрух, найменший зблиск світла. Він повинен дістатися кінця

Пустелі. Він давно прямує нею, і колись цей шлях повинен закінчитися. Видіння все ж щось вигострили в ньому, бо нараз помічає перед собою якісь ще небачені досі сліди. Кричить, реве від захвату:

нарешті! Він рушить цими слідами, вони пахнуть людиною. Вони справді пахнуть живою людиною. Захлинаючись, реве залізний двигун, темніє липке, сіре, криваве марево Пустелі. Мчить і мчить смертоносний панцерник. Сліди не закінчуються, тепер їх безліч: рівних штахетинок на пустельній порохняві. Попереду, позаду, навсібіч. Він тріумфує, залізна машина слухняна в його руках, гримить двигун, розриває роздолля, у темній куряві пекельним блиском блищать очі, обмацуючи дорогу. І нарешті приходить страшне прозріння: це сліди його машини! Він увесь час гнався за самим собою. Залишився лише один невторований клапоть довкілля, куди летить на повній швидкості смертоносна залізна машина. І зупиняється.

Його рука тремтить, підносячи револьверне дуло до рота, йому вперше страшно, але більше доріг немає, немає більше людей, чиєю смертю він би зміг далі жити. Останній живий — він.

...Над Пустелею лунає постріл. ...Жахливий крик.

Вдоволена, сита Пустеля скручується, злютовується у клубок і терпляче чекає.

... З розколеного піщаного годинника висипається остання піщинка.

Глава1

ВТІКАЧКА ФЛОТОВОДЦЯ

Вітер летів з берега, й Орися рушила до моря.

Це було повне безумство, знала, що патрійські преторіанці чіпко оглядають кожну жінку, а за неї вельможний Кілон, либонь, заплатив чималі гроші. Все ж вітер віяв з моря, і вона не могла нічого вдіяти супроти цього нестримного заклику. На щастя, саме прибули звідкілясь кораблі, густий натовп посунув на пристань, тож вона легко сховалася в

осерді людського тлуму, зацікавленого у виторгу, прибутку. Стояла, притулившись до складської будівлі, сліпило сонце, може, то й на краще, думала вона, в таку пору усі шукають тіні. Тож якби їй вдалося відступити в тінь, хтось неминуче звернув би на неї увагу. Неправда, що найвидніше при світлі сонця.

Патри млоїло від спеки, а вона видавалася собі зачарованою сніжинкою з далеких полів баби Сніжани, яка чомусь не летить і чомусь не тане.

Дивилася на море. Дужий вітер гнав буруни Іонійського моря у безкраю далечінь. Колись якась хвилька таки приб'ється до далекого берега і вихлюпне на нього бодай одну її сльозину.

Кубікул гінекею Кілона на довгі роки став для неї темником, куди не потрапляло жодного промінця. Її золоті коси покрилися памороззю, звітрилися барви з колись ніжного обличчя. З розкішних свічад пишного палацу виглядала безбарвна тінь колишньої венедійської царівни — прозора шкіра, болючий погляд, безшелесна хода. Втім, ходила вона рідко. Куди? Трикліній, прохолодний фригідарій домашньої бані, високі колони домашнього дворика — атрію. Лише зрідка мандрівки дивним білокам'яним містом, мов виснуваним зі чужого сну своїми рукотворними колонами, фонтанами, дорогами, безліччю статуй. Здебільшого сиділа на пуховому шовковистому ложі, затравлена, залякана і тужно виглядала у слюдяне маленьке вікно.

Високородний Кілон грався зі своєю наложницею, як вгодований кіт з мишею. Підсилав час від часу до неї дивних прислужниць, які пристрасно нашіптували їй, що допоможуть відкрити перед нею двері осоружної пастки. Знала — чергова омана, та починало тріпотіти серце, припливала кров до обличчя, вона гарячково готувалася до втечі, ось двері гінекею, ось ворушиться в атрії лампадка з жертовним вогником, ось стрімкий вигин арки, поставленої в честь благодійника високородного Кілона, імператора Клавдія, аякже, Кілон не промине нагоди усім виказати свою вірнопідданість великому Риму, скриплять

ворота, падає в ноги дорога, вітер з моря доводить її до нестями. Швидше! Швидше! І тягнуться до неї хижі руки, знайомі огидні губи кривляться зловісним усміхом. І улесливо хихоче служниця, втішена, що розважила-таки свого господаря.

Вона терпне од відчаю, коли він жадібно хапає її на руки й несе до своїх хоромів, його рабиня в такі хвилини найбільш бажана, бо Кілон знає, що її тіло не буде відмикатися від його жорстоких пестощів, що вона сьогодні вночі, зламана черговою невдачею, не кричатиме, не кликатиме нікого на поміч, він буде робити з нею, що заманеться, він покаже їй, хто господар. Йому уже не потрібна її любов, що таке любов наложниці з диких гіперборейських земель? І навіть не хоче згадувати про ті часи, коли безнастанно валявся у ногах золотокосої красуні, вимолюючи бодай крихту уваги — хоча б один ласкавий погляд, натяк на усміх, ласку. Він пропонував їй усе, все! чого душа забажає — власну віллу, золототканні одежі, рабів і слуг, зрештою, за одним її словом відкрилися би ворота храму, у якому володарює бог Гіменей. Так, він згоден був навіть взяти її за дружину, дарма що рабиня, привезена з кіммерійського порубіжжя — краю землі. Щоправда, дружина-рабиня так би й залишилася рабинею, та усе ж краса її була такою, що патрійська курія не осудила б його. Золотокоса чаклунка мовчки дивилася на нього глибокими сумовитими очима, заперечно метеляла впертою голівкою, затято відбивалася від його настирних домагань і поривалася на волю. Руками, голосом, очима хапалася за повітря й линула від нього у свою дику країну. Добром вона не оддалася. Доведений до нестями незборною хіттю, він нарешті ввалився до неї, залившись кифаленським вином, ошаленілий, і уже нічого не просив, завалив її на ложе, шарпнув за благеньку столу з дорогого вісону, що оповивала її груди, заламав руки і оволодів нею, грубо, люто, жорстоко. Аякже — плакала, звісно ж, шукала ножа, навіть удавку сплела із своїх золотих кіс. Довелося в'язати, садовити у кліть для диких звірів у власному віваріумі. Зараз він втішається тим, що може знову і знову ловити, приборкувати, завойовувати це дике створіння, упокорювати його своєю хитрістю і владою. У відсутність Кілона за нею постійно наглядають зіркі, скажені очі старої Каракали. Та також, видавалося,

мала неабияку втіху від страждань молодої вродливиці. Щомиті коричневий цупкий кіготь міг впитися у плече: трапеза, гості, купальня, час молитви! Каракала віддавала накази коротко, ніс її вигострювався, принюхувався. Вона сп'яніла од досі незнаного запаху влади, сама вічна рабиня, нарешті стала безумовною володаркою хоч над кимось, хто безсилий супроти її бажань та примх. Орися не раз чула, як та вихвалялася жебракові Піндару, котрий ніколи не минав нагоди поживитися на об'їдках вельможного Кілона, що їй за вірну службу господар подарував рабиню. Вона облизувала масний, червоний зів. "Рабиня" мовилася зі смаком, захватом. Піндар обмацував Орисю заздрим зором і хитро мружився, підтакуючи Каракалі.

Каракала саморуч охоче виконувала покарання після її кожної спроби утечі. Орися, розтерзана після нічної оргії

Кілона, мовчки опускалася на коліна перед роздобрілою Каракалою, та осатаніло шмагала і вдоволено прислухалася до глухих стогонів. За покаранням наглядав сам Кілон, ніжачись у блакитній купальні, облицьованій золотистими мармуровими плитами. Він не спиняв стару рабиню, він отримав своє, тепер своє повинна отримати утікачка. Кілон справедливий. Завтра він пошле їй від щедрот своїх розкішну туніку і пару браслетів. А післязавтра приставить до неї нову прислужницю, котра нашепоче про нову втечу. Колись ця дикунка буде змушена відмовитися від своїх химерних мрій про волю, і це буде час його тріумфу. Справжнього тріумфу, коли її очі перестануть бити грозовими стрілами, а голова упокорено схилиться перед ним. Він дочекається. За стільки років цього нерівного змагання він не втратив до неї цікавости. Звісно, білим вогнем вигоріло її золоте волосся, колись квітуче личко стало кольору слонової кістки, та усе ж вона ще притягувала його дикою первозданною силою, затверділим, вистояним шаленством, у якому не було ні страху влади, ані страху смерти і яке проривалося час від часу в жестах, тужних піснях, які вона іноді виспівувала, забившись у свій темний кубікул. А головне у нестримному шаленстві, коли вона плювала на домашнє святилище, рвала дарований їй одяг, топтала

прикраси, перекидала посуд з їжею і, мов левиця, кидалася з кістяним гребінцем до його горла.

...Орися подумки застогнала: невідомо чому вона ще живе? Що за прокляття позбавило її навіть смерти — цього останнього прихистку нещасливих душ? Наглядачем над її життям і смертю була Каракала, для якої смерть довіреної рабині означала її власну. Тож і не зводила з неї погляду, спостерігаючи за неї денно і нощно. Навіть поночі Орися, прокидаючись, здригалася від жовтявого світіння старечих очей своєї мучительки. То як їй тепер з такою страшною пам'яттю летіти до рідного Вираю?

Дивилася в далечінь, звідкіля сунули горбоносі важкі римські трирем. Стражники нишпорили у натовпі, їх мідні шоломи пострілювали на сонці жаскими стрілами, знала: тут справді небезпечно, але знала і те, що цього разу нізащо не потрапить до рук Кілона. Цього разу не вийде. Стискала під темним покривалом рукоять грецького кинджала, викраденого сьогодні вранці зі зброярні флотоводця, він зігрівав її пекучою радістю. Як щасливо усе сподіялося! Її мучительку Каракалу серед жаркого літа звалила простуда. Здоровенне бабисько безпорадно туманіло на ложі з запухлими повіками, і в якийсь мент до Орисі дійшло, що та нічогісінько не бачить. Ні, вона не помчала одразу до воріт, а прослизнула у покої Кілона, звідкіля цілу ніч суреміли звуки кифар і доносився гучний регіт. Якась захмеліла, нага патрійська блудничка хропіла в ногах флотаря, вона й не помітила пропажі свого плаща. А сторож, весело поляпуючи її по заду і сороміцьки пощипуючи, тихенько вивів потемки за ворота. Вона нарешті вирвалася з осоружного дому. Тепер найголовніше не загаятися, коли її запримітять патрійські нишпорки. Цього разу флотар Кілон утішатиметься хіба що трупом своєї невільниці.

Воркотіло море. Лунали привітні голоси торговців і мореходів. Скрипіли снасті кораблів, один за одним пристаючи до берега затоки. Припнуті залізними ланцюгами до корабельної палуби, наморені веслярі-раби сушили весла, понуро поглядаючи на берег. Кілон свій торговий

флот, звісно, не зустрічав. Від живої, неприборканої стихії моря, сили і величі розчахнутого простору його, зніженого розвагами і розбещеного владою, нудило. Що ліпше — золота купальня з нагрітою водою і вишикуваними у низькому поклоні служницями, завжди готовими виконати будь-яку його забаганку. Окрім однієї... Однієї... Її він так і не зміг поставити навколішки. О, так, сам Кілон сьогодні сюди нізащо не прибуде, звісно, якщо не везуть ці кораблі якогось римського сенатора чи претора. Тоді він сам стоятиме першим у ряду, схилившись у найнижчому поклоні, як останній раб...

Але видається, що то звичайні торгові судна, з яких Кілону і без його присутності перепаде чимала частка від мішків з зерном, фініками, велетенських амфор з ладаном, багатого рибальського улову. Про це подбають його наглядачі — вірні пси флотаря. Всі, аякже!, звісно звідомлені про втечу рабині, та саме тут, у його володіннях, її, треба сподіватися, не чекають, і, можливо, не дуже будуть і видивлятися. Хоча, все одно її нездатне животіння дійшло краю. Голодна, без знайомих і друзів, вона рано чи пізно потрапить у сіті патрійської сторожі.

Тільки живою вони її не візьмуть...

Нічого не згадувати й ні на що не сподіватися — наказала сама собі. Просто милуватися чайками, які тужно кигичуть над лазуровою затокою, і летіти-летіти з вітром туди, куди дороги для неї нема. Їй так мало випадало просто побути наодинці самій з собою. Ці хвилі насолоди і нестерпної туги — остання її розрада.

— Чого сумуєш, красунечко, — не одразу дійшло до її свідомости, що це звертаються до неї. Глизявий жебрак Піндар, відомий усім Патрам донощик, шкірився до неї гнилими зубами. Смикнула давно наготовленого кинджала, пекуче жало пропекло шкіру. Ще зусилля, ще... Падала долічерева, щоб лезо залізного тесака таки напевне дісталося серця. Ось і все. Прощай... Та навіть в останню хвилину не посміла бодай подумки вимовити найдорожче ім'я.

Ще почула, як близько зароїлися стривожені голоси, та вже не побачила, як біля її розпростертого тіла зупинилися ноші, з золотавих завіс яких виглянула молода, чорнява жінка у білій тозі римської матрони. Один з лікторів, котрі різками прокладали дорогу в натовпі для своєї господині, скоряючись її жестові, відкинув сторопілого жебрака, нахилився над тілом скривавленої жінки, обережно підняв її на руки й притьма побіг у зворотному напрямку під зацікавленими поглядами зівак. Услід повернули і золотаві ноші... Очухавшись, за ними покривуляв і жебрак у брудному лахмітті. Щось бурмотів, потираючи розбите плече. Покручені пальці стискалися і розтискалися.

Глава 2

ДЕ ХОВАЮТЬСЯ ЗОРІ

...Вона пливла химерним човном темною нерухомою рікою. У тому човні був ще хтось — страшний та похмурий, хто піднімав, опускав весла. Не озирався.

Дослухалася...

Не чутно хлюпоту, брязкоту. Вони чи то рухалися, а чи примерзали у стоячу тишу, лиховіснішу, аніж крики й голосіння найбільших страждальців. Придавлена мороком і жахом, не мала сил зворухнутися: що се? Куди вона потрапила? Видивлялася поперед себе, та нічого не бачила.

Й не одразу прийшло розуміння: у цьому безбережному жахові гніздиться сама вічність, тут її кубло, осьдечки вона чаїться, чатує свою здобич. Либонь, тут перебуває чимало самотніх і нещасливих душ — у повному мороці, безбережній тиші вони шукають одне одного, не в силі позбутися спогадів про свою земну пуповину.

Їй було сумно, душа... душа ще була живою і хотіла плакати...

Не дано було їй заплакати, не дано було запитати похмурого темника, куди він її везе.

О, так, вона, нарешті, отримала своє. Відміряний їй час висипався, перетлів нінащо. Не народилося з нього ані зернини, ні зільнини, ні будячини. Та вона й не сподівалася на теплий і лагідний Вирай, котрий приймав усіх венедів...

Усіх, але не її.

Їй судилося ціпеніти у цій порожнечі, бо не варта щастя, спокою, і навіть забуття не судилося. Тепер вона вічно безцільно кружлятиме у цьому морочному світі, вгрузатиме у нього, як камінь, та вона й хоче стати справдешнім каменем, котрому нічого не болить і котрий нічого не пам'ятає. Кого вона пам'ятає? Чому пам'ятає?..

Вдивлялася у себе, там у безмежній чорноті дедалі сильніше розгорялася глибинна зірка, ім'я якої вона усі літа чужини страхалася згадати.

І нарешті вимовила — беззвучно пролементіла, проячала десь затаєно у собі, геть нечутно для богів цієї безбережної безмовности.

"Іломера..." "Я пам'ятаю Іломера..."

І гніздовище мороку розкололи криваві стрімкі блискавиці, воно нараз розлетілося, розпалося на порохняву, на клапті чорноти, котрі швидко танули, її ж тіло стряслося од пекучого болю, а з болем прийшло знання, що вона знову жива, що від неї забрано навіть се упокорення вічною самотністю, прокляті чужинські боги не відпустили її від свого чужого й ненависного світу, ось знову тягнуться до неї товсті, жирні лапи Каракали, шкіриться огидною посмішкою флотоводець Кілон. Вона заплакала од розпуки тихим, пташиним квилінням і тут на її чоло тихо лягла чиясь прохолодна і лагідна долоня. Якесь шарудіння вчувалося

довкруг. Хтось поправляв їй пов'язку на грудях, витирав піт з чола, заспокійливо шепотів. Розплющила очі: притемнене просторе приміщення, затягнуте синюватим, нудким туманом, у високих сяйливих вазах ворушаться барвні скіпки, у кутку начебто триніжник, у котрому блимає вогонь і булькає якесь дурманне вариво, над яким чаклує сивоволосий бородатий чародій у білій лляній тозі. Він озирається, карі очі світяться теплом і стурбованістю, у цьому чоловікові їй ввижається хтось з далекого колись, та вона не може нічого згадати. А над її узголів'ям схилилася молода жінка, тендітне личко випрозорене й зажурене. Орися думає, що ніколи ще не бачила такого прекрасного обличчя.

— Де я? — звуки даються з надзусиллям, і наполохана молода жінка поправляє на ній покривало.

— Ти у друзів, сестро, не тривожся, ми про тебе потурбуємося...

— У мене друзів немає...

Їй хтось щось відповідає, та голоси кудись віддаляються, стихають, і вона знову поринає в пекучу лихоманку, і тільки губи шепочуть:

— Я не хочу жити. Відпустіть мене. Убийте мене. Не оддавайте мене Кілару...

Орися зриває з грудей перев'язь. Цебенить кров. До неї кидається чорнявий бородань і міцно тримає за руки, допоки молода жінка заново перев'язує рану. Але Орися уже цього не чує, поринає у тяжке, сновидне марево, знову западає у порожнечу, знову пливе пливе кудись темною рікою, і регоче, регоче зловісно Кілар.

— Анно! — бородатий чоловік співчутливо поглядає на тоненьку, граціозну молоду жінку. — Я роблю усе можливе, але ж я тільки ескулап, а не бог Асклепій. Я можу приготувати ліки, зупинити

кровотечу. Рана у цієї бідолахи глибока, та сама бачиш: душа в неї зранена ще більше. Душу її я зцілити не можу.

— Молімося, Фотію... Молімося за неї, бо вона багато страждала і заслужила на милосердя Господа.

Вона відкриває нішу у стіні, завішану непоказною завісою, одкривається нехитрий саморобний олтар, але немає там поличчя всеможного імператора, ані статуй родових богів Еллади. Там вмуровано у стіну простого дерев'яного хреста. І все. Жінка запалює свічку. Вони опускаються на коліна, й то чоловічий, то жіночий голос шепочуть в лад дивні слова нетутешньої молитви. Жінка на ложі стогне дедалі голосніше, врешті стогін переходить у хрипіння. Вони кидаються до неї

— граціозна гречанка турботливо притримує недужу за голову. Чоловік бере за руку і, дивлячись на поділки піщаного годинника, лічить пульс.

— Агонія, — говорить він стиха.

— Ні, о ні, брате Фотію, — шепоче Анна, — вона виживе. Молімося, Фотію. Нам залишається лише молитися і вірити. Ми будемо сподіватися на нашого Господа, на Спасителя...

Вдруге Орися приходить до тями наступного дня. У кімнаті нічого не змінилося, лише виразніше проступили з туману візерунки барвистого килима, ще вище витягнули граціозні шиї скляні глеки, у фафоровій посудині висявають оранжеві кульки плодів, терпко пахнуть, перебиваючи нудкий дух, гіацинти і троянди. Обличчя жінки, що доглядає за нею, стало чіткішим і водночас ще більш випрозореним, гладенька, ніжна, аж голуба, шкіра здавалося, прикриває колихке повітря, вона рухається по мармуровій долівці легким, невагомим, прегарним привидом, журливо дивиться на поранену, і великі сірі очі

випромінюють тишу, дивну тишу, котра горенить у її єстві живою плоттю.

— Де я? — Орися і сама не почула власного голосу, та, либонь, жінка все ж збагнула, що вона запитує.

— Ти у безпеці, сестро, нічого не бійся, ні про що не турбуйся. Ти скоро одужаєш, усе страшне уже позаду.

— Ні, — Орися ледве проковтнула глевкий клубок у горлі,

— найстрашніше попереду. Ви не знаєте, я ж рабиня... Рабиня Кілона. Він розшукає мене і забере. Чи ж ви зможете стати на заваді волі самого флотоводця?

Жінка погладила Орисю по щоці. Від тонкої прохолодної долоні відходила щемлива ласка.

— Кажу ж тобі, не турбуйся. — Голос жінки був напрочуд сильним і чистим. — Кілон уже приходив сюди, доніс уже йому хтось про тебе, та ніхто тебе, сестро, йому без твоєї волі не віддасть. Ти народилася вільною і будеш вільною.

— Ти, либонь, високого роду, якщо можеш так з ним вчинити. Навіщо ж тобі я, пощо клопочешся чужою рабинею?

Незнайомка чудно усміхнулася. А з великих очей скрапнула крапля тиші і смутку.

— Про мене, сестро, будемо говорити потім. У нас ще буде час наговоритися, хто та що. Скажи лишень трохи про себе. У тебе дивна вимова, ти не гречанка?

— Я венедка. Моя батьківщина далеко за морем, дуже далеко... Мене схопили купці колись дуже давно і оддали проклятому флотарю.

— Ти скучаєш за рідною землею, сестро... — не то запитала, не то ствердила жінка. Вона срібною маленькою ложечкою вливала в рот Орисі якісь духмяні крапельки, від них усе тіло починало солодко щеміти, і біль від глибокої рваної рани на грудях поволі затихав.

Орися прислухалася до ласки, яка звучала у голосі незнайомки, і схлипнула: що тут скажеш?

— Не турбуйся, кажу ж тобі. Пий оці ліки. Вони допоможуть тобі, рана зажиє, ти одужаєш, невдовзі повернешся додому, і ніякі кілони не стануть тобі більш на заваді.

— Ні, — похитала головою Орися, — для такої, як я, дорога додому заказана... Смерть мої родаки би вибачили, але тільки не рабство, не безчестя...

— Хіба у тім твоя вина?

— Моя, вельможна пані, моя... — Орися шепотіла блідими губами, і біль рвав серце. — Я навіть убити себе не змогла. Навіщо ви мене рятували?

— Щоб ти жила, сестро, знайшла своє спасіння і повернулася додому. — Жінка усміхалася, на ніжному виску билася синювата жилка.

Орися зітхнула:

— Чудес не буває, та й навіть коли б у мене були крила, то, кажуть, немає більше моєї Венедії. Кілька літ тому дісталися туди купці на торгових кораблях Кілона, за пшеницею їхали, а повернулися ні з чим. Я чула як вони подейкували про те, що зруйнований посад дощенту, одне

погорілля і дикі коти. Невже вони усі мертві? Невже вони усі мертві, а я жива?.. — вперше за багато літ виповідала Орися свою муку сторонній людині.

— Ти повинна вірити, сестро, що Господь порятував твій народ від погибелі. Ти повинна вірити і молитися за них.

— Я молилася, о, як я молилася...

— Називай мене Анною.

— Я, вельможна пані Анно, молилася усім богам — і своїм, і тутешнім, але боги покинули мене...

— Я не про богів, сестро, я про єдиного Господа, отця нашого, Спасителя, котрий усі людські гріхи і страждання взяв на себе, на той хрест, на якому Його розп'яли.

— Я знаю, — Орися морщила лоба, проглядаючи щось дуже далеке. — Колись до нас приходив його сол, він приніс звістку венедам про смерть і воскресіння доброго Бога усіх людей. Усіх людей... — повторила Орися і похитала головою. — Та тільки так не буває, щоб один для всіх. Чорних і білих, бідних і багатих, володарів і рабів. І всіх чує, всім допомагає... У мого народу було чимало злих, але ще більше добрих богів і духів, та й то вони не могли за всіх поклопотатися. Бач, про мене вони забули. Та й тут, — Орися слабо кивнула рукою у напрямку дверей, — тут їхні кам'яні подобизни стоять на кожному кроці, а горя не меншає. Так не буває, щоб один бог, вельможна пані Анно, я не вірю.

— Так є, сестро. Так уже є, — в голосі гречанки звучала якась дивна мелодійна сурма. — Ти скоро пізнаєш Господа і повіриш у нього. Скоро... А зараз відпочивай, сестро, тобі треба спати і набиратися сил. Ще раз кажу тобі, сестро, ні про що не турбуйся.

Анна ще раз погладила її по щоці, знесилена довгою розмовою Орися заплющила очі. Уже засинаючи, вона чомусь згадала, що не встигла запитати у дивної жінки про найголовніше. Чому ця вочевидь високородна пані називала її сестрою? І куди подівся чоловік у білому, обличчя якого здалося їй таким до щему знайомим? Де вона могла його бачити? Де?

Цього разу вона спала без важких сновидінь. Тільки десь глибоко у темряві душі ще несміливо, повільно, але таки розгорялася, ряхтіла піддонна, глибинна зірка, може вперше випущена її душею на волю. Вперше за нестерпно довгі літа чужини.

Глава 3

ПЕРЕД ОЛТАРЕМ

Вона доста наїлася і затруїлася у цьому чужинному краї затемненими покоями із спертим духом, самотинною бездольністю, до котрої нікому не було діла. Але тут все було по-іншому. Анна клопоталася Орисею щиро і самовіддано. Двері здебільшого були відчинені навстіж, крізь них сіялися сонячні промені і влітав вітер, бентежачи пахощами волі, пахощами, які вона так і не змогла ніколи забути. Минав час.

Орися потроху починала звикати до цього тихого світу і його дивної господині. Та так нічого про себе й не розповіла. На запитання Орисі здебільшого відмовчувалася або журливо усміхалася.

— Людина я, сестра твоя...

Її дивні слова збивали Орисю з пантелику. Поки годинами колихалася у напівсні-напів'яві, вдумувалася, вслухалася у ці слова. За ними стояла якась таємниця. Було не схоже, що Анна глузує з неї. Але і правдою таке бути не могло.

Орися трохи знала патрійське буття. Її доглядальниця таки направду, либонь, належала до якогось знатного патрійського роду, і якщо кімната, де перебувала Орися, була просто, хоч і гарно, облаштована та оздоблена, все ж деякі речі виказували неабияку розкіш та багатство, яке існувало за цими високими білими стінами. Бо ж посуд, у якому Анна приносила їй їжу, був скляним — неймовірна розкіш, на яку так і не здобувся чванькуватий Кілар. Ножички для розрізання яблук були золотими й напрочуд тонкої, вишуканої роботи. Якось Анна десь затрималася довше, ніж звичайно, увійшла далеко за північ, Орисі перехопило подих від сяйливої царственої одежі знатної патрійської матрони, що м'якими складками облягала її стан, брунатних прикрас на тонкій шиї та вузьких зап'ястях, на попелястому волоссі, скрученому у вигадливу зачіску. На вияв здивування Орисі та лише недбало махнула рукою. Постать висявала золотом і химерними коштовностями, а личко було сумнішим, ніж завжди, темні синці пролягли під очима. Анна швидко, наче з якоюсь огидою, зривала з себе дорогі шати, знімала прикраси, переодягалася у звичну просту лляну сукню, опоясувалася сирівцевим шнуром. А потім, як заведено, відхилила завісу і впала на коліна перед дерев'яним хрестом. Вона ціпеніла так цілу ніч, пристрасно шепотіла дивні слова дивної гіркотної молитви, Орися відчувала неабияку жалість до цієї дивної жінки, котра так мучить себе заради свого дивного, доброго Бога. Якщо він справді добрий, то навіщо йому муки цієї ангелоподібної ніжної істоти. Коли засіріло у вікнах, Орися нарешті наважилася-таки покликати Анну, змагаючись з гострим болем у грудях, вона сперлася на лікоть, звелася на ложі, й саме тоді сонячний промінь освітив молільницю, дивні, небесної чистоти її очі, спрямовані на простого дерев'яного хреста, вони таки щось прозирали і таки щось бачили, зовсім невидиме їй, Орисі. Ні, вона не посміла порушити цю чудну заглибленість своєї рятівниці. Невдовзі та сама звелася на ноги, поцілувала підніжжя олтаря, щільно прикрила його сірою тканкою й заклопоталася біля Орисі — як завжди лагідна й спокійна. Тільки зачаєна у її істоті тиша ще більш поглибшала, так, що у неї можна було, здається, зазирнути, навіть доторкнутися рукою.

— Ти так довго молилася... — сказала Орися, чомусь винувато відводячи погляд.

— Так, — усміхнулася Анна, — я молилася за тебе, за свого чоловіка, за твій і мій народ, за всіх мудрих і немудрих, добрих і лихих, за всіх скривджених і нещасливих.

— А що тобі до всіх, скажи, Анно?

— Я християнка, сестро, я вірю в Господа, а він учив любити і прощати, любити і допомагати.

— Як же ти можеш допомогти усім?

— Молитвою, вірою...

Тиха радість світилася у її блідому обличчі, вона закінчила перев'язувати рану Орисі і тихо вийшла, ступаючи босими ногами по розсипаних коштовностях, навіть на них не глянувши.

Досі світ за стінами кімнати був німим, лише зрідка долітало пташине щебетання та далекі згуки людських голосів. Рана гоїлася важко, синюшний набряк на рівні серця довго не спадав. Декілька разів з'являвся бородач у білій тозі і з дивними, нетутешніми очима. Та приходив саме тоді, коли їй ставало гірше і вона западала у важку лихоманку. Щось чаклував над триніжником, оглядав рану, і не те, що не випадало нагоди, — просто не було сил про щось його розпитувати. Потім вони з Анною про щось довірливо перешіптувалися, разом ставали на коліна перед домашнім таємним олтарем і довго молилися. Потім він перестав з'являтися, якраз тоді, коли Орисі полегшало, вона з допомогою Анни почала зводитися на ноги, ступала важко, часто відпочивала, та усе ж до неї почали повертатися сили і вона зі страхом стала подумувати про те, що її чекає далі. Знову осоружний гінекей

Кілона чи рабська праця на господських псарнях, звіринцях чи виноградниках?

Вірила і не вірила щирим запевненням Анни. За літа чужини придивилася до життя у Патрах. Ні, це була звісно, не Венедія, тут владарювали інші закони. Пишні палаци, вілли, базиліки, терми і бані, викладені каменем прямі і рівні дороги, фонтани і купальні, поличчя богів і героїв — за лаштунками неймовірної пишноти придавлений залізною п'ятою завойовників римлян народ, який зрікався своєї віри і потроху забував про волю. І ті ж страждання, яких вона набачилася й у рідній Венедії, і погорда сильних над слабими, і вічне коло народжень та смертей. І високі мури довкола міста, відгородженого від світу, а ще вищі стіни між людьми у самому місті. І море, море, як живий, лискучий, величезний звір, котрий вмостився містові у ноги й то куняє, затягнений мерехтливим, голубим ряхтом, то ліниво потягається, вигинаючись усім тулубом, то лютує, здіймаючи гострі і безжальні кігті скажених хвиль. Він ніколи не випустить її із своїх смертельних лабетів. Вона закладниця не стільки Кілара, і навіть не міста, а найперш отсього неймовірно могутнього звірюгана. Надто добре пам'ятала, скільки часу везли її морем до цього міста. Крізь сльози, ридання все ж бачила цю безмежну, колихку, солону потвору, яка все глибше і глибше затягувала її у свою ненатлу утробу. І поволі гасла, танула зелена співуча Венедія, віддалялася рідна чорнява постать, звітрювалася у сни, у сльози, у спогади.

Товстенький купчик намагався її якось розважити, бренькав на кіфарі, дарував прикраси, щиро побивався, що від безнастанного плачу рідкісний товар втрачає свою ціну. Уже в Патрах довго тримав її у своєму палаці, найняв граматиків та риторів, аби навчити грецької мови та добрих манер, улещував, умовляв і грозив. Клята венедка ніяк не могла оцінити долі, яка їй випадала. Гіперборейських світів він нанюхався. Ліс, степи, ріки, безкраї простори, неміряні дороги, тлум народів та племен і ніякої розкоші. Живуть, длубаються собі у землі, виводять своїх пісеньок. Як лишень таких красунь родить ця земля? Красунь та ще золоті ярі пшениці — хліб, через який він щоразу

змушений долати морські простори і химерний крутолобий Борисфен, служити примхливому богові вітрів Еолу і жорстокому владиці морів Посейдону. Хліб, якого ніколи не було вдосталь ні в Імперії, ні у її обласканій увагою римських патриціїв, багатій ахейській провінції. Золотоволосій дикунці поталанило потрапити у благословенний Пелопоннес, золоту перлину в короні Імперії, вона могла б стати наложницею найперших архонтів, навіть сенаторів, ба! навіть самого імператора. А вона ридала й ридала за своїм злиденними Єлисейськими садами, доки одного разу випадково під час візиту флотоводця Кілара тому не впала в око золота павутинка дивного волосся зарюмсаної полонянки. Кілар своїм підлеглим не платив, він просто забирав силою те, що хотів. Отож поночі і загримали у високі ковані ворота переляканого купчика Кіларові зброєносці...

...Нарешті прийшов день, коли Анна подала Орисі прегарний пеплум — широку білосніжну сукню, велику шаль, грубошерстого теплого плаща з капором, облямованим сріблястим хутром дакської лисички. День був похмурим, вітри летіли з моря, Орися принюхувалася до солоного повітря і повільно одягалася. Анна була як завжди у лляному літнику, підперезаного грубою мотузкою. Супроти неї Орися була зодягнена із надзвичайною розкішшю. На заперечення Орисі Анна байдуже змахнула рукою: пусте, одежа — тлін, не варта балачки. Свято сьогодні, недужа звелася на ноги, виходить у благословенний світ і у нове життя.

Орися хотіла її запитати, що ж то життя і чому воно благословенне, але її зморозило од страху: краще не питати, краще нічого не знати. Вона ступила у двері, глибоко вдихнула повітря — в грудях боляче кольнуло. Вона спершу осліпла від зелені неймовірної чистоти, а вже потім пробилася зором за мигдалеві, миртові, оливкові дерева і... не повірила своїм очам. Викладене шліфованими мармуровими плитами блакитне озерце, навпроти критий, обснований виноградною в'яззю портик, дивовижної краси храм летить в небеса сріблястими колонами, покритими дивним різьбленням квітів, листя, небачених звірів. Величаві статуї богів Аполона, Афродіти, Вести, мають крилами граційні

купідончики, аякже, за стільки літ чи й не навчишся розрізняти хоч би чужинських богів, яким поклонялися її мучителі. На зеленій галявині, обсадженій кущами троянд, квітне срібними пелюстками фонтан, а далі, далі висвічує вигадливим сяйвом неймовірної пишноти базиліка, неначе дивний сон, підноситься у небо на білосніжних терасах, як на чудодійних оболоках.

Дивної краси рукотворний світ відкрився перед очима враженої венедки і, хоч вона не раз чудувалася з вигадливості патрійських майстрових, живучи у душному світі Кілона, все ж не уявляла, що можлива під цим сонцем така краса. Вона довго милувалася чудовним міражем, затягненим синюватою димкою, врешті озирнулася на Анну, яка замислено за нею спостерігала:

— Чому ти тут живеш? Хто ти тут — служниця? Рабиня? Господиня? Невже це усе твоє?

— Це не моє, — у голосі жінки ятрилася печаль. — Це володіння мого чоловіка — імператорського намісника, патрійського владики, архонта Язона.

— Таж чому? — Орися ніяк не могла отямитись од промінкого видіння. — Чому ж ти, цариця і володарка, так бідно одягаєшся сама? І чому ти сама доглядала мене, коли у тебе, либонь, стільки слуг та рабів? Та й навіщо? Чому?!.

Анна тихим жестом припинила подальші розпити.

— Ти, видно, сестро, трохи пізнала наше життя, але ти не можеш знати всього. Че й не говорила тобі — я християнка. Немає у мене ані слуг, ані рабів. Я сама прислужниця й раба для останнього жебрака та бідака на світі. На жаль... — бліде личко випрозорилося такою печаллю, що Орисі раптом здалося, що ця чудна жінка розтане під вагою холодного вітру і зовсім неяскравого денного світла, яке скупо

виціджували темні хмари, — для мого чоловіка все це має якусь ціну, я просила його відпустити своїх слуг і рабів, покинути службу, він не чує мене. Я молюся, сподіваюся, що таки колись почує...

Анна завела Орисю у білосніжний портик і всадовила на лаву, а сама повернулася до кам'яної і непоказної як довколишню величавість будівлі.

— Вона знову буде молитися, — подумала Орися з раптовою щемливою заздрістю. — Що ж вона бачить, які світи, які раї, коли все це, чим вона володіє, для неї не має ніяої вартости?

Хмари нависали над світом та, здавалося, згущувалися і темніли саме над величавим золотавим палацом. З таких хмар завжди велика гроза, й ця гроза мала би бути недоброю. Орися ще раз провела очима докілля і, зітхнувши, потупала до відчинених дверей такого нежданого прихистку.

Таке життя утікачки вельможного патрійського флотоводця, звісно, не могло бути довгим, тим паче довічним. Рана переставала млоїти, і якось нараз усе довкола неї усе прийшло в рух. Скоро у дверях постав у мідному шоломі, військових обладунках римського легіонера високий чоловік з різкими, хижими рисами. Він щось голосно наказував Анні, недобре позираючи на Орисю. Анна заспокійливо погладжувала її по плечу і відповідала незнайомцю незрозумілою для Орисі мовою. Вона знала, що це латина, у середовищі Кілара нею дехто розмовляв, але за довгі роки вона лише ледь призвичаїлася до грецької і тільки деякі слова могла зрозуміти з мови справжніх господарів Патр римлян. Не такий уже був до неї ласкавий світ, аби чогось навчити.

Хижий вояка говорив різко, наказово. Невже по її душу? Анна слухала, покірно опустивши голову, згодом щось прошепотіла у відповідь, тихо і твердо. Орися в який уже раз зачудувалася силою її тихого голосу. Гість вислухав її відповідь, погрозливо суплячи під

мідним шоломом хижі стріли брів, різко розвернувся і закрокував у напрямку палацу, розправивши плечі і закинувши гордовиту хижу голову.

— Що трапилося? — Орися боялася почути відповідь, але й бути у невідомості не могла. — Що трапилося, моя вельможна пані?

— Не клич мене ніколи панею, сестро, ми рівні перед нашим Господом... — Голос Анни був приглу—шеним і струмував журним потічком. — Часу у нас обмаль, тому відпочивай зараз, наберися сил, сьогодні вночі на нас чекає дорога. Більше тобі тут залишатися не можна, я відведу тебе до своїх братів і сестер.

— Се посланець Кілара?

— Ні, се посланець мого чоловіка Язона.

— Тобі щось загрожує? Я не хочу тобі прикростей через мене. Я цього не варта.

— Не мені, — очі Анни обпікали неймовірним болем, — на жаль, сестро, не мені...

Пізньої ночі вони вислизнули із дверей будиночка. Були одягнені у чорні грубошерсні плащі, Анна несла в руці смолоскипа, але не запалювала його. Брама, яка завжди наглухо замикала володіння патрійського владики, цього разу були прочинена. Анна про щось тихо перешепотіла з охоронцями, і вони, скрадаючись, вибралися на мощену каменем дорогу. Темними, легкими тінями пливли дві жінки мимо затемнених будівель. Місто спало. Вони пробиралися до міського муру, на якому ліниво побрязкували мечами римські центуріони. Але пішли не до головних воріт, а до замаскованого якимось лахміттям і кущами підземного ходу. Біля нього вештался якісь злиденно одягнені

бездомки, Орися смикнулася, та Анна їм також щось стиха прошепотіла. Хтось із темряви її застеріг:

— Поспішай, сестро Анно, уже всі пішли.

Вони нарешті вибралися за місто. Анна міцно тримала Орисю за руку і вибирала шлях начебто навмання. Міські мури скоро злизав глухий морок. Не стало чутно брязкання мечів, ні перегуків римських охоронців. Анна запалила смолоскипа, який нарешті пробив темряву ночі. Все ж іти було важко. Орися постійно перечіпалася то за грудки землі, то за чагарі. Анна простувала попереду, не йшла — пливла, летіла над притихлою землею, над густою плоттю ночі. Не розмовляли. Анна нічого не пояснювала, всім своїм виглядом спонукаючи до мовчання.

Вона взагалі була неговіркою — дивна пелопоннеська жінка Анна.

В її руках смолоскип палав, плакав золотими сльозами, когось кликав, когось про щось благав.

І Орися вирішила довіритися своїй рятівниці, бо ж справді пощо були всі оті безсонні ночі над нею: зараненою — мертвою, невже для того, аби знову кинути її в лихо? Орися довірилася своїй рятівниці і нараз заспокоїлася, а зі спокоєм прийшло якесь дивне просвітлення, схоже на знання. Вона начебто щось згадала — важливе і дороге. Такий стан у неї колись бував, коли вона після довжелезних труднівок на запахущім лані поверталася додому. Спину млоїло, руки боліли, але щось над нею, під нею, у ній, головно — у ній! — тішилося, співало, проростало...

Вони увесь час поднімалися пологим схилом. Ніч була беззоряною, тихою. Нарешті вони здобулися на гору. Ще декілька кроків, і перед очима враженої Орисі відкрилася внизу всіяна вогнями улоговина, захована стрімчатими скелями. Людей було багато, облич вона ще не розрізняла, Анна рушила вниз, вона майже бігла. Орися боязко рушила за нею.

Їх помітили, здалеку почулися привітні вигуки, у цьому дивному оточенні Анну вочевидь всі знали і любили. Орися зауважила, як до її супутниці потягнулися руки, намагаючись непомітно торкнутися країв одежі. Анна також розкинула руки у привітанні.

— Ми прийшли! — видихнула нарешті, обнімаючи Орисю за плечі.

— Що це, Анно? Що тут за люди і чому вони збираються посеред ночі, далеко від міста? Від кого вони ховаються?

— Це християни, сестро. Ти дивися і слухай. Просто дивися і слухай.

Перед ними розступалися. Вони пробилися у саме осердя зібрання, і тут Орися почула голос, у ній здригнулося серце. Голос був негучний, линув з її далекого минулого і зривав пекучим болем душу. А вже потім побачила вона його — Апостола, так він колись себе називав. В тому житті, з якого вона вийшла і у якому вона була щасливою, він називав себе Апостолом...

Звісно ж, він змінився. Не постарів — чи старіє мудрість, зрештою чи старіє вічність? Але він змінився — не був більше прохромленим смертним болем чужинцем для своїх та чужих. Та й чи знав Андрій у тій своїй передостанній іпостасі чужих, ставши всіма. Могутньої статури білоголовий пророк постав перед Орисею у колі смолоскипів, біла лляна одежа, босі ступні, глибокий і самовитий зір. І руки підняті д'горі, ними він розсував нічну темряву, і ніч світлішала...

Глава 4

ЄРИХОНСЬКА РУЖА

Крик, що раптом у ній зазвучав, оглушив — крик болю, радости, надії. За стільки літ вона нарешті зустріла того, хто міг знати і повідати їй, що ж трапилося на її материзні, де її родаки, де близькі. Де молодий,

чорнявий вождь? Де він? Коли її полонили, цей чоловік був у Венедії, дивний богоносець, який своїм негучними проповідями стрясав душу її народу. Вона тоді не все збагнула, та й, правду кажучи, не надто й прислухалася, ошаліла від власного кохання, від щастя, яке було поруч, біля неї, буяло, світилося у ній. Воно мало бути вічним, але воно потонуло у водах Понтійського моря, котрим її, змотузовану, знетямлену від горя, везли на цей далекий берег чужого світу.

Орися хотіла кинутися йому до ніг, плакати, благати, молити...

Якраз тоді Апостол заговорив. Він обводив своїм пронизливим, віщим зором прибульців. Усіх вітав, усіх впізнавав, усіх голубив.

Дні його трудів підходили до кінця. Прозираючи час, не міг не знати, що на нього і на цих людей, які з побожним захватом здіймають угору смолоскипи, насувається тінь. За себе він не боявся, але хотів підтримати, укріпити тих, хто завтра піде на муку і на смерть.

Але смерти немає...

"Смерти немає, — заговорив Апостол Андрій. — Свідчу перед вами всіма, перед землею і небом, смерти немає, бо хто прийняв у душу образ нашого Спасителя, той спасеться. Після смерті є воскресіння. Ісус, наш Господь, помирав страшною смертю далеко звідси. Але через три дні Він воскрес!"

— Він воскрес!

Першою про це принесла звістку Марія-Магдалина. Вони, прибиті горем, нишкували у затемненій горниці. Минуло три дні і три ночі. Чи помітили вони як тече час? Для них він зупинився, загруз важким каменем у вершак Голгофи. Здається, приходив Іуда. Що їм до Іуди з Каріота? Вбивати його, мститися? "Але горе тому чоловікові, що видасть Людського Сина. Було б краще йому, коли б той чоловік не родився!"

Тепер їх тільки одинадцять, мовчкують у роздертих одежах із почервонілими від сліз та безсоння очима. Востаннє вони спали на Оливній горі, тепер стукає і стукає в затуманених головах тихе, докірливе: "Пильнуйте й моліться..'" "Отак — не змогли ви й однієї години допильнувати зо Мною..'" Хтось приніс звістку про те, що Іуда повісився на землі крови, купленій за ті тридцять срібняків. Що їм тепер до Іуди і його смерти. Краще б той чоловік не родився. "Зостав мертвим хоронити своїх мерців". Іуда з Каріота пішов до того, кому слугував.

Вони згорнулися у тісний людський клубок, туляться один до одного, але не в силі глянути один одному у вічі. Сонце погасло, світ скінчився, усе скінчилося. Позавчора вони похоронили Його у печері, висіченій у скелі, яка знаходилася в саду Йосипа з Аримафеї, який і випросив Його тіло у Пілата. Той несказанно здивувався: розп'ятих грішників заведено було у євреїв хоронити у місцях ганебних, нечистих, з поганою славою. Але тіло, зважаючи на багатство і знатність прохача, як-не-як той був членом синедріону, наказав видати. Ще більше здивувався прокуратор, коли наступного дня, незважаючи на святу суботу, до нього з'явилися вельможні первосвященики з проханням дати наказ охороняти тіло розп'ятого. Це уже було зухвальство, у Пілата боліла голова від безнастанних релігійних чвар у Єрусалимі. Каяфа наполіг. Каяфа завжди добивається свого.

Позавчора вони поспішали. Загорнули Його у плащаницю, принесену Йосипом Аримефейським, поклопоталися жінки, аби змастити тіло пахощами. Поклали Його на боковий виступ, висічений у печері, але поховальний обряд завершити не встигли. Привалили до входу велетенського каменя, єрихонська ружа — квітуче перекотиполе іудейських пустель — якимось побитом втрапила у обнесений огорожею сад, припала до каменя і розправила свої пелюстки. Ще се було за знамення? Розтерзане тіло великого страждальця покоїлося на холодному камені, а ружа променувала у світ яре, жарке світло.

І хоч пам'ятали про Його слова, що свята субота і для Отця Небесного, і для Його Сина, але іти до гробниці в цей день не

наважилися. Це грозило каменуванням. Та, власне, зупинив їх навіть не страх — учеписто сиділи в них старі заповідання.

Таж і таке — вони ж не первосвященики, аби мати право порушувати Закон, даний Господом.

Вони туляться один одного і щось прагнуть згадати. Всі дивляться в той бік, де двері. Чекають? Кого вони тепер мають чекати... Його мати, Марія з Магдали та Саломея уже пішли, згорьовано схлипуючи. Сьогодні день третій кінця. За стінами будинку уже з досвітку вештаються цікаві: як там вірники розп'ятого "царя іудейського"? А де ж їх всесильний, всемогутній Господь, який обіцяв за три дні зруйнувати Храм Господа і воздвигнути новий, ще сяйливіший і цього разу вічний? Біля порога перешепти, гам, регіт, там очікують на вихід убитих горем одинадцяти чоловіків. Не вічно ж їм відсиджуватися у своєму кублі.

Повільно сходить з боку Золотих воріт, отих самих, через які Він нещодавно так урочисто в'їжджав в Єрусалим, палахке світило. Життя в Вічному місті продовжується. Без Нього... Їм страшно, вони уже нічого не знають про те життя, яке без

Нього?

Їм треба щось згадати, вони згадають потім, вони тепер усе життя згадуватимуть свого Учителя і розгадуватимуть його таємницю. Не сьогодні. Не зараз. Зараз у всіх них наструнені нерви, вони розгублені, принижені, розчавлені. І вони дивляться на двері.

— Він воскрес!

Марія-Магдалина влітає у кімнату. Всі повертають голови і нерозуміюче дивляться на жінку, яка міниться, струмує, скипає дивним світлом щастя.

Марія-Магдалина кидається до Петра-Симона:

— Він воскрес! Воскрес! Воскрес! Всі кидаються до неї, трясуть за плечі:

— Говори!

— Що трапилося?

— Що?..

Вона трясе головою і не може нічого сказати.

Сміється.

Плаче.

Сміється.

— Говори!!!

Марія-Магдалина шепоче крізь збризки сліз:

— Він воскрес...

Вона починає свою розповідь, гамір затихає, але Петро уже її не чує, він кидається до дверей, прошкує, — ні! — біжить, летить, лине...

Йому услід витягуються нашорошені вуха. Єрусалим, який убив свого пророка, насторожується, вслухаючись у леління колишньої блудниці, новітньої Сірах, котра колись провістила убитому горем Якову про те, що улюблений син його — Йосип живий і що він панує над усім єгипетським краєм. З рук первосвященника Кайяфи падає жертовний

хліб. "Ось воно... Прийшло... Не допильнували... Не римським центуріонам треба було охороняти могилу — самому! Самому! Не склепити очей! Дивитися, бачити і свідкувати: розп'ятий — мертвий. Пізно... Запізно..."

Над Єрусалимом палає грізне світило. Світанку ніби й не було. На звістку до гробниці збігаються стражники Храму — мовчки, ошелешено споглядають плащаницю, на якій чіткий відбиток тіла з кривавими стигмами. Єрихонська ружа уже міцно вчепилася у кам'янистий ґрунт і кипить, веселіє пурпуровими барвами, людей прибуває щораз більше, але ніхто не сміє наступити чи зірвати дивну жагку квітку. А до них наближається світла тінь, вони упізнають і не впізнають це лагідне обличчя, цей безмежно печальний голос: "Я світ переміг..'" Пальці маловірного Хоми заглиблюються у криваві рани: се правда! Смертю смерть здолавши, Він повернувся! Тепер уже назавжди.

Глава 5

ПІД ЗНАКОМ РИБИ

Після проповіді пророка та його благословення в освітлений круг вступив молодий, блідий юнак і почав говорити:

— Я раб, святий отче. — Він заїкався, губи сіпалися. — Я не знаю своїх батьків, не знаю ані своєї родини, ані своєї батьківщини. Я знаю лише патрійські каменоломні. З самого дитинства і до сьогодні здобував каміння для патрійських храмів. Я грішний перед Господом нашим Христом, бо з каміння, видобутого цими ось руками, — він виставив вперед великі буграсті долоні, — витесували імператорських бовванів, ідолів. Я грішний перед Господом, бо намислював у своєму лихому серці убивство наглядача, який мене люто бив...

— Прости йому, — почулися голоси.

— Я прощаю йому щирим серцем, — відповів юнак, — я молитимуся за нього...

Він продовжив свою розповідь. Вона була короткою і страшною. Розповідь людини, якої не було, людини-знаряддя, досі безсловесної і бездушної. "Бо, — як повсякчас розпатякував Кілар, розвалившись на пуховиках у триклінії перед знатними гостями, — у рабів душі не може бути... "

Потім у коло вступила жінка, колишня рабиня, вільновідпущениця, як зрозуміла Орися, і, захлинаючись сльозами, почала повість про те, як, бувши наложницею багатого виноградаря, на своє лихо породила дитину у день смерти якогось римського вінценосця. Вона навіть не знає імені того, за кого в знак трауру її дочка була викинута на смітник і там померла від холоду і голоду. Їй навіть поховати не дозволили дочку. Вона голосила! Вона голосила на все селище, а задоволений її господар — батько дитини — зумисне повідчиняв усі двері, аби похизуватися перед односельцями, як побиваються в його домі за імператорською особою, як люблять у його домі римлян...

Сивоголовий каліка, колишній гладіатор, нині мешканець патрійських смітників, глухо стугонів перестудженим голосом, як примусили його битися в амфітеатрі з власним сином. Публіка реготала, гриміли труби, злітали нагаї, і син упав першим, син не став битися з батьком, він упав!, упав раніше за нього, й усі, хто був в амфітеатрі, показали великими пальцями долі. "Убий його! — кричали. — Убий його, лінюха! Убий!.."

Якийсь вочевидь високородний вельможа, опустивши голову перед Апостолом Андрієм, тяжко каявся у тому, що був жорстокосердним, що через власну лютість втратив кохану дружину, котра перерізала собі вени рук у жарко натопленій купальні... А всі довкола дивилися на нього добрими, співчутливими очима, в яких не було осуду, лише жалість і прощення. І самовидець Христа шепотів слова відпущення гріхів... І глухо гуготів натовп: "Простіть їм... Прости йому... Прости... "

Раби і вельможі, блудниці і селянки, маєстатичні господарі і купці, воїни і жебраки... Римляни, греки, фінікійці, крітяни, ефіопи, халдеї... Що їх поєднувало? Яка сила могла їх звести разом? Згусток Ойкумени, безладно викинутий до підніжжя патрійської скелі, звідкіля витікає прозорий маленький потічок і на якій руками тільки-но охрещеного каменотеса викарбуваний летючий знак риби.

Вона випливає!

З людських океанів, морів і рік, замулених джерелець душ, вона оживає, тріпотить могутніми золотими плавниками, лине у світ: за мною, за мною, за мною!

Безодня людського горя і страждань раптом відкрилася перед Орисею. Її лихо було великим, та не більшим, аніж у багатьох з цих людей, котрі долаючи сумніви і страх, наражаючись на небезпеку, прибули поночі до цього потайного місця біля славетного пелопоннеського міста Патри, аби простягнути руки до сяйного лика воскреслого Христа. Ні, її горе було не більшим.

Орися схлипувала, Анна лагідно підтримувала її під лікоть і молилася. Над ними світили великі чисті зорі, але вдалині глухо гуркотів грім. Орися обережно відвела руку своєї рятівниці і ступила в круг...

— Я рожденна вільною у далекій україні Венедії. У граді хліба і сонця... — Їй важко дававалася розповідь про свої митарства на чужині. Але щось сильніше за неї поставило її у середину цього дивного людського звою і примусило простягнути руки д'горі. Вона виплакувала перед чужими їй людьми своє горьове життя, свій ґлум і приниження, бунт і незбутні сподівання, а ті співчутливо її слухали, як слухали доти усіх, хто шукав розради і допомоги у Господа...

Після обряду хрещення новонавернених Апостол коротко поговорив з нею.

— Вони живі, — сказав він Орисі. — Вони покинули своє поселення і повернули від Борисфену у ліси. Твій народ пішов на нові місця і поніс з собою ім'я Христа. Сподівайся, дочко... Ти також повернешся до свого племені, тебе не забули, тебе там чекають.

— Чекають... — схитнулася жінка. — Це неможливо... Апостол дивився на неї печаловито і мудро. Він хотів їй

сказати, що немарним було її життя у цьому чужому для неї світі, що Господь торує дорогу для обраних не завжди легку, але й воздає неземними, великими дарами. Втім, у свій час цій згорьованій жінці усе відкриється. То ж чи варто йому передчасі смикати завісу прийдешнього і доконечного?

Ясним, світлим зором він перелетів через неймовірні розстані часу і земного простору. Запахло медами і молоком, солодким духом хліба, щемливим ґелготанням білоперої пташини, голосами далекого і такого близького йому народу. Що се? Як се? Орися побачила, почула. Вона летіла серед зоряних клечальних вервиць журавлів, які поверталися додому, і могутні крила шуміли за спиною. І ця ніч, котра уже минала, і небеса, розхитані ясно-зеленими кипарисами, і вогка земля, що легко несла її на собі, і богомольці, що, скрадаючись від пильних зорів центуріонів, прошкували назад до міста, до потайного входу, — все це стало для Орисі лише видимою оболонкою, котра приховувала зовсім інше осердя. Вона згадувала свої безкінечні змагання з купчиком, Кіларом, Каракалою. Їй стало їх шкода, і вона раптом таки пожаліла цих людей просвітленою жіночою жалістю. Вона поверталася назад до міста, не відаючи, що її там чекає, Анна просила її пригнутися, аби не впасти в око стражникам. Все це було пусте. Вона навіть скинула каптур з голови, йшла, випроставшись, розправивши плечі. Вона перестала боятися.

Анна хотіла її переправити до своєї вілли — родинного спадку. Вілла була недалеко од міста, але туди рідко навідувалися стражники — все ж володіння дружини намісника римського імператора Язона. У безпеці

там і переховувалося чимало християн від переслідувань, котрі ставали все нещаднішими. Орися спершу була погодилася: вибирати їй таки не було з чого. Але коли побачила Апостола Андрія, який в оточенні своїх учнів прошкував до міських мурів, нараз вирішила, що повинна бути в місті. Так і сказала. Анна стривожилася:

— Не можеш ти повернутися до Патр. Кілон подав скаргу в префектуру, і мій чоловік вимагає від мене повернення рабині господарю. Доки ти лежала безпомічною, флотоводець ще якось терпів, але зараз і на мене, й на тебе обрушиться уся сила римських законів. Чи знаєш ти, що у Імперії можуть потягнути навіть корову до суду, а не те що рабиню.

— Не тривожся, сестро, — Орися заспокійливо усміхнулася. — Я і не збираюся ховатися від Кілона. Я повернуся назад.

— Навіщо?

— Якщо я зникну, Кілон засіче до смерті канчуками усіх охоронців і всіх прислужниць.

— Але ж ти...

— А я його тепер не боюся. Він мене не зачепить. Анна думала, ще більш похмурніла:

— Знаєш, сестро, він не буде чинити розбій у своєму палаці, поки достеменно знатиме, що ти під охороною августійшого намісника. Поки він має клопіт з судниками, магістратом. Поки улещує мого чоловіка... Для нього це розвага. Ти зараз повернешся до мене. І будеш жити, як і жила.

— Повір, Анно, тепер він уже нічого зі мною не може вчинити. У мене — охоронець сильніший за це військо, ці мури, ці кораблі...

Анна не перечила. Пильно дивилася у вічі, згідно підтакувала, та все ж вирішила:

— Ти повертаєшся до мене. Час ще є...

Глава 6

ВЕРШНИК НА ДЕРЖАВНОМУ КОНІ

Язон довго витримував характер. За інших обставин він би притьма розлучився з Анною. Не те, щоб вона йому не подобалася, якийсь чар достеменно був у цій безплотній чудернацькій істоті. Вона могла приборкати його гнів легким посмикуванням губ, сумовитою усмішкою, змахом руки. Чи ж раз бувало: лютує на патрійських канцеляристів чи прохачів, які цілими днями товчуться у передпокоях його царственої базиліки, уже і нагайка в руці, й жорстокий наказ наготовлений, та ще не ословлений, скипає на губах чорною піною, аж тут шелестіння рожевої туніки, тягнуться до нього голубі, аж прозорі руки, — не руки — стебла голубого кипариса, він аж терпне, дослухаючись — зелено, прохолодно, тихо. І випадає у інший світ, де немає пекоти, вічної спраги володарювання, легка рука лягає на спечні од люті губи: прости їм, мій муже! прости...(він іншого чекає — "любий", "коханий" — ось воно зараз злетить, ось воно поруч, не сполохай, чекай, ще мить...). Мить не настає ніколи. Дочка простого виноградаря, хоч і не жебрака, так, середньої руки землекопа, скатувала його, римського патриція, вершника на державному коні, гультіпаки замолоду, красу і цвіт Палантина, манливою чистотою душі і тіла. Тіло пахне фіалками. Голос щемливіший, аніж грецька флейта. А очі... їх побачити нікому не дано, навіть йому (страшно, боязко заглядати у такі очі). І що йому тоді до цієї жеброти, що простягає до нього свої пергаменти, на яких, о! він достеменно знає — сліди заздрости, підступів, крови. Вони такі ж, як він, — приходить іноді до тями — я з ними рідня, ми одного сімені, вони розуміють мову кулака, канчука, заліза, але вони стоять остовпілі, збентежені, коли намісник римського імператора одним змахом ставить своє вельможне стило на усі їхні прохання — о, так, без розбору, на усі — кривдників і

скривджених, тих, які усе мають, і тих у яких за щокою катуляється останній ас. Він стоїть перед своєю дружиною, нетямливий, глухий до криків на його подвір'ї, до кулачних боїв, які викликала його милість: усе так, моя дружино? Ти цього хотіла? — вона даленіє: усе не так, муже мій... не так... — чого тобі треба, я не знаю?!. — Знаєш... знаєш...

Звісно, Язон знав.

Бо й сам змушений удавати з себе Меценета, приймати у своєму палаці і у своїх розкішних садах стоїків, киніків, перипатетиків, демагогів, піфагорейців, вислуховувати безкінечні і недоладні розпатякування учених греків про природу речей і природу світу, тиранію і справедливість, добро і зло. Зло — від поетів і філософів, це він добре знає. Зло — коли розбитий, підкорений народ обсів в Імперії всі місця в державних канцеляріях, жрецьких колегіях, префектурах, граматичних і риторських школах, у котрих розтліває римських квиритів — первородних громадян великого Риму — проповідями гармонії та свободи.

Ахейці — боягузливий, зманіжений народ — величаються перед Римом білосніжними віллами, грацiйними базиліками, портиками, мостами, летючими кораблями, які уміють перелітати не лише Mare Nostrum, а й Pontus Euxinius, в той час як важкі, недоладні римські триреми бояться втратити з очей берег. Втрачає, втрачає Рим свій гордовитий, звитяжний дух. Грізний Юпітер ділить свою владу із солодкоголосим Орфеєм. Римські матрони народжують слабосилих, кволих хлопчиків, а здебільшого й зовсім не народжують. Чимало знатних патриціанок безплідні, у той час як раби, вільновідпущеники плодяться з неймовірною швидкістю. Що се за прокляття, чия кара упала на Імперію?

А все починалося так добре...

Рим пройшов цією землею огненним смерчем, змів з неї велетенські міста, перетворив у руїни храми, здавалося, винищив дотла їхні пінакатеки, бібліотеки — розсадники зарази. Рим переміг, але спокусився легким, безтурботним, розкішним життям греків. І їхнім вільнодумством. Тепер навіть сам Імператор запобігає тріумфу у цих лицемірів, блазнюючи на грецьких форумах своїм бренькання на кіфарі і приносячи в жертву славі найпершого кіфареда могутність і славу принцепса. І навіть патриції уже не соромляться строчити свої сльозливі гекзаметри пелопоннеським блудничкам. Доста!

Доста, доміно Анно!

Давши тобі покрова Риму, славу Риму, чого тобі ще хочеться, моя любонько? Доста, доміно Анно!

— Язоне, прийшла по твою милість...

— Я слухаю тебе, жоно...

— Захисти мого батька Андрія! Не чини лиходійства!

— Не я караю — Закон. І не знаю такого родичальника.

— Язоне, муже мій, не зачіпай сього чоловіка, немає у ньому зла.

— Є, Анно...

— Неправда, добро та істину він приніс у світ.

— І зруйнував світ...

— Чи можна вилікувати, не знищивши хвороби?

— Чи можливе добро без зла? Якщо він добро, я буду для нього світлом, при якому його побачать. Тільки, Анно, знаю: це хвороба віку, яку треба знищити. Не він, жоно, не він, моя доміно, — Я!

Нема правди в безкінечних перекорах. Анна не поступиться, поки, незважаючи на його категоричну заборону, зникає на свої нічні зібрання, де колінкує разом з рабами перед новітнім богоносцем-проповідником. Його охоронці стежать за нею вдень і вночі. Він знає кожен її крок. Знає, що робиться у заміських покинутих каменоломнях, кар'єрах. В його праві і владі поставити біля дверей її химерного будиночка центуріона, зачинити перед нею усі виходи. Пробував. Через кілька днів вірний йому охоронець сам провів її через усі двері. Він саморуч відважував канчуків старому служаці — той спливав кров'ю і до останнього подиху белькотів про любов між людьми і прихід нового царства справедливости. Зараза проникла уже в його володіння, в його палаци і храми. Треба щось робити, але він ще не готовий перейти Рубікон. Він не хоче втратити цю тоненьку жінку з синюватими дугами тоненьких брів, колиханням сяйливого, попелястого волосся. Невиразна думка давно кублиться у його голові: а що, як відрубати голову і тоді нова віра, яка так захопила його дружину, як дощова вода під пекотним сонцем, піде у пісок. Цей проповідник такий же смертний, як і всі. Він помиратиме так само, як помирають усі. А з ним помре і його сила, його дивна влада над душами людей.

Він ще не готовий перейти цей Рубікон, але уже не випускає з руки кістяної дельфійської цяцьки для ворожби, на одному з ребер якої серед інших написів є і такий: "Іди!" А у його передпокої щодня нетерпляче тупцює миршавий флотоводець Кілон, трусить навсібіч золотими монетами, підкуповуючи вся і всіх. З Кілоном він би порозумівся — мечем, хоч, і те правда, в руках цього розніженого, хитруватого слимака знаходиться вся торгівля і саме через нього йдуть зв'язки з Римом. Кілон не такий простий, як видається, хто б подумав, що у свій час він переплавав усі моря і завжди повертався з тріумфом. Лише одного разу зрадила йому удача — збунтувалася команда, збунтувалися раби, і довелося скуштувати славетному мореходові бичів і наковтатися солоної

води. Після того випадку він померх і занидів у своїй віллі, але не випустив з своїх рук влади над морськими шляхами. Та усе ж Кілон прямо проти нього не виступить. Але жерці патрійських храмів у нього вже побували. Річ не у тім, що його дружина переховує утікачку-рабиню, кому потрібна збунтована домашня тварина? Їй одна дорога — під канчук. Але серед чорного народу іде поголос про її чудесний порятунок. Закону повинен дотримуватися навіть він — архонт, намісник імператора, інакше полетять доноси в Рим, інакше самому імператору нашепчуть про те, що під рукою і захистом його претора вигріваються гадючі яйця нового бунту.

— Доміно Анно, слухай мій наказ: сьогодні увечері до твого дому прийдуть стражники і відведуть рабиню до її господаря.

— Ні, муже мій, Спаситель не для того її порятував, щоб закатували люди. Я не допущу стражників у свої покої. А ти не дозволиш насильства проти твоєї дружини і її сестри.

— Відколи це рабині стають сестрами для знатних патриціанок? Анно-доміно, це крамола, опам'ятайся!

— Язоне, муже мій, благаю, прозрій, прийми у своє серце Господа нашого Ісуса — і ти здобудеш скарби небачені.

— Отоді я й втрачу усе. Тож краще нехай я тепер втрачу тебе. Одсилаю тебе до твоїх батьків, як невірну і непокірну дружину. Я сказав усе!

Холодок у серці. Її голівка покірно хилиться перед ним: "Як скажеш, муже мій... Як накажеш..." На тоненькій шиї тріпоче голубувата жилочка, руки молитовно складені на грудях, і він розуміє, що нікуди він її не відішле, не зможе з нею розлучитися і сьогодні ще не пошле своїх мідношоломих преторіанців до її убогого гнізда. Ще не пошле...

Але терпіння його таки закінчилося, він сплескує в долоні, підкликаючи начальника таємної служби: він сам буде говорити з проповідником, який перевертає римський світ і який стоїть між ним і Патрами, ним і Римом, ним і його дружиною. Погладжує рукою золоті священні лари, проходить розкішними покоями палацу. Його позолочені сандалі втопають у густому ворсі барвистих килимів. Білосніжні мармурові статуї богів повертають услід свої кам'яні голови, пильно спостерігають за ним. Віддалік долинає ревіння священного бика Апіса, той сьогодні неспокійний, біля нього метушаться прислужники, намагаються заспокоїти живого бога в образі білосніжної могутньої тварини. Холод на серці. Холод...

Глава 7

АНДРІЇВСЬКИЙ ХРЕСТ

Андрій жестом зупиняє лемент своїх вірників. Преторіанці зирять насторожено на людей, які збилися у тісній, бідній комірчині знаменитого патрійського лікаря Фотія. Він тут живе. Чаклун, що лікує патриціїв та рабів, і ні з кого не бере платні. Се, звісно, він — білобородий, у білосніжній тозі, оно ховається в затінку. Апостол спокійний, здається, він чекав непроханих гостей. Преторіанці побрязкують мечами, часу немає на прощання, немає його навіть для останнього благословення. Войовники готові вмить його пов'язати, наказ начальника таємної служби чіткий.

Андрій жестом зупиняє лемент своїх вірників, спокійно простягає сивоголовому Фотію дерев'яного хреста, яким він щойно освячував дійство, і виходить за центуріонами з комірчини. Хоче востаннє оглянутися, та в тісняві це неможливо. В комірчинні глухе шепотіння: "він повернеться..." Шепотіння молитви і неголосний чистий звук величального хоралу.

Над Патрами ніч — Язон не захотів привертати увагу до цієї події. Була людина — і нема. До ранку усі заспокояться. Хто стане супроти його рішення? Проповідник уже у передпокої під наглядом його зброєносців, Язон розглядає його крізь ледь відхилену завісу. Немічний старець з обличчям, дощенту розораним зморшками, у жебрацькому рубищі. Шарлатан, оракул, деміург? Язон відходить від завіси і міряє кроками приймальну залу. Старий... Біда, що старий... Його уже нічим купляти. Язон знає запах крови й ніколи не спинявся перед нею. Але він знає, що покору пророків краще купити, аніж стинати їм голови. Рим не воює з чужими богами, Рим купляє їх жерців, оракулів, служків, задобрює жертвами, ставить їм святилища, а потім чужинські боги вірно служать Риму. Грецькі, єгипетські, германські. Язон нервово стискає меча. Слуги і раби тиснуться до пристінків. Лише Олександер, наймолодший з його рабів, юнак нещодавно привезений з Кріту, враз кидається до ніг архонта. Язон нерозуміюче дивиться на раба: що се? Він погрозливо скидає руку, однак юнак перемагає страх і починає говорити. В житті римського патриція таке трапляється вперше. Ніколи ще не заговорив раб без дозволу на те господаря. Олександер плаче і просить милости для свого Учителя, для пророка, який очікує прийому у передпокої. Язон здіймає канчука, юнак не ухиляється від ударів, але й не перестає просити: "Милости... Милости..." Язон подає знак сторожі, що застигла при вході, збунтованого раба волочать по розкішному килиму, на його голову падають жорстокі удари. На місці голубих очей страхітливі вирви, які плачуть кров'ю. Знервований Язон відвертається: ось воно... Ти цього хотіла, Анно?.. І вже не сумнівається, пляскає долонями, відхиляється завіса, від дужого протягу гойдаються запалені смолоскипи, гойдається ніч, у залу ступає Апостол Андрій. Вони мовчки дивляться один на одного, Язон — із зацікавленням, Апостол — із співчуттям. Намісник хмуриться: усе значно гірше, ніж він передбачав. В очах цієї людини чи духа немає страху. Він озирається на сторожу і рабів, ті швидко зникають із зали, заклавши у пристінкові чарупки палаючі смолоскипи. Тепер вони самі.

— Вітаю тебе, чужинцю. — голос Язона глухий, погрозливий.

— Нехай благословення Господа нашого буде з тобою. — Апостол відповідає тихо і привітно усміхається.

— Ти знаєш, для чого я тебе покликав?

— Скажеш...

Язон збирається з силою. Він пригадує, що розповідала йому Анна про цього проповідника, донесення його таємної служби та жерців.

— Чого тобі треба, чужинцю, у нашому краї? Кому ти служиш, чого просиш?

— Господу нашому, Ісусу, служу, заради слави Його...

— Ти не відповів на моє запитання.

— Ти не почув...

Язон внутрішньо скипає, але стримується. Він повинен виграти цей поєдинок. Купити можна все, треба тільки дати справжню ціну.

— Чужинцю, чи знаєш ти, що Рим не воює з чужими богами? Люди, які вірять у твого бога, бідні. Ми поставимо йому храми, жертовники і святилища, поставимо у нашому пантеоні йому золоті статуї поруч Юпітера, навіть поруч самого імператора. Ти станеш головою жрецької колегії і можеш свідкувати скільки завгодно про свого Розп'ятого...

— Взамін?..

— Визнати священні закони Імперії і молитися водночас богам Імперії.

— Сказано: "Богу Богове, а кесарю кесареве..." Його влада не од світу сього. Він Господь живий, а ти хочеш перетворити у кам'яного ідола, Його храм у серцях і душах віруючих у Нього, а не у кривавих видовищах, які ви присвячуєте своїм богам. — Голос Апостола хрипне, а його згірклий погляд тягнеться за кривавою доріжкою Олександра.

— Чи відаєш ти, чужинцю, що, коли ми не досягнемо порозуміння, завтра відбудеться ще одне криваве видовище?

— Не зі мною шукай порозуміння, володарю, з Господом усього сущого...

Язон крутить у пальцях ворожбитського кістяного кубика, який невідь-як потрапив знову в руки. Вдивляється у просвітлене обличчя старця.

— Ще одне запитання. Чого ти хочеш від моєї дружини, чужинцю?

— Вона також дитина Божа, вона пішла за Спасителем, їй відкрилася істина любови. Туди не заказана дорога жодній душі, навіть тобі, володарю.

— Я скатую тебе, чужинцю, страшною смертю або відпущу зараз, якщо ти скажеш моїй дружині, що не було ніякого Розп'ятого, ні його смерти, ні воскресіння. Скажеш сам, без свідків. У тебе тисячі вірних, відпусти лише одну душу. Вона мені належить, а не тобі. Не наказую, прошу. А тоді я забуду твої крамольні проповіді і навіть виконаю будь-яке твоє прохання, ти можеш просити від мене що завгодно.

— Її душа належить Господу, і хто я такий, щоб не коритися Його волі. Та й що я можу просити у тебе, володарю, коли мене безмірно обдарував Той, чия сила і щедрість неміряна... Лише одного — покайся, прийми у свою душу любов, як прийняла її твоя дружина.

— Таке твоє останнє слово, чужинцю? — Язон дивився сліпими очима на долівку, куди полетіла ворожбитська цяцька. — Готуйся до смерті, чужинцю.

— Але ж смерті немає, сину мій...

Жереб кинуто. Світанок ніяк не приходить. Один за одим гаснуть смолоскипи. Язон метається по залі у повній темноті і слухає, як кричить, ридає, як молить Анна охоронців, аби ті пропустили її до нього. У бравих вояк сльози на очах, але вони рішуче ставлять перед нею загорожу із пік. Язон помилує старця за одним її словом відречення від віри і хреста. Таке його тверде рішення передане через посильного. Плаче, плаче Анна, Язон не витримує цього жіночого лементіння, кидається у боковий притвор і вискакує на коня, який завжди наготові для нього. Його пурпурний плащ у темряві кривавиться, кривавляться його руки, кінь люто гризе вуздечку, летить у навстіж розчахнуті ворота, навперейми летить срібляна, легка постать і, — не встигає. Язон вискакує на викладену каменем головну дорогу міста, чорний смерч у його душі вилітає з горла лютим клекотанням. Вартові ледве встигають, завбачивши золотого орла на червоному плащі, розчинити міську браму. Вперед, повз виноградники, білосніжні вілли, трояндові поля, хибари землекопів, ближчає гірська гряда, ближчає, світліє небокрай, падає загнаний кінь. Язон стоїть на горі, вітер здіймає поли пурпурного плаща, кінний загін зброєносців, який розшукує свого володаря, вражено застигає, завбачивши на вершині найвищої гори криваву химеру, схожу на велетенського крука, що чатує над містом.

Зв'язаного Андрія незрушні центуріони ведуть до Форуму. Збігаються християни. З нір, підвалів, жебрацьких притулків виповзають сонми чорного люду. Нажахана юрба усе збільшується, заливає міський майдан. Високородні патриції, розвалившись у розкішних ношах, хмурять лоби: звідки? Перед ними уже не розступаються, незважаючи на погрозливі крики лікторів з різками і топірцями. Сьогодні їхні господарі з благородною кров'ю не отримають насолоди від видовища смерти пророка. Андрія ведуть в оточенні сотень центуріонів,

наїжачених списами і мечами. Анна стоїть у першому ряду, вона підтримує скаліченого, осліплого Олександера. Вона уже не плаче, лице її покривається крижаною осмугою, вона не відводить погляду від очей сивоголового старця, той, зауваживши її, усміхається теплою усмішкою, губи шепочуть слова благословення, підтримки. Будьте тверді у вірі своїй, діти мої. Будьте твердими у муках за віру Христову.

Орися також стоїть біля підніжжя дерев'яної хрестовини, до якої ведуть Андрія. Глухо гепає молот по іржавому гвіздку, хрупають кістки, і туманиться в голові, і немає сил спинити крик жаху. Її заспокоює тихий, знайомий голос.

— Ти повертайся додому, дочко моя. Народ твій чекає твого слова. Передай людям землі своєї моє благословення і мою любов. Великі муки чекають їх і страдницькі дороги. Хай буде сильним твій народ у Господі нашому. Передай моє Євангеліє любові. Господь потурбується про тебе. — Скупа сльоза тече по чолі, та не від болю тілесного.

— Що він такого побачив? Що? — кричить Орися і не чує власного голосу.

Даленіє голос Апостола Андрія, він звертається з словами до інших, знайомих і незнайомих. Ближніх і дальніх. Він спокійний. Він щасливий. Самовидець Христа нарешті повертається до свого Учителя. Над Патрами летять грозові хмари, в яких безгучно проскакують блискавиці. Вдалині рокоче море, піниться високими бурунами. Тіло Апостола змагається зі смертним холодом, довго, як довго се триває! Допоможи йому, Господи! Зупини ці смертні муки! Орися молиться, впавши разом з усіма на коліна, Він іде, він наближається, Його руки простягнуті над головами людей. Андрій усміхається щирою, радісною усмішкою, остання мученицька агонія так і не стерла печати блаженства і щастя з його обличчя.

Глава 8

БУРЯ

Утікачка — рабиня флотоводця Кілона, помічена патрійськими стражниками в натовпі християн, безслідно щезла. Вона не супроводжувала ноші зімлілої дружини Язона. Її не було і серед тих, кого наступного дня тягнули до міської тюрми. Зчорнілий Язон сухо повідомив про це Кілону уже через день під час прийому у його резиденції. Влада намісника імператора тікала з його рук, він уже нічого не обіцяв своєму підданому. Кілон улесливо злизував пилюку з сандалів володаря, але очима косував вбік. У палаці стояла мертва тиша. Якась померхла рабиня прислужувала їм під час трапези, одяг на ній обвисав, глеки з молодим виноградним вином були закіптявілі, м'ясо, яким Язон частував Кілона, було густо обліплене зеленкуватою мушвою. Всього за короткий час у розкіш царственої базиліки вступив дух гниття, упадку, тління. Язон впіввуха слухав теревені Кілона, довгим ножем ліниво відмахувався від мух і, здавалося, до чогось прислухався у самому собі, до якогось темного болю, що розростався і змагав це ще не так давно могутнє тіло і гордовитий можновладий дух. У пристінках, біля входів, як завжди, чапіли понурі стражники, Анна на прийом не з'явилася. Вона помирала під наглядом лікара Фотія у своєму будиночку. Язон не пішов попрощатися із своєю дружиною, це уже не мало ніякого значення. Між ними усе було сказано, оцінено і поділено. Байдуже плямкав губами, коли якийсь посильний постав у дверях триклінію, злякано замахав руками і наказав мовчати. Раб не посмів ослухатися свого господаря, але звістку смерти усе ж подав — покрив голову білим покривалом. Зів'ялий трояндовий вінок зсунувся з голови Язона і гупнув на мармурову долівку. В той же час в артрії востаннє блимнув й погас жертовний вогник і сконав священний бик Апіс. Так і не договорили. Язон замовк, сліпо зирячи кудись у далину, Кілон позадкував, годилося б, звісно, пару разів пригнути голову, та флотоводець тільки гучно черкнув сандалями по підлозі і поніс своє черевце до виходу.

Над Патрами розпустив своє віяло бог Еол. Вітри летіли до моря, приспущені вітрила торгових кораблів голосно лопотіли, човнярі, присівши на березі, сумно дивилися у далечінь і розмірковували, що усе

вказує на тривалу бурю, риба пішла від берега, отож нескоро їхні сім'ї матимуть бодай якийсь харч. Хліба у Патрах не було, щедрих імператорських роздач під час листопадових календ сподіватися годі.

Кілон мовчки проминув пристань, ноші він одіслав раніше. Галасливих бевзів-лікторів також. В будинку його стрінули з острахом. Півдесятка наложниць тулилися одна до одної і боязко кланялися. Наказав привести Каракалу. Та з'явилася нескоро, човгала опухлими ногами, на брезклому, жовтявому обличчі приреченість, добре відала, що її чекає. Кілон не бажав їй смерти та чинив за заведеним порядком. Служки наготували канчуки, Каракала покірно опустилася на наготовану кам'яну лаву. Кілон ліниво повів бровою, і тут хтось шарпнув завісу фрідарію, де мала відбутися смертельна вистава, і перед ним постала Орися — Ора, як він називав свою непокірну полонянку. Вона не поклонилася, вона ніколи перед ним не хилила своєї гордовитої голови.

— Не руш, господарю! — Голос був рівним і впевненим. — Відпусти Каракалу, вона не винна. Я тут. Я сама прийшла.

Кілон не вірив своїм очам. Ошелешена Каракала сповзла з лави і гепнулася на товсту сідницю. Орися простягнула їй

руку:

— Піднімайся, тітонько. — Очі старої служниці зробилися ще круглішими і заблищали дурним блиском. — Іди відпочинь. І прости мені за клопіт, який я тобі завдала.

Орися допомогла Каракалі звестися, дбайливо витерла її чоло від поту. Та слухняно рушила до виходу, у великих грудях щось тонко і жалько воркотіло. Вже при виході озирнулася і глянула на Орисю двома великими жовтявими краплинами сліз.

Кілон ніяк не міг отямитися. Дивився на Орисю — що се за проява? І чому вона так впевнено розпоряджається? Та стояла перед ним — спокійна, налита світлом і силою. Ще раз подивувався її красі — вона відбуяла, але не вичахла за довгі літа, які знав цю жінку. Він міг бути щасливим у її обіймах, коли б не її затятість та не його дурість. Зітхнув. І ще раз подивувався, цього разу своєму спокою і тоскній печалі, яка охопила його душу.

— Чому ти повернулася, Оро? Християни розбігаються з міста, ти ж могла втекти разом з ними.

— А ти, господарю, вчинив би тут через мене криваву оргію.

В її голосі не було осуду, вона просто стверджувала даність.

— Що тобі до того? Каракала тебе ненавиділа. Орися усміхнулася, сумовито, жалісливо:

— О, ні, вона була просто нещасливою. Вона страждала не менш за мене. Тоді я цього не розуміла...

— Тепер тебе просвітив твій Розп'ятий і ти вирішила лягти під канчуки замість неї?

Орися змахнула його гнів чорними дужками високих брів?

— Ти цього не зробиш, господарю Кілоне. Мене охороняє мій Господь, так мене запевнив його самовидець. І у тебе немає такої сили і влади, щоб зламати його слово.

— Це той розп'ятий позавчора пророк?..

Вітри летіли через отвір високо у стіні у фрідарій. Хиталася завіси. Вода у басейні темніла, гусла, Кілон кутався у теплий хітон і терп од давкої печалі. Щось минало повз нього, пропливало, зникало за горизонтом, а він не міг збагнути що. Вловлював лише невиразне двиготіння, якісь тіні, зблиски, щось діялося довкруг, щось уже трапилося.

— Прошу тебе, господарю Кілоне, відправ мене на мою батьківщину.

— Твоє плем'я загинуло, Оро. Вона спокійно відказала:

— Ні, я знаю, вони живі, і я повинна повернутися туди. Мене туди посилає Господь. Скоро відходять твої кораблі на мій берег за хлібом, відправ мене з ними.

— У дикі нетрі, на край землі? Тебе? Жінку? Як ти доберешся сама з кіммерійської межі? — Кілон похлинувся словами.

Орися нічого не відповіла. "Венедійська царівна" — згадав Кілон захоплений писк купчика. Зітхнув: нова віра уже гряде роздоллями Імперії, на сотнях хрестів помирають християни, але натомість стають тисячі. Пригадав свій візит до намісника і відчув страх. Ні, він не Язон, він не стане боротися з богом, навіть якщо це бог рабів.

— Іди відпочивай, Оро. Я подумаю, що можна зробити.

Дивився у темну воду басейну, Орися спала у своєму кубікулі, біля її ніг сиділа стара Каракала, схожа на велику добру собаку, і спиною затуляла сплячу з вітряного боку, вона раз по раз смикалася, їй здавалося, що ковдра сповзла, але Орися спала спокійно як ніколи. Каракала занепокоєно думала про рану на грудях, яка ще сочилася кров'ю, Піндар давно почугикав за Фотієм, але час іде так повільно. Слава богам, думала стара служниця, що вона ніколи не катувала цю жінку, що вона завжди турбувалася про неї, завжди сиділа в ногах,

слухала гудіння вітру і поправляла ковдру, яка чомусь увесь час сповзає.

Глава 9

ПОЛІТ

Патри чудувалися: зманіжений флотоводець Кілон навесні збирається сам очолити свій торговий флот. Швидкими темпами споруджувався новий корабель. Патрійські верфі лихоманило. Нараз вихудлий, обвітрений патрицій днював і ночував на пристані. Сам перевіряв товари, кріпив груз у трюмах та на палубах, набирав команди. Від рабів-веслярів відмовився, пояснивши, що дорога важка і далека, від виголоднілих та здатних в будь-яку мить на бунт людей один клопіт. Потрусив мішком, на подзвін золота збіглися кремезні, цупкі та жилаві човнярі. Ще більше здивувалися патрійці, дізнавшись, що вельможний Кілон продав свої багаті угіддя та відпустив на волю усіх своїх наложниць та рабів. У міській раді чухали голови. Севіри-августали — жерці генія імператора — навіть терміново відрядили у Дельфи скорохода Толібора, але Кілон приніс багаті дарунки магістрату та жертви храмам, і коли дельфійська сивілла промимрила щось про сову та Прозерпіну, тобто таке, що можна було тлумачити і так, і сяк, звісно ж золото переважило і жерці після бучних ігор на честь Посейдона проголосили на велелюдному форумі, що небачена удача чекає високородного флотоводця у плаванні, а на його примху щодо рабів вирішили закрити очі. Магістрату рішення флотоводця спорядити могутній торговий флот на землі гіперборейські було як медом по губах. Його членам таки було чим клопотатися. Голодну чернь можна, звісно, приборкати бичами та мечами, але дешевше хлібом. О, хліб, хліб! — вічний клопіт маґістрату. Християн потримали у тюрмі та й відпустили за наказом префекта. Язон змовчав. Розправа праконсула над пророком і так роздратувала місто. Греки не римляни. Їм крутить в носі від кривавих оргій. Скільки не намагалися архонти завести бодай гладіаторські бої, нічого не вийшло. Не пішли патрійці в амфітеатр. Хліб Патрам був потрібен як повітря, бувалі декуріони запевняють, що колись

Кілон був таки звитяжним мореходом. Отже, можна таки сподіватися на успіх. Не сподобалося патрійцям лише те, що флотоводець тягне за собою знаменитого ескулапа Фотія. Фотій, звісно, чаклун, знається з фуріями, та як обійдуться без нього жони, коли надійде час пологів або присунеться якась пошесть. Правда, подейкували, що ескулап сам напросився у плавання, але то, очевидно, хитромудрі вибрики Кілона, який щось ставав надто кручений. Врешті зійшлися на тому, що в дорозі за три моря може все трапитися, досвідчений лікар таки пригодиться, а у Патрах все ж залишається його учень Фабій. Молоде та зелене, та Фотій запевнив, що научив його усьому, що сам знає. Наближалися березневі календи.

Помолоділий Кілон у чорному шкіряному плащі височів на носі нового корабля. "ОЯЛ" — "берег", так переклали греки його назву. Нікого вона не здивувала, хоч, щоправда, була трохи незвичною — не Гея, не Афродіта чи Афіна Паллада. Втім, берег то й берег, добре що не "Цезар". У патрійському порту і так забагато "Клавдіїв", "Калігулів" та "Неронів". І хоч носять вельможні імена, а тонуть так само, як і інші.

Торгові кораблі один за одним виходили з затоки, їм услід линули гучні вітання, пісні, молодь танцювала під звуки тимпанів, кіфар, тонкоголосих флейт. Флот за звичаєм проводжали жерці, магістрат, префекти, патриції. Виглядали архонта, але Язон після смерти своєї дружини п'яно кумарив у своєму палаці, очікуючи прибуття нового праконсула з Риму. Що Язон не з'явився, за тим не дуже журилися патрійці. Величавости та пишноти менше, зате більше веселощів, бочок з вином, дешевих ласощів і любощів молоді. Зажурені дружини моряків витирали сльози.

У цьому різнобарвному, різноголосому натовпі височіли три дивні постаті — велетенської Каракали, до могутньої руки котрої вчепився молодий юнак з темною пов'язкою на очах. Олександера притягнула до маленького заміського будиночка, з якоїсь дивовижі подарованого Кілоном своїй старій служниці, Орися. Хлопець лежав на смітнику і жалібно стогнав, коли вона на нього натрапила. Каракала, завбачивши

несподіваного гостя, заметушилася, забідкалася і раптом вхопила бідолаху на руки, ніби пір'їну. Цілу зиму наче рідного сина виходжувала вона хлопця разом з Піндаром, який також незабаром прибився до нечеканих володінь колишньої рабині флотоводця. Піндар виявився умілим виноградарем і садівником. Длубався у землі, мугикав пісеньки. Якось він розповів Орисі, що колись давно він і Каракала були подружжям — любилися шалено, у них навіть був син, але колишній господар, батько Кілона, забрав Каракалу з ферми, на якій вони працювали, молочною мамкою для щойно народженого сина, звабившись її могутнім здоров'ям. Так, о! так, саме лиходійниця Каракала вигодувала Кілона власним молоком, та їхній син помер з голоду в смердючій хибарі для рабів без догляду... А самого Піндара, аби не плутався під ногами, вислали у страшні Нукерійські каменоломні, де за кілька років він став нікому не потрібним калікою. Піндар розповідав про це пошепки, раз по раз озираючись в бік Каракали, яка постійно клопоталася біля Олександера, страхаючись пробудити у неї пам'ять. Каракала була щаслива, з опецькуватого обличчя не сходила дитяча усмішка, вона повсякчас шепелявила, що, слава Богу, її син ніколи не помирав, він трохи недужий, трохи слабий на очі, але хіба ж мати не вилікує свого сина. І чоловік її, слава Богу, дома, його нікуди ніколи не забирали, не відбирали в неї, — він — ледащо! порається на винограднику, а Ора — о!, — Ора — її прийомна доця, хіба ж не турбувалася вона, Каракала, про неї змалечку. Хіба коли підняла на неї руку чи гримнула? Орися підтакувала: ну ж, звісно, тітонько. Хіба могло бути по-іншому? Згорьована дика пам'ять колишньої рабині осліпла, натомість проглянула її материнська, безмежно добра душа. Так, так, — шепелявила вона, її доця скоро попливе далеко, у неї справи, вона уже доросла і розумна, але вона, Каракала, буде молитися за неї. Вона щодня буде молитися нашому Господу Ісусу...

Тепер вони стояли на пристані всі втрьох. Каракала розмазувала сльози по товстих щоках, Піндар вимахував костуром над головами проводжаючих, а Александер, молитовно склавши на грудях руки, прислухався до чогось чутного лише йому. Хай щастить їм, — молилася Орися, — притулившись до реї корабля, — хай буде у них лад і любов.

Вона, звісно ж, бачила і Кілона, який стояв на носі корабля. Той на неї не озирався, вони відверто поговорили лише раз, після її раптового повернення. Наступного дня він, набуньдючившись, одіслав її разом з Каракалою за місто, сказавши їй лише одне слово: чекати. Кілон спостерігав за натовпом, бачив вочевидь і дивну трійцю, що проводжала Орисю. Важко було збагнути, про що він думає.

Це був уже не той вельможа, якого знали Патри впродовж багатьох років.

Поволі, один за одним, під урочисту музику виходили грецькі торгові кораблі з затоки, розпускали вітрила і починали набирати курс на край світу, на землю хліба...

Увечері вони минули Тартенську затоку. Кілон непорушно стояв на одному й тому ж самому місці і очікував на появу рук Реї-Цибелли, — по цьому зоряному семисвічнику можна було вивірити курс. Моряки, примостилися на кормі, вечеряли і, дослухаючись до умілих команд флотоводця, пошепки теревенили про те, що якої б то Гекати такому бравому мореходу стільки літ нидіти у своїй конурі? В середині гурту мовчкував Фотій. Орися тулилася збоку, на неї підозріливо косували: чого б то флотоводець у важке торгове плавання брав із собою наложницю?

Жінка на кораблі... Не розгнівати б Посейдона.

Та море було спокійним. Зорі весело хлюпалися у чистих хвилях, і настрій у всіх був веселий, — перше плавання, новий корабель, попереду нові землі.

Кілон підійшов до Орисі уже потемки, коли вона вже подумувала, де б їй вмоститися на ночівлю.

— Ось ти і добилася свого, Оро. — Голос був глухий і невеселий. — Не можу повірити, що я сам везу тебе, що я сам доброхітно відсилаю тебе від себе.

— Прости, господине, що завдала тобі стільки клопоту.

— І ти мені прости, Оро... За все...

— Не маю на тебе зла. Тепер я збагнула, що все було так, як повинно було бути. Недаремно я була стільки років у твоїй країні. Везу додому скарб неоціненний. Ним можу обдарувати усіх.

Невідомо чи зрозумів, але нічого більш не запитав. Стояв, замислено посмикуючи коротку, цупку бороду. Дивився вбік, по хвилі коротко наказав:

— Іди за мною!

Вона од несподіванки відсахнулася, а він засміявся хрипко, зло:

— Еге, Оро, невже ти помислила, що я — людина — стану на дорозі твоєму Богові? Рушай за мною, бо негоже гіперборейській царівні спати поміж моряками просто неба.

Вона вибачливо торкнулася його рукава, та він більше не захотів нічого слухати, легко підштовхнув її вперед, аби перегодом показати їй застелену розкішним килимом крихітну комірчину з м'яким ложем:

— Запрошую до своїх пенат! — Крутнувся, у світлі благенької скіпки зблиснула чорним полиском шкіри його спина. Згодом почувся його сміх — зневажливий, різкий, та усе ж Орися вчула у ньому неабияку людську гіркоту, і вмощуючись на ліжнику проказала у темінь: "Спасибі, Кілоне". Спасибі, що зумів просвітліти серцем, скинути з себе страшну звірину шкуру.

Світанок ще не зажеврів, як скинулася од страшної тривоги: невже? Невже проспала? Мореходи її лементування стріли гучним реготом: не одну ніч ще можеш солодко спати, доміно, у цьому солоному полі швидко ростуть тільки хвилі, а берег піднімається ох як повільно.

Фотій — сивоволосий, крутолобий, з дивним полиском голубих очей — потирав видовжене підборіддя, але не сміявся над нею. Вона наткнулася на його чіпкий погляд, і знову їй перехопило подих. Щось давнє, напрочуд знайоме привиділося їй у ранковому тумані. Вона могла б заприсягнутися, що ніколи й ніде не бачила цього немолодого чоловіка до першої стрічі у бідолашної Анни, але чому він і тоді, й тепер викликає у неї такий побожний острах?

Фотій помітив її хвилювання. Погляд ще більш вигострився й заледенів, прикипівши до неї, чинячи над нею якийсь суворий спит.

І враз Орися почула пісню:

Та Урай матку кличе: — Та подай, матко, ключа Одимкнути небо, Випустити росу, Дивоцькую красу.

Руки її вчепилися у поручень палуби. Морська гладінь враз стала лазуровою і чистою, виднокіл кудись щез, захитала буйним чубом Зелена верховина, Пралісом до річки прошерхотіли мавки-веселунки, гримнули до неба купальські багаття, зазоріло червоними кетягами дерево Лади.

Та дивоцька краса,

Як литняя роса:

У меду потопає,

В вини виринає.

Та Урай матку кличе...

Вона шепотіла зблідлими устами слова своєї дівоцької пісні, і, либонь все ж зачувши її, морські русалки почали розхитувати корабель, розкручувати його, і все раптом полетіло в темний вир, їй здалося, що вона кричить гучно, на всі три моря, але то був лише легкий стогін і довге падіння на цілу вічність у безпам'ять, і довге виборсування з нього: їй треба запитати, їй треба обов'язково запитати!

— Ти венед? — Орися стримувала стукотіння серця, яке виламувалося з панцира грудей на волю. — Як, яким чином?

— Моя мати з твого племені, доміно. І перестань хвилюватися, інакше я тобі більш нічого не скажу.

— Ні! Ні!

Орися проковтнула слину і спробувала опанувати собою, блідість не пройшла, але наступне запитання вона задала спокійніше. Принаймні вона так вважала:

— Тебе також було забрано у полон?

— Ні, — він скупо усміхнувся, — я з роду Голіодора — патрійського ескулапа. Але мати з твоєї землі.

— ???

— Мене батько вивіз малим із твоєї країни. Матері загрожувала якась небезпека, і вона змушена була мене йому віддати. Але передала наказ, щоб я обов'язково повернувся.

— Хто вона? Якого роду? Фотій мовчав.

Сизий ранковий туман знову повернувся і, навіть, здається, погустішав. Корабель ледь плив у його сірих клубнях, стропи вітрил безсило обвисли, веслярі нетерпляче постукували веслами, їм Кілон наказав вичікувати, страхався, аби не наскочити на рифи. У сірій мляві кудись відсунулася постать Фотія, натомість виснувалася інша. Пташиний обрис носа, сива куделя на голові, дві льодяні ополонки очей, припорошені снігом, очевидно, сонце усе ж зійшло, бо вони почали швидко танути, світитися голубизною, вже проглянуло дно, і Орися хапливо, не встигши навіть здивуватися, проказала:

— Ти син Великої Матері...

У його зітханні чулася полегша. По довгому часі мовчання проказав:

— Так її називали люди твого племені. Мої знання від мого батька, а батька научала вона. Мови та сили трав, вогню, води і землі. Батько розповідав, що була вона у вас правителькою, прекрасною та мудрою жінкою. Це так?

— Так, брате мій... А ще вона була душею мого народу.

— Розкажи мені про неї.

— Потім... У нас ще буде час. Я зараз хочу побути наодинці. Вибач.

Дув попутний вітер, усі вітрила були розкрилені. Бугрилися м'язи мореходів, які щосили налягали на весла, пришвидшуючи політ кораблів.

Вона боялася сколихнути, розхлюпати щось у собі — велике і пломінке. Забилася у коморку і все повторювала:

— Син... Син Великої Матері повертається додому.

Знала, що се так. Притухає голос крови. Змішуються народи і племена. Відходять їхні берегині — Великі Матері. Та через літа й покоління летить їхній поклик. І лунає здалеку пісня, — про що вона, чи й відають ті, що її чують? Тільки неспокій огортає душу, й під видимим світом проступає інший — справжній й до щему рідний. І що тоді блиск золота і самоцвітів, розкіш палаців і храмів, чудеса земель і морів, зваба влади та слави? Тоді й розриваються пута часу і простору, звільнена душа прагне не напитків і наїдків, а живої води з рідного джерела. Тоді й облущується з душі і плоті леп та бруд, клекочуть за спиною крила, й немає таких сил, аби спинити дітей з орлиного гнізда Великої Матері, котрі повертаються додому.

Глава 10

ДОДОМУ!

...Все було позаду, та все тільки починалося.

Орися та Фотій з Ольвії вирушили разом з торговою валкою, котра мала повернутися назад із зерном. Їх дорога пролягала в безкраї простори країни Хліба. Кілон умілою рукою привів свої кораблі у грецькі поліси без втрат. Коли побажала йому щасливого повернення, сердито пробуркотів: "Ти сказала... — Помовчав і вперше, відколи вона його знала, раптом усміхнувся. — Та ж, звісно, що зі мною може трапитися, коли я привіз додому синів світла... " Не договорив, та зрозумів видом. Він чув! Почув! І не захотів залишитися за межовою рискою історії. У які води поверне він далі штурвала свого нового корабля? Цього не було дано знати Орисі. Єдине вона знала достеменно — ті води будуть чистими.

В Ольвії латинського духу не було чутно. Рим далеко, як марево, давно розтанула могуть Афін і Спарти. Поліси були полишені сам на сам з ворожим і страшним світом. У греків були свої неримські клопоти: на них тиснув Дикий Степ. Високі вали були наїжачені металками та

піками. Місто щомиті було готове до оборони проти незваних пришельців. Невідь-звідки могли зненацька накотитися з гиканням, улюлюканням дикі кочівники, і піти на приступ. Постійні війни виточували з полісів їх силу і кров. Золото, дивні вироби, якими намагалися греки відкупитися від кочівників, тільки тих розохотили. Степ люто ошкірився на багатства дивокраю, й уже було неможливо щедрими відкупами вдовольнити його зажерливість. Грецькі поліси занепадали, й мореходи стривожено перешіптувалися, що, коли впаде цей хлібний кордон, загине не лише серединна земля — Імперія — в рух прийдуть сонмища голодних народів, зчепившись поміж собою у смертному сказі.

В Ольвії уже були групи християн, заснованих Апостолом Андрієм під час одного з своїх походів, однак Орися з ними не зустрічалася, випадково на них натрапив Фотій, бродячи окраїнами міста і принюхуючись до духу зільників. Вони молилися у тісняві невеликої печери — покинутої соляної копальні. Від нього вони й почули історію мученицької смерти свого учителя. І його перемоги над смертю. Фотій благословив і охрестив владою, даною йому Апостолом Андрієм, новонавернених, але не поклав на їхній олтар маленького дерев'яного хреста. Поніс далі...

Орися рвалася додому.

Її ніздрі вже вловлювали могутній дух Пралісу, й вона ледве дочекалася виходу хлібної валки возів, запряжених могутніми волами, із значною збройною охороною, за вали Ольвії. Була байдужа до красот і чудес міста. Вона переситилася чужиною, вона поверталася додому, й кожен день затримки був мукою.

А валка рухалася неквапом, переходячи з одного поселення хліборобів до іншого. Сьоголітній урожай був багатим, тож греки отримували його доста і дешево. Кожне невелике поселення вважало себе окремим народом, окремою україною. Кіммерія, Язигія, Савроматія, Амазонія, Бастарнія — Орися усміхалася. Говорять ж бо усі Словом. Усі

суть одного кореня. І боліло: одного роду, а порізнені. Зизим вовком дивляться на сусідів, й усі найліпші, усі найславетніші. Усі сини змієногої богині і батька Ара, а дивляться у різні боки. Навіть велика степова Скіфія зі своїми величавими царськими курганами завжди на її пам'яті гордовито відвертала голову од своїх же братів венедів, з якими торгувала, переплелася кров'ю, родами, піснями, духом. Коли б зібрати всі україни цієї землі під одну руку — марилося.

А потім знову поверталася думкою до гірких літ свого полону. Еге. Зібрати... Прикрасити землю пишними спорудами, царськими палацами, наплодити військо, архонтів, патриціїв, префектів і безсловесних рабів. Людей, людей поставити нарівні з худобою під канчуки і кулаки. Отруїти душі жадобою влади і золота. Добрими намірами вимощена дорога в пекло. Та чи є інший шлях до зростання, аніж через муки, хвороби, страждання, кров і піт? Велика ціна, та чи буде плата? Апостол Андрій говорив: любов. Тільки любов. Тільки любов до Господа і одне до одного. І тільки так народ зможе скинути звірину шкуру і явити світові своє безсмертя. Вона сумовито думала про своє кохання, стражденне і болюче. І прощально скимліла душа. Вона таки повертається, і їй, можливо, таки судилася зустріч з Іломером, живучим, жагучим, аякже, він вижив, пережив, і переміг. Тільки вона йому більше не належить. У неї, якій вручено прощальне слово Апостола Андрія до її народу, у Фотія, який бережно несе у своїх руках священний хрест самовидця Христа, є лише одна дорога, — вказана Господом. І вони повинні торувати її для інших.

Хлібна валка ледве допленталася до Борисфену, могутні топчаки ледве переставляли ноги, вози були заповнені вщент. Греки після перепочинку мали повертатися назад до Ольвії, до Пелопоннесу, через моря, крізь бурі мали привезти у свою країну найвище золото, якому ціни немає. Бо ж ціна цим хлібним зерняткам — людське життя.

Шлях Фотія і Орисі лежав по той бік словутньої Рай-ріки. Всевідаючі перевізники запевнили: венеди в україні батька Вола. Там їхнє нове гніздо. Але дорога неблизька — через краї заліснені, безлюдні. Венеди

знову заховалися за могутньою стіною Пралісу, мало кому вдається пройти крізь їхні дозори, і ніхто не знає, як їм там ведеться.

Про венедів розповідали багато й охоче: важко було збагнути, де правда, де небилиці. Луна грому, який прогримів в окутті трьох рік: Рай-ріки, Росі та Прип'яті багато літ тому назад, усе не стихала. Може, тому, що ще ніколи, як запевняли перевізники, округлюючи очі, ще ніколи не йшли по слов'янські землі такою силою. Тьми і тьми... І хтозна, що би трапилося, коли б венеди їх не стримали мечем, вогнем і водою. Навала вандалів відповзла з Венедії, підібгавши хвіст, полишивши гори трупів і конаючих від голоду, холоду, нашестя хвороб своїх вояків.

— А венеди? — знову й знову допитувалася стривожена Орися.

— Бозна, — здвигали плечима оповідачі. — Ясновид один про се відає, скільки їх положило там голову. Кажуть, частина пішла під землю, як вода, а може, перетворилася на журавлів, котрі полетіли у краї баби Сніжани, вотчину фенів, і там на якомусь порожньому, ну зовсім пустельному острові Руґен будують білокам'яні теремі і палаци. Бозна... У Венедії в час нашестя літали і гори, і дерева, і навіть Рай-ріка потекла до небесного Окіяну.

Ще про одне не могла не спитати Орися усевідаючих перевізників: чи прийшли за такого лихоліття на поміч венедам інші роди і племена? Нічого вони на те не відповіли дивній світлоокій жінці, одягненій в чужинецькі білі одежі, з нетутешним болем Слова.

Фотій дослухався до їхніх перемов, опустивши голову, дивився на дерев'яного хреста, якого тримав у руках. Мовчав. Думав. Вбирав у себе незнаємі голоси і звуки. Упізнавав. Пізнавав. Глухо ляпали весла, печально хлюпали сріберні води, вдалині гуготіли пороги, берег був усе ближче, рідний берег, густо обснований журливими вербами, дикими вишнями, широколистими липами, весь у жаготінні різноквіття та різнотрав'я. І вискочивши на нього, Орися та Фотій побігли, полетіли, і

хоч знали, що не зараз, не скоро дістануться вони мети, та готові були мчати без передиху вперед і вперед. Тепер їм дістане сили. Тепер їх понесе до гнізда Великої Матері сама рідна земля.

Глава 11

МИКУЛА ТА ВАКУЛА

Вони поверталися із далекого походу. Сини Овсія — Микула та Вакула. Лицарі несли службу на межових сторожових заставах Карпатських гір. Саме туди володар Іломер переніс сторожові чати свого племені. Саме туди він і щоразу відправляв своїх досвідчених в боях воєвод — спадкоємців стола Венедії.

Хлопцями, опісля смерті Овсія, Іломер заопікувався сам — садив на коней, учив ратній науці, пильно приглядався: хто з них? Обидва юнаки були сміливцями, одчайдухами. Невтомними у походах, завзятими у герцях, вигадливими у витівках. Завжди разом. Де майне білий чуб Микули, шукай одразу золотавого Вакулу. Обидвоє однаково кипіли од нетерплячки, морщили однакові лоби, коли їм нагадували, що саме до них, за заповіданням Овсія, переходить володарський начільник від Іломера, себто до одного з них. "Мені", — впевнено твердив Микула, "Мені", — кидався на нього з кулаками Вакула. Втім, сварки ці спалахували нечасто, хіба що якась чорнорота душа захоче розважитися герцем двох братів і зіткне їх лобами.

Замислені та зажурені повертались цього разу брати із походу. О, ні, крізь їхні дозори вуж не прошмигне, було декілька збройних загонів германців, що нипали лісами, але їх швидко відрядили кого куди. І не про майбутню владу сього разу мислили, то було таким нікчемним і неважливим супроти того незворотного, що насувалося на них. Опечалила їх звістка про хворобу матері, яку приніс гонець з суворим наказом володаря негайно повертатися. Отож цього разу справа таки нагальна, не хотілося вірити у небажане, та терпли од страху.

Мати Ярина — вічна клопотальниця, вічна жалібниця у посаді батька Вола. Не завжди дослухалися вони до її слів та повчань, не завжди виконували її прохання, але й не уявляли, як жити без її тихого голосу, теплої руки на голові, без її любови...

Везли їй, як і завжди, дари, та знали, що ані коштовним перлам, ані золотим черпрагам не потішиться їхня мати.

А Ярина чула крик птахів. Весна... Вона лежала на ліжниці, дослухалася світанкових голосів. Там за порогом її чекала синьоока земля, простягала до неї свої зелені руки. Сього разу вперше не змогла Ярина вийти на її поклик. Рвалася нитка многотрудного життя вдовиці — дружини колишнього могутнього володаря Венедії Овсія. Першої християнки могутнього племени.

Ярина слухала, як оживає рідна земля, крізь маленькі віконниці до неї долітали пахощі зела, яке пробиває зеленими пучечками її поверхню, і тяжко журилася, що сього року вперше не буде засіяна її нива, потім вперше не заколоситься і не заплодоносить. Сини її далеко, та й ніколи у них не було потягу до хліборобської праці — все у походах, у військових забавах, заскочуть на хвилинку, поспостерігають за її вічним марикуванням, добродушно поглузують та й гайда по своїх нетрях. Старалася вона, та не змогла передати їм мудрість хліборобського роду, а без цього хіба знатимуть вони справжню ціну щедрости Господа, та й чи знатимуть вони без цього Господа? А ну ж бо, стуманіють їхні дурні голови од спраги влади та можности і забудуть вони, хто їх породив, який спадок їм залишили, і навіть забудуть, що вони брати...

Плакало, плакало серце Ярини.

Вона дивилася на небо, там вічне пристанище її душі, але росла душа таки із землі й востаннє літала над весняною землею. Літала й у землі — у світлій своїй землиці, де зовсім не темно, як багато хто думає, там, на високому її склепінні, сяють золоті іскорки посіяної пшениці, що

спалахуть, розлущуються; їх багато як зірок на небі, а там, нижче, — ярим світлом палають коренивища дерев, вони подібні до золотих гнізд, які жаготіють живими соками і простягають свої руки вглиб землі, пробиваючись до підземної Рай-ріки. І там сплять, повернувши голови д'горі, Овсій і Світозар, Велика Мати і Марія, котра нещодавно відійшла від земних трудів, полишивши після себе сяйні килими небаченої краси і молитви таємничої сили.

Ярина журилася: покидає свою ниву незасіяною.

У цей час весь нарід вийшов у поля та на свої ниви, клекочуть журавлі, веселіє полуденний вітер, терпнуть руки од важкої і солодкої праці, бринять величальні пісні. Вона усе ж понад силу звелася на ноги: ні, руки тремтіли, нічого їй не сподіяти такої благодатної весни. Та все ж понад силу переступила поріг, аби востаннє поглянути на ясний світ і попросити прощення в Матері Сирої Землі за свою немічність.

І схопилася за груди.

...Розорана рілля простягалася ген до обрію. Парувала, пливла могутнім чорним водоспадом, дихала первісною силою. Ярина протерла очі: що се, де вона? Хто прийшов на поміч безпорадній вдовиці і зробив такий щедрий дарунок для її серця? Приглядалася.

Гордовито розправивши плечі, ступали по ниві два могутніх чоловіки, і в богатирському змахові, виймаючи щедрими жменями з торбини, притороченої до пояса, розсівали по ріллі світляні збризки. Дивною радістю ясніли їхні очі, вони наближалися до матері і літали над ними лелеки, пливли оболоки, йшли до неї два сини споконвічного хліборобського племені, засіваючи хлібом материнську ниву.

Глава 12

ГНІЗДО ОРЛІВ

Доземно вклонившись юному дубкові, синашу Священного дуба, який щойно вбирався в міць, грізний Іломер — цар волинської України рушив із своєю збройною дружиною на оглядини укріплень Нов-города. Сивовусий, статечний, батько семірки крутолобих лицарів синів і трьох чорнооких красунь-дочок, був і сам у розвої богатирської сили. Сьогодні вони були з ним, як з ним були два славетних воєводи Вакула і Микула — сини славної пам'яти володаря Овсія. Іломер, звісно, постатечнішав, але в ньому бився, нуртував звитяжний дух, його боялися і любили. Крутий на розправу і суд, бистрий на розум і щедрий на милість, Іломер не давав передиху нікому і не давав нікому більше за звичкою зариватися у землю. У небо росли муровані кам'яні фортеці, спиналися просторі будівлі, тереми, замки. Добре запеклася йому наука війни з вандалами. Ніколи більш його народ не полишатиме свої гніздовища зайдам на поталу. Берегтиме науку предків: доземно кланятиметься Матері Сирій Землі, але гартуватиме вогнем і водою звитяжний дух, потугу крила. Тож і вправлялися його дружинники до сьомого поту у військових виправах, дзенькали мечі, летіли списи, а будовці повсякчас метикували над новими укріпленнями. Та й непрохані гості дрімати не давали. Іломер довго журився за Орисею, але ішов час, між прийшлими венедами і дітьми батька Вола повсякчас спалахували сутички, доходило до кривавих розборів, отоді і рішився Іломер взяти дочку з царського роду батька Вола. Ніколи до того не бачив її, але коли постала перед ним у барвистому розшитому полотті, у квітуючому віночку чорнобрива поліська мавка, серце замлоїло і відтануло. Любомира віддала йому увесь жар молодої душі, ніжне тіло. А Іломер полюбив свою дружину важкою і суворою любов'ю, у якій молодість переплелася з гіркотою сиротинства, й та любов допомогла йому збороти свою самотину, перебити дужим кулаком неприязнь двох племен і пов'язати їх сплетами приязні, родичання, праці. Іломер не забув Орисю. Горюча втрата, яка обпекла його юність, і досі живе у ньому постійним щемом. Йому ще й досі приходить вона у снах, і він кличе її, він хоче знати, що вона жива, що вона повертається...

Батько Вол свого вінця оддав Іломеру. До них почали тулитися племена різних україн — деревляни, ведмедичі, біличі, руси...

Люди Слова винахідливі і запеклі у війнах за Слово. Народ хотів Слова, і Іломер сказав його — Україна. Одна на всіх. І Господь один-єдиний. Для всіх.

Іломер підняв руку, і спинилася його закута з залізо, обліплена галасливою юрбою бойова дружина. Український цар напружено вдивлявся в далину, туди ж повернулися і погляди супровідників. За синьоозер'ям щось справді майнуло, маревом чи сном.

Видалося: дві білі постаті наближаються у ясному трені до новозбудованої фортеці.

Було тихо і урочисто.

Був початок початку.

А над доокіллям, позаду велелюдного зібрання, величаво і неприступно стриміли зубчасті шпилі нової фортеці, головного осідку держави. І заклично стриміли у високе небо стрімчасті стіни нового храму, на будівництві якого працювали усі — жінки і дітлахи, дружинники і родина володаря, колишні вандали, забрані у полон, а тепер одружені на полісянках та венедках, чоловік Квітослави Юрій, котрий виявився неабияким майстровим, дужі і немічні, старі та малі з усіх околиць. Любовно прикрашали олтар, мережили візерунками стіни і долівку. Величавий, прекрасний храм висявав куполами, але всередині ще було порожньо, люди милувалися, чудувалися, чарувалися, але обминали. І ніхто з християнської громади не наважувався першим переступити святий поріг. Сподівалися на чудо, благовість, сподівалися на благословення.

Дивної краси храм стояв порожній і чекав...

Кінець

ДУМА ПРО ПРИХІД АПОСТОЛА АНДРІЯ НА ЗЕМЛІ УКРАЇНИ

Замість післямови

Був сорок перший рік від початку нового віку, або літо сьоме Спасіння. Деякі дослідники твердять, що се був останній, третій, похід Апостола Андрія. Ніхто не заперечує, що він потрапив на береги Понтійського моря, побував у грецьких полісах, погоджуються і з тим, що походив скіфськими землями, тобто нинішньою степовою Україною. І, можливо, але малоймовірно, потім чистим випадком потрапив на дніпровські береги, де на одній з українських верховин провістив народження могутнього міста з безліччю храмів Христа. Себто простим екскурсантом байдуже перейшов великими, залюдненими, залісненими землями, але не проповідував, не провіщав, залишився байдужим до будучности нашої землі.

Та усе ж, якщо звести докупи усі свідчення — легендарні і документальні, про інших апостолів, то стане зрозуміло, що перші роки після смерти і воскресіння Господа нашого його учні гуртувалися саме в Єрусалимі. Звісно, їм потрібен був час, аби утвердитися у вірі, научитися жити без щоденної присутности свого Учителя, навчитися чути Його голос. Не одразу із простих рибарів, виноградарів, столярів, митарів — розгублених, нетямковитих, врешті, не надто кмітливих, виросли одержимі полум'яні пророки, носії Євангелія. Про це свідчить Книга Діянь Апостолів. Щоб піти вперед, їм потрібно було неодмінно повернутися назад.

Перст судьби вони побачили практично одночасно після шалених гонінь на християнську общину, коли над їхнім життям нависла пряма загроза. Але вони не могли тоді загинути. Ніхто з апостолів у ті часи не закінчив своє життя в Єрусалимі. Майже одночасно ми бачимо апостолів у Фесалоніці, Пелопоннесі, Римі, землях єгипетських, вірменських. Перші походи апостолів легенди усіх народів датують майже однаково. Сім років опісля розп'яття і воскресіння Ісуса Христа. З цим суголосна і українська легенда. Отже, не у третій — таки у свій перший

місіонерський похід потрапив Андрій-апостол у град хліба, як описано у одному з його житіїв. Та, зрештою, питання зовсім не у цьому.

Головне: чи міг він прибути у праукраїнську країну венедів, яка саме в ці роки була розташована між Дніпром, Россю і Прип'ятю, адже саме тут знаходяться їхні поховання, культурний ареал? Саме приблизно у ті роки венеди відступили під тиском вандалів на волинську землю, де заснували могутню фортецю, зібрали докупи чимало праукраїнських племен, саме на той час припадає перша державна консолідація основного племенного масиву нашого народу. Подальша історія боротьби з нашестям готів, першого розриву народу на верхньодніпровську та дністровську частини, подальшої боротьби і перемоги за межами цього твору.

Автор цього роману прагне поставити питання ще по-іншому: а чи міг Апостол Андрій не прибути у країну венедів? І це питання в контексті історії нашого народу та апостольської традиції цілком закономірне. А й справді, чи міг оминути самовидець Христа, якому було відкриті знаки будущини, у своїх важких мандрах північний край, землю хлібів, яка на той час годувала велику Імперію, не зустрітися з прапращурами християнського народу, якому судилося пережити розп'яття голодоморами, не відчути сурму третього скорбного ангела, передвісника зорі Полин? І може, з моєю версією ніхто не погодиться, тоді сприйми, дорогий читачу, цей твір просто як ту істину, яку автор шукав у самому собі; і на такий пошук він має право, тому що це його власна розмова з Господом, як на такий пошук істини має право кожна людина, кожна нація і кожен народ.

Катедра Андрія тоді знаходилася у грецьких Патрах. Легенда говорить, що закічив він своє многотрудне життя у 64 році від Різдва Христового. Саме тоді підійшли до кінця його отвержені труди на ниві Господа. Позаду далекі походи на землі скіфів, болгар, вірмен, греків, а може, й новгородців. Всюди за ним проросли паростки Христової віри. Росла, множилася, міцніла нова церква людей, об'єднаних силою любови. Дедалі виразніше проступало лице нового світу. Апостоли

Христа, Посланники Господа і Ангели Завіту пішли різними шляхами, понесли велику істину людям і великі горючі думи у собі.

Уже не стало Якова, сина Зеведея і Саломеї. Перший мученик упав жертвою ненависти іудейського царя Ірода.

Його брат Іоанн жив у Єрусалимі до самої смерти Богородиці, виконавши наказ свого Учителя замінити їй сина. Дорога цього самовидця Господа буде найдовшою. Він чудом переживе гоніння на християн імператорів Нерона і Домініціана, останній люто розправиться з іншим Апостолом, Пилипом, розіп'явши його на хресті, і помре у Ефесі, струснувши світ грозовим Апокаліпсисом і тихими словами: "Діти мої, любіть один одного. Це заповідь Господня, і вона одна заміняє собою всі інші".

Дорога Варфоломія, або Нафанаїла, з Кани Галілейської проляже через Малу Азію, Аравію, Ефіопію, Індію. У великій Вірменії з нього живого здеруть шкіру.

Голос іншого Апостола — колишнього маловірного Хоми — мученицьки обірветься в Індії на Малабарському березі.

Матвій, колишній митар Левій, напише своє Євангеліє на прохання іудеїв і залишить цей світ в Ефіопії у страшних муках на вогнищі. Його спалять живцем.

Ще одного проповідника Євангелія — Якова, Якова молодшого, як називали його побратими, брата Господа, як увійшов в історії, він і справді був братом Ісусові, поскільки його мати була рідною сестрою Марії, буде скаменовано в Єрусалимі. Його — першого єпископа Єрусалимського — скинули з даху Храму і закидали камінням, а він пристрасно молився за своїх мучителів. Якийсь надто запопадливий суконщик добив його колом.

Симон Зилот, той самий, на весіллі якого Господь перетворив воду на вино, пройшов через Єгипет, Кіренею, Лівію, Нумібію та Мавританію, Британські острови, Вавілонію. У персидському місті Суанітрі мученицьким квітом відцвіте на прощання його життя.

Після довгих трудів в Іудеї, Самарії, Галілеї, Ідумеї, Аравії, Сирії, Месопотамії, Персії, Вірменії ще одного Апостола — Іуду, або як його ще називали Фаддея — повісять на дереві. Ненависть до нього була такою, що в нього навіть мертвого посилали стріли.

Петра і Павла розп'яли у Римі після того, як християн звинуватили у підпалі вічного міста. Про цих апостолів знано найбільше. Їхні послання і діяння дійшли до нас у найбільшій повноті.

Так скупо говорить історія. Вона взагалі вкрай неговірка, коли йдеться про цей період. Початок початку. Початок кінця.

Властиво промовляють леґенди, перекази, долітає дивні луни минулого. Історики заперечують можливість прибуття одного із самовидців Спасителя на прадавні українські землі. Історики шукають документи, потрясають фактами, доказами, арґументами. Їм не вірять. Так, може, це взагалі не належить до володінь бабці історії?

Це належить до володінь і до сновидінь історії Господа. Так він ішов землями, входив у народи, так він перетворював людське життя, життя народів, життя людства. Я беру житія апостолів з українських джерел. У росіян інша версія, болгар та греків — інша, в англійців ще інша. Кожен народ, кожна культура має свої власні відносини з Богом та свою історію Бога. Моляться у далекій американській Оклахомі до індіанського, а в Африці — до чорного Ісуса. Власне, по-іншому не може й бути, бо коли ми дивимося на Господа, ми дивимося у себе, де живе Він у нас. Його володіння в середині людини, у її душі, крові, плоті, духові. І кожен такий образ істинний. Тому що Бог — це єдина справжня батьківщина кожного навіть у тому разі, коли його зрікаються. Господь створив

людину за своїм образом і подобою, кожна людина творить його за своїм. І коли мої галичани на Храмовому святі у день святого Андрія шепочуться за столом, що, звісно ж, він бував у селі Київець, ондечки, де висяває куполами нова церква, був слід від його стопи — се правда. Як правда і те, що поліщуки, при повному місяці вийшовши у ліс, моляться під його зеленим склепінням своєму родакові Андрієві, який, достеменно ж, родом з цієї синьоозерної землі. І коли українські дівчата в Андріїв день ворожать на воді і хлібові, на свічці і свічадах, просячи свого заступника Андрія дати добру щедру долю, — се також історія нашого Господа. Єдиного для всіх і щедрого для всіх...

Тож час і мені, автору цієї спроби твору про прихід Апостола Андрія на землі українські, сказати своє слово. Я не мала такої відваги, аби придумати його проповіді, а трансформовувати Святе Письмо не вважала правильним. Воно нині доступне кожному: стукайте — і відкриється. Тож нехай ся таїна залишиться.

— Але ж є Євангелія від Андрія...

— Нехай вона залишиться на совісті тих, хто це написав.

— Є Житіє Андрія...

— Апостоли так не жили і так не помирали.

А він був, є і буде нашим Апостолом Ісуса Христа. Мені ж бо дана малесенька територія — я можу лише закласти, з максимальною делікатністю і бережливістю, лише свої видіння того, що було, враховуючи те, що було потім, що є тепер, і прозираючи, наскільки мені дано, будучність. І розуміти, що все починається не з кінця, а таки з початку. З підвалин.

Інквізиції і хрестоносці, полювання за відьмами і глибокий шрам народної образи: ну пощо на тисячолітній глум було розсилати по світу

послів у пошуках "вигідного" Господа, а потім заганяти Володимиру у річку Почайну (недарма вона зникла), збентежених, заляканих, сторопілих смердів і київських вельмож, адже Він уже прийшов, Його сприйняли, полюбили, до Нього молилися, Йому поклонялися. І вже у четвертому столітті про нас говорили, як про християнську країну.

І нашою землею уже пройшов Андрій. І сказав своє Слово.

У 50 році від Різдва Христового апостоли, ті з них, які були ще живі, зібралися на свій Перший Собор. Про що вони говорили? Вислухали вочевидь кожного. Вислухали й Андрія. Про його походи на землі скіфів та гіперборейські землі. Про край дивної краси і людей, які живуть на ній. Ділився сумнівами. Очевидно, вони в нього були. Вони були у всіх: як діяти і що робити далі? В повітрі пахло грозою, перевертався час, оголювалося його денце. Імперія, породжена вовчицею, шкірила ікла і жерла все і всіх. Всі відчували, що скоро їй доведеться вити од відчаю і жерти саму себе. Але то буде ще не скоро. Поки що спливали останні хитливі роки імператора Клавдія. Його попередня дружина — буйна, розпутна Месаліна — нарешті у пеклі, щоправда, імператори і їх дорогі половини не потрапляють туди, адже ж вони по смерті стають богами і вже з іншого світу владарюють не лише людськими долями, а й земними й небесними стихіями. Вінценосців важко спекатися навіть після їх кончини. Їм ставлять статуї і пам'ятні арки на Марсовому полі, на їх честь проводяться грища і їм моляться, приносять жертви

(ще б пак), просять заступництва. Месаліні не поталанило — надто безпутним було життя вінценосної блудниці, що викликала навіть ненависть сенату, так що богинею її не проголосили. Інша дружина Агрипіна повсюдно сіє смерть на своєму шляху, винищуючи всіх претендентів на престол, уперто ведучи до імператорського трону свою майбутню смерть — синочка Нерона. Кіфареда й актора. Майбутнього комедіанта. Блазня римської публіки. Першого гонителя християн. В Єрусалимі діє біля півтисячі синагог і скиній. Іудеї моляться Господу і просять відвернути лихо. Сяє гордою пишнотою не так давно перебудований Іродом Храм Господа, куди звідусіль спливаються

пожертвування іудеїв, золото, коштовності. Римляни поки що спостерігають, хоч ласо поглядають у бік сяйливої споруди — надто спокусливі розповіді ширяться про неймовірні Храмові скарби. Ймовірно — се правда. Оно як висяває при вході гроно винограду, зроблене з чистого золота, кожна виноградина завбільшки з людину. Мінора — головна святиня Храму — летить у небо вісьмома нескінченними стрілами з його верховини. Вона також золота. Наскільки вистачить снаги у римлян терпіти затятість народу, котрий уперто не пускає до Господнього Храму статуй римських богів і статуй римських імператорів. Наскільки вистачить терпіння в іудеїв, аби щодня споглядати на підступах до Храму золоті щити Риму, що оскверюють осідок Предвічного. А ще пророк Єзекілііль застерігав: "Оце закон храму: на вершині гори вся границя його кругом має бути Святеє Святих. Ось це закон храму". Катастрофа близько. Власне, вона уже розпочалася. Спалахують бунти, палають палаци ставлеників Риму. Згорів навіть палац Ірода, запалений воїнами, які вів талановитий іудейський воєначальник Йосип Флавій. За полами своїх темних плащів єрусалимські месники — сікарії, стискають ножі. А римська вовчиця шкірить пащу, голодно облизується і вигинає спину, готуючись до стрибка.

Апостоли зібралися в Єрусалимі з далеких мандрів, вони як ніхто відають про велетенські зрухи і розломи у корі Ойкумени. Вони як ніхто знають, що закінчується, власне уже скінчився, старий світ. Ангели Завіту у своїх проповідях не накликають кров, вони моляться і просять миру. Миру, любови і милосердя. Ісус йде землею, все виразніше проступає Його спотворене мукою прекрасне лице Сина Господа, Сина Людського. Без'язикі раби з надією простягають до нього руки. Владоможці кривляться: як так, пробуджується нікчемне людське стадо, видумавши для себе якогось приватного дивного бога. Вигадавши кару для грішників у якомусь іншому світі, де будуть рівні, і господарі, і раби. Вигадавши Царство, де будуть щасливими тільки праведники. І де судитимуть за ділами і словами, а не за кількістю і вартістю пожертв, які так щедро приносять римські патриції та патриціанки у своїх храмах. Бунт уже загніздився у душах. Щось відбувається. Власне, уже

відбулося, і треба захищатися, захищатися вогнем і мечем. Канчуками і страхітливими дерев'яними хрестами з розп'ятими на них людьми на Апієвій дорозі.

Апостоли розуміють: усе лише починається. Симон-Петро, пригнічений спогадами про власне відречення від Спасителя у страшну ніч Його арешту, і Павло — колишній перший гонитель християн в Єрусалимі закликають своїх побратимів апостолів до непоступливости у виконанні Божих заповідей. У них їх багато. І у них є відповіді. Як жити, у що одягатися, з якими жінками шлюбитися. Голос Павла заворожує, злітає до найвищих верхотур і опускається до шепоту. Йому заперечувати важко. Павло — новопризваний. Невисокий, щупленький, непоказний, але у ньому нуртує могутній, незборний дух богоборця. Він знає своє покликання, і його не зупинить ніхто у ревному служінні Христу, у творенні церкви. Він самовидець іншого роду — після свого воскресіння явився йому Господь і покликав. Апостоли приймають рішення дозволити Павлові проповідувати Євангеліє серед язичників, не вимагаючи від них дотримання Закону Мойсея. Павло зітхає з полегшею.

Матвій тяжко карається іншими думами: Спаситель прийшов, звісно ж, до всіх людей, але ж напевне передусім до богообраного народу Ізраїлю. Виконуючи наказ Учителя, він пройшов землями варварів та язичників, проповідуючи Євангелія. Він бачив, що росте число необрізаних поган, які увірували. Він бачив, як під час його проповідей Святий Дух сходив на багатьох з тих, хто раніше бив поклони мамоні. І хто він такий, аби суперечити Господу. І все ж ще не певний, чи справедливо те, що впускають вони до вічного Божого Храму язичників. Останній наказ Учителя іти до всіх людей, по всій землі. До всіх людей... А чи є людьми маври, або вандали?

Хома також недовірливо крутить головою і перебиває розмову в'їдливими зауваженнями: служіння Господу — се ж повне відречення від усього людського. За непокору Господу треба нещадно карати тут, на землі. А, як же: не убий? Це стосується лише світу тих, які прийняли

Господа. Це не стосується тих, хто йде на Господа з мечами у руках і прокляттями на устах.

Ні, не було миру навіть у світі апостолів. Вони ставили і вирішували у ті дні питання надзвичайної складности і ваги. Від їхніх рішень залежало, якою буде подальша земна історія Господа. Їм була дана незвичайна сила і влада, але вони були не політиками — простими рибалками, столярами, митарями. Як ставитися до необрізаних? До варварів. Звісно ж, Господь стер цей страшний розрив межи людьми. Та усе ж... Усе ж...

Андрій сумно споглядав за дійством. Його побоювання справджувалися. Одержимість, ревність його побратимів у служінні Господу сягла агогею, вони були єдині у своїй відданості Господу, вони знали істину, й не було таких сил і мук, які б примусили їх звернути з цього шляху. Вони усі підуть за ним до кінця. І початку. Вони утвердять образ

Спасителя на цій грішній землі. Та чи водночас не зітруть вони багатоликість образу Передвічного. Не спотворять Христа, який сумував і страждав, тішився і любив, пророкував і мовчав. Христа скорбного і могутнього, радісного і грізного. Він тільки-но повернувся з Венедії і Скіфії, тривалого походу, під час якого він учив народи і племена, і котрі учили його.

Він не заперечив там світлих духів, з якими ці народи були пов'язані стародавньою пуповиною. Він не накликав на них ані проклять, ані погроз. Христос прийшов туди світлою, доброю, вселенською, всемогутньою силою, і вони його упізнали. Упізнали у ликах Ясновида і Велеса, Лади і Купала, Стрибога і Рода, Леля і Полеля. Все це був Він — його всемогутня длань, його подих, усміх, його сльози, біль і благо-вістя. Цей світ з приходом Христа став нарешті цілим, отримав свою рівновагу, завершеність і сенс. З приходом Христа цей народ ставав обраним Богом, так само як богообраними ставали усі народи і племена. Кожна людина. Не страх він приніс туди, а любов.

Свої міркування Андрій, ймовірно, виклав на Соборі. Якщо не він, то хтось із апостолів. Хтось повинен був відчути усю небезпеку, котру несла із собою нетерпимість та претензії на повну істину в усьому. В усіх питаннях багатомірного, багатоликого життя земної цивілізації. Цих побоювань не збагнули або ж не почули. Так, вони були єдині у вірі і Господові, але дороги вибирали нарізно. Сталося те, що сталося. Апостоли Христа пішли різними дорогами. Різними дорогами пішло і християнство, розриваючи живе тіло єдиного Господа. Єдиного для всіх людей... І кожному воздасться по вірі його і ділах його.

Автор.